ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

10

(1964)

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada:

prof. DrSc. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV,
vedoucí redaktor

dr. Ján Gronský, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

dr. Jiří Klabouch, CSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

prof. dr. Martin Vietor, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

10

(1964)

Nakladatelství

Československé akademie věd

Praha 1965

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Zn.: 7812/C
Inv. č.: 4300/75

© Nakladatelství Československé akademie věd 1965

Průmyslový liberalismus a české měšťanstvo v období národního obrození

Valentin Urfus

Období vlastního hospodářského liberalismu spadá v kapitalistickém vývoji našich zemí do poměrně krátkého časového rozmezí šedesátých a sedmdesátých let minulého století: dlouhé přežívání principů odporujících zásadám volné soutěže náleželo proto také k charakteristickým znakům jejich vývoje v 19. stol.; a naopak konečné prosazení liberálních postulátů uskutečnilo se s výrazným zpožděním, které posunulo jejich realizaci v celosvětovém měřítku až na samotný práh počátků monopolistického stadia kapitalismu. V bývalém Rakousku-Uhersku to dobře naznačila osmdesátá léta minulého století, jak prvými náběhy ke kartelizaci, tak persekucí dělnického hnutí. Liberalistická perioda rakouského kapitalismu skončila tedy nedlouho poté, co byla začala.

Dotčené skutečnosti mají nepochybně značný obecný význam a překračují jím zcela jistě rámec běžných speciálních otázek. Ve svém souhrnu přispívají k poznání podstatných rysů vývoje kapitalismu ve střední Evropě, vyznačujíce rozdíl mezi jeho průběhem v našich zemích a v kapitalistických státech evropského západu. V tomto smyslu mohou vést i k poznání oněch stránek vývoje v nedaleké minulosti, jejichž důsledky určovaly konec konců podobu kapitalistických vztahů až do jejich zániku u nás.

Není možno zajisté věc sledovat hned v plné šíři. Z jednotlivých položek nabízejících se k řešení je však možno zvolit takovou, jež svou povahou odpovídá značnému stupni obecnosti nastíněných otázek. Mezi ně náleží nepochybně tematika týkající se hospodářské politiky rakouského státu v období uskutečňování postulátů buržoazní revoluce. Pro vývoj v našich zemích a pro otázky kolem závěrečné fáze procesu, v němž se formoval novodobý český národ, má pak zásadní důležitost poměr vedoucích složek probouzejícího se národa k této státní hospodářsko-politické linii, jmenovitě z jejich pozice jako vedoucích složek národa porobeného a utlačovaného.

§ 1 Vyústění hospodářsko-politického vývoje inspirovaného merkantilistickými idejemi

Hospodářská politika rakouského státu, zejména její projevy týkající se průmyslu a živnostenského podnikání v letech, kdy se v našich zemích definitivně rozpadal zpuchřelý feudální systém, vykazuje poměrně málo změn, jež by doprovázely bezprostředně revoluční výbuch v polovině století. I v požadavcích revoluční buržoazie — zejména v českých zemích — jako by ani nebylo kromě rolnické otázky uvědoměle sledovaných liberálních hospodářsko-politických prvků. Do popředí naopak vystupuje výrazná kontinuita s vývojem předchozím.[1]

Šlo tu ovšem o bezprostřední odraz ekonomické situace, zejména poměrné slabosti průmyslu v českých a rakouských zemích, který stále ještě potřeboval ochrany a podpory státu.[2] Vedle malé rozvinutosti vlastních kapitalistických vztahů, jež byla hlavní příčinou tohoto hospodářsko-politického postupu ze strany státu ve starší době, přistupovaly pak v prvé polovině 19. stol. činitelé další, zvláště stále zřetelnější zaostávání Rakouska za rychle se rozvíjejícím Pruskem.

Tradiční hospodářsko-politický směr Rakouska v oblasti průmyslu sahal svými kořeny až k hospodářsko-politické aktivitě pozdně feudálního státu z přelomu 17. stol. a zvláště pak z prvé poloviny stol. 18. Jinými slovy šlo tu o přežívání merkantilistické doktríny.[3] Vskutku také ještě v předbřeznové době se běžně hospodářská politika rakouského státu inspirovala z merkantilistických teorémat a jim odpovídajících idejí.

Pojem merkantilismu[4] třeba ovšem v těchto souvislostech chápat šíře než jen jako kamerálními a fiskálními účely diktovaná opatření. Jeho historické východisko a prvé zdůvodnění jeho myšlenek bylo opravdu takové, státní zájem o ekonomickou oblast byl tehdy vlastně jen vedlejší, kamerálním účelem poznamenanou akcí, o kterou stát neměl v průměru ani jiný interes, než jaký projevoval o ostatní výnosové zdroje svých fi-

[1] Dobře tento směr vývoje naznačují výsledky starší literatury; z ní pak zvl. tradičně citovaná díla: K. Pribram, *Geschichte der oesterreichischen Gewerbegesetzgebung*, Lipsko 1907, J. Slokar, *Geschichte der oesterreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Vídeň 1914, jež opět shrnují poznatky předchozích studií zejm. H. Reschauera a H. Hallwicha.

[2] Ke stavu průmyslu v českých zemích, jakož i k poměrně zdlouhavému průběhu tzv. průmyslové revoluce srv. práce J. Purše: *K problematice průmyslové revoluce v ČSR*, ČSČH IV. (1956), str. 1 a n.; *K některým otázkám průmyslové revoluce*, tamtéž, V. (1957), str. 266 a n.; *Průmyslová revoluce v českých zemích*, Praha 1960.

[3] K tomu práce J. Grubra — zejm. *Průmyslová politika* v Tobolkově *České politice*, sv. IV., Praha 1911, str. 194 a n.; *O vývoji živnostenského zákonodárství*, Praha 1904; *Idea soběstačnosti v dějinném vývoji*, Praha 1904.

[4] L. Sommerová, *Die oesterreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung*, I.—II., Vídeň 1920—25; E. F. Heckscher, *Der Merkantilismus* (ze švéd. originálu přel. O. Mackenroth), Jena 1932, I.—II.

nancí. Spolu s rozvojem výrobně technické základny manufakturního průmyslu, jakož i spolu s pokrokem v řemeslné malovýrobě počalo však toto prvotní úzce příjmové hledisko ustupovat poměrně rychle do pozadí. Hospodářská aktivita státu přerůstala tak v hospodářskou politiku, uvědoměle pěstovanou a považovanou i za nástroj politicko-mocenských aspirací. Hospodářská politika státu, která počala být takto sama sobě cílem, byla i teoreticky chápána jako zvláštní odvětví uskutečňování státní správy čili policie, mluveno dobovými pojmy.[5] Co však zůstávalo, bylo její jednoznačně etatistické východisko, jakož i většina hlavních pojmů dále rozvíjených a pěstovaných.

Ideový rámec, v němž se pohybovala hospodářská merkantilistická politika pozdně feudálního státu, tvořila na jedné straně podpora vznikajícího továrního a manufakturního průmyslu, na druhé straně jeho cechovní politika, obojí pak v úzké závislosti na otázkách celní politiky. Z hlediska ideového tu v prvé řadě působí obtíže, že merkantilismus a teoretické principy z něho odvozené nebyly dlouho uceleným národohospodářským systémem[6] v duchu pozdějšího a zčásti již souběžného fyziokratismu a smithovské školy. Merkantilistické ideje přes svůj poměrně rychlý teoretický rozvoj neztratily nikdy zcela svůj prakticistní ráz odvozený z původního kameralismu. Nedostatek systematického prvku byl kromě toho u nich utvrzován i tím, jak se v nich odráželo konečné formování národního trhu, jehož vztahy postrádaly ještě trvalého spojení s trhem celosvětovým. Odtud vyplývala pak značná rozpornost merkantilistických hospodářsko-politických hledisek, podle nichž věci byly posuzovány vždy více méně jen z hlediska jediného státu. Všechny tyto rysy uplatnily se v dlouho přežívajícím rakouském merkantilismu a podmínily řadu zvláštností a v některých souvislostech dokonce až paradoxně vyhlížejících jevů v hospodářsko-politické oblasti během buržoazní revoluce v Rakousku.

Jedním z nejzřejmějších rozporů v teoretických principech merkantilismu, který také odhaloval snad nejlépe úzkoprsost merkantilistického pohledu i nedostatečnou rozvinutost ekonomických vztahů, z nichž tato ideologie vyrůstala, byl důraz kladený na obchodní bilanci státu, spojený současně s přísným celním prohibicionismem. Pozdně feudální stát si počínal doslova tak, jakoby byl sám jediný na světě a nebral vůbec v úvahu ostatní státy a jejich eventuálně analogický postup; hledisko světového obchodu tu ještě naprosto chybělo.

Jinými rozpory pak trpěla vlastní politika živnostensko-průmyslová.

[5] V rakouském merkantilismu je tento vývoj charakterizován rozdílem mezi stanovisky Becherovými a Hörnigkovými na straně jedné a Sonnenfelsovými na straně druhé.

[6] K tomu E. Lipson, *Economic History of England*, III. *The Age of Mercantilism*, Londýn 1937.

S ochranou a podporou, které v hospodářsko-politických opatřeních státu vystupovaly na prvém místě a které průmysl i živnostenský rozvoj v podmínkách druhého nevolnictví opravdu potřebovaly, šla však ruku v ruce i reglementace výroby, jež se ovšem musila stát překážkou další úspěšné cesty, jakmile rozvoj výrobních sil překročil určitou mez. Reglementační linie státní hospodářské politiky je příznačná a sluší ji podtrhnout v obojí její funkci, progresívní i zpátečnické. Je to třeba učinit zejména proto, že živnostenská legislativa nesená tímto duchem bývala staršími autory zhusta chápána jako prvý krok k uskutečňování živnostenské svobody již zcela v kapitalistickém smyslu.[7]

Ničím takovým ovšem nebyla. Hospodářsko-politický merkantilismus sáhl sice tvrdou rukou na starý partikularismus cechů a jejich autonomii, jeho postup však nebyl od základu jednoznačně proticechovní. Národohospodářská a administrativistická doktrína celého pozdního feudalismu, s výjimkou jen některých náběhů v době josefinské a napoleonské, považovala naopak zachování cechů, zbavených svých starých středověkých výsad, za účelné[8] a budovala z nich uvědoměle jakousi prodlouženou ruku státní správy, ne-li přímo její orgán, v lecčems ne nepodobný pozdější buržoazní stavovské samosprávě.

Vcelku lze tedy říci, že merkantilistická hospodářská politika nevytvořila ani organizačně přímý náběh k prosazení volné soutěže. Naopak jejím výsledkem byly po organizační stránce jen přechodné formy, podmíněné objektivním historickým procesem, k jehož hlavním znakům patřila potřeba ochrany vznikajícího průmyslu spojená s reglementací výroby jako nutná protiváha suverénního postavení patrimoniálního velkostatku v ekonomice pozdně feudální společnosti.[9]. U řemeslné a živnostenské malovýroby bylo výsledkem merkantilisticky orientované politiky pak jen vytvoření administrativních předpokladů pro zapojení cechovní výroby do celonárodního trhu, spojené s odstraněním cechovních privilegií.

Historicky nutná a z počátku i blahodárně působící ochrana rozvíjející se výroby na úrovni manufakturního podnikání nemohla být v pozdně

[7] Platí to zejm. o díle S l o k a r o v ě, který na mnoha místech zjednodušuje situaci tak, jakoby byrokracie plánovitě se orientující na liberalismus musila čelit i zpátečnictví cechů, i dobromyslnému císaři, vždy ochotnému popřát sluchu svým poddaným.

[8] S l o k a r, l. c., na řadě míst (pro poč. 19. stol. např. str. 61); pro starší období: V. U r f u s, *K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. stol. a k jejím ideovým zdrojům*, Právněhistorické studie VI (1960), str. 39 a n. a *O právní úpravě manufakturní výroby u nás*, tamtéž, I (1956), str. 122 a n.

[9] O tom, jak potřeboval průmysl ochrany ještě na poč. 19. stol., svědčí i liberální stanoviska v celní politice, zastávaná přechodně některými mluvčími šlechtického velkostatku (Lexa z Aerenthalu) — J. N o ž i č k a, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1946, str. 143 a dále B. M e n d l, *Český průmysl před sto léty a počátky Průmyslové jednoty*, sborník „Sto let jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833 až 1933", Praha 1934.

feudální společnosti budována ostatně jinak než na principu výsady, což v právní sféře bylo vyjádřeno institucionálně privilegijním systémem. Tak však současně s nivelizací starých cechovních svobod byla vytvářena nová soustava výsad, jež pak zvláště v dalším vývoji spolu se státním dozorem nad výrobou a s reglementačními záměry i účinky vedly k ostrému podtržení rozdílu mezi řemeslnou a živnostenskou malovýrobou a továrně průmyslovým podnikáním.[10]

Tím ovšem se ani rozvoj továrního průmyslu nevymykal jisté podnikatelské omezenosti, ač šlo o oblast, která zejména během prvé poloviny 19. stol. procházela rozhodujícími strukturálními změnami vrcholícími v přeměně manufakturního průmyslu na továrně strojovou výrobu. I když byly tedy průmyslnické vrstvy již proto přístupnější zakladatelské veikorysosti, nechyběly přece ani mezi nimi po celou dobu hlasy o potřebě ochrany průmyslu státem, podporující zvláště závislost nevyspělého průmyslu na zastaralé prohibicionistické celní politice Rakouska.[11]

Výsledky hospodářské politiky pozdně feudálního státu uplatňovaly se tak zpětně v objektivním charakteru rozvoje národního hospodářství rakouského státu. Stanoviska podnikatelských vrstev rakouské raně průmyslové buržoazie osvětlují dobře i životní osudy úspěšných jedinců, o nichž, zejména v Čechách, je možno získat řadu dokladů: průmyslové podnikání platilo stále ještě v individuálním a do určité míry i společenském měřítku za příliš nebezpečné, za spíše jen dočasný, i když snad výnosný zdroj příjmů, který bylo záhodno opustit, jakmile očekávání do něho kladená se naplnila. V tomto smyslu dominuje také z hlediska investiční jistoty v Čechách po celou prvou polovinu 19. stol. pozemková držba nad průmyslovým podnikáním.[12]

Celou složitost těchto poměrů v českých zemích jen zvyšovala již v předbřeznové době jasně se rýsující národnostní otázka, jež byla pak zostřována i ekonomickými rozpory mezi rozvíjejícím se průmyslem, který byl v rukou německé buržoasie, s českým měšťanstvem, orientovaným ještě hlavně živnostensky a řemeslně.

Takové prostředí se musilo ovšem odrážet i v ideové rovině. Je to patrno zvláště ze způsobu, jakým do tehdejšího Rakouska pronikaly ideje průmyslového liberalismu: jejich cesta v tomto směru nebyla natolik přímočará, aby tvořila hned od počátku přesně vymezený a uvědoměle sledo-

[10] K tomu především dobovou právnickou literaturu — díla Barth-Barthenheima, St. v. Keesse a V. G. Kopetze, dále Slokar na více místech a H. Waentig, *Gewerbliche Mittelstandspolitik*, Lipsko 1898.

[11] Dobře situaci zachycují dobrozdání a anketa k těmto otázkám — viz. Stát. ústřed. archiv (dále: SÚA), ČG Publ. 1836—40, fasc. 106, 1/1—19; dále srv. B. Loewenstein, *K charakteru německého liberalismu 1830—31*, ČSČH, VIII. (1960), str. 814 a n.

[12] Dokladů v tomto směru by bylo možno uvést celou řadu; k zvl. typickým náleží rodina Veithů na Liběchově.

vaný program nastupujících společenských sil. Stanoviska činitelů majících zájem na rozvoji kapitalistické ekonomiky, ať šlo o představitele mladé buržoazie či o průmyslově interesované aristokratické velkostatkáře a jejich exponenty ve státním aparátu, byla také dlouho ještě názorově nevyjasněná a kolísavá.[13] Stejně tak akademické pěstování liberalisticky zaměřené politické ekonomie naráželo v ovzduší přesyceném oficiální protiliberalistickou národohospodářskou doktrínou na nepřekonatelné obtíže.[14]

Za nejdůležitější a pracovně nejpodstatnější výsledek nastíněných úvah třeba tak považovat, že vedou k prohloubení skutečně dialektického pohledu na hospodářsko-politickou problematiku doby, v níž počalo růst naše národní obrození, podtrhujíce zejména v plné šíři problematičnost hodnocení úlohy státu v těchto vztazích. Byl to v prvé řadě důraz kladený na administrativně-právní a hospodářsko-politické rozlišení mezi malovýrobou a továrním provozem, který podmínil velmi podstatně životní mentalitu prostředí, v němž žily vrstvy, jimiž bylo převážně neseno obrozenecké hnutí. Jedním z výsledků hospodářské politiky pozdně feudálního státu stalo se tak i utvrzení ekonomické slabosti českého měšťanstva, působící ještě hluboko za polovinu století. Není divu, že řemeslničtí a živnostenští malovýrobci, jejichž představitelé hráli v podpoře národoveckých snah českého měšťanstva velkou úlohu, cítili se tu deptáni hned z několika stran: vedle obecných zákonitostí kapitalistické industrializace, směřujících k pauperizaci a vytlačování řemesla, bránila jim v další gründerské perspektivě i omezenost jejich vlastní cechovní mentality, jejímiž ohnisky se stávaly cechy, přežívající právě za blahovolného státního dohledu.

§ 2 Průmyslově ekonomický patriotismus v předbřeznových Čechách a jeho liberální rysy

Čechy, v nichž vyrůstaly prvé generace probouzejícího se národa, nebyly z hlediska dalších možností ekonomického vývoje prostředím jednoduše utvářeným. Na přelomu 19. stol. uzavřela se prvá, manufakturní fáze kapitalistické industrializace země. Takto vytvořená produkční základna byla pak v následujících létech postavena do středu živého konjunkturálního vzestupu během napoleonského období. Kontinentální systém při-

[13] Mezi špičkami dvorské kamarily to dobře charakterisuje osoba Kübeckova, který v některých hospodářskopolitických otázkách zaujímal liberální stanovisko (S l o k a r, l. c., str. 119 a 155).

[14] Al. B r á f, *Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v prvé polovici devatenáctého*, Almanach České akademie, roč. XVII., Praha 1907, str. 191 a n.

vedl i v Čechách křivku hospodářského rozvoje do strmého vzestupu a otvíral před českým průmyslem další cesty. Jakmile však válečné podmínky těchto nově se objevivších hospodářských možností pominuly, ukázalo se v plné nahotě i jejich nezdravé ledví. Poválečná krize, jež konjunkturální období rychle vystřídala, protáhla se do zdlouhavé deprese. Depresívní a krizové prvky utvrdily pak tradiční, konzervativními doktrínami nesený směr státní hospodářské politiky.

Skutečně také krátkozraká dobová kritika přičítala hospodářský pokles a jeho krizové projevy domněle rozbujelému průmyslu a liberálně prováděné živnostenské politice. Docházelo proto ke zdůraznění reglementační linie státní hospodářské politiky a každý jen poněkud volnější postup úřadů při udílení živnostenských koncesí a továrních povolení byl podezříván z nemístného liberalismu; nešlo přitom ovšem o uplatňování skutečných liberalistických principů, nýbrž právě jen o benevolentnější aplikaci tradičních zásad hospodářsko-politických.[15]

V takovéto situaci počaly i v Čechách dvacátých let minulého století převládat v perspektivě dalšího hospodářského rozvoje pesimistické tóny a malodušné cechovnictví.[16] Odrazem toho byla pak i klikatá linie praktických akcí státní živnostenské administrativy, kolísajících mezi volnou a striktní reglementací. Z obecného poklesu se zachránila jen část průmyslových podniků. Ve shodě s všeobecnými zákonitostmi kapitalistického krizového cyklu přežily krizi nejsilnější podniky, čelíce jí rekonstrukcí technického vybavení.[17]

Charakteristickým rysem této situace v Čechách byla však především aktivita šlechty, zejména těch jejích složek, které byly na průmyslovém podnikání hmotně zainteresovány a jež měly v této době za sebou již mnoho pozoruhodných zkušeností. Nově se prosazující ekonomická aktivita šlechty měla řadu zajímavých souvislostí, které celkem jednoznačně ukazují na její skutečné pozadí: raně předbřeznová aristokracie z Čech navazovala svým ekonomickým úsilím na svoji protiabsolutistickou a protijosefinskou opozici z předchozího století. Již tehdy tytéž společenské vrstvy se snažily zabrzdit ohrožení svých zájmů způsobem, který po ideové stránce odpovídal v podstatě pozdějšímu předbřeznovému šlechtickému zemskému vlastenectví. Postupně se formující idea zemského vlastenectví pokračovala pak kolem přelomu století v akcích kulturní a filantropické povahy, jimiž se šlechta pokoušela dodat důrazu svým pretenzím a i prakticky dokázat potřebu stavovské reprezentace v zastupování specifických zemských zájmů.

[15] S l o k a r, l. c., na řadě míst (např. str. 85).

[16] SÚA ČG Com. 1816—25, fasc. 22 (žádosti o povolení cechů na venkově) a ČG Publ. 1826—35, fasc. 23, kart. č. 22 (neutěšená situace obchodníků).

[17] J. K l e p l, *Počátky továrního průmyslu lnářského v našich zemích*, Praha 1941.

K politické a kulturní aktivitě šlechty přistoupila pak posléze i aktivita hospodářská. Šlechta silně interesovaná v rozvíjejícím se českém průmyslu chtěla očividně využít příznivé situace, jak se jí nabízela v období, kdy krizové a depresívní důsledky předchozích let podvazovaly hospodářské a podnikatelské ambice podnikatelů z řad rostoucí buržoazie. Šlechtický průmysl byl pak během krize právě pro svoje úzké spojení s patrimoniální oblastí, které mu zajišťovalo větší kapitálovou stabilitu, také v relativně výhodném postavení.

Jakmile deprese počala ustupovat novému oživení, které v Čechách ústilo přímo do počátků rozhodujícího stadia ve vývoji průmyslové skladby země, do počátků průmyslové revoluce a přeměny manufakturní výroby ve strojovou, dostávala ovšem hospodářská aktivita šlechty tím ostřejší podněty a snaha zajistit šlechtickému průmyslovému podnikání převahu vystupovala ovšem tím výrazněji.

Hospodářská aktivita příslušníků velkostatkářské šlechty brala na sebe různé podoby. Nechybí mezi nimi ani plány na velkorysé komerční podnikatelské útvary. A jistě není náhodou, že právě v této souvislosti přichází jméno člena rodiny, z níž pocházel vůdce předbřeznové stavovské oposice z Čech — hr. Deym.[18]

Nejvlastnějším výrazem šlechtické hospodářské aktivity se však nestaly individuálně formulované projekty, nýbrž realizace záměru nesrovnatelně dalekosáhlejšího. Bylo jím založení *Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách,* jemuž předcházelo několik jednorázově pořádaných, celkem však periodicky se opakujících průmyslových výstav.

Bližší podrobnosti jejího vzniku i původní cíle jsou poměrně dobře známy.[19] Snaha posílit co nejvíce produkční základnu vlastního šlechtického průmyslu a udržet šlechtě iniciativní místo ve všech hospodářských a hospodářsko-politických akcích vyniká mezi nimi zcela nesmlouvavě. Jí je také podřízeno osvětové úsilí, jež Jednota od svého počátku vyvíjela a které se obracelo zejména k povznesení technické úrovně drobného řemeslníka a venkovského člověka. Ostře vyhraněný aristokratický ráz Jednoty odrážel se nekompromisně i v původních spolkových stanovách, jež za plnoprávné členy uznávaly vlastně jen šlechtické velkostatkáře a které vskutku s velmožskou povýšeností přezíraly reálnou sílu průmyslových podniků existujících již mimo dosah patrimoniálních vlivů a soustředěných zejména v českém pohraničí v rukou předchůdců německé liberální buržoazie.

Význam Jednoty bývá posuzován především z hlediska jejího dalšího

[18] Byly to zejm. plány hr. Fr. Deyma na založení obchodní akciové společnosti v r. 1827 (rkp. č. VII. E 7 sbírky rukopisů Nár. musea); z podobných podnětů vzešlo i založení České spořitelny.

[19] Srv. sbor. cit. výše § 1 pozn. č. 9.

vývoje, kdy po reorganizaci spolku, spojené s demokratizací, Jednota dala představitelům české buržoazie možnost získat si prvé ostruhy ve veřejném životě a osvojit si zkušenosti ze spolkového života, ovládaného v podstatě již parlamentními formami jednání. Její zásadní význam spočívá však ještě v něčem jiném: Jednotu třeba totiž považovat za korporaci budovanou na ideových principech, které otvíraly u nás cestu zásadám volné soutěže a průmyslového liberalismu. Na původní Jednotě, jež měla ráz exkluzívního aristokratického klubu, je ovšem na prvý pohled málo skutečně liberálního.

Tento rozpor je však jen zdánlivý: již ideový základ původního programu Jednoty, vyjádřený dobře v německém názvu spolku „Verein zur Ermunterung des Gewerbegeistes", ukazuje — jak to zdůraznilo právem i starší bádání[20] — na toto východisko. Zakladatelé Jednoty, ač byli aristokraty tuhého přístřihu jako snad málo kdo z jejich současníků, přece jen při založení svého spolku upouštěli zřetelně od oficiálně platné hospodářsko-politické doktríny. Tradiční nazírání, které vázalo rozvoj průmyslu vlastně výlučně na státní intervenci, na jeho podporu a ochranu, bylo tu odloženo stranou a naopak byl kladen důraz na vlastní síly, což je v dobovém vyjádření, poplatném ovšem i romantickým výrazovým prostředkům, právě ono „povzbuzení průmyslového ducha" české země. Souvislost s ideovým světem zemského patriotismu, romantického zemského vlastenectví, které tu nabývá hospodářsko-politický aspekt, je tedy na prvý pohled zřejmá.

Že uplatňovatelem těchto idejí je aristokratická smetánka, které jinak byl pokrok společnosti nepochybně vzdálenou věcí, nesmí nás zarážet. Nejde tu o subjektivní vztah k myšlenkám pokroku, nýbrž o objektivní dějinný proces v plné jeho dialektické mnohotvárnosti. Ostatně v Čechách na přelomu 18. a 19. stol. to není ojedinělý případ, kdy se prostředkovatelem progresívních myšlenek stává šlechta,[21] nikoliv ovšem proto, aby je aplikovala v jejich skutečném smyslu, nýbrž aby sledovala v konkrétní historické situaci své reakční a úzce omezené cíle.

Nejen však toliko v názvu, nýbrž i v samotné činnosti Jednoty cítíme liberalistická východiska. Prostředkování technické a polytechnické osvěty[22] jak pořádáním pravidelných průmyslových výstav, spojených s odměňováním nejlepších exponátů, tak i jinými podniky dobře naznačuje, že zakladatelé Jednoty se opravdu již snažili podněcovat soutěživost drob-

[20] M e n d l, l. c., str. 33 a n.

[21] Příkladem jsou mimo jiné stavovská desideria z r. 1790 — k tomu E. D e n i s, *Čechy po Bílé hoře*, Praha 1905—6; J. H a n u š, *Idea československého státu u našich buditelů*, Idea československého státu, I, Praha 1936, str. 89 a n.; nejnověji — V. V a n ě č e k, *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953, str. 13 a n.

[22] K osvětové činnosti Jednoty (nedělní řemeslnické školy a periodika s posláním popularizačním), M e n d l, l. c., str. 101 a n.

ných i větších výrobců, a to zcela ve smyslu kapitalistické volné soutěže. Skutečnost, že se u nás prosazují náběhy k liberalistickému chápání volné soutěže v útvaru tak nepochybně výlučném, jakým byla šlechtická Průmyslová Jednota, dokresluje ještě hlouběji, po jakých křivolakých cestách docházely v Čechách prvého uplatnění ideje průmyslového liberalismu. Není třeba zajisté ani zdůrazňovat podmíněnost těchto cest soudobou ekonomicko-sociální situací našich zemí: Čechy přes poměrně vysoký stupeň industrializace zůstávaly stále daleko za pokročilými kapitalistickými státy západní Evropy a počínaly nadto zvolna zaostávat i za sousedním Německem, kde právě v současné době vítězily síly vedoucí k hospodářské integraci. Rozhodující podíl agrární složky v ekonomice předbřeznových Čech, jakož i téměř výlučná převaha šlechty odráží se tak i v prvém pronikání myšlenek průmyslového liberalismu k nám.

I když tedy zakladatelé Jednoty nemohou být ani v nejmenším podezřívání z politického a názorového liberalismu, přece jen svým dílem proklestili jeho ideám u nás cestu. Nebyli však zdaleka jen jedinou sociální skupinou, která v soudobých Čechách mohla mít — a také měla — samostatné hospodářsko-politické názory. V jistém smyslu byla o tom učiněna zmínka již výše; a nebylo jistě náhodou, že při založení Jednoty byl okázale pominut právě vliv německého průmyslu z českého pohraničí. I jeho představitelé byli svým způsobem stoupenci liberálního hospodářského programu a vyznávali jej v lecčems otevřeněji a důrazněji než aristokraté z Jednoty. Jejich požadavky směřovaly především k odstranění praktických překážek, které se stavěly jejich podnikání v cestu zejména v oblasti právní. Šlo v prvé řadě o nejrůznější legislativní omezení, bránící zejména úspěšné obchodní realizaci průmyslové produkce.[23] Proto také v názorech těchto kruhů převažuje obchodně politický rys nad průmyslovým. Bylo to celkem typické stanovisko průmyslové a zvláště obchodní buržoazie a rodící se velkoburžoazie stejného odstínu, požadující vytvoření zvláštního obchodního práva, zajištění platebního a úvěrového styku, jakož i legislativní zakotvení řady dalších, obchodnímu styku napomáhajících právních institucí. Jednota se s těmito požadavky ztotožňovala v otázce celní uzavřenosti Rakouska.[24]

Co jim však právě na rozdíl od zakladatelů Průmyslové Jednoty chybělo, byl zřetel k drobnému výrobci[25] a snaha přiblížit i jemu podnikatel-

[23] Srv. stanovisko J. v. W a y n y, který byl posléze guvernérem rak. Nár. banky, jak je zaujal v r. 1828 — k tomu V. U r f u s, *Počátky komercialistiky na pražské právnické fakultě*, Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy, tom. II., fasc. 2, str. 137—8.

[24] *Mittheilungen für Gewerbe und Handel, I., Praha* 1834—35, str. 125: referát o práci vídeň. prof. F r ä n z l a, která odmítala liberalistické teze M a c C o u l l o c h o v y — autorem článku byl jeden z nejagilnějších členů Jednoty K r e u t z b e r g.

[25] K tomu M e n d l, l. c., str. 73.

skou perspektivu. U feudálů naopak v tomto smyslu příznivě působily staré svazky, jež mělo jejich průmyslové podnikání s řemeslem v rozkládajících se patrimoniálních svazcích na venkově. Častá závislost průmyslových zařízení na panském velkostatku na místních řemeslnících vytvářela přirozené podmínky pro to, aby byl v zájmu aristokraty rozvíjeného podnikání sledován i vzestup drobných výrobců, kteří tvořili stálou zálohu kvalifikovaných kádrů pro ně. Liberalismus představitelů německého průmyslu z českého pohraničí byl ovšem orientován jinak: ve svém jádře šlo již o počátek onoho programu, neseného pozdější německou liberální buržoazií, jež usilovala o stmelení mocnářství v jednotný ekonomický organismus, který se měl stát vděčným polem její expanze. Feudální stanovisko naopak skýtalo z pozic svého ekonomického patriotismu více porozumění pro hospodářský rozvoj řemesla a předznamenávalo tak bezděčně i po této stránce pozdější alianci české politiky s historickou šlechtou.

§ 3 Polytechnická osvěta jako hospodářsko-politický prvek nacionálního programu české buržoazie

U prvých představitelů obrozeného národa se hospodářsko-politický zřetel příliš neuplatnil. Tato skutečnost sama o sobě nepřekvapuje: proud, jímž byl nesen proces českého národního obrození, směřoval zcela přirozeně jiným směrem. Ostatně představitelé těch vrstev, jejichž interesy mohly taková stanoviska, zejména v oblasti průmyslového rozvoje vytvářet, nebyly ještě schopni je formulovat. Naopak, jak již jsme se o tom zmínili, podněty vyvolané pokračující kapitalistickou industrializací a doplněné výsledky státní hospodářské politiky utvrzovaly v jejich řadách cechovně malovýrobní mentalitu. A vlastenecká inteligence v tehdejším ještě velmi stísněném a málo rozvinutém národním životě s obtížemi zdolávala řadu jiných úkolů.

Přesto však již tehdy v obrozeneckých kruzích nechyběli jedinci, kteří byli zřejmě již v důsledku svého povolání schopni rozvíjet pojmy a myšlenky hospodářsko-politického rázu, ač jinak tuto činnost za cíl svého poslání nepovažovali. Jedním z nich byl dnes zapomenutý český buditel a blízký přítel Jungmannův — Václav Bergner.[26] Ve své době zaujímal společensky velmi vlivné postavení a jistě ne marně s ním počítal Palacký

[26] *Ottův Slovník naučný*, III., str. 805, srv. i Zeleného životopis Jungmannův v Lumíru, roč. 1863, str. 1122; B. (žil v l. 1761—1834) byl zajímavou osobností v mnoha směrech; od r. 1817 zastával funkci sekretáře rak. vyslanectví v Buenos Aires a posléze působil ve vídeňské bankál. administraci; pocházel z pražského měšťanského prostředí; jeho otec byl vynikajícím chemikem a současně i jedním z posledních alchymistů.

jako s přispěvatelem pro svoji encyklopedii právě na těchto úsecích.[27] Tak či onak je ovšem Bergnerova osoba z hlediska dalšího průběhu vývoje epizodou, ovšem epizodou, která ukazuje, že obrozenecké prostředí české, ač v něm převažovaly jiné ideové zřetele než hospodářsko-politické, nebylo ani po této stránce natolik nemohoucí, jak by se snad na prvý pohled zdálo.

Jinak však výchozí situace pro sledování hospodářsko-politického zájmu u vůdčích představitelů českého národního života vyhlíží poměrně neutěšeně, postrádajíc ještě dlouho jakýchkoliv určitějších projevů. Tento stav věcí počíná se měnit teprve s příchodem mladší generace, které měla pak připadnout vůdčí politická role v buržoazní revoluci a k níž kromě P e r n e r a, který záhy tragicky zemřel, náleželi jmenovitě R i e g e r, S t r o b a c h, T r o j a n aj.[28]

Závěrečná fáze rozkladu feudalismu a rozvoje kapitalismu postavila i před tuto generaci potřebu vlastní uvědoměle sledované cesty k hospodářskému rozmachu českého měšťanstva. Není divu, že při hledání této cesty musili se budoucí političtí vůdcové české buržoazie dříve nebo později střetnout s hospodářsko-politickým programem Průmyslové Jednoty, a to tím spíše, že Jednota byla jednou z mála fungujících spolkových korporací předbřeznových Čech. Obrozeneckou českou inteligenci spojovaly ostatně s Jednotou konkrétní svazky již od jejího založení, nemluvě ani o vztazích některých vůdčích buditelů k šlechticko-stavovské opozici z přelomu století, které rovněž připravovaly půdu v tomto směru. Na osvětové práci Jednoty počali se také poměrně záhy podílet první představitelé české přírodovědecké inteligence.[29] Rozhodujícím se však stal okamžik, kdy se v práci Jednoty uplatnili představitelé oné mladší generace. Jednota v té době nebyla ovšem již starou Jednotou z dob svých počátků. Prvé vystoupení mladé generace spadalo právě vjedno s demokratizací spolku, který počal ztrácet povahu výlučného aristokratického klubu a stával se naopak institucí velmi důležitou pro rozvoj českého národního života.[30]

Nejdůležitějším činem tohoto buržoazně intelektuálního elementu v Jednotě bylo, že dovedl navázat na zdravé jádro zakladatelského programu, očistit je od jeho aristokratické slupky a využít pro potřeby vlastního národa. Rozhodující se tu stala idea technického pokroku jako základu veškerého hospodářského růstu. Přitom důraz byl položen v prvé řadě na

[27] Fr. P a l a c k é h o, *Spisy drobné* III., Praha 1903, str. 335 a n.
[28] Hlavní linie vývoje shrnul J. K l e p l, *Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848*, sborník „Sto let jednoty ...", str. 169 a n.
[29] Byl to v prvé řadě J. S. P r e s s l, který tu počal dokonce v r. 1839 vydávat Časopis technologický (B. M e n d l, l. c., str. 105 a n.).
[30] K l e p l, *Prům. jed.*, str. 171 a n., M e n d l, l. c., str. 138 a n.

práci osvětovou a popularizační: byl to zejména Perner a Rieger, ale i Trojan a Štrobach, kteří se důsledně snažili orientovat polytechnicko-osvětové cíle Jednoty směrem k českému řemeslníku a živnostníku[31] a postavit tak i před jeho oči podnikatelskou perspektivu. Zatím co původní osvětové cíle směřovaly v Jednotě spíše do oblasti venkovského patrimonia, kde šlo o růst kvalifikovaných kádrů pro průmysl, v němž kapitálově vedla šlechta, měla se tato činnost nadále obracet naopak více k městskému malovýrobci. Navíc však osvětová činnost Jednoty dostávala tímto způsobem i nový nacionálně vyhraněný ráz a požadavek polytechnické osvěty jako základu hospodářského rozvoje dostával se i do programu české buržoazie, kde pak zakotvil v podobě postulátu technického vzdělání, prostředkovaného mateřským jazykem, jako trvalá složka kulturně politických i hospodářsko-politických představ českého měšťanstva.

Výmluvným dokladem takového spojení byly především pedagogické a osvětové projekty známého obrozeneckého propagátora přírodovědeckých poznatků Karla Slavoje Amerlinga.[32] Maje za sebou podobnou činnost v Průmyslové Jednotě, pokoušel se učinit ze své *Budče* středisko plánovitého vzdělávání řemeslnických vrstev.[33] Ještě víc však upoutá, že právě tu se objevuje i další osoba, jež pak v průběhu poměrně krátké doby přispěla výrazně k rozvoji a formování hospodářsko-politických idejí české buržoazie. Byl jí Emanuel Zdekauer, příslušník v té době známé pražské obchodnické a továrnické rodiny, bohatě rozvětvené a ve všech svých představitelích velmi vlivné.[34] Sám byl podnikatelem s filantropickými a reformistickými sklony, které jej také přivedly posléze k tomu, že středem svého zájmu učinil situaci malovýrobců a jejich další hospodářské perspektivy. Jeho úsilí dozrálo těsně před březnem v podobě obsáhlého a dobře promyšleného memoranda, které podal tehdejšímu místodržiteli v Čechách, arcivévodovi Štěpánovi. Zdekauerovy plány byly formovány prostředím, z něhož pocházel: bylo v nich propagováno spojení osvětového programu s praktickou perspektivou kapitálového a investičního rozvoje malovýrobních vrstev. Šlo zejména o projekt úvěrových zařízení, která měla poskytnout laciný a solidně krytý úvěr. Jako podnikatelský praktik přistupoval Zdekauer k celé věci velkoryse a bez intelektuálských skrupulí. I v tom byl již nový rys, předznamenávající pozdější zakladatelské období české buržoazie. Naproti tomu se světem Průmyslové

[31] Klepl, *Prům. Jed.*, str. 182, 191 a n.

[32] Ferd. Čenský, *Dr. Karel Slavoj Amerling*, Vlčkova Osvěta, roč. XV. (1885), str. 385 a n., zlv. str. 393.

[33] Amerling vyučoval na nedělní škole Jednoty a tehdy počal vydávat i svého „Průmyslového posla" (Mendl, l. c., str. 115).

[34] *Ottův Slovník naučný*, XXVII., str. 495 — životopisný nástin vyšel i samostatně — univ. knihovna pražská sign. 17 E 136.

Jednoty a jejího původního, národnostně indiferentního patriotismu spojovala Zdekauerovy plány jejich nacionální nevyhraněnost.

Hospodářsko-politické ideje mladé české buržoazie ovlivnil tedy nejvíce program Průmyslové Jednoty. Pokud jde o ostatní hospodářsko-politická stanoviska, jak se uplatnila v předbřeznových Čechách, je na prvý pohled celkem zřejmé, že u nich takový vztah mohl sotva vzniknout: platí to pochopitelně zejména o obchodně politických požadavcích německých průmyslníků z Čech, ale v podstatě i o akademicky pěstované ekonomické a právní vědě. Ač v ní se uplatnilo již mnoho více či méně zakrytých liberálních myšlenek — nebo snad právě proto — většího ohlasu její ideje u českého měšťanstva nedošly. Její hlavní zájem se obracel ponejvíce k potřebám průmyslu a v čele její pozornosti stály tehdy zejména otázky exportního a importního obchodu ve spojení s principy smithovského „free trade“.[35]

Ideje ekonomického patriotismu Jednoty přibližovala tedy nejvíce stanovisku českého měšťanstva — a to třeba znovu podtrhnout — jejich opravdová blízkost řemeslnicko-živnostenským potřebám, daným postavením této sociální vrstvy během rozvíjející se kapitalistické industrializace. Tato skutečnost se snad v plné míře neprojevila ještě před březnem, kdy šlo jmenovitě o prosazení nacionálních záměrů při aplikaci programových idejí Jednoty. Plné výraznosti však nabyla v dalším vývoji v bezprostřední souvislosti s událostmi z r. 1848. Do popředí tu vystoupila pak vedle nacionálních rysů zvláště myšlenka svépomoci, jež rovněž byla obsažena v původním programu Jednoty a na niž počala horlivě navazovat samostatná programová vystoupení živnostenských malovýrobců. Tato idea, jelikož řemeslnicko-malovýrobní ráz v ekonomické základně českého národního hnutí stále ještě převládal, stala se tak i výraznou součástí programu hospodářského rozvoje české buržoazie.

§ 4 Vlna živnostensko-cechovní reakce v l. 1848—1849 a cesty jejího překonání

Když se počátkem r. 1848 otevřelo i pro mladou buržoazii habsburských zemí jaro jejího politického života, dostaly se rovněž hospodářsko-politické otázky do nových souvislostí. Nikoli však hned od počátku: naopak oficiální linie buržoazní politiky byla v těchto směrech nejdříve poměrně netečná. Platilo to jak o platformě českého měšťanstva, tak i o stanovisku buržoazie německé. V popředí, zejména v prvé polovině roku, byly otáz-

[35] Přehledný obraz o tom podávají recenzní rubriky časopisu Zeitschrift für oesterreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde, zejm. v třicátých a na počátku čtyřicátých let — jinak to platí zvl. o spisech vídeň. ekonomů Kudlera a Fränzla.

ky politické moci, spojené zvláště s konkrétními problémy konstituční státní formy. I v tomto rámci však se rýsovala některá odstínění.

V prvé řadě byl to austroslavismus liberální české buržoazie, který vykazoval vskutku minimální porozumění pro perspektivy hospodářsko-politického vývoje a nedovedl vlastně vůbec zdůraznit ekonomické aspekty svých programových bodů. Dobře to ilustrují jak propoziční dokumenty Slovanského sjezdu, tak i celá koncepce tohoto kongresu.[36] Nezájem o tyto otázky byl rovněž jednou z nejzřejmějších slabin pozdějšího českého federalismu, zvláště ve formulaci, kterou mu dal Palacký. V jeho osobě se také mezi předáky české buržoazie uplatnil nejtrvaleji a nejvýrazněji nezájem o hospodářsko-politickou problematiku, ba přímo její ignorování.[37] Palackého federalismus odrážel tu přímo jednostranně maloživnostenskou orientaci českého měšťanstva doplněnou velkostatkářskými ambicemi některých jeho vedoucích špiček. V důslednosti svého stanoviska byl však Palacký od začátku osamocen.

Odlišoval se od něho především Rieger, který v r. 1848 měl za sebou již záslužnou činnost v Průmyslové Jednotě, jež mu vynesla také prvé úspěchy v osobní popularitě. Pravda, neorientoval sice během vlastního revolučního období českou buržoazní politiku nějak výrazněji tímto směrem, nepřestával však dotčené otázky sledovat, jak dokázal zejména v době těsně porevoluční svými teoretickými pracemi, jimiž také zasáhl plodně do rozvoje hospodářsko-politických názorů české buržoazie.[38]

Naproti tomu zřetelnou konverzi od původního nezájmu prodělal Havlíček.[39] Havlíčkův obrat byl ovšem podmíněn celkovým vzestupem hospodářsko-politické aktivity spadající uvnitř buržoazních vrstev v Čechách bez rozdílu národnosti již před polovinou roku. Vzrůst této aktivity souvisel bezprostředně s otázkou poměru českých zemí k Německému spolku. Jinými slovy šlo o ekonomickou, popř. hospodářsko-politickou stránku „frankfurtské otázky", neboť politický svazek měl být doprovázen

[36] *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*, k vydání připravil V. Žáček, Praha 1958, zvl. str. 48 a n., 220 a n., jakož i str. 378 a n.

[37] Fr. Palackého *Spisy drobné*, I., Praha 1899, str. 69 a 82: stanovisko Palackého ke kompetenci zem. sněmů v oblasti průmyslové zákonodárství bylo sice kladné, na rozdíl od Pinkase, nepovažoval však za nutné je obhajovat; dále srv. B. Rieger, *Ústava Rakouska dle Fr. Palackého v l. 1848—49*, Památník na oslavu stých narozenin Fr. Palackého, Praha 1898, str. 635.

[38] O Riegrovi v jednotě srv. výše, jinak v ostatním níže.

[39] Z. V. Tobolka, *Karel Havlíček*, Literatura česká XIX. stol., str. 642—3; T. rozlišuje mezi Havlíčkovým stanoviskem v Pražských Novinách a v Národních Novinách; mýlí se však, považuje-li Havlíčkovo úsilí o organizaci čes. prům. školství za projev jeho merkantilistických názorů. Dále srv. *K hospodářským názorům Karla Havlíčka*, Obzor národohospodářský, roč. IX. (1904), str. 135 a n. a str. 181 a n. a *Politické spisy* K. H. B. (vydal Z. V. Tobolka), I—III, Praha 190 — v obojím je zdůrazněn Havlíčkův vyhraněně liberální postoj poč. padesátých let, kdy ve Slovanu obhajoval řemeslnickou osvětu.

i ekonomickou formou, vyjádřenou v připojení českých zemí k Německému celnímu spolku.

Podobně jako volby do německého parlamentu, stalo se i připojení k německému „Zollvereinu" předmětem obecného zájmu a pozornosti.[40] Plán na celní sjednocení Čech s Německým spolkem urychlil tak i diferenciační proces probíhající mezi představiteli obou nacionálních složek buržoazie. Přirozenou přitažlivost a aktuálnost této problematiky zvyšovala kromě toho i skutečnost, že šlo v podstatě i o legální prostředek oživení politického života v prvých měsících po potlačení pražského svatodušního povstání.

Oficiální diskuse se soustředila do Průmyslové jednoty, z jejíhož podnětu byla uspořádána i veřejná anketa.[41] Jednota snažila se výměnu názorů reálně usměrnit, apelujíc jako celozemská instituce na českou i německou veřejnost. Není třeba zajisté ani zdůrazňovat, že spontánní a prakticky bezvýjimečnou odpovědí z české strany bylo zamítnutí unifikačního návrhu. V rozhodujícím období počal i český tisk obracet pozornost k ekonomickým a hospodářsko-politickým problémům, jak o tom mimo jiné svědčí i proměna názorového stanoviska Havlíčkova, o kterém byla učiněna již zmínka. Bylo by však chybou považovat celkem jednoznačně určité stanovisko české buržoazní veřejnosti za projev jen nacionálního cítění. Naopak vedle nesporných nacionálních motivů uplatnily se v něm velmi podstatně i ekonomické interesy české buržoazie, která vskutku jako celek neměla a také nemohla mít na připojení zájem.

Pro české stanovisko nebyl však charakteristickým jen negativní postoj, nýbrž především skutečnost, že v zamítnutí převládala malovýrobně cechovní argumentace, v níž se zejména odrážely typické obavy malovýrobce a řemeslníka, drceného rozvíjejícím se kapitalistickým průmyslem a usilujícího o zachování cechovního zřízení.[42] Nad tuto úzkoprsou platformu povzneslo se jen několik hlasů v tisku, jež se snažily vyvracet připojení ještě jinými důvody[43] a jež však, celkem nenalezly většího ohla-

[40] V. Vomáčková, *K národnostní otázce v buržoazní revoluci 1848 v českých zemích* (Připojení českých zemí k německému celnímu spolku), ČSČH, IX. (1961), str. 1 a n. a dále zejm. *Oesterreich und der deutsche Zollverein*, Historica, V. (Praha 1963), str. 109 a násl.

[41] Vomáčková, l. c., SÚA Průmyslová jednota (dále: SÚA Pr. jed.) 1848 — anketa o Zollvereinu. — Při této příležitosti děkuji příteli *dr. Karlu Černému*, který tento materiál pořádal, za mnoho laskavých pokynů.

[42] SÚA Pr. jed. 1848 — anketa o Zollvereinu: obavy z konkurence velkého průmyslu se vyskytují běžně a přicházejí ve všech vyjádřeních; příkladem spojení cechovně ochranářských tendencí s odmítáním cel. unie je např. i německý Trutnov (vyjádření z 30. VIII. a 3. IX.).

[43] Národní Noviny, č. 99 (8. VIII. 48) — článek Ant. Skřivana, jednoho z prvých českých autorů teoretických výkladů o obchodních vědách: nebezpečí monopolního ovládnutí českých trhů cizích kapitálem; dále v č. 134 (15. IX.) článek téhož; předtím ještě v č. 115 (26. VIII.) podrobné vysvětlení zásad celní unie adresované cechům.

su. S nimi souvisel především nově se prosazující zřetel k ekonomickým příležitostem u ostatních slovanských národů v Rakousku a snaha, aby česká buržoazie zaměřila sem svoje podnikatelské úsilí při vyhledávání nových trhů.[44] Jeví se to např. v zakládacím dokumentu Slovanské Lípy, který spadá právě do této doby.[45]

Na složitost celé situace ukazuje dobře i daleko diferencovanější stanovisko německé veřejnosti. Uplatnily se v něm samostatné názory dané jak zájmy továrního průmyslu, tak i řemeslné malovýroby.[46] Ostatně ani souhlas německých průmyslníků z českého pohraničí s připojením k Zollvereinu nebyl zdaleka tak bezvýhradně pozitivní, jak by bylo snad možno z hlediska nacionálních proklamací očekávat;[47] i v něm se skrývala značná dávka opatrnosti spojená se snahou zabezpečit se před eventuální konkurencí z pruské strany, jak to bylo také vyjádřeno v konečném dobrozdání Průmyslové Jednoty a jak to vyjádřila posléze i celní politika rakouská v polovině století.

Pro vývoj hospodářsko-politických názorů české buržoazie měla však frankfurtská kampaň zásadní význam ještě v jednom směru: uvolnila totiž aktivitu řemeslnických malovýrobců natolik, že se pokusili zčásti ještě v jejím rámci,[48] převážně však již samostatně a nezávisle na ní formulovat svoje hospodářsko-politické požadavky. Toto hnutí řemeslnických a živnostenských malovýrobců se konečně zcela vydělilo a pokusilo se sehrát i úlohu soběstačného politického činitele. I když se jeho snahy ve výsledku nesetkaly s úspěchem, což bylo mimo jiné dáno i povahou vytyčených cílů, přece jen šlo o pokus v mnoha směrech pozoruhodný: živnostensko-

[44] Tamtéž, č. 25 (4. V.), str. 98 „Trhy pro náš průmysl" — autor pod dojmem příprav k celní unii pokouší se vyvodit ekonom. závěry z austroslavismu, což je vzhledem k naprostému jinak nedostatku této složky v austroslavistických ideách zajímavé samo o sobě.

[45] Bod č. 5 „Otvírání nových cest pro domácí průmysl a obchod do slovanských krajin, zvláště na jihu" (Nár. Nov., č. 109, 19. VIII., str. 430).

[46] Vedle Trutnova (výše pozn. č. 7), zaujaly odmítavé stanovisko cechy v Broumově a zvl. ve Stříbře (1. IX. a 4. IX.).

[47] SÚA, Pr. Jed. — anketa: stanovisko samotného Liebiga (dopis z 18. VIII.) nepostrádalo jistých výhrad, ač zásadně ovšem s unií souhlasil; výmluvný je i přípis Johanna Wünsche z Krásné Lípy (z téhož data).

[48] K prvým náběhům o formulaci řemeslnických požadavků docházelo i nezávisle na anketě o celní unii, ba před ní, zvláště v petiční kampani venkovských měst a obcí; pro Čechy srv. G. Čechová — J. Martínek, *Národní výbor v r. 1848* (Studie o archivním fondu), Sborník archivních prací, IV., str. 49, dále k témuž F. Roubík, *Registratura Národního výboru z r. 1848*, Časopis archivní školy, VI. Praha 1928, str. 131, týž, *Z korespondence Národního výboru roku 1848*, Česká revue, XXI. (1928—9), str. 163 a n. a J. Nožička, *Jihočeské požadavky k Národnímu výboru v r. 1848*, Český lid, III. (1948), str. 189—90; J. Radimský - A. Wurmová, *Petice moravského lidu k sněmu z roku 1848*, Brno 1955, např. č. 8, čl. 16, a v řadě dalších míst; ve dnech 26.—28. VII. 48 konala se v Brně také schůzka představitelů řemeslnického hnutí z Moravy, Slezska, Čech a Halíče (Waentig, l. c., str. 48, pozn. 3 a Al. Naske, *Die gewerbepolitische Bewegung in Oesterreich und ihre Schlagworte*, Brno 1896).

malovýrobní hnutí opíralo se především o skutečně masovou základnu, jak to umožňovaly stále ještě málo rozvinuté ekonomické podmínky, v nichž žila česká buržoazie a které s řemeslníky sváděly na jednu platformu řemeslnický a tovární proletariát; stejně tak je vyznačovala i velká spontánnost, která svědčila o opravdové aktivitě širokých vrstev českých řemeslníků v r. 1848; a konečně — což snad padá nejvíce na váhu — požadavky formulované těmito názory a touto mentalitou načas převládly, a to právě v revolučním údobí, takže se zdálo, jakoby měly nadále vyhrazenu dominantní pozici v hospodářsko-politickém programu české buržoazie.

Když v létě r. 1848 zahájila Průmyslová Jednota anketu o připojení k celnímu spolku, obrátila se především na řemeslnické cechy venkovských měst. V odpovědích, které pak do Prahy docházely, reagovali cechovní představení vedle hlavní otázky i na další problémy, v podstatě hospodářsko-politického rázu, jejichž význam si namnoze právě v souvislosti s plánem celní unie plně uvědomili. Nejčastěji požadovali restituci všech starých cechovních práv a svobod a zároveň žehrali na státní administrativní zásahy do cechovní samosprávy, v nichž spatřovali zvůli potřeného feudálního absolutismu. Všechny tyto požadavky nabyly pak na sytosti zejména od té doby, když byla v Praze založena *Řemeslnická Jednota,*[49] která se měla stát organizačním centrem živnostenského hnutí a zároveň i orgánem jeho stavovské samosprávy.

Nemůže být sporu o tom, že řemeslnicko-živnostenské hnutí, které se takto organizačně osamostatnilo, bylo přímo ovlivněno vyústěním hospodářsko-politické linie pozdně feudálního státu v Rakousku. Na mentalitu živnostenských vrstev tu působila především dvojaká nedůslednost této politiky; na jedné straně stát cechy jako samosprávné útvary oklešťoval a vytvářel ostrý administrativně-právní předěl mezi živnostenským maloprovozem a továrním podnikáním, na druhé straně však cechy konzervoval, zařazuje je do své správní soustavy, a tím nesporně jen podporoval cechovně stavovskou mentalitu malovýrobců, přecházející přímo v restituční nálady. Tato situace našla také svůj odraz v prvém Zdekauerově memorandu a v pokusech Amerlingových, které se snažily v podstatě sladit zájmy malovýrobců s perspektivou kapitalistické industrializace. V tomto směru jim předcházelo ostatně i o něco méně adresné úsilí ostatních představitelů českého národního života o polytechnickou osvětu.

R. 1848 dostaly se všechny tyto souvislosti do nového proudu. Pád absolutismu vyvolal u živnostenských vrstev nikoli snad snahu orientovat se

[49] Zakládací prohlášení v Nár. Novinách č 103 (12. VIII.), str. 407 pod příznačným záhlavím „Řemeslnická jednota (ne průmyslová) vydala u veřejnost tyto své zásady"; současně obrátila se nově vzniklá korporace i na cechy venkovských měst, aby k ní přistoupily a spojila svou výzvu i s anketním průzkumem (SÚA Pr. Jed. 1848 — Řemeslnická jednota).

na průmyslový liberalismus, nýbrž naopak logicky vedl v ovzduší proklamované svobody a rovných práv občanů k prudkému a spontánnímu pokusu navrátit cechům jako hlavním představitelům řemeslnické malovýroby všechna bývalá práva a veškerou jejich samosprávu, o kterou je domněle zlovolně připravil absolutistický režim předchozí éry.[50] Bylo to naprosto nutné vyústění dosavadního vývoje, které sice překvapí snad v mnohém dnešního pozorovatele, ale jehož zdánlivá paradoxnost nebyla podmíněna ničím jiným než malou rozvinutostí ekonomických poměrů, v nichž žily prvé generace české buržoazie. Řemeslnictvo a drobné samostatné výrobce kromě toho ještě bezprostředně roztrpčovalo, že oficiální politické akce buržoazních předáků obracely zřetel v podstatě jen — kromě rolnické otázky — k otázkám politickým a ústavním.

Situace u nás v těchto směrech nebyla naprosto výlučná a vykazovala především řadu shod s obdobným stavem v sousedním Německu. Rozdíly spočívaly spíše jen ve větším měřítku a v hlouběji diferencovaných podmínkách společensko-ekonomických. Proto také v malovýrobně cechovnbch postulátech měly v Německu větší podíl požadavky přímo dělnické, neboť část proletariátu tu sdílela ještě stejné názory jako řemeslničtí malovýrobci; část proletariátu dovedla však proti nim již ostře vystoupit. V Čechách tento prvek, alespoň v té vyhraněnosti jako v Německu, ještě chyběl. Industrializační proces nerozložil tu ještě natolik tradiční společenskou strukturu. Hlavním projevem hnutí německých malovýrobců byl řemeslnický kongres konaný v létě r. 1848 ve Frankfurtu s očividným záměrem působit na parlament přímo v místě, kde zasedal. Frankfurtský kongres vytyčil také řadu požadavků, dotýkajících se reformy živnostenských předpisů.[51]

V Čechách působil jistě i ohlas těchto akcí. Z jara r. 1848 pokračoval v realizaci svých plánů ještě Zdekauer,[52] revoluční proud událostí zastavil však i jeho úsilí. Popouzela-li řemeslnické malovýrobce určitá lhostejnost k hospodářsko-politickým otázkám v oficiálních projevech buržoazní politiky, bylo tomu nejinak u průmyslníků, avšak vzhledem k většímu rozhledu představitelů této sociální skupiny projevila se tu podobná obava již dříve. Svědčí o tom návrh podaný v dubnu jedním z nejagilnejších členů Průmyslové Jednoty K. J. Kreuzbergem, který se v její práci uplatňoval již od založení a jak se zdá, představoval rovněž od počátku i jakousi spojku mezi Jednotou a německým průmyslovým kapitálem. Návrh směřoval k tomu, aby na reorganizovaném českém zemském sně-

[50] Tamtéž, např. přípis kovářů z Hořovic, Žebráku, Černovic, Radnice, Zbiroha, Mýta a Hostomic z 11. IX. 1849.

[51] V. Valentin, *Geschichte der deutschen Revolution von 1848—49*, II., Berlin, bez data, str. 101—4 a na řadě dalších míst.

[52] *Ottův Slovník naučný*, XXVII., str. 495.

mu bylo podle zásad zastoupení jednotlivých stavů pamatováno i na průmysl.[53] V debatě o tomto návrhu, který ostatně později zapadl a změnil se vlastně jen v pokus o založení obchodní komory, se zástupci české strany v Jednotě sice proti němu nepostavili, byli však očividně dotčeni jeho stavovským a nedemokratickým rázem. Stejně tak je příznačné, že se tu z úst Fastrových,[54] který měl nepochybně ze všech představitelů české buržoazie v Jednotě nejblíže k řemeslnicko-živnostenskému prostředí, ozvala námitka, aby návrh vzal zřetel nejen k průmyslu, nýbrž také k drobným malovýrobcům. Skutečně také ještě daleko později vystupoval i Havlíček[55] ostře proti Kreuzbergově návrhu, zcela ve shodě se svým stanoviskem v Národním výboru při projednávání návrhu na vytvoření samostatného stavovského zastoupení měst.[56]

Když se pak v době ankety o celní unii vydělilo řemeslnické hnutí i organizačně, byla hlavní jeho představitelka — Řemeslnická Jednota — institucí od počátku vlastně jen českou, ač věrna svému vzoru Jednotě Průmyslové snažila se podobně jako ona získat autoritu celozemskou. Nedovedla se však prosadit vůči německému pohraničí, kde se v téže době počala vytvářet samostatná centra hnutí německých živnostníků. Hlavním střediskem byl Žatec,[57] z něhož se stávala v tomto směru jakási protiváha průmyslového Liberce. A také ve shodě se stupněm zprůmyslnění bylo hlavní těžiště německého řemeslnického hnutí zakotveno v západní části pohraničí v nynějším Karlovarsku a na východě pak v nejzazším cípu, v okolí Trutnova.

Program, s nímž Řemeslnická Jednota vystoupila, byl natolik zpátečnický, že je těžko i v nastíněných souvislostech ubránit se podivu. Návrh petice, která měla být zaslána do Vídně, obsahoval — jedním slovem řečeno — kategorický požadavek téměř naprostého zastavení kapitalistické industrializace; továrny měly podle těchto záměrů hrát nadále ve srovnání s řemeslem zcela inferiorní roli.[58] Naivita a bezostyšnost, s kterou byly tyto požadavky formulovány, nebyla o nic méně překvapující než jejich obsah. Přitom Jednota nechtěla fungovat jen jako jakýsi ústřední poradní orgán ve věcech živnostenských, nýbrž usilovala v návrhu svých stanov o vybudování pevné stavovské samosprávy v několika stupních, které měly vyhovět teritoriálnímu rozčlenění. Duch cechovní

[53] *Uebersicht der Verhandlungen des Vereins zur Ermunterung des Gewerbegeistes in Böhmen für die Jahre 1848, 1849 u. 1850*, Praha 1851, str. 11.

[54] SÚA, Pr. Jed. 1848 — běžná agenda — protokol výr. schůze z 30. IV. 1848.

[55] Nár. Nov. č. 105 (15. VIII. 1848), str. 418.

[56] Tamtéž, č. 55 (9. VI. 1848), str. 218.

[57] SÚA, Pr. Jed. 1848 — Řem. Jed.: žatecký provisorní řem. spolek (Provisorischer bürgerlicher Gewerbe-Innungs-Meister-Verein) vydával i letáky, jimiž se obracel na žatecké poslance ve Frankfurtu a Vídni; řemeslnické hnutí se odráželo i v dobových „Saazer Blätter" a „Bote von der Eger".

[58] Zásady Řem. Jednoty v Nár. Novinách, č. 103 (12. VIII.), str. 407.

omezenosti tu byl spojen i s určitou organizační velkorysostí, která nepochybně zaslouží i jistý obdiv. Celý ráz těchto návrhů lze nejlépe vysvětlit v souvislosti s osobami, které byly jejich hlavními původci: vedoucí silou Jednoty byli v prvé řadě zámožní pražští živnostníci, mezi nimi zvláště známý v té době pražský hodinářský mistr Karel Suchý; sekretářem Jednoty byl Jiří Černý, který posléze také redigoval i její tiskový orgán „Řemeslnické Noviny".[59] Jinak Řemeslnická Jednota rázem svých požadavků nebyla osamocena. I němečtí malovýrobci z českého pohraničí formulovali postuláty v podstatě podobné, i když snad ne v takové míře extrémní.[60]

Vznik Řemeslnické Jednoty nevyvolal z počátku zřejmě velký ohlas. Venkovské cechy se sice hlásily k jejímu programu dosti okázale i Jednota sama se těšila podpoře Průmyslové Jednoty, jejíž sesterskou institucí usilovala být, jinak však vedení české buržoazie nejevilo o ni příliš velký zájem. Jak však vystupovalo stále zřetelněji její hluboké zpátečnictví, počal se měnit i tento poměr. Je to zřejmé především v postoji Průmyslové Jednoty, která se snažila paralyzovat vliv názorů řemeslníků tím, že formulovala nově svoje vlastní stanovisko k nim. V oficiálním prohlášení[61] Průmyslové Jednoty proniká tato snaha velmi dobře: vyslovuje se tu sice souhlas se zachováním cechů jako orgánů stavovské samosprávy, současně se však podniká i pokus vytyčit jejich náplň tak, aby nemohly být brzdou industrializace a přitom uspokojovaly některé řemeslnicko-živnostenské požadavky; proto jejich činnost měla být obrácena především k svépomoci v nejširším slova smyslu, včetně opatření charitativních. Cechy měly vykonávat rovněž pravomoc nad učňovskými záležitostmi, jinak však rozsah kompetence státní administrativy v živnostenských věcech měl zůstat zachován. Znovu se tu tedy ukazuje porozumění, které Průmyslová Jednota projevovala pro pozici drobného výrobce od svého založení, současně však v jejím stanovisku k programu Řemeslnické Jednoty je zahrnuto i východisko vývoje v padesátých letech a jedna z cest k překonání cechovní reakce z l. 1848—49.

V ovzduší vzmáhajícího se odporu proti řemeslnicko-cechovnímu zpátečnictví, které hrozilo v průběhu druhé poloviny r. 1848 zcela opanovat pole hospodářsko-politických požadavků české buržoazie, nabyly nového významu i návrhy Zdekauerovy. Zdekauer také nezahálel a dokonce ani prudce postupující události z jara jej zcela neodvedly od úmyslu realizovat své plány. Na podkladě úředních povolení, získaných již začát-

[59] SÚA, Pr. jed. 1848 — Řem. jed.; „Řemeslnické noviny" vycházely od 1. X. 1848 (srv. návěští v Nár. Nov., č. 153 z 7. X. 1848) — prvním redaktorem byl Fr. Humhal.

[60] Výše pozn. č. 57.

[61] *Uebersicht der Verhandlungen des Vereins zur Ermunterung des Gewerbegeistes ... für die Jahre 1848, 1849, u. 1850*, str. 11 a n., zejm. bod č. 8.

kem roku, snažil se organizovat v prvé řadě úvěrové centrum pro řemeslnické podnikání a opatřit mu zakladatelské prostředky veřejnou loterií. V této situaci dostalo se mu i nové podpory.[62] Jeho záměry byly uvítány českým tiskem, Zdekauer sám pak byl prohlašován za opravdového vlastence. Dostalo se mu od české veřejnosti četných poct, zabíhajících až k nabubřelé komičnosti: byl např. i korunován korunou zasloužilého občana s nápisem „Ob cives servatos".[63]

Je to pochopitelné. V situaci, jak se vytvořila na přelomu obou revolučních let v Čechách, musily se, zejména z hlediska dalších hospodářsko-politických výhledů, jevit jeho projekty v nejlepším světle. A Zdekauer si vskutku zasloužil toto uznání: jeho plány zajišťovaly drobnému výrobci podnikatelskou perspektivu a nelze jim upřít, že to činily i s jistou velkorysostí. Kromě toho mohly přinést i organizačně značnou podporu rozvíjejícímu se českému hospodářskému a kulturnímu životu. To bylo také asi jednou z hlavních příčin, proč v době policejní reakce byla svému účelu odňata aspoň dočasně Zdekauerova Řemeslnická záložna; tehdy ostatně vzal za své i druhý pól živnostenského hnutí z l. 1848—49 — Řemeslnická Jednota.

•

Dvě desetiletí rakouského vývoje, jež navazovala bezprostředně na neúspěch revolučního hnutí z r. 1848, měla svoje osobité postavení: právě do nich spadala řada změn, které ve svém souhrnu znamenaly konečné prosazení kapitalistického způsobu výroby. V této době se uzavíralo i obrození novodobého českého národa a spolu s ním dostávaly výslednou podobu i názory české buržoazie na její hospodářsko-politické výhledy v kapitalisticky utvářeném Rakousku. Ač malovýrobní ráz poměrů, v nichž česká buržoazie žila, stále trval — nebo snad, lépe řečeno, právě proto — vystupovala vždy zřejměji nutnost vypořádat se s dědictvím staré doby a zejména s povážlivou recidivou cechovně restitučních nálad z revolučního období. Česká buržoazie mohla jen tak mít naději, že obstojí v zostřené soutěži, kterou rozvinula postupující kapitalistická industrializace.

Se zvláštní naléhavostí tu pak padala na váhu skutečnost, že česká buržoazie byla vedoucí třídou národa utlačovaného, který nadto právě v předchozích létech ztratil naději na zlepšení své pozice v mnohonárodnostním Rakousku. Tato situace byla o to nebezpečnější, že aristokraticko-vojenská reakce, jež byla rozhodující silou v období potlačování revoluce, opřela záhy svoji moc o spojenectví s německou finanční a průmyslovou

[62] *Český průmysl a nynější velká lotterie Zdekauerova*, Nár. Noviny, č. 256 z 2. XI. 1849, str. 1005. — V té době vydal Zdekauer také brožuru *Ueber die Organisation von Handwerker- und Gewerbe-Vereine*, česky *Stanovy Porad pražských mistrů*.

[63] *Ottův Slovník naučný*, XXVII., str. 495

buržoazií. V těchto souvislostech dostávaly ovšem hospodářsko-politické podněty formulované z českého stanoviska v očích současníků nový nacionální étos a posvěcení spravedlivé věci.

Nutnost vypořádat se s dočasným převládnutím cechovně restituční vlny objevila se ostatně již v průběhu vlastního revolučního hnutí a došla v samém jeho závěru i výrazu v akcích spojených se jménem Zdekauerovým. Potřeba přiblížit nově drobné české buržoazii gründerskou perspektivu a přesvědčit její příslušníky, že mohou obstát v průmyslové soutěži, se tím ovšem nijak nevyčerpala. Naopak jen zesílila, zvláště po té, co byla znemožněna doléhající národnostní perzekucí další realizace těchto počátečních pokusů.[64]

Bylo tu možno samozřejmě navazovat na technicko-osvětové snahy, jež se uplatnily v národním programu již v době předbřeznové. Postupující industrializace si však v lecčems vynucovala soustavněji zaměřený program, což pak vyžadovalo ovšem i podnikatelsky realističtější cestu, než jakou poskytovalo jen pouhé zdůrazňování osvětové péče, i když samozřejmě rozvoj národní vzdělanosti v oborech technických zůstával stále prvořadým úkolem. Proti osvětovému romantismu počíná se tak stavět program reálné svépomoci, který sice také nepostrádá nacionálně idealizujících prvků, jenž však v každém případě počítá především s tím, jak vytvořit pro české podnikání reálnou kapitálovou a investiční základnu.

Mezi představiteli těchto proudů v českém táboře je možno jmenovat vedle sebe osobnosti tak rozdílné, jako byl Fr. Šimáček (Vojtěch Bělák)[65] a Fr. L. Rieger. Jejich srovnání v tomto směru je však o to plodnější: oba — pokud jde o Riegra platí to ovšem spíše o jeho teoretické práci v oblasti politické ekonomie než o jeho politické činnosti — přibližovali drobné české buržoazii podnikatelskou perspektivu a snažili se, aby si osvojila i podnikatelskou dovednost a dovedla se orientovat v životním boji, jak jej před ní stavěla rozvíjející se kapitalistická industrializace země. Co však u Riegra bylo přes skutečnou hloubku jeho zájmu přece jen epizodou, bylo u Šimáčka téměř životním posláním. Byl-li Rieger představitelem špičky české buržoazie, reprezentoval naopak Šimáček vrstvy daleko širší. Šimáček nebyl ovšem také velký a původní teoretik; byl však především praktikem, jehož články zaměřené k propagaci, vynikaly zemitostí a názorností, nevyhnuvše se leckde ani popularizační primitivnosti. Přesto však jeho úspěchy v praktické mobilizaci kapitálových prostředků při kampani za zakládání záložen nelze ani v nejmenším podceňovat. Je vskutku příznačné, že právě tento muž, jenž

[64] Nejnověji k této problematice: P. Horská-Vrbová, *K otázce vzniku české průmyslové buržoasie*, ČSČH, X. (1962), str. 257 a n.; L. Kárníková, *Ke studiu vzniku novodobé průmyslové buržoasie*, tamtéž.

[65] *Ottův Slovník naučný*, XXIV., str. 614 a III., str. 247.

představoval podnikatelskou iniciativu drobné české buržoazie, stál posléze i u kolébky největšího finančního koncernu našich zemí, Živnobanky.

Odlišný naturel Riegrův není třeba zajisté příliš zdůrazňovat. Na rozdíl od Šimáčka, který svoji činnost vyvíjel soustavně po mnoho let, shrnul Rieger svoje stanovisko celkem jednorázově, a to až na samém počátku šedesátých let ve svém známém spise o blahodárném vlivu průmyslu na rozvoj společenského blahobytu.[66] Tenorem tohoto díla je v podstatě apologie optimistické perspektivy, kterou domněle rýsuje pokrok kapitalistické industrializace. Byl to zřejmě prostředek, kterým chtěl Rieger definitivně čelit všem zpátečnickým náladám mezi českým řemeslnictvem a drobnými výrobci; co říká, lze v podstatě shrnout několika slovy asi takto: nejde jen o to přesvědčit samostatného výrobce, že může, díky průmyslovému pokroku, svůj provoz rozšiřovat a podnikatelsky růst, nýbrž že i v případě pauperizace a poklesu mezi námezdně pracující nebude jeho osud svízelným natolik, aby se nemohl těšit z vymožeností společenského pokroku. Byl to nový tón, který ze stránek Riegrova díla zaznívá nejsilněji; s ním souvisela i velmi obšírná polemika s Engelsem, které věnoval mnoho místa a pozornosti.

K těmto snahám, ať již propagovaly průmyslový liberalismus praktickou činností jako Šimáček, či naopak teoreticky a abstraktně jako převážně Rieger, přibyl ještě další činitel, který měl rozhodující vliv na překonání cechovní reakce v Čechách. Byl jím nově se osamostatňující zřetel k specifickým otázkám živnostenským. Do popředí tu vystupovalo postavení drobného výrobce v kapitalistických podmínkách jako skutečnost hodná zvláštního zájmu. I tu nešlo o věc od kořene novou, která by v českém prostředí z padesátých let neměla svoje vývojové předznamenání v samotném vyústění revolučního dvouletí. Stačí na tomto místě znovu jen vzpomenout, jaké stanovisko zaujala Průmyslová Jednota k požadavkům Řemeslnické Jednoty na konci r. 1848. V jistém smyslu bylo to tedy pozitivní dědictví reakčního cechovnictví z l. 1848—49 a v každém případě pak bezprostřední odraz toho, že zkušenosti nahromaděné v průběhu prvé fáze kapitalistické industrializace dávaly leckterému argumentu cechovně živnostenské kritiky za pravdu. Jestliže se v Čechách i v rakouských zemích objévuje tento zřetel již během počátečního období kapitalistické industrializace, je to možno vysvětlit právě opožděním střední Evropy za rozvinutým kapitalismem evropského Západu. Tam se podobné zárodky pozdější živnostensko-středostavovské politiky uplatnily v ekonomicky daleko pokročilejším prostředí a ovlivnily rovněž události kolem poloviny století, působíce mimo jiné např. na učení L. Blanca a Proudhona,

[66] *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujícího*, Litomyšl 1860.

jakož i na maloburžoazní kritiku kapitalismu, jak ji podal Sismondi. Rovněž analogie i přímé vlivy mezi názory německého teoretika družstevního hnutí Schulze-Delitzsche a idejemi hlásanými v Čechách jsou naprosto zřejmé.[67]

O síle toho nového rysu vývoje v Čechách svědčí ostatně i to, že spoluurčoval přímo zásadní stanoviska podnikatelských a obchodnických vrstev k legislativním akcím, které na poli živnostenského zákonodárství připravoval Bachův režim. V širším měřítku celého rakouského soustátí projevily se konečně tyto rozpory v přesunech uvnitř vládnoucích složek německé buržoazie. Tak, když na křesle ministra obchodu vystřídal bar. Brucka,[68] představitele obchodní velkoburžoazie, ryt. Baumgartner,[69] přišel v jeho osobě ke slovu propagátor podobných osvětových snah mezi řemeslníky, o jakých byla zmínka v souvislosti s programem české buržoazie.

Skutečně také nová osnova živnostenského řádu, vypracovaná v době Baumgartnerova úřadování a výrazně konzervativní až neliberální, setkala se v Čechách s poměrně příznivým ohlasem.[70] Zato však Baumgartnerův nástupce ve funkci ryt. Toggenburg,[71] představitel opětně nastoupeného liberálního kursu, vyvolal svým návrhem živnostenské kodifikace reakci podstatně odlišnou. V dobrozdáních, která o jeho návrhu byla v Čechách vypracována, shodli se pražská obchodní komora i pražští obchodníci na výrazné obhajobě cechů.[72] Jejich apologie nevycházela ovšem ze starých představ cechovní výlučnosti, nýbrž pokoušela se o novou koncepci cechů jako živnostenských korporací nadaných určitou mírou stavovské samosprávy, kterým vedle úkolů svépomocných měl být svěřen dozor zejména nad vyhovující kvalifikací příslušníků jednotlivých živnostenských a řemeslnických odvětví.

V tomto směru měly v Čechách ohlas i názory vídeňských publicistů.[73] Z konkrétních vlivů, jmenovitě v pražském prostředí, působil mezi obchodníky zřejmě i vývoj, který prodělaly zdejší obchodnické konfraternity, proměnivše se poměrně záhy a celkem hladce v daleko volnější

[67] Srv. výše v biografickém materiálu o Šimáčkovi a Zdekauerovi.

[68] K tomu R. Charmatz, *Minister Freiherr von Bruck*, Lipsko 1916.

[69] Waentig, l. c., str. 57—8; v obecných liniích se kryl s názory vídeňského byrokrata a publicisty Siegfrieda *Bechera*.

[70] SÚA, Pr. jed. 1854, čj. 104 z 11. VII. 1854 — referentem byl fin. rada Franz Guth; Státní archiv Praha — Obchod. a živn. komora pražská — 1854 17—1/kart. č. 25.

[71] Waentig, l. c., str. 60 — T., ač byl liberálem, nežil v dobrém poměru s Bruckem, což znesnadňovalo jeho legislativní práci.

[72] Stát. archiv Praha — Obch. a živn. kom. — 1856 17—1/kart. č. 25.

[73] Šlo zejm. o názory rady vídeň. magistrátu Ferdinanda Wilfinga (Waentig, l. c., str. 46—7 a 49); bez vlivu nezůstal jistě ani Becher, který jako rodák ze záp. Čech znal české poměry.

organizaci gremiální, která se starou cechovní úzkoprsostí měla opravdu málo společného.

I když tento konzervatismus nebyl totožným s pokusy o restituci cechovního zřízení z l. 1848—49, lze nicméně pozorovat značný rozdíl mezi ním a představiteli českého národního hnutí, jakými byli především Rieger a Šimáček. Ti obraceli svůj zřetel k drobnému výrobci nikoli však proto, aby mu umožnili samostatnou existenci v kapitalistických poměrech, nýbrž v prvé řadě proto, aby tím, že mu přiblíží podnikatelský vzestup, připravili naprosté vítězství kapitalistické industrializaci. Jak se zdá, nebylo přílišné zdůrazňování konzervativních zásad v živnostenské politice po chuti ani některým činitelům z Průmyslové Jednoty. Svědčí o tom stanovisko Jednoty k Toggenburgově osnově, které bylo rozhodně liberální, agitujíc pro živnostenskou svobodu.[74] Představitelem tohoto proudu byl i známý statistik té doby a profesor pražské právnické fakulty Eberhard J o n á k, který se ve zvláštní brožuře[75] pokoušel smířit konzervatismus s liberalismem tím, že propagoval pozvolnou a organickou realizaci živnostenské svobody.

•

Hospodářsko-politické ideje českého měšťanstva v období národního obrození odrážejí na prvý pohled řadu významných souvislostí: především zrcadlí nejen bezprostředně ekonomické poměry určující hospodářskou moc rodící se české buržoazie, nýbrž celé životní prostředí, v němž představitelé těchto vrstev žili. Do těsného vzájemného vztahu dostávají se tu před našima očima u českého malovýrobce jeho představy o životním slohu a životním ideálu s dobovým biedermeyerovským koloritem předbřeznových Čech. To je však jenom jedna stránka věci. Za daleko podstatnější je třeba považovat skutečnost, že v hospodářsko-politických idejích, jež zachvacovaly české buržoazní prostředí té doby, rýsují se vedle sebe hned dva proudy: jeden cechovně omezený a ve svých krajních projevech až extrémně zpátečnický a druhý, který byl nesen vůdčí složkou

[74] SÚA, Pr. Jed. 1856, čj. 222 — dobrozdání podala Jednota z vlastní iniciativy na jaře r. 1856; rozhodující vliv na jeho koncepci měli zřejmě K. Balling a Rieger; obrat ve stanovisku Jednoty za necelá dvě léta lze vysvětlit tím, že v r. 1854 byla Jednota ještě zastrašena nepříznivým pro ni vývojem z předchozích let (k tomu K. S t l o u k a l, *Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu*, sborník „Sto let ...", str. 241 a n.).

[75] Brožura se jmenovala *Die Gewerbefreiheit in Oesterreich — Ein Beitrag zur Beurtheilung des Entwurfes eines Gewerbe-Gesetzes*, Praha 1856 a vyšla anonymně (Jonákovo autorství prokazuje katalog pražské univ. knihovny); jako příloha byl k brožuře připojen Toggenburgův návrh (W a e n t i g, l. c., str. 60 v pozn.); Jonák se pokoušel vyjádřit se k dotčeným otázkám zřejmě i proto, že se jimi intenzívně v té době zabývali jeho universitní kolegové, zvl. M i s c h l e r (*Ordnung der Vorlesungen*, zim. sem. 1853—4 a 1855—6 v Archivu Univ. Karlovy), kteří je řešili bezpochyby z hlediska něm. liber. buržoazie.

české buržoazie z řad svobodomyslné inteligence a neměl daleko k otevřeným požadavkům liberálním. Složitost celé situace byla však zároveň v tom, že stísněnost českých poměrů nedovolovala rozvinout průmyslově liberální program v plné šíři. Proto se také liberálně orientovaní intelektuálové v čele s buržoazními politiky z r. 1848 obrátili v prvé řadě k propagaci technického pokroku jako základního prvku svých programových úvah. Tato zajisté správná orientace nedovedla však vyplnit slabiny, kterými v hospodářsko-politickém ohledu trpěl český federalismus, a zabránit pozdější alianci české politiky s šlechtickým velkostatkem. Hospodářsko-politické ideje, které pak vyznávaly masy drobného českého měšťanstva a které se uvolnily zvláště v období revoluce, zasáhly naopak do rozvoje dělnického hnutí a působily tu jako silný retardační činitel, neboť v řadách formujícího se proletariátu posilovaly malovýrobně restituční nálady.

Der industrielle Liberalismus und das tschechische Bürgertum im Zeitalter der Nationalen Wiedergeburt

(Zusammenfassung)

Die Wirtschaftspolitik des österreichischen Absolutismus war noch beim Anbruch des 19. Jhdt. ideell vom Merkantilismus inspiriert. Sie beruhte überwiegend auf dem Konzessionssystem, welches in einigen seiner extremen Erscheinungsformen zur direkten Reglementierung der Produktion führte. Durch den auf die Unterschiedlichkeit der rechtlichen Regelung des handwerklichen Kleinbetriebes und fabriksmässigen Grossbetriebes gelegten Nachdruck ermöglichte die zeitgenössische Sozialgesetzgebung indirekt auch das Weiterbestehen der schon überlebten Zunftkorporationen. In den breiten Schichten des Handwerkertums erstarkte daher die zünftige Mentalität, die in beträchtlichem Masse auch das Lebensmilieu jener sozialen Gruppen gestaltete, bei denen in den Städten die Wiedergeburtsbestrebungen der tschechischen Volksaufklärer starken Widerhall fanden.

Die nach den napoleonischen Kriegen angebrochene Absatz- und Produktionskrisis hatte in Böhmen eine besonders scharfe Zuspitzung der Lage zur Folge. Als dann die Depressionserscheinungen in den Hintergrund traten und Böhmen sich an der Schwelle der modernen fabriksmässigen maschinellen Produktion befand, war es vornehmlich der industriell interessierte Adel, welcher bemüht war, seine bestehenden, durch die Krisis verhältnissmässig wenig erschütterten Unternehmerpositionen zu wahren.

Von dieser adeligen wirtschaftspolitischen Initiative kann gesagt werden, dass sie unmittelbar mit der ständischen Opposition gegen den absolutistischen Zentralismus zusammenhing, die im innerpolitischen Leben Vormärz-Österreichs besonders markant in Erscheinung trat und der industriell-ökonomische Patriotismus dieses oppositionellen Adels kann dann als ein unmittelbarer Bestandteil jenes böhmischen Landespatriotismus betrachtet werden, welcher der ideelle Ausdruck dieses Widerstandes war.

Der ökonomische Patriotismus war aber nicht bloss eine platonische Opposition

Seine Bedeutung bestand darin, dass die aus ihm spriessenden Gedanken in Böhmen den Prinzipien der freien Konkurrenz den Weg ebneten, was freilich im Widerspruch zu der offiziellen wirtschaftspolitischen Doktrin stand. Diese liberalen Züge des adeligen ökonomischen Patriotismus traten besonders in der programmässig gepflegten Tendenz zu tage, mit Hilfe von technischer und polytechnischer Bildung die Konkurrenzfähigkeit der Klein- und Mittelproduzenten zu steigern.

An diesen Bestandteil des ursprünglich adeligen Programms knüpfte dann jene Gruppe der tschechischen bürgerlichen Intelligenz an, welche in dem Verein zur Ermunterung des Gewerbegeistes in Böhmen (Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách) von gewisser Zeit an immer mehr zu Worte kam (Rieger, Strobach, Trojan, Perner, K. S. Amerling). Die Bildungstätigkeit des Vereins gewann so einen neuen, ausgeprägt nationalen Charakter und die Forderung nach polytechnischer Bildung des Handwerkertums wurde zum wirtschaftspolitischen Bestandteil des tschechischen Nationalprogramms. Knapp vor März wurden dann diese Gedanken durch die Bestrebung um Verknüpfung des Bildungsprogramms mit der praktischen Perspektive der Kapital- und Investitionsexpansion der Kleinproduzentenschichten (Em. Zdekauer) erweitert. Vom tschechischen nationalen Standpunkt war an dieser Formulation besonders die Idee der Selbsthilfe willkommen, welche bestrebt war die ökonomische Schwäche der sich formenden tschechischen Nation real zu lösen.

Alle diese Zusammenhänge kamen während der Revolutionsjahre 1948—1949 neu in Fluss. Die offizielle Linie der tschechischen Politik blieb vorerst glechgültig gegenüber den ökonomischen Problemen, was zweifelsohne eine ihrer Schwächen bildete. Zum Umbruch kam es aber im Zusammenhang mit der Frage des Verhältnisses der böhmischen Länder zum Deutschen Bund und besonders mit der konkreten Frage des Verhältnisses zum vorgesehenen Zollverein (Havlíček). Die breite tschechische Öffentlichkeit lehnte, wie bekannt, eine derartige Bindung ab. Bezeichnend dabei war, dass in der ablehnenden Haltung Argumentationen vorwiegten, die von kleinbetrieblich-zünftiger Gesinnung getragen waren und die typischen Befürchtungen des von der wachsenden kapitalistischen Industrialisation gewürgten Kleinproduzenten widerspiegelten. Teilweise in Zusammenhang damit, grösstenteils aber unabhängig von der Frage des Zollvereins lief durch Böhmen in den Jahren 1848—1849, zugusten der Zünfte und Kleinbetriebe eine starke Welle von Reaktion, welche in den Anfängen konstitutionellen Lebens die Möglichkeit der vollen Restitution des Zunftwesens sah. Zeitweilig entstand sogar nach Muster des Vereins zur Ermunterung des Gewerbegeistes auch eine besondere Organisation — der Handwerkerverein (Řemeslnická Jednota) welcher ähnliche Postulate im öffentlichen Leben zu vertreten berufen sein sollte.

Darum ist auch für die Lage am Anfang der fünfziger Jahre die Bemühung der führenden Gruppe der tschechischen bürgerlicher Intelligenz bezeichnend, diesen Stimmungen zugunsten der Restitution der Zünfte entgegenzutreten und dies teils auch schon im Zusammenhang mit der in Vorbereitung befindlichen österreichischen Gewerbeordnung. Von neuem wurde hier an die Bildungsbestrebungen im Vormärz angeknüpft, insbesondere an den Gedanken im Wege der Selbsthilfe die kleinen Kapitalmittel zu mobilisieren und so auch dem Handwerkerunternehmer die Gründerperspektive zu eröffnen. An der Spitze stand hier abermals Rieger und der bekannte Journalist und Vorkämpfer des Vorschussvereinswesens Fr. Šimáček (Vojtěch Bělák).

Mír v pojetí některých starověkých národů

Vojtěch Poláček

Útrapy, které přinesla zejména poslední světová válka národům téměř všech kontinentů, vyvolaly po celém světě mohutné hnutí boje za mír. Slovo „mír" se stalo nejvýraznějším a nejaktuálnějším pojmem mezinárodního práva i politiky.

Aktuálnost této tematiky vede nezbytně právního historika ke zkoumání téže otázky do dob časově sice dosti vzdálených, ale nesporně i tam se střetávajících s obdobným problémem.

V závěru zpracování podkladů k této studii vyšla v Recueils de la Société Jean Bodin rozsáhlá publikace *La Paix* věnovaná této otázce v postupném sledu historického vývoje různých národů.[2] Ježto jde o soubor

[1] Tento článek navazuje s nepatrnými odchylkami na přednášky, jež na totéž téma proslovil autor na zasedáních, která uspořádaly polské vědecké organizace, a to v Krakově dne 25. 11. 1963 Krakowskie Towarzystwo Historyczne, ve Wrocławi dne 26. 11. 1963 Wrocławskie Towarzystwo Naukowe a v Poznani dne 27. 11. 1963 Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Dané téma se tu do jisté míry odchyluje od obvyklé interpretace. Otázka je rozebírána z hlediska pojmu mír, bez jeho obvyklé bezvýhradné závislosti na pojmu „válka". Takto vytýčený pohled ovšem odsouvá stranou případné úvahy o otázce spravedlnosti či nespravedlnosti válek, jejich aspektech psychologických, ekonomických apod., které by bylo třeba při komplexním rozboru skutečně řešit, ale jež i tehdy bývají často komentovány jen okrajově.

Z důvodů úspornosti místa je v poznámkách tohoto příspěvku využito dřívějšího autorova článku, uveřejněného v tomto sborníku sv. 8, 1962, str. 237 a d. (v dalším: PHS) a v Journal of Juristic Papyrology sv. 13, 1961, str. 234 a d. (v dalším: JJP).

[2] Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, sv. XIV, *La Paix* I, II, Bruxelles 1961. Díl I, str. 548, od starověku do XI. stol. n. l. (v dalším: Paix I).

Srv. k tomu anotaci V. Vaněčka v tomto sborníku sv. 9, 1963, str. 346 a d.

V nejnovější marxistické literatuře vyšla populárně vědecká publikace na podobné téma: Max Dieckhoff, *Krieg und Frieden im griechisch-römischen Altertum*, Berlin 1962. — Obsahově však jedná převážně o válce. Otázka míru je dotčena jen sporadicky a okrajově (srv. l. c., str. 15, 21, 31 a j.). V závěru této práce se autor sice obrací ke kritice pramenů, v podstatě se však dovolává pouze Polybia, a na něm demonstruje rozdílné hodnocení jeho výroků zástupci kapitalistické a marxistické vědy. Závěry z tohoto porovnání odvozené jsou arci správné, ale pro otázku koncepce míru ve starověku přinášejí poměrně málo. Sám Polybios je málo vhodným příkladem, neboť jeho literární činnost stála pod nesporným tlakem vnějších okolností (psal své dějiny v Římě, jako řecký rukojmí).

prací autorů převážně světových jmen, bylo by jistě nesprávné k tomuto dílu nepřihlédnout. Jeho rozsah dosvědčuje zájem, který je nyní i v kapitalistickém světě věnován této otázce. Ale obsah většiny tam publikovaných studií podává bezprostřední důkaz o skutečnosti, na kterou bylo v poslední době několikrát upozorněno a která vede velmi často k značnému zkreslování obrazu: posuzujeme i dávnou minulost svýma vlastníma „moderníma" očima a instituty právnicky propracované až v dobách mnohem pozdějších prostě přenášíme i na doby a události mnohem starší.[3]

Pod tímto zorným úhlem pociťujeme od samého počátku uvedeného díla rozpaky nad přístupem k problému, který je elementární a který by se na první pohled zdál docela samozřejmý a bezrozporový. Jde především o otázku vlastní podstaty a významu pojmu „mír" a dále, co si pod tímto pojmem představovaly jednotlivé národy ve starověku i později.

I když západní srovnávací pravověda sama konstatuje, že v otázce pregnantní definice slova „mír" tápe, nebyla by tato skutečnost ani tou nejzávažnější. Mnohem podstatnější je téměř jednomyslná shoda všech autorů v koncepci daného tématu: mír se tu klade v protiklad k válce a z tohoto schématu jsou pak odvozovány i všechny další dedukce. Přitom právě nejstarší společenské dějiny ukazují, že to, co dnes překládáme slovem „mír", bylo u mnohých starověkých národů spojováno s dosti odlišnými představami, než jaké jsou s tímto pojmem běžně dnes spojovány.[4]

Mnohem povážlivější však jsou jistě rozpaky, jimž se nelze ubránit při četbě takových argumentací, jejichž podstata je již sama o sobě v rozporu s tím, co si lze pod pojmem „mír" i při největší skeptičnosti představovat. Věc by snad nebyla příliš důležitá, kdyby nešlo o výklady autorů, jejichž jména požívají ve vědeckém světě vážnosti, a kdybychom nebyli nuceni z těchto veřejnosti předložených argumentací usuzovat, že stejné nebo podobné myšlenky jsou i obsahem vysokoškolských přednášek a že se tak stávají naučeným názorem tisíců absolventů těchto škol, z nichž mnozí

Také o něco dřívější, titulem velmi slibná publikace G. Bouthoul, *Huit mille traités de paix*, Paris 1948, zůstává tomuto titulu svým obsahem mnoho dlužna. Pro starověk se spokojuje jen letmou registrací obecně známé mírové smlouvy Ramesse II. s Chattušilišem III.

I R. Bierzanek probírá ve své studii *Sur les origines du droit de la guerre et de la paix*, Rev. hist. de droit français et étranger, 38, 1960, str. 83 a d., danou tematiku víc jen z hlediska války. — Podobně D. Loenen, *Polemos*, Een studie over oorlog in de Griekse oudheid. Amsterdam 1953.

[3] Srv. PHS, str. 243, p. 22; podrobně H. R. Hoetink, Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (ZSS), Rom. Abt. 70, 1955, str. 39 a d.; srv. též Bierzanek l. c., str. 87, 121; H. Hausmaniger, Österr. Zeitschr. für öff. Recht, XI, 1961, seš. 3—4, str. 335 (s odvoláním na A. Heusse, Klio-Beiheft 31, 1933, str. 2 a Hoetinka l. c.); J. D. Derett, Paix I, str. 174.

[4] Srv. k tomu podrobněji starověký Egypt (dolejí str. 38) a Židy (dolejí str. 44). Pokud jde o dnešní význam slova mír, srv. J. Gilissen, Paix I zvl. str. 10 a d.

eventuálně zastávají nebo budou zastávat odpovědná místa v politickém životě toho nebo onoho státu.

V této souvislosti je třeba zastavit se hned u úvodní studie prof. Gilissena.[5] Autor se výslovně věnuje problému míru jako opaku války. Z jeho výkladů zvlášť vyniká pokus o „typologii míru", který musí nepochybně vyvolat u každého pozorného čtenáře vážné zamyšlení. Autor předkládá šest „typů" míru,[6] a to:

— mír v důsledku izolace;
— mír v důsledku vyhlazení;
— mír v důsledku útěku;
— mír v důsledku vzdání se;
— mír na podkladě sdružení;
— mír na podkladě úmluvy.

Již letmý pohled vyvolává pocit mechanické formálnosti a podrobnější rozbor to jen potvrzuje.

Hned první „typ" míru („mír v důsledku izolace") je pln rozporů. Autor uvádí speciálně příklad Japonska, které až do konce minulého století žilo pro svou zeměpisnou polohu v míru s ostatním světem. Ale v tomtéž díle o několik kapitol dále si ověřujeme, že tento „mír" byl mírem hřbitovů vyvražděných původních obyvatel, nemluvě ani o seriálech válek vnitřních.[7]

Zda lze vůbec mluvit o „míru v důsledku vyhlazení", je vskutku otázka, na niž sotva možno lidsky odpovědět. Paradoxnost takové koncepce se projeví v plné intenzitě pouhým obrácením situace: bude moci protivník (ať už jednotlivec, či jakýkoli kolektiv) pokládat za „věc míru" své vlastní úplné fyzické zničení?

Totéž platí obdobně i o tzv. „míru v důsledku útěku" (nebo lépe: zahnání na útěk!) a z velké části i o „míru v důsledku vzdání se", kde autor rozeznává tyto „podskupiny": otroctví, vazalství, systém poplatný, satelitní, kolonizační a asimilizační. Ke každé této „podskupině" by bylo možno vznést námitky, ověřené samým dějinným vývojem. Jak dějiny ukazují, vytvářely a vytvářejí všechny tyto případy (snad vyjma poslední, asimilizační) ještě antagonističtější situaci, než jaká byla před vnucením takového „míru", a chovaly (i chovají) od samého počátku zárodek všech příštích neodvratných konfliktů. U skupiny „satelitní" upadá autor sám do evidentního rozporu s vlastními argumentacemi.[8] Satelitem se podle něho stává *poražená* země, která se vzdá politickému vedení vítěze. Jako

[5] Paix I, str. 5 a d.
[6] J. Gilissen, l. c., str. 19 a d. (s odvoláním na G. Bouthoula, *Traité de sociologie: Les Guerres*, Paris 1955, str. 441 a d.).
[7] A. Gonthier, Paix I, str. 185 a d.
[8] Srv. l. c., str. 30.

nejnovější příklad uvádí Gilissen státy tzv. Východní Evropy, jež prý se po druhé světové válce staly satelity Sovětského svazu. Jenže — chybné je tu již samo východisko: Sovětský svaz přece většinu těchto zemí neporazil, nýbrž naopak *osvobodil*, o dalších nesprávnostech této koncepce ani nemluvě.[9]

Bylo by možno vznést řadu dalších připomínek k argumentacím prof. Gilissena, týkajících se např. *funkce* války a hrozby válkou jako *záruky* míru (!?), či instituce azylů apod. Recenze uvedené publikace však není úkolem těchto řádků.

•

Jak bude dále doloženo na podkladě dochovaných historických materiálů, bylo rozhodující představou i cílem „míru" ve starověké společnosti usmíření, tj. odstranění rozporů. Již tehdy lidé poznali, že každý rozpor znamená konflikt, jehož trvání ohrožuje klid a vyrovnanost vzájemných vztahů ať jednotlivců či kolektivů. Jsme zvyklí mluvit o tom, že bylo typickou vlastností nejstarších primitivních společností vyřizovat tyto rozpory fyzickým násilím, a to jak jednotlivců mezi sebou, tak skupin s jednotlivci i mezi skupinami. Přehlížíme však, že tento jev není jen výlučně vlastní oné staré „primitivní" společnosti, nýbrž že systém „pěstního práva" a osobního vyrovnávání účtů vládl ve značné míře ještě v minulém století, např. u „bílých" obyvatel Severní Ameriky na tzv. „Divokém západě", dokud se zákonné veřejné moci nepodařilo prosadit i tam legální pořádek a řád. Jinou obdobou je známý „zákon krevní pomsty", který zejména na Blízkém a Středním východě hrál ještě v nepříliš dávné minulosti svou roli a který jen postupně byl odbouráván a potlačován.

V tom právě je třeba spatřovat podstatu věci: členové společnosti již v dávných dobách poznali, že každý konflikt sice může být řešen násilím, ale že každé násilí vyvolává nové pocity škody a ublížení, a že tudíž takové „řešení" vede jen k nekonečným rozporům a násilnostem. A člověk začínal uvažovat o řešení problémů vždy až od toho okamžiku, kdy na ně narazil a pocítil tíhu nezbytnosti se s nimi vyrovnat.[10]

Proto od počátku musela každá organizovaná společenská skupina vyloučit svévolné násilí ze svého středu, jakmile chtěla žít v kolektivním souladu. Právní řád každého organizovaného společenského útvaru představuje jen realizaci tohoto faktu. Tím se také vysvětluje, že si staří národové sice vytvořili i mýty o velkých sporech mezi bohy, ale že zvlášť oceňovali ty případy, které nakonec byly „řešeny" výrokem soudním.[11]

[9] Zřejmě politická opatrnickost vedla autora k tomu, že se tu vůbec nezmiňuje ani o Německu ani o NDR, ač by je při věcné důslednosti musel někam zařadit.

[10] Srv. JJP, str. 246 a d., a pozn. 14 tamtéž.

[11] Srv. např. známé rozhodnutí sporu mezi Sethem a Osirisem podle textů Pyr. 1555/56; lit. viz JJP 266 p. 63.

Ukazuje se, že „mír" jako stav bez násilného vyřizování konfliktů je zajišťován především uvnitř organizované společnosti, jakmile její vnitřní řád je zabezpečen kolektivním uznáním jeho platnosti a podepřen autoritativním orgánem, který nad jeho dodržováním bdí a jej vykonává. Proto v nejstarší prvobytné společnosti vyřizovala případné rozpory hlava rodiny, resp. hlava rodu. Uvnitř tohoto rodinného, resp. rodového kolektivu nemohlo dojít k násilným rozporům, dokud jednotliví jeho členové dodržovali rodový řád. Pokud však nebylo dalšího mocenského organizujícího orgánu nad těmito skupinami, bylo zpočátku násilí skutečně téměř výlučným prostředkem vzájemného vyřizování rozporů. Teprve poznatky spojené s důsledky těchto násilných akcí přiváděly jednotlivé společenské útvary, ve vyvinutějším stadiu pak národy a státy k poznání, že období oproštěná od takových událostí jsou mnohem šťastnější a prospěšnější než doby válečných hrůz. Proto již tehdy docházela ohlasu touha po míru nejen mezi jednotlivci, nýbrž i uvnitř národů a mezi nimi navzájem, a vznikaly mýty o původním „zlatém věku" lidstva, oproštěném od válek a násilí.[12]

•

Tematika, daná nadpisem tohoto článku, uvádí nás především do historie starého E g y p t a, zvláště i proto, že odtud máme zachovaný nejstarší písemné doklady.

V citovaném souboru *La Paix* píše o této otázce orientalista světového jména J. P i r e n n e.[13] V jeho článku se dovídáme o všem možném z oblasti politických a náboženských dějin starého Egypta, Sumeru a říše chetitské, ale o míru ve vlastním slova smyslu poměrně málo.[14] Přesto právě starověký Egypt podává bezprostřední důkaz o tom, že to, co překládáme dnes slovem „mír", mělo tehdy značně odlišnou náplň i význam.

Jako všeobecný výraz pro pojem „mír" je od nejstarších dob doloženo slovo *ḥtp* (čti chotep).[15] Zkoumáme-li však tento výraz trochu blíž na podkladě filologických rozborů, zjišťujeme, že ho bylo především užíváno v souvislosti s přinášením obětí.[16]

[12] Nejznámější je líčení O v i d i o v o *Metamorph.* I, 89 a d.; srv. též T i b u l l u s, *Elegie* I. 3.

Paralelně s líčením onoho původního blaženého stavu dochází výrazu i tužba po jeho návratu. — Srv. např. S e n e c a v tragédii *Hercules,* v. 927 a d. (modlitba Herkulova k Diovi za seslání věku míru); nebo V e r g i l, *Aeneis* VI, 1 a d.; nebo věštby Sibilliny (*orac. Sibyl.* III, 652 a d., 750 a d.).

Srv. též předpovědi židovských proroků (viz doleji pozn. 58 a 60).

[13] Paix I, str. 189 a d.

[14] Autor tu zejména znovu opakuje své teze o počátcích staroegyptského společenského zřízení, jak je formuloval ve svém stěžejním díle *Histoire des Institutions et du Droit privé de l'ancienne Égypte,* I—III, Bruxelles 1932—1935. K tomu PHS str. 239 a tam uv. krit. lit.

[15] Psánc, ⊂⊃ G r a p o w, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache,* Cf. A. E r m a n—H.

Oběti ovšem vyvolávaly již u starých národů představu uspokojení, a to jak toho, komu oběť byla podávána, tak i vnitřního uspokojení toho, kdo oběť přinášel. Proto bylo — jak je doloženo už v textech pyramid — užíváno uvedeného výrazu také ve smyslu „být spokojen, odpočívat ve spokojenosti“ (v míru, tj. v míru duševním) apod.[17]

Odtud je arci už jen malý krůček k další představě ochoty k míru i smíru, a nakonec i k míru jako antitezi násilí a války.[18]

Subjektivní ocenění tohoto příjemného stavu se posléze promítlo i do pozdravů, a to jak pohřebních, tak i vítajících.[19] Jev, s nímž se setkáváme o několik tisíciletí později od samého počátku rodících se křesťanských obcí, jejichž velmi častým pozdravem bylo „pax vobiscum (tecum)“ a modlitba za zemřelé, začínající slovy „requiem (= quietem) aeternam“.

Jak hluboko byl tento pojem zakořeněn v myslích starých Egypťanů, dokazují už staré oslavné texty.[20]

Výraz *ḥtp* se prokazatelně již od dob 2. dynastie objevuje u jmen králů[21] a je doložen i u jiných osobních jmen, spojován vždy s jménem nějakého boha (např. Amenhotep, Sebekhotep, Ptahhotep apod.). Doslovný překlad „Amún (Sebek, Ptah) je usmířen (spokojen)“ odpovídá nepochybně původnímu významu slova *ḥtp*. Může ovšem zůstat otevřenou otázkou,

III, Leipzig 1929, str. 183 a d.; titíž, *Wörterbuch* cit., *Die Belegstellen*, Leipzig 1940, III. str. 57 a d.; *Wörterbuch* cit., vyd. Berlin - Leipzig 1950, str. 56; dále J. Sainte Fare Garnot, *L'hommage aux dieux sous l'Ancien Empire Égyptien, d'après les texies des Pyramides*, Paris 1953, str. 132, 249 a d.

Vedle nejčastěji užívaného *ḥtp* je v obdobném významu doložen i výraz *ḥr.t* [= inf. slovesa *ḥrw*, ve významu substantiva: spokojenost, klid, mír (i jako opak boje) — psáno:] Srv. cit. *Wörterbuch* II, 1928, str. 497; *Belegstellen* II, str. 75; *Wörterbuch* z r. 1950 l. c.

Je rovněž známa od dob pyramid do 18. dyn. forma feminina *ḥtp.t* a v době 19. dyn. se objevuje nový tvar *šwhw.t* (přímo ve významu „mír“) a v nové egyptštině i výraz °*šrm* ve významu „vyžádat (vyprosit si) mír“. *Wörterbuch* l. c. 1950

Ukazuje se tak, že pojem „mír“ byl již u starých Egypťanů předmětem jazykové pozornosti. Zejména pregnantnost pozdějších tvarů upozorňuje již na obdobu se starořeckou *eiréné* (viz dále str. 48).

[16] Tak zejm. např. ve vazbě (= oběť [, kterou] přináší král), kterou nacházíme téměř na každém náhrobku Staré říše. Výrazu je užíváno, třebaže ne tak často, také ve významu královské přízně, prokázané živým. Srv. S. A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961, str. 59.

[17] Doklady viz *Wörterbuch*, cit. III, 1929, str. 188 a d., *Belegstellen*, III, str. 60 a d.

[18] *Wörterbuch* cit., str. 189, 193 a d., *Belegstellen*, str. 16, 63 a d.

[19] *Wörterbuch* cit., str. 194, *Belegstellen*, str. 64.

[20] Srv. Pyr. 573, kde čteme:

„Probuď se v míru, ty Očištěný v míru,
probuď se v míru, ty východní Hore v míru,“ atd.

Srv. A. Erman, *Die Literatur der Ägypter*, Leipzig 1923, str. 38; tamtéž další příklady.

[21] Srv. Gardiner, l. c., str. 432 a d., viz též l. c., str. 217.

zda si staří Egypťané byli v průběhu doby stále a bezprostředně vědomi etymologického podkladu těchto jmen, či zda jich (zejména později) neužívali prostě jako jmen líbivých, jejichž obliba spočívala spíše již jen na podvědomě pociťovaném příjemném významu uvedeného slova.[22]

Na žulové stéle, obsahující memfitickou teologii z doby před 2. dynastií, je dochováno varování, že ⟨právu bude dán průchod pouze ve prospěch toho⟩, kdo činí to, co je milé ⟨bohům i lidem⟩, ⟨nikoli však ve prospěch toho⟩, kdo činí to, co je nenáviděno. Tak bude dán život mírumilovnému *(hrj ḥtp)*, smrt zločinci.[23] — Tento doklad je i z právního hlediska velmi zajímavý, neboť prokazuje, že již na počátku historické doby bylo slibováno uspokojení vznášených (právních) nároků a ochrana před případným trestem pouze tomu, kdo jedná „správně" a neporušuje vnitřní mír, a to zřejmě jak vůči celku, tak i vůči ostatním jednotlivcům. Tím se také vysvětluje, že staroegyptské soudnictví bylo založeno na ideji pravdy a spravedlnosti, při čemž obojí bylo v jejich představě totéž. Pravda a Spravedlnost byly navíc personifikovanou bohyní, a jednat podle pravdy i jednat spravedlivě znamenalo tu činit to, co je milé bohům i lidem, žít s bohy i lidmi bez rozporů, v míru.[24]

I dějepisné a mravoučné doklady dosvědčují velmi hluboké pochopení starých Egypťanů pro mírovou práci.[25] Podobně v poučení krále Mérikaréa (9. dyn.) je vyzdvihován význam vnitřního míru,[26] Zde však vystupuje výrazně do popředí třídní charakter těchto tendencí. Král radí svému synovi, aby byl bdělý vůči každému, kdo má mnoho přívrženců a dovede dobře mluvit, a aby každého takového nebezpečného jedince dal likvido-

[22] S nápadnou obdobou se setkáváme i po zániku samostatného egyptského národního státu: dcera krále Ptolemaja I. byla zvána podobně — *Eiréné* = Mír. (Srv. k tomu dolejí pozn. 72a.)

Ptolemaiovi samému se dostalo vznešeného přímí *Sóter* (Vysvoboditel), z vděčnosti za to, že vyvedl zemi z rozbrojů a zmatků.

Obdobnou situaci můžeme zaznamenat i mnohem později u národů slovanských a germánských, kde nacházíme řadu osobních jmen složených ze slova „mír" a výrazu dalšího (tak např. v češtině Bohumír, Jaromír, Čestmír aj., u Němců např. Gottfried, Siegfried, Friedrich apod.). Je však zajímavé, že bezprostřední spojení výrazů „bůh" a „mír" je poměrně brzy doloženo pro oblast germánskou (srv. E. Schwarz, *Deutsche Namenforschung* I. Göttingen 1949, str. 21 a d., zvl. 23, 52), zatím co v češtině se jméno „Bohumír" neobjevuje ještě ani ve 13. stol. (srv. F. Palacký, *Radhost*, Praha 1871, I, str. 115 a d.; V. Flajšhans, *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého*, Praha 1903, str. 54).

Podrobnější filologická studie by mohla i v tomto směru přinést jistě dost zajímavého o vývoji pojmu a koncepce „míru" u národů slovanských a germánských.

[23] K. Sethe, *Untersuchungen zur Gesch. u. Altertumskunde Aegyptens*, X, Leipzig 1928, str. 64 a d.

[24] JJP, str. 243 a d.

[25] Tak např. již Pap. Prisse 5,3 a 4 (Ptahhotep — PHS str. 252 p. 57). Srv. též životní filozofii Imhotepovu (Pap. BM 10 060) — J. O. Hertzler, *The Social Thought of the Ancient Civilization*, New York - London 1936, str. 25 a d. (a tam lit.), 55 a d.

[26] Srv. PHS, str. 242, pozn. 17.

vat. Podobně má učinit s každým, kdo jiné ponouká ke vzpouře či rozbrojům, a být zejména ve střehu vůči městům, kde nebezpečí takových hnutí je zvlášť bezprostřední. Podává se tu otázka, zda tyto „pokyny" nejsou odrazem živých vzpomínek na mohutné povstání utlačovaných tříd, k němuž došlo na zlomu 3. a 2. tisíciletí před naším letopočtem. Události té doby jsou popsány v tzv. Ipuverově vylíčení rozpadu Staré říše.[27] Dokument podává sytý obraz událostí, kdy dosavadní státní organizace byla vyvrácena, ale třída vykořisťovaných, která se na čas zmocnila vlády, nebyla tehdy ještě schopna dát vývoji nějaký nový lepší řád. Zpráva zřejmě adresovaná králi, obsahuje vedle vylíčení těchto poměrů i důrazné připomínky dobrodiní dob vnitřního i vnějšího míru (6. část dokumentu).

Také ze zpráv zachovaných o některých místních velmožích té doby se dovídáme, že pokládali za svou zvláštní zásluhu ochranu svého území před hrůzami války a zmatků,[28] a obdobné myšlenky čteme i v dalších dochovaných dokladech.[29] Pozoruhodný je úvod u vyprávění o válečné výpravě krále Kamóse (17. dyn.).[30] Král se chystal napadnout nepřítele (blíže neoznačeného), ale jeho rádcové zastávali jiný názor. Farao sice svůj záměr prosadil, ale událost sama je charakteristická pro posouzení otázky prapříčiny válek v té době: byly jí vždy v prvé řadě kořistnické snahy nejvyšších představitelů vládnoucí třídy, při čemž i uvnitř této třídy mohlo dojít k zásadním rozporům v postoji k věci. V uvedeném příkladě se králi Kamoseovi zdálo, že je jeho moc zevně „ohrožena", avšak jeho nejvyšší dvorní hodnostáři, současně vlastníci nejdůležitějších výrobních prostředků, tj. pozemků s živým i mrtvým inventářem, sami takové nebezpečí nepociťovali a naopak prosazovali svůj zájem, aby se v zemi dále v míru pracovalo.

Myšlenka míru, podporovaná samými králi, vystupuje zvlášť do popředí od doby Nové říše, hned 18. dynastií počínajíc. Vzájemné střetnutí proti-

[27] Leid. pap. 344; PHS, str. 246 pozn. 34; Hertzler, l. c., str. 32 a d.; Z. Žába, *Egypt*, Světové dějiny práva a státu ve starověku. Praha 1962, str. 26.

[28] Srv. nápisy z hatnúbských lomů, F. Lexa, *Veřejný život ve starověkém Egyptě*, II, Praha 1955, str. 30.

[29] Srv. autobiografické vyprávění Sinuhetovo, jenž prchl ze země ze strachu před ozbrojenými bouřemi (Erman, *Literatur*, str. 42). Doklad je navíc zajímavý tím, že dopis, který mu údajně král poslal do ciziny s výzvou k návratu, začínal slovy: „V co největším míru" (rozuměj: „čti tento dopis").

Řečník venkovan pranýřuje ve své 8. řeči vnitřní rozvrat zaviněný úpadkem pořádku a spravedlnosti, a vyzývá krále k zjednání nápravy. JJP, str. 251 pozn. 24; Hertzler, l. c., str. 38 a d.

Tzv. proroctví Nefer-rohuovo líčí zmatky v zemi (pravděpodobně tytéž, jež jsou zmíněny výše v pozn. 26), ale v závěru věštecky vyslovuje přesvědčení, že přijde vysvoboditel, který zemi vrátí pořádek a mír. Srv. Erman, *Literatur*, str. 151 a d.; Gardiner, *Egypt*, str. 126; Hertzler, l. c., str. 32 a d. (podobně, ale výrazněji předpovědi vysvoboditele u Židů — viz doleji str. 46, pozn. 58—60).

[30] Srv. Erman, *Literatur*, str. 84; Gardiner, l. c., str. 166.

chůdných zájmů i uvnitř vládnoucí třídy zaslouží, abychom alespoň v kostce sledovali běh událostí.

Po králi Thutmóseovi I. (1525—1518), jenž zabezpečil Egypt proti útokům zevně válečnými výpravami do Núbie a Malé Asie, nastává dlouhé období míru, provázené zejména za královny Hatšepsovéty (1501—1479) skutečným blahobytem země. Leč tato doba klidu našla i odpůrce. Patřila k nim na jedné straně část egyptského kněžstva, nespokojeného, že nedocházely bohaté dary z loupeživých válečných výprav, a na druhé straně podmaněné kmeny a území, u nichž dlouhá doba míru (= období oproštěná od útrap válečných) vyvolávala touhu osvobodit se ze závislosti na Egyptě. Hatšepsovétin nástupce Thutmóse III. v řadě válečných výprav panství Egypta opět upevnil, ale navíc vnesl nového ducha do vzájemných vztahů mezi podrobenými místními vladaři. Do té doby syrská a palestinská knížata vyrovnávala své spory místními válkami. Za Thutmóse III. vyřizoval tyto spory smírnou cestou egyptský král, takže místo nekonečných bojů zavládl i tam trvalý mír, zachovávaný zde i za Thutmósových nástupců, a to i přesto, že některá vzdálenější okrajová území se v průběhu let několikrát, byť neúspěšně, pokoušela o odboj.

Zahraniční politika Egypta té doby se zaměřovala stále výrazněji na mír. Thutmóse IV. (1413—05) ukončil rozpory s okrajovým státem Mitanni a s Babylónií a uzavřel s nimi přátelské smlouvy, obnovené jeho synem a nástupcem Amenhotepem III. (1405—1370), upevněné svazky rodinnými a doplněné fikcí asistence bohů.[31] Vedle mírových přátelských smluv uzavírá Egypt za téhož panovníka typicky obchodní smlouvu s kyperským královstvím Alasií, doplněnou i smlouvou spojeneckou. (Zdá se, že Kypr tehdy poprvé v dějinách lidstva navrhl také instituci stálých diplomatických zástupců navzájem u obou královských dvorů.)

[31] J. Pirenne, Paix I, str. 218 poukazuje na to, že tu nejde ani tolik o smlouvy „mezistátní" jako spíše o smlouvy mezi panovníky. Tato diferenciace arci odpovídá modernímu nazírání, ale pro tehdejší dobu je irelevantní. Tehdy si mohl egyptský král plným právem nejen osobovat ono proslulé heslo Ludvíka XIV: „Stát, to jsem já," nýbrž i víc, totiž: „Já jsem bůh na zemi" — cf. JJP, str. 250, pozn. 21.

Bohatý dokumentační materiál o uvědoměle pěstovaných vzájemných přátelských a mírových vztazích mezi vladaři té doby (zejména faraónů 18. dyn.) skýtají tzv. El-Amarnské dokumenty (srv. J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, I, II, Leipzig 1951). Ve velkém počtu případů sice nacházíme téměř klasické doklady pro stále pohotový smysl spojování příjemného s užitečným (tj. přátelství s požadováním bohatých darů), ale z hlediska sledovaného daným tématem je důležité vědomé zdůrazňování přátelských vztahů mezi odesílateli a příjemci této královské korespondence (tak „bratrství" — Knudtzon, l. c., I, str. 65;
„přátelství" — l. c., str. 79, 89, 93, 129, 133, 137 a d., 151, 223 a d., 245, 255 a d.;
„bratrství a přátelství" — l. c., str. 73, 229 a d., 255;
„bratrství, dobré přátelství, spojenectví a pěkný vzájemný poměr" — l. c., str. 99;
„spojenectví" — l. c., 303 (srv. též l. c. 91);
nástup na trůn *v míru* — l. c., str. 279.
(Komentář k cit. místům viz l. c. II.)

Idea míru tedy již v té době (tj. za 18. dynastie) výrazně ovládala politickou aktivitu egyptských králů i jejich bližších i vzdálenějších sousedů. Bylo však krutou ironií osudu, že toto mírové zaměření egyptských králů se nakonec obrátilo proti nim. Amenhotep IV. (Echnaton), největší pacifista staroegyptských dějin a utopista, doufající, že vytvoří nový svět, založený na míru a rovnosti všech lidí, tvrdě zaplatil nejen za tyto utopistické tendence, nýbrž i za pacifismus svůj, a svých předchůdců. Ani Egypt, ani podrobená území neměla zájem o nové náboženství a spatřujíce v mírumilovnosti egyptských králů, zejména Echnatona, slabost, počala se bouřit.[32] Totéž učinilo i domácí kněžstvo. Echnaton se sice pokusil jednáním mír zachránit, ale bez úspěchu. Nastalo období hlubokého politického úpadku, z něhož Egypt vytrhla teprve nová silná osobnost, král Haremheb.

Pro úplnost je třeba u období 18. dynastie zmínit se ještě o instrukci pro prvního králova ministra, objevené v hrobce Rechmiréově.[33] Král přikazuje zde svému nejvyššímu dvornímu hodnostáři mimo jiné zachovávání spravedlnosti a veřejného pořádku, tedy vnitřního míru, jako hlavní podmínku všeobecné spokojenosti a blaha. Tato myšlenka ovšem není nová: jde tu jen o odkaz na kolektivní přesvědčení všech příslušníků staroegyptské společnosti, které se vine jako červená nit celým dějinným vývojem práva a spravedlnosti v této zemi.[34]

Již zmíněný král Haremheb zahajuje novou kapitolu egyptských dějin. Známy jsou jeho zákony, jež podle svých vlastních slov vydal za tím účelem, aby vymýtil zlo, potlačil podvod a lež, zabránil násilí a zabezpečil blaho země.[35]

Z následovníků Haremhebových vyniká zejména Ramesse II., jenž uzavřel známou mírovou a spojeneckou smlouvu s chetitským králem Chattušilišem III. (r. 1278 př. n. l.).[36] Tato smlouva vyniká nad ostatní dochované smlouvy podobného druhu vytříbeným slohem a propracovaností problematiky. Výrazně se tu rozlišuje vnější a vnitřní mír a uzavírá se vzájemný závazek obou králů přispět si na pomoc, kdyby ten či onen mír byl u jednoho z nich ohrožen nebo porušen. Pojem „mír" tu vystupuje v plném slova smyslu na mezinárodní scénu: mezistátní smlouvou je legalizována ne-

[32] Srv. JJP, str. 246 a pozn. 12.

[33] Srv. JJP, str. 258 a p. 45; PHS, str. 244, p. 23; Hertzler, l. c., str. 41 a d., 355.

[34] Srv. JJP, str. 243 a d.

[35] Srv. PHS, str. 244, pozn. 24.

V literatuře diskutovaná otázka, zda Haremheb představuje konec 18. či začátek 19. dynastie, se vymyká rámci této studie.

[36] Srv. PHS, str. 257 a d., pozn. 72.

Srv. též doleji str. 213.

J. Pirenne, Paix I, str. 219 a d. mluví v této souvislosti o jakémsi „kondominiu" egyptsko-chetitském. V čem by ale toto „condominium" mělo spočívat, neříká.

dotknutelnost dvou svrchovaných států a válka, mluveno moderní dikcí, je postavena mimo zákon. Text smlouvy, zejména egyptské verze „pro domo", podává názorný obraz o staroegyptské představě míru. V dokumentu se praví, že od věčnosti byl takový *poměr* mezi vládci obou zemí, že bůh nedopustil, aby mezi nimi vzniklo nepřátelství. To sice bylo porušeno předchůdci obou panovníků, ale má být nyní obnoveno: oba panovníci zavazují sebe i své následovníky, že žádný z nich nevpadne násilně do země druhého, aby z ní něco vzal. Dále slibují si vzájemně pomoc proti případnému nepříteli vnitřnímu i vnějšímu. Charakteristická je zejména první část závazku, objasňující pregnantně podstatu tehdejších válek, jejichž cílem bylo podle vlastních slov obou králů . . . loupežení.

Z dochovaného dokumentu vyplývá zejména:

a) text sám výslovně mluví o smlouvě;

b) obě smluvní strany se zavazují k zachování míru a k vzájemné pomoci v případě jakéhokoli jeho ohrožení;

c) mír je charakterizován, jako vzájemný *poměr*, oproštěný od všelikého nepřátelství, zejména od loupežných válek;

d) takový poměr je označen za odedávna platný pro pojem „mír";

e) vstupním článkem k uskutečnění smlouvy je odstranění stávajících rozporů (usmíření);

f) důsledkem je sbratření účastníků.

Poznatky vyplývající z této analýzy potvrzují závěry, naznačené již výše při etymologickém rozboru slova „mír" a jsou charakteristické pro staroegyptskou představu míru vůbec. V závěru uvedené smlouvy je zdůrazněna připomínka, že dodržení této smlouvy bude provázeno zdarem a blahobytem celé země i každého jednotlivce.

Tato myšlenka míru, jenž charakterizuje stav bez rozporů (a válek) zprvu snad především mezi jednotlivci, resp. jednotlivci a „bohem", rozšířila se postupně i na vztahy kolektivní a teritoriální a nabyla v průběhu doby zvlášť charakteristického vymezení v oblasti politiky i práva. Je opětovně vyslovována i pozdějšími králi, Ramessovci počínaje a řeckými Ptolemajci konče. Těmto posledním připadla zejména i málo radostná úloha, aby udrželi popřípadě i obnovili vnitřní mír, nejednou vážně narušený. Četné jejich amnestijní dekrety jsou toho výmluvným dokladem.[37]

Se stejnou myšlenkou se setkáváme i v dochovaných pramenech literárních i u jiných památek hmotné kultury této pozoruhodné země.[38]

[37] Srv. zejm. známý amnestijní dekret krále Euergeta II (r. 118 př. n. l.) — Pap. Teb. I 5. K tomu F. Preisigke, Arch. für Papyrusforschung V, str. 301 a d.; C. Préaux, *L'économie royale des Lagides*, Bruxelles 1939, passim (viz cit. str. 633); R. Taubenschlag, *The Law of Graeco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, 2. vyd., Warszawa 1955, str. 743.

Srv. též výše pozn. 22.

Z národů tzv. Předního východu je třeba zmínit se aspoň stručně také o Židech. Je do značné míry udivující, že v cit. díle *La Paix* není o tomto národě zmínky, ač jeho starověká kultura byla na pozoruhodné výši a ač právě v oblasti války a míru tam nacházíme mnoho velmi zajímavých dokladů.

Pro pojem „mír" měli Židé výraz *šálóm*.[39] Obdobně jako u staroegyptského *ḥtp* setkáváme se i u tohoto slova s různými významy. Míněn jím pokoj, mír, klid ⟨zejména duševní⟩, blaho ⟨i blaho osobní ve významu blahobyt⟩, dále mír jako opak války, ale — jak bude dále vysvětleno — zejména ve starší době v jiném pojetí, než jak tomu bylo u starých Egypťanů, a také pozdrav.[40]

Dějiny židovského starověku byly, jak známo, v poměrně velkém rozsahu dějinami nepřátelství a válek. I sám židovský bůh Jahve je přečasto bohem tvrdým a nelítostným. Z jeho vůle byl vlastně dán i základ k neustálým rozporům a nesvárům v lidském pokolení. O tom hovoří kupř. hned první kniha tzv. starozákonních spisů, Genese, kde čteme v bájí o následcích tzv. prvotního hříchu toto prohlášení Jehovy k Adamovi: „*Nepřátelství* položím mezi tebou a ženou".[41] Bezprostředně následuje vyprávění o bratrovraždě Kainově, k níž prapříčinou byl vlastně zas Jehova sám ⟨úmyslně přehlédl oběť Kainovu⟩.[42] Také potopa světa vzešla z hněvu Jehovy.[43] Z této koncepce snadno pochopíme, proč Židé neustále smiřovali

[38] Srv. báseň na bitvu u Kadeše (Ramesse II), kde v závěru je opěvována obnova blahobytu v zemi (E r m a n, *Literatur*, str. 325 a d.).

Stéla krále Merenptaha (19. dyn.): šťastný život v zemi uchráněné válek, a proti tomu strastný život poražených (E r m a n, l. c., str. 341 a d., G a r d i n e r, l. c., 272 a d.).

Stéla krále Taharky (25. dyn., 7. st. př. n. l.) podává zprávu o šesti letech jeho vlády v míru a mírumilovných pracích v Karnaku a Medínet-Hebu (mlčí však o dalších strastných osudech krále). — Srv. G a r d i n e r, l. c., str. 344 a d.

Také králové poslední 30. dyn. zanechali po sobě množství pomníků o horečné stavební činnosti, ač definitivní pád samostatnosti egyptského státu již byl na dosah ruky. (G a r d i n e r, l. c., str. 375.) Bylo toto zdání míru a blahobytu i projevem posledních záchvěvů touhy zanechat co možná nejvíc památek hmotné kultury, svědčící o mírumilovné činnosti?

[39] Psáno שָׁלוֹם K pojmu srv. W. G e s e n i u s - F. B u h l, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das alte Testament*, 17. vyd. Leipzig 1921, str. 830—831; dále E. K ö n i g, *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Leipzig 1936, str. 502 (hebr.), a 603 (aramejsky).

[40] Již téměř před 40 lety podal J. P e d e r s e n, *Israel, Its Life and Culture*, London - Copenhagen 1926, str. 263 a d., velmi podrobný rozbor představy a pojmu „mír" u starověkých Židů. (Vývody této studie jsou zpracovány nezávisle na jeho díle, jež také řeší danou tematiku z poněkud jiného pohledu ⟨autor si speciálně všímá historických událostí osobních, a klade důraz zejména na spirituální (náboženskou) stránku věci⟩).

[41] Genesis 3, 15.

[42] Gen. 4, 3 a d. — Srv. M. D a v i e, *The Evolution of War*, Yale — London - Oxford 1929, str. 124.

[43] Gen. 6, 6.

hněv Hospodinův nesčetnými oběťmi.[44] Oběťmi si rovněž vykupovali jeho „přízeň" v bojích s nepřáteli, které velmi často přepadávali ne příliš čestně a u nichž krutě vybíjeli své nepřátelství i vůči ženám a dětem.[45]

Židé arci znali od samých počátků i smírné smlouvy, ale ty uzavírali především s Jehovou.[46] Vůči svým pozemským nepřátelům se projevovali převážně jen nepřátelstvím, válkou a násilím.[47] I vůči nepřátelům usilovali Izraelité o mír. Ale tento „mír" odpovídal v jejich představách, zejména ve starší době, stavu po poražení a zničení nepřítele.[48] I mírové (přátelské) smlouvy mezi nimi samými byly spíše výjimkou než pravidlem.[49]

Ale i židovská společnost záhy poznala, že jen vnitřní kázeň a vnitřní mír jí může poskytnout dostatečnou soudržnost a sílu. Proto došlo u ní velmi záhy obecného uznání vědomí nezbytné nutnosti zachovávání společenského pořádku a společenských mravních, náboženských i právních zásad. „Mír" *(šálóm)* byl bezprostředním označením tohoto požehnaného stavu vnitřního souladu, vnitřního míru a vzájemného přátelství.[50] Ono známé „desatero", stejně jako veškeré ostatní židovské civilní i trestní právo je jen nábožensko-právní fixací těchto idejí, založených již tehdy na zásadě přiznávat každému, co jeho je,[51] pro větší důraz podložené fikcí úmluvy Jehovy s Izraelem.[52] Požadavek zachovávání tohoto vnitřního míru,

[44] Gen. 8, 21; 22, 2 a d.; Exodus 13; 19, 24 a d.; 25, 2 a d.; 29, 30, 12 a d.; 33, 5; 35, 5 a d.; Lev. 1 a d.; Num. 15, 3 a d.; 28, 2 a d.; Soudc. 13, 19 a d.; Žalm 4, 6; 62, 9

[45] Srv. Gen. 14, 15; Num. 21, 35; Deuter. 2, 34; 3, 3 a 6; Josue 6, 21; 8, 1 a d.; 10, 9; 11, 7 a d.; 13, 11; Soudc. 7, 19 a d.; 8, 11; 20, 29 a d.; 60, 31 a d., 42 a d.; I Sam. 29, 9 a d.; I Král. 11, 15 a d.

[46] Srv. zejm. Gen. 9, 9 a d.; 17, 2 a d.; Exod. 2, 23; 19, 5 a d.; 34, 10 a d.; Deut. 5, 2 a d.; Ezech. 34, 24 a d (zvl. 25); 37, 26; Žalm 25, 10; 80, 4, 29 a 35 a d.; 103, 18.

[47] Tato myšlenka velmi výrazně vystupuje do popředí i ve zpěvech žalmů. Srv. např. Žalm 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 21 a d.

Ale i uvnitř židovské společnosti platil proti rušitelům vnitřního pokoje a řádu tvrdý zákon. Srv. Ex. 21, 12 a d., zvl. 24; Lev. 24, 18 a d., zvl. 20. Viz též D a v i e, l. c., str. 123 a d.; P e d e r s e n, l. c., str. 264 a d., 274 a d., 418 a d.

[48] Srv. kupř. Deut. 7, 2; 20, 10 a d.; Jos. 10; Souc. 8, 7 a d.; II Sam. 7, 9; 19, 25 a 31; Izaiáš 41, 12, Jeremiáš 43. — Srv. též P e d e r s e n, l. c., str. 312, 318 a d.

Toto velmi subjektivistické chápání „míru", podložené silně zakořeněnými pocity nelítostného nepřátelství, je vskutku historickou anticipací novodobé koncepce shora uvedeného typu prof. Gilissena (viz výše str. 35). Ale zkušenost přesvědčila i staré Izraelity, že s tímto nadmíru jednostranným pojetím nevystačí. Srv. dále pozn. 55.

[49] Tak např. Abrahamova smlouva s Abimelechem (Gen. 21, 22 a d.), nebo Jakobův smír s Lábanem (Gen. 31, 29 a d.)

[50] Srv. též P e d e r s e n, l. c., str. 279 a d.

[51] Tato myšlenka vyjádřená později v římském právu devizou „suum cuique tribuere", dochází výrazu v řadě dalších míst starozákonních textů. (Srv. V. P o l á č e k, Studi in onore di B. Biondi, II, Milano 1963, str. 483 a d., zvl. str. 489).

Myšlenka spravedlivé odplaty je zakotvena i v sankcích trestněprávních, byť nejen v našich očích, nýbrž i v očích pozdějších generací značně krutých. Srv. výše pozn. 47, a proti tomu evangelista Mat. 5, 38 a d. Ale i židovský zákon zakazoval v každém případě mstu a nesváry. Srv. Lev. 19, 11 a d., žalm 50.

[52] jak ale z vlastních židovských pramenů vyplývá, byla to „smlouva" nerovnoprávn-

tj. vymýcení osobních násilností, zachovávání spravedlnosti a odstranění zla, vystupuje do popředí zejména v napomenutích židovských proroků[53] a v Knize přísloví.[54]

Po opětovných krvavých válkách, v nichž nebyli vždy vítězi, poznávali však Židé cenu období klidu a míru,[55] ale jejich subjektivní představa „národa vyvoleného", živená od pradávna náboženskou tradicí,[56] jen stěží připouštěla představu míru „s měněcennými" sousedy.[57] Teprve v předpovědích proroků toto téměř výsadní subjektivní povyšování ustupuje zcela do pozadí a uplatnění dochází nová myšlenka, představa všeobecné spravedlnosti a všeobecného míru, společného všem národům,[58] třebaže ani zde po věky živené vědomí trestajícího Jehovy a nepřátelství vůči jiným kmenům a národům zcela nevymizelo.[59] Touha po dosažení onoho univerzálního míru však byla u Židů výrazně podložena momenty náboženskými. Odtud také vyprýštila představa nastolení jakéhosi „božího míru" na zemi, tj. míru pod vedením Jehovy, na němž by se podílely všechny národy. Avšak židovští proroci nedovedli ani při této nadpozemské koncepci zcela potlačit již zmíněnou národní povýšenost nad ostatními kmeny a národy.[60]

ná. Jehova dal (údajně) příkazy a lid je přijal. Srv. Ex. 20 a d.; Deut. 5 a d.; Malach. 2, 4 a d.

[53] Srv. podrobněji Hertzler, l. c., 298 a d., 350 a d.

[54] Srv. též výše pozn. 45; Hertzler, l. c., str. 318 a d.

[55] Nejednou jsou židovskými proroky připomínány hrůzy války a dobrodiní míru (srv. např. Jer. 30, 5; Ezech. 7, 25; Job 15, 20 a d.; 21, 9). Slovo „mír" je spojováno s pocity bezpečí (Lev. 25, 18 a d.; Deut. 12, 10; 33, 12; I Sam. 12, 11; Iz. 32, 17 a d.). — Viz též dolejší pozn. 58.

[56] Ex. 5, 1; 7, 16; 8, 1 a 20; 19, 5; Ž. 2, 5 a d.; 50, 7; 81, 9 a d.; 89, 28 a 37; Iz. 52, 7; 55, 12; Jer. 33; Malach. 2.

[57] Tato subjektivní národní povýšenost nebyla vlastní jen Židům. Termín „barbarus" u Řeků a Římanů je toho výmluvným dokladem. U Židů však tato povýšenost pramenila bezprostředně z náboženských představ.

[58] Srv. Izaiáš 2, 4 (známá slova o přeměně mečů v pluhy; podobně Micheáš 4, 3); dále Iz. 9, 6 a d.; 49, 6; 51, 6 a 8; 61, 11; Amos 9, 14—15, Ozeáš 2, 18 a d. (předvádí vidinu smírné smlouvy mezi Jehovou a vším tvorstvem na zemi, a odstranění válek); Jeremiáš 30, 5 (běduje nad tím, že není mír); 30, 18 a d.; 31, 8 a d. (radost nad obnovou míru); 31, 33 a 40 (obnova smírné smlouvy); 32; 37; Ž. 86, 9.

Srv. též dolejší pozn. 60, a dále řeckou analogii zmíněnou v pozn. 72 na k.

[59] Srv. Amos kap. 1 a d., 8 a d.; Iz. 1, 24 a d.; 2, 2 a d.; 2, 10; 3, 13; kap. 5 a d.; 9, 14 a d.; 13, 9 a d.; kap. 30; 35, 4; Ozeáš 4, 5 a d.; kap. 5; kap. 7 a d.; Micheáš kap. 1 a d., zvl. 5; 9 a d.; Jeremiáš 1, 14 a d.; 4, 6 a d.; kap. 6 a d., 13 a d., 34, 20; 38, 19 a d.; Ezech. 5. 11 a d.; 38, 19 a d.; 39, 1 a d.; 51, 24; Daniel kap. 9 a d., Zachariáš 8, 20 a d.; 9, 9 a d. — Srv. též Pedersen, l. c., str. 322 a d., 330 a d.

[60] Izaiáš 49, 6; 52, 10 a d.; k. 60; Jerem. 30, 18 a d.; 32, 38; 46, 27 a d.; Ezech. 34, 24; 37, 28; 39, 7 a 27—28; Joel 3, 16 a d.

Charakteristický je kupř. zvl. Ž. 46, v. 7 a d.: Ve zmatek je uvedena celá Země, když Bůh vydal svůj hlas ... On učiní přítrž válkám až k hranicím světa, potře luk, zbraně rozláme a štíty spálí ohněm. [Ale:] to vše učiní ... Hospodin, Bůh *Jakobův!*

Skoro zvláštní výjimkou je prorok Micheáš, který spojuje se všeobecným mírem i náboženskou snášenlivost (4, 4—5).

Souhrnně lze říci, že starověká židovská představa míru v tomto slova smyslu má čtyři hlavní aspekty:

a) mír s Jehovou;

b) mír uvnitř židovské národní (kmenové) společnosti;

c) stav po vítězství nad nepřáteli, později: stav oproštěný od válek a konečně

d) univerzální, všesvětový mír, byť s více nebo méně zdařile zakrývanými představami takového míru pod židovským vedením.

Neobyčejně výrazný vliv náboženských představ byl u starověké židovské společnosti častým stimulem k nepřátelským akcím, pro něž skýtá pozdější středověk nápadnou obdobu v tzv. „svatých válkách" světa křesťanského i moslimského.

Ode všech antických kmenových i národních společností se však Židé podstatně liší v tom, že u nich poprvé v lidských dějinách vystupuje výrazně do popředí vědomí kolektivní sounáležitosti. Slova „národ", „lid" jsou tu synonyma a představují konkrétní kolektivní subjekt při veškerém veřejném dění.

•

Zatímco míru u obyvatel starověkého Předního východu je v dosavadní literatuře věnováno velmi málo pozornosti, je u Řeků a Římanů situace mnohem příznivější. Je to způsobeno nejen množstvím dochovaných dokladů, nýbrž i zvláštním, byť ne vždy bezvýhradně opodstatněným zájmem vědy o tyto národy, jejich kulturu a dějiny.

Pokud jde o Řeky,[61] byla jejich země až do nastolení makedonské hegemonie (sněmem korintským v r. 337 před n. l.) ustavičně rozdrobena na řadu městských států a státečků, mezi nimiž výraznější postavení zaujímaly jen Atény a Sparta. Lokální patriotismus, živený nadto lokálním i osobním sobectvím příslušníků vládnoucí třídy, touha po pohodlném životě na úkor jiných, vedly k obdobným akcím, které jsme poznali již u starého Egypta: k loupežným válečným výpravám proti jiným (městským) státům,[62] u Sparty navíc k vytvoření situace, která by s „malým

[61] K otázce míru u starých Řeků srv. B. Keil. Εἰρήνη. Berichte über die Verh. der Kön. Sächs. Gesellschaft der Wiss. zu Leipzig, Phil.-Hist. Kl. 68, 1916, seš. 4; W. E. Caldwell, *Studies in History, Economics and Public Law*, Univ. of Columbia, vol. 84, 1919; V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des Cités*, Paris 1940; W. Nestle, *Der Friedensgedanke in der antiken Welt*, Philologus, Suppl. 31, seš. 1, Leipzig 1938; M. Rostovtzeff, *Social and economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1941; Loenen, l. c., str. 68 a d.; C. Préaux, *Paix I*, str. 227 a d.; Dieckhoff (viz výše pozn. 2).

[62] Srv. zejm. Thukydides, 4, 92, 3, kde autor přímo rozebírá účelnost válek; dále Thuk. 6, 24, 3; Plato, *Zákony* I 626 a; *O státě* 373 d—374 a.

Srv. Martin, l. c., str. 7 a d.; 23 a d.; 76 a d., 103 a d., 332 a d.

doplňkem" odpovídala shora uvedená koncepci Gilissenově — k násilnému „míru v důsledku zotročení" (heilóti).

Tato rozdrobenost řeckých států vedla k neustálým větším nebo menším válkám, k nimž někdy přistupovaly i společné válečné výpravy do míst vzdálenějších.[63] Ale i staří Řekové pociťovali od nejstarších dob tíhu válečných útrap a byli si toho také vědomi.[64] Ale kontrastní rozpory, jež na jedné straně vyvolávala zemědělsky chudá země[65] a na druhé straně stále se rozvíjející touha po pohodlném životě, nevalný zájem o manuální práci, a k tomu navíc konjunktura, kterou s sebou pro určité vrstvy obyvatelstva, zejména obchodníky, přinášela válka, to vše vedlo k tomu, že válka byla do značné míry pokládána za záležitost, která je sice riskantní, ale která se v případě jejího úspěchu vyplatí. Tento závěr nelze ovšem generalizovat.[66] Dochované prameny prokazují, že nikdy nebyla vyvolána válka pro válku samu. Ale i prestižních a ekonomicko-politických důvodů pro ni bylo vždy dost.

A tak již syrakuský státník Hermokrates říká Sicilanům, ohroženým válečnou výpravou Atéňanů, že je docela přirozené, že ten, kdo ustupuje, je podmaňován, a že je tedy nutno se proti agresorovi bránit.[67] Při jiné podobné příležitosti (nebezpečí agrese) nacházíme v pramenech také myšlenku, že svoboda států spočívá v rovnováze sil sousedů,[68] nebo že vzájemný strach je jedinou zárukou spojenectví (a míru).[69]

Proto nemůže překvapit, jestliže Řekové až do konce klasické doby (tj. do sjednocení za makedonské nadvlády), pokládali mír = *eiréné* především za smluvní ukončení války. Zůstává otázkou, zda mír (eiréné) jimi byl takto pojímán výlučně.[70] Pramenné doklady i jiné památky hmotné kultury tento názor nepotvrzují. Dokazují naopak, že i Řekové si pod tímto pojmem představovali prostě také faktický stav, období skýtající lidem klid, bezpečí a radost ze života.[71] Tomu nasvědčuje jednak skuteč-

[63] Martin, l. c., str. 11 a d.

[64] Již v úvodu Iliady připomíná Homér strasti, jež způsobila trojská válka. I v dalším textu eposu se setkáváme s projevy nepříznivé kritiky nekonečné války (srv. zejm. 3, 67 a d.; 9, 398 a d.).

Přehled názorů řeckých spisovatelů o válce a o míru, Homérem počínajíc, viz Caldwell, l. c.; Nestle, l. c.; Martin, l. c., str. 393 a d.; Bierzanek, l. c., str. 89 a d.

Mínění, že prý teprve v klasické době ocenili Řekové, že mír je lepší než válka (C. Préaux, l. c., str. 231), naráží evidentně na odlišné svědectví pramenů. Srv. i doleji pozn. 72.

[65] Herodotos, 7, 102; Plato, *Kritias* 111 a d.; Isokr., *Paneg* 34; 132. Srv. též doleji str. 218.

[66] Jinak C. Préaux, l. c., str. 229. Srv. též Dieckhoff, l. c., str. 64.

[67] Thuk., 4, 61, 5.

[68] Thuk., 4, 92, 4.

[69] Thuk., 3, 11, 1.

[70] Tak Keil, l. c., str. 8; 42 a d.; Martin, l. c., str. 399; C. Préaux, l. c., str. 228 a d., 233 a d.

[71] Srv. zejm. literární doklady, např. Bakchylides, fr. 4, 9 (Bl.); Euripides

nost, že uvedeného výrazu bylo používáno rovněž pro personifikovanou bohyni Mír, jako bezprostřední ochránkyni a symbol tohoto blaženého stavu,[72] jednak obrazné spojení představ tohoto stavu s některými jmény osobními.[72a]

Zvláštní pozornosti zasluhuje mj. vystoupení již stařičkého X e n o f o n t a v polovině 4. st. př. n. l., který naléhavě nabádal své krajany k zachování míru mezi sebou a dokonce navrhoval zřízení zvláštního orgánu „strážců míru" (εἰρηνοφύλακες) S poukazem na to, že doba mírová přináší státům jen prospěch, varoval Atéňany, aby neusilovali a znovunabytí, ztracené hegemonie vyvoláním nové války. Důtklivě doporučoval, aby celé Řecko se vzdalo vzájemných bratrovražedných bojů a sjednotilo se *jednáním*, tedy diplomatickou cestou, k trvalému míru na moři i na souši. I když nedlouho poté Filip Makedonský učinil m o c e n s k y konec samostatnosti rozdrobených řeckých městských států a státečků, je nicméně právě uvedený námět Xenofontův mimořádně pozoruhodný a lze jej jistě právem hodnotit jako předchůdce pozdějších obdobných, ale ovšem mnohem širších koncepcí mezistátního a mezinárodního významu.[73]

frgm. 453 (Nauck); zejm. A r i s t o f a n e s, *Acharnes* (Uprchlíci) zvl. v. 179, a. d., 250 a d.; *Eiréné* (Mír), zvl. v. 569 a d., 873 a d., 1127 a d., *Lysistrata* zejm. v. 169 a d., 554 a d., 574 a d., 1128 a d., 1161.

Slavný aténský řečník A n d o k i d e s (4. stol. př. n. l.) ve své řeči *O míru* (ad 17) vybízel spoluobčan νυνί πᾶσι τοῖς Ἕλλησι κοινὴν εἰρήνην.... πράττετε (teď uskutečněte pro všechny Řeky společný mír! — podobně l. c. 34) a na jiném místě (27): πατρίαν γενέσθαι τὴν εἰρήνην (ať si zajistí dědičný mír!)

Cf. S. P a y r a u, Revue des Études Anciennes, LXIII, č. 1—2, 1961, str. 15 a d.

Zvláštní zmínky zasluhuje též A r i s t o t e l e s, *Politika* 4, 14, kde říká přímo: τέλος γάρ εἰρήνη μέν τοῦ πολέμου (srv. dále pozn. 86).

[73] Cf. A r i s t o f a n e s, *Mír* 583 a d., 974 a d.; E u r i p i d e s i B a k c h y l i d e s cit.; dále sousoší Mír, od Kefisodota, umístěné na aténském tržišti. (K tomu: A r i s t o f a n e s cit. 1019 a d.; dále K e i l, l. c. 46 a d., N e s t l e l. c. 28; W i l b r i c h, Pauly-Wissowa, Real-Enzyklopädie VIII, 2, sl. 2128 a d.

Je nepochybné, že bylo třeba určitého vývoje, aby opětovné bezprostřední zkušenosti daly podklad k vytvoření představy míru jako zosobněné nadpozemské bytosti.

Srv. S t e n g e l, Pauly-Wissowa Real-Enzyklopädie VIII, 2, sl. 2303; B i e r z a n e k, l. c., str. 103; G. T h o m s o n, *Frühgeschichte Griechenlands und der Ägäis*, Berlin 1960, str. 283; L o e n e n, l. c., str. 71 (141).

Ještě dále šel např. Z e n o n z Kytionu na Kypru, jenž svým krajanům líčil vidinu všesvětového míru o jednom ovčínci a jednom pastýři, nápadně podobnou proroctvím židovským (Srv. výše pozn. 58. — Cf též N e s t l e l. c. str. 39).

[72a] Srv. např. *Lysistrata* (= ta, která rozpouští vojska), nebo *Lysimachos* (= ten, jenž likviduje bitvy). Jménem Lysistrata je označena i proslulá hra Aristofanova (viz výše pozn. 71). — Podrobněji k tomu srv. již W. P a p e, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3. vyd., Braunschweig 1884; díl I, str. 336: Eiréné jako vlastní jméno (tak již dcera Diova a Themidina; tvrzení, jež podává N e s t l e, l. c., str. 67, že *poprvé* se Eiréné jako osobní jméno objevuje až u egyptských Ptolemajců (viz výše pozn. 22), je vyvráceno cit. doklady); díl II, str. 830—832 (celá řada dokladů obdobného významu, jako: Lysikleides, Lysimachos aj.).

[73] Srv. X e n o f ó n, *de vect.*; též H i e r o n 2, 7. Podobnou myšlenku vyslovil poz-

Ale ani makedonská hegemonie nebyla tak pevným svazkem, aby pod její střechou dál nedoutnaly spory mezi řeckými městy, a ohrožení míru, zejména vnitřního, nebylo velkou zvláštností, i když nové poměry této doby vnesly nové prvky do urovnávání vzniklých rozporů: arbitráž a spojenectví.[74] Příčina nedostatečné pevnosti mírových vztahů mezi městy i uvnitř měst za makedonské hegemonie, a do značné míry i později za římské nadvlády byla vždy dána ne dost pevnou jednotící rukou ústřední vlády.

Jestliže pramenné doklady doby helénistické uvádějí mír v souvislosti se stavem, který je třeba obnovit, zajistit, potvrdit apod.[74a] je to jen právní upřesnění mluvy úředních dokladů pokročilejší doby, v jejímž samém počátku již není rozdrobené, lokální „meziměstské" politiky, nýbrž politiky suverénně a jednotně řízené z ústředního místa.

Pokud jde o mírové smlouvy, objevuje se vedle prostého εἰρήνη (mír) také εἰρήνη καὶ φιλία (mír a přátelství), popřípadě εἰρήνη καὶ συμμαχία (mír a přátelství ve zbrani).[75] Jako zvlášť názorný příklad smlouvy tohoto druhu z doby helénistické možno uvést smlouvu mezi poraženým syrským králem Antiochem III. a Římany z r. 189 př. n. l. Dokument vyniká přesností právnické mluvy i obsahové dispozice. Mnohá novodobá mírová smlouva by za ní nezůstala ani při posuzování současnými měřítky příliš pozadu. Naopak, tato antická mírová smouva vyniká mj. i tím, že hned v úvodu zdůrazňuje, že se zakládá mezi vítězem a poraženým věčné přátelství (filía). V závěru čteme i ustanovení o arbitráži v případě rozporů a o možnosti připojení pozdějších dodatků.[76]

Je příznačné pro právnickou vytříbenost helénské diplomacie, že vyslanec téhož Antiocha v Římě již o čtyři roky dříve vyslovil myšlenku, že existují tři druhy smluv: smlouva z milosti vítěze (jaká to téměř ironická jasnozřivost!), smlouva na základě vzájemné rovnosti a spojenectví neplynoucí z válečného stavu.[77]

Porovnáním poznatků o pojetí míru u starých Egypťanů, Židů a Řeků zjišťujeme nápadnou diferenciaci:

ději též Isokrates (srv. Plato, *Phaidros* 278 E; z lit. Nestle, Philologus 70, 1911, str. 14 a d., a týž, l. c. str. 31).

K známým evropským mírovým plánům J. Á. Komenského a krále Jiřího z Poděbrad srv. zejm. V. Vaněček, v cit. díle *La Paix* I., str. 199 a d.; dále *týž*, v tomto sborníku sv. 5 (1955) a sv. 9 (1964), a řadě dalších jeho sem spadajících studií (kupř. *Všeobecná mírová organisace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462—1464*, Praha 1964: *A 15th Century Plan for World Peace*, Scientific World, London 1964).

[74] Podrobněji Préaux, l. c., str. 237 a d.; 248 a d.

[74a] Srv. C. Préaux, l. c., str. 234 a p. l.

[75] Srv. E. Bickerman, Rev. internat. des droits de l'antiquité, 4, 1950, sv. III, str. 99 a d.; Préaux, l. c., 287; Martin, l. c., str. 371 a d.; Ehrenberg, l. c., str. 112 (a tam cit.).

[76] Podrobněji Préaux, l. c., str. 268 a d.

[77] Titus Livius, 34, 57.

Zatím co Egypťané zahrnovali „mír" jako ukončení války pod všeobecnou představu odstranění rozporů a teprve pak z toho odvozovali další závěry z tohoto usmíření, obraceli se Židé s touhou po usmíření především k svému bohu, kdežto ryze pozemský mír pro ně nebyl ani valně přitažlivý.[78] Řekové se však ve svém pojetí míru zaměřovali skutečně přímo proti válce: jejich *eiréné* znamenala vždy konec *i* opak války. To jasně vyplývá i z jejich slovního rozlišování mezi *eiréné* a *ekecheiria*, jež znamenalo jen příměří nebo tzv. „boží mír" při národních hrách.[79]

•

Závěrem zbývá se zmínit ještě aspoň stručně o Římanech. Otázce pojetí míru u tohoto národa, určujícího po mnohá staletí osudy národů starověkého Středomoří, byla v literatuře věnována rovněž značná pozornost.[80] Postačí tedy si povšimnouti jen hlavních charakteristických rysů.

Vytříbenost zvláštního smyslu antických Římanů pro právní podstatu všech jejich jednání vyplývá již na první pohled ze dvou skutečností:

Předně — i válka a její vyhlášení měly u nich od samého počátku historické doby své závazné předpisy.[81] Jen náležitě, tj. podle těchto rituálních předpisů vyhlášená válka byla „iustum bellum".

Za druhé — slovo „mír" samo, *pax*, již etymologicky upozorňuje na bezprostřední spojitost se smluvním jednáním (*pasco, pango, pactum*).

Tedy *pax* je především výsledek smluvní dohody. Na to poukazuje zejména Titus Livius (28, 34), když říká, že odedávna platí, že národ (kmen), s nímž nebyla uzavřena spojenecká smlouva ani jiné podobné sdružení, se nepokládá za podmaněný. To je nepochybně důsledkem onoho rituálního formalismu, svazujícího veškeré právní (i společenské) dění u starých Římanů, a to jak v oblasti veřejné, tak i v oblasti soukromoprávní.[82] Z toho je usuzováno, že Římané tak rozeznávali vedle stavu válečného a mírového ještě jakýsi stav neutrální (ani mír, ani válka, resp. „studená válka"). První označení (ani mír, ani válka) je možné, ale představa „studené války"[83] je pro antické poměry nepřiměřená.

Rozborem dochovaných dokladů docházíme k závěru, že situace u sta-

[78] Srv. výše pozn. 43 a 44.

[79] Srv. např. Thuk. 4, 118. Viz též Szanto, Pauly-Wissowa Real-Enzyklopädie V. 2, sl. 2162; Bierzanek, l. c., str. 103.

[80] Tak již J. Bekker, Zeitschr. für Althertumswiss. 10, 1852; srv. dále Heuss (výše pozn. 3); F. Lambert, Pauly-Wissowa cit., Suppl. 6, 1935, sl. 1351 a d.; F. de Visscher, RIDA cit. 1956, str. 197 a d.; Hausmaniger (viz výše pozn. 3); J. Imbert, Paix I. str. 303 a d.; Dieckhoff (viz výše pozn. 1 na k.).

[81] Titus Livius, 1, 32. — Bekker, l. c., str. 23. M. T. Cicero, *De officiis*, 1, 11, 33 a d.; *De re publica*, 2, 17, 31; 3, 23, 33 a d.; Bierzanek, l. c., 86 a d., 92 a d.; Hausmaniger, l. c., str. 337 a d.

[82] Stačí připomenout z civilních sporů tzv. legisakce s jejich přísným formalismem.

[83] Tak Imbert, l. c., str. 306, 312; podle něho Gilissen, l. c., str. 22 p. l.

rých Římanů byla (podobně jako u starých Řeků) opačná než kupř. u starých Egypťanů: římská *pax* měla primérní význam našeho pojmu „mír" jako opaku války. Tato představa si udržela prioritu i poté, co *pax* nabyla již širšího významu, tj. nejen významu časového období, prostého válek, nýbrž i klidu všeobecně, zejména i klidu duševního,[84] a posléze i představy personifikovaného božstva.[85] Odtud byl pak už zcela nenápadný přechod k vytvoření mýtu o tzv. *pax Romana,* vyvolaného Augustem a přejatého pozdějšími císaři za vydatné podpory literátů císařské doby.[86]

Pax jako stále velmi žádoucí předmět smluv se dostává i do právnických učebnic. Ještě ve 2. století n. l. ho používá Gaius k demonstraci obsahu i platnosti sponse.[87] *Pax* se však dostává i do učebnic vojenských. Okřídlené rčení „si vis pacem, para bellum", je jen generalizovanou parafrází Vegetiova závěru v jeho spise De re militari: „Qui desiderat pacem, praeparet bellum".[88]

Dostáváme se ještě k otázce vlastního vztahu antických Římanů k míru. Staré pověsti římské vyprávějí o nesmírné mírumilovnosti krále Latina i krále Numy Pompilia, který již tehdy údajně usiloval o vybudování systému vnitřního i „mezinárodního" míru.[89] Přesnější zprávu, týkající se zachování vnitřního míru, máme dochovánu v souvislosti se zákonem XII desk, jenž zakazoval ve městě noční shlukování, tedy nepochybně noční nekontrolované ohrožování veřejného pořádku a míru. Máme tu zřejmě co činit s typicky politickým předpisem.[90]

Zbývá ještě otázka, zda starověcí Římané budovali mír na teroru.[91] To je pochybné. Spíš se jeví pravděpodobným, že šlo o ojedinělé případy, kde mír sám byl už věcí druhořadou a na první místo vstoupilo absolutní zlomení vojenské i ekonomické síly nepřítele, a popřípadě i výstraha jiným.

A na závěr: co byla vpravdě ona famózní *pax Romana?* Mělo by to být

[84] Tak např. Ovid.: Somne, pax animi.

[85] Ara Pacis, vysvěcená za Augusta r. 9 př. n. l. na poli Martově (!), nebo velkolepý chrám bohyně Míru, vystavěný Vespasiánem v r. 75 n. l.

[86] Srv. Tacitus, *Annales,* 1, 9; Horatius, *Carmina,* 4, 4 a 4, 15; a zejm. Tibullus, *Elegie,* 1, 10. — Srv. též Sallustius, *Oratio ad Caes.* 6: Sapientes pacis causa bellum gerunt (zde je již jasně vyslovena myšlenka boje za mír!); podobně Silius Italicus, *Punica,* 11, 595. (Srv. též výše pozn. 71!).

[87] Gai 3, 94. — V literatuře je u tohoto místa kladen důraz na to, že je slibována „pax futura" (tak Imbert, l. c., str. 308, Gilissen, l. c., str. 72). Ve skutečnosti však šlo o něco jiného. Gaius tu pouze dokazuje platnost sponse i pro ten případ, že závazek zní na něco tak nehmotného, jako je „pax futura", a z toho odvozuje další závěry!

[88] Fl. Vegetii Renati, *de re militari libri* V, kn. 3, prolog.

[89] Imbert, l. c., str. 308 a p. l. a lit.

[90] Porcius Latro, *Decl. in Cat.* 19.

[91] Tak Imbert, l. c., 305 (s odvoláním na své dřívější pojednání ve Studi Arangio Ruiz, Napoli 1952, 345). Uvádí vyvrácení Numancie r. 133 př. n. l., jako historický mezník této politiky. Ale kam potom zařadit např. zboření Jeruzaléma o dvě stě let pozdější?

období téměř dvou století principátu, prosté válek. Jak již bylo řečeno, bylo toto pojetí spíš záměrně pěstovanou fikcí. Stačí vzpomenout porážky Varrovy r. 9 n. l., války židovské r. 70 n. l. apod. Přesto někteří autoři se dost ochotně nechávají touto fikcí unášet a uvádějí i velmi optimistické důvody; zejména domnělou vděčnost a oddanost podmaněných národů Římanům za zachování míru a za liberální chování Římanů vůči nim.[92] Skutečnost byla mnohem střízlivější: již ke konci republiky dosáhlo římské impérium takové rozlohy, že nebylo ani žádoucí je nějakými dalšími výboji rozšiřovat. Římané byli do té míry bystrými politiky, vojáky i organizátory, že si vytvořili podmínky, jež jim zaručily naprostou mocenskou suverenitu, a tyto podmínky všemi prostředky zajišťovali. Podmaněným národům nezbylo vskutku nic jiného, než žít s Římany v „míru", nechtěli-li zažít (jako např. Židé za Vespasiána) hrůznou národní katastrofu.

Státní politika římského impéria byla tímto duchem nejen nesena, nýbrž i všem jeho obyvatelům vštěpována.[93]

Ale ani toto období zajišťovaného míru nebylo věčné. Politická netečnost a osobní pohodlnost vlastního římského národa přivodily nakonec i morální oslabení utlačovatelů. Stačily nájezdy nových výbojných sil, aby se staleté impérium zhroutilo.

•

Shrneme-li výsledky shora uvedených rozborů týkajících se čtyř nejvyspělejších antických národů, dostáváme se k otázce, zda a jaké závěry z toho můžeme čerpat i pro přítomnost. Při pozorném pohledu zjistíme téměř udivující shodu mezi jevy minulými a současnými. Mluvíme o dávné minulosti, ale s pouhou změnou vnějšího rámce můžeme skoro totéž konstatovat i u období nejnovějších.

Mluvíme-li dnes o míru, máme na mysli především antitezi války. Měli však o věci jiný názor staří Židé, Řekové či Římané? Moderní západní srovnávací právní věda je v rozpacích nad skutečností, že údajně není jednoznačné definice pro pojem „mír". Takto by však otázka neměla být přece vůbec formulována. Vždyť ani staří národové se nepozastavovali nad tím, že téhož výrazu používali pro různé představy. Jak jsme poznali, bylo např. již pro starověké Egypťany samozřejmé, že výraz *ḥtp*, který dnes

[92] A. A. Schiller, *Festgabe für Ad. Leschwitzer*, Heidelgerg 1961, str. 121 a d. (s odvoláním na Lasta, *Cambridge Ancient History*, 11, 1936, str. 477). Srv. též de Visscher, *Nouvelles études de droit romain publique privé*, Bruxelles 1949, str. 107.

[93] Srv. Vergil, *Aeneis* VI, 852: pacisque *imponere* morem; Jos. Flav., *Bell. Jud.* 3, 70 [Římané vedli své impérium tak prozíravě, že to budilo u všech ostatních národů údiv].

Pro vysokou úroveň římské vnitřní politiky svědčí zejména i ta skutečnost, že v zájmu zachovávání vnitřního míru dovedla římská otrokářská společnost vydat i zákony, omezující otrokáře vůči otrokům. Srv. J. Češka, *Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu*, Praha - Brno 1959 str. 105, s odvoláním na M. J. Sjuzjumova, Vestnik drevnej istorii, č. 1, 1955, str. 57.

překládáme především slovem „mír“, — podobně jako u Židů slovo *šálóm* — byl u nich společným jmenovatelem pro představu uspokojení, usmíření, klidu i míru v nejvlastnějším slova smyslu. Kdybychom takto slovo „mír“ rozbírali dnes, zjistili bychom nakonec obdivuhodnou — shodu.

Mír jako protiklad války vystupuje v dějinách lidské společnosti tím důrazněji do popředí, čím jeho uskutečnění a uchování je žádoucnější a naléhavější, čím bezprostřednější je nebezpečí jeho ohrožení a čím považlivější se jeví důsledky hrozící nebo již probíhající války. Za těchto okolností vystupuje z mnoha stránek případného zdánlivého homonyma „mír“ na prvořadé, skoro výlučné místo jeho specifický, společensky zvlášť charakteristický význam. To zvlášť prokazuje starořecký pojem míru, *eiréné*, jenž znamenal vždy jen ukončení, popřípadě opak války. Početnost válek ve starém Řecku vtiskla tomuto slovu jeho výlučný význam.

Ale tam, kde toto slovo měli či má širší význam, nezanikají v případě zesíleného volání po míru jako ukončení války jeho vedlejší významy. Jejich platnost i použitelnost trvá dál, jenže proti mohutné vlně kolektivního životního zájmu se ostatní významy, které mají spíš individualistický charakter, pochopitelně ztrácejí. Touha národů po míru byla od dávných dob pouze kolektivní reakcí na obranu kolektivní bezpečnosti a mírové práce proti silám, které ignorovaly, resp. ignorují tyto nejzákladnější kolektivní zájmy.

Pojem „mír“ je ve své nejjednodušší podstatě odedávna týž. S rozvojem vzájemných vztahů jednotlivců i celých kolektivů dostává přesnější kontury, stává se předmětem diplomatických jednání i smluv a vstupuje jako nejvýznačnější životní zájem jedince i kolektivů do světových dějin lidské společnosti.

Při rozboru otázky míru ve starověku se s oprávněným rozhořčením pozastavujeme u těch neb oněch projevů tehdejší válečné brutality, spojujíce tyto jevy s často zdůrazňovanou tezí barbarské krutosti otrokářského světa. Ale ani zde není místa pro nekritické závěry. Stačí jen letmo vzpomenout např. poslední světové války, měst bezdůvodně, se stejnou barbarskou brutalitou zničených, otrocké práce miliónů lidí převezených i z nejvzdálenějších částí Evropy, o miliónech barbarsky povražděných ani nemluvě.

Poznatky z dějin starověkého světa tu už nejsou jen analogií k porovnání. Každému právníkovi, sociologovi i jinému pracovníkovi v oboru historického bádání zde vyvstává vážný a odpovědný úkol; dějinné poznatky nepodrobovat jen úzkému badatelskému zkoumání, nýbrž učinit z nich vědeckou, historicko-dialektickou základnu na obranu největšího ideového, právního i životního zájmu lidské společnosti, jímž od nejstarších dob je — mír.

Zur Konzeption des Friedens bei einigen Völkern des Altertums

Der Frage des Friedens wird besondere Aufmerksamheit und Bedeutung nach dem zweiten Weltkriege gezollt. Sie hatte aber ihre spezifische Bedeutung bereits im Altertum. In der letzten Zeit findet sie in beträchtlichem Masse auch im westlichen Schrifttum Platz. Grösstenteils wird hier jedoch „Frieden" lediglich als Antithese zu „Krieg" aufgefasst. Es werden sogar Versuche um eine „Typologie des Friedens" angestellt. [Cf. J. Gillissen in *La Paix*, Bruxelles 1961 S. 19 ff.] Solche Thesen sind aber schwer haltbar [vgl. z. B. Frieden zufolge der Ausrottung (!) oder Frieden zufolge der Vertreibung, oder zufolge des versklavens u. ähnl. (!).]

Durch die Analyse der historischen Tatsachen ist festzustellen, dass „Frieden" vorest besonders die Beseitigung von Streitigkeiten bedeutete, d. i. die Beseitigung geistiger, materieller und schliesslich auch bewaffneter Konflikte. Davon stammen auch die alten Mythen von den ursprünglichen, von Krieg und Gewalt befreiten goldenen Zeiten der Menschheit.

Die älteren geschichtlichen Belege stammen aus dem alten Ägypten. Aus ihnen geht hervor, dass das, was wir heute hauptsächlich mit dem Wort „Frieden" (*ḥtp*, lies: chotep) übersetzen, ursprünglich „Opfer" bedeutete, besonders „Versöhnungs — (Friedens) — opfer", ferner „Versöhnung" selbst, „Befriedigung", „Frieden" (auch „Seelen- bzw. Geistesfrieden"), weiter auch eine Art von Gruss (bei Begegnungen und auch bei Totenfeiern) und endlich auch „Frieden" als Gegensatz von „Krieg".

Im Laufe der Zeit wurden auch andere Ausdrücke für den Begriff „Frieden" benützt, aber das Wort *ḥtp* besass eine allgemeine Geltung und ist seit den ältesten Zeiten belegt: in den Pyramidentexten, in den Namen der Könige und anderer bedeutender Persönlichkeiten usw. Die Wichtigkeit des inneren Friedens wird bereits in den ältesten schriftlichen Dokumenten betont, (so Ptaḥḥotep; die Lehre für König Merikaré, u. ähnl.). Auch manche ägyptische Könige verwirklichten zielbewusst eine Friedenspolitik (so besonders unter der 18. Dyn.). Frieden wird zum juristischen Terminus in zwischenstaatlichen Verträgen (cf. bes. den berühmten Friedensvertrag zwischen Ramses (Ramesse) II. und Chattušiliš III.) Er ist auch Inhalt der Aktivität späterer Könige bis in die Zeit der Ptolemäer, die nicht selten auch Amnestie—Dekrete zwecks Festigung des inneren Friedens erliessen (cf. Pap. Tebt. I. 5).

Eine ähnliche Lage der Dinge kann auch bei den Israeliten festgestellt werden. Das Wort *šālōm* bedeutete bei ihnen im wesentlichen dasselbe, was bei den Ägyptern das Wort *ḥtp*. Die Geschichte des jüdischen Altertums ist im grossen Masse Geschichte der Feindschaft und Kriege. Auch der jüdische Gott Jehowa war ein harter, strafender Gott. Deshalb brachten ihm die Israeliten oft Versöhnungsopfer. Sie schlossen mit ihm auch „Friedensverträge". Aber gegenüber den irdischen Gegnern erwiesen sie sich vorwiegend nur als Feinde. Sie legten aber Nachdruck auf den inneren Frieden (innerhalb ihrer Volksgemeinschaft). Diesem Ziel diente der bekannte Dekalog, sowie auch das in den Schriften des sgn. Alten Testaments verkörperte jüdische Recht. Erst die jüdischen Propheten brachten eine neue Konzeption herbei: einen universalen Frieden für alle Menschen ohne Unterschied, allerdings — in Verbindung mit der Vorstellung einer mehr oder weniger verschleierten Jehowas Führung.

Eine weit andere Konzeption hatten die alten Griechen. Sie haben nie einen einheitlichen Nationalstaat gebildet, sondern waren in kleinere oder grössere Stadtstaaten zerstreut, mit ungenauen Grenzen, wenig fruchtbarem Boden, stets gegeneinander misstrauisch und eifersüchtig, und mit stets steigender Wohlstandssehnsucht, wenn auch auf Kosten der anderen. Daraus stammten auch die unendlichen Serien von kleineren oder grösseren Kriegen. Trotzdem erweckte der Gram der Kriege wiederholte Reminiszenzen auf die Friedenszeiten. Der Krieg wurde oft für ein nötiges Übel gehalten,

nicht aber glorifiziert (die in der Literatur manchmal vertretene abweichende Meinung — so z. B. Cl. Préaux, *La Paix* cit. S. 229, scheint doch zu einseitig zu sein). Die Beendigung des Krieges wurde immer mit Erleichterungsgefühlen entgegengenommen. Daher hatte „Frieden" als Beendingung des Krieges und als ein kriegsfreier Zustand bei den alten Griechen seinen eigenen prägnanten Ausdruck und Bedeutung *(eiréné)*. Desselben Termins bedienten sich die Griechen auch zur Bezeichnung der personifizierten Göttin „Frieden" (cf. die Bildsäule der Göttin auf dem Marktplatz Athens, mit dem kleinen Pluto als Symbol des Wohlstands in den Armen). Auch bei den Griechen gelangte der „Frieden" *(eiréné)* in zwischenstaatliche Verträge, im alten Griechenland sogar mehr als in anderen Staaten des Altertums (der zahlreichen Kriege zufolge). Aus der späteren Zeit ist ein klassisches Muster eines solchen Friedensvertrages bekannt, u. zw. das zwischen dem besiegten syrischen König Antiochos III. und den Römern im J. 189 v. u. E. geschlossene Abkommen. Der „jeweilige Frieden" (d. i. des Waffenstillstand oder der sgn. „Gottesfrieden" anlässlich der Veranstaltung der Nationalspiele) hatte seinen eigenen Terminus: *ekecheiria*. Auch so machten die alten Griechen Unterschied zwischen dem beständigen Frieden *(eiréné)* und einem jeweiligen Zustand.

Die römische *pax* deutet bereits vom etymologischen Standpunkt auf eine Vertragstätigkeit hin *(pasco, pango, pactum)*. Ebenso wie bei den Griechen bedeutete hier das Wort *pax* zuvor den Gegensatz zu Krieg. Mit der Zeit gewann jedoch der Terminus eine weitere Bedeutung, im ähnlichen Sinne wie bei den alten Ägyptern und Israeliten, allerdings gewissermassen in verkehrter Entwicklungsrichtung. Die Festigung des Imperiums gegen Ende der Republik einerseits und der Bürgerkrieg andererseits brachten ein mächtiges Sehnen nach dem Frieden zu Tage. Nach dessen Wiederherstellung unter Augustus entstand der Mythus von der *Pax Romana*, von Kaisern und Schriftstellern mächtig unterstützt. Es war ein durch die militärische Gewalt des Staates sichergestellter Frieden. Die langfristige Stagnation und Wohlstand schwächten jedoch allmählich die Kräfte des Imperiums, das bei Andringen neuer eroberungssüchtiger Kräfte zusammenstürtzte.

Die Erkenntnis der Konzeption des Friedens und der Bemühungen um dessen Aufrechterhaltung im Altertum hat ihre Bedeutung auch für die Gegenwart, und hier nicht nur für die Vergleichungswissenschaft, sondern auch im Rahmen des derzeitigen Kampfes für den Frieden auf der ganzen Welt.

Dedičské právo k urbárskej usadlosti od 18. storočia do buržoáznej revolúcie na Slovensku

Karol Rebro

1. Úvod

Okolo otázky dedičského práva poddaných pred buržoáznou revolúciou, najmä aj v období od ochranárskych poddanských reforiem až do legislatívnych úprav v rokoch 1836—40 v Uhorsku stále sa ešte vedie diskusia v odbornej právnehistorickej i historickej literatúre. V poslednej dobe nastoluje sa táto otázka v spojitosti s právami poddaného k užívanej usadlosti, s vyjasňovaním dispozičných práv poddaného k usadlosti alebo k pôde vôbec, a to nielen v odbornej spisbe našej, českej a slovenskej, ale aj v sovietskej, poľskej a maďarskej.[1] V diskusii sa neraz vynára otázka vlastníckeho práva k usadlosti, eventuálna deľba tohto práva medzi zemepána a poddaného, otázka dedenia poddanskej usadlosti potomkami, predkami alebo bočnými príbuznými zomrelého poddaného, prípadne jeho testamentárnymi dedičmi, ďalej obsah dedičského práva žien, vdovského dedenia atď., atď. Nie medzi poslednými problémami je tu aj charakter právnej úpravy dedenia poddanského, najmä platnosť Tripartíta a jeho vzťah k partikulárnemu (miestnemu) zvykovému právu. O všetkých týchto a iných otázkach prejavuje sa značná nejednotnosť názorov, aj pokiaľ ide o pomery slovenské, resp. uhorské.[2] Možno aj v súčasnej dobe počuť ešte názory, že strohé stanovisko Verbőczyho Tripartíta III, tit. 30, upierajúce poddanému akékoľvek trvalejšie právo k užívanej pôde, bolo už v 18. storočí prekonané právnou praxou a obyčajom, že sa vyvinul akýsi druh poddanského pozemkového vlastníctva a poddanskej právnej spôsobilosti vlastniť pôdu, a že vo veci práv poddaného k pôde nebolo už smerodajné Tripartítum a že dovolávanie sa Tripartíta je skutočnosťou predovšetkým politickou a nie právnou. To všetko len dokladá potrebu zaoberať sa týmito otázkami.

[1] Prehľad najnovšej literatúry v tomto smere pozri v štúdii K. Rebro, *K otázke práv poddaného k usadlosti do roku 1848*, Historické štúdie, VIII, str. 69 a n.

[2] Pozri Vl. Procházka, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku v 18. století*. Právněhistorické studie, 1958, 296 a n.; K. Rebro, *K niektorým otázkam osvietenských poddanských reforiem na Slovensku*, Historický časopis SAV, 1962, str. 423—439.

V tejto spojitosti boli v literatúre vyslovené protichodné názory aj na otázku dedičského práva k nehnuteľnostiam, a konkrétne aj k užívanej urbárskej usadlosti. Pozrime sa aspoň na niektoré z týchto názorov.

Najvýraznejší z nich vyslovila uhorská K ú r i a,[3] podľa ktorého poddaní nemali k urbárskej usadlosti žiadne dedičské právo v pravom slova zmysle, aj keď sukcesia do držby usadlosti diala sa podľa dedičských zásad. K tomuto stanovisku sa približuje aj B e r z e v i c z y,[4] keď so zreteľom na Trip. III, tit. 30 § 7 hodnotí poddaného na usadlosti len ako večného námezdného robotníka, ktorý po ochranárskych reformách má koniec koncov iba jediné právo voči zemepánovi, totiž sťažovať sa.

Niektorí naši historici[5] priznávajú poddanému dedičské právo k držbe usadlosti, inf[6] dokonca právo emfyteutické.

Podľa S z l e m e n i c s a[7] urbársky poddaný bol užívateľom usadlosti, pričom jeho zákonní dedičia dedili aj usadlosť, ale sám nemal právo disponovať ňou v testamente.

H u s z t y,[8] ktorý pôsobil za Márie Terézie, považoval aj po urbárskej reforme poddaného len za prekaristického (teda tým menej dedičného) uzufruktuára.

Na začiatku 19. storočia P f a h l e r[9] pod vplyvom štátnych ochranárskych záujmov, premiešaných prirodzenoprávnymi a rímskoprávnymi prvkami, i pod vplyvom snemovej diskusie okolo zák. čl. 35/1791 popiera už iba prekaristický charakter práva poddaného k usadlosti a priznáva mu trvalé, osobné a odplatné požívacie právo, lebo poddaný nemohol byť z usadlosti odstránený, ak sa riadne správal a plnil svoje povinnosti voči zemepánovi a štátu. A keďže poddaný mal len osobné požívacie právo k usadlosti, nemohlo ono prechádzať na jeho dedičov.

[3] Pozri D á r d a y, Döntvénytár, r. I. VIII, 175; rovnako J. H o r á k, *Urbářské a příbuzné poměry na Slovensku*, Praha 1932, 20, 22 a n.; tiež spomenutú diskusiu — Vl. P r o c h á z k a, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku*, Právněhistorické studie, 1958, 296 a n.

[4] B e r z e v i c z y, *De conditione et indole rusticorum in Hungaria*, 1804, 48 n.

[5] D. R a p a n t, *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I, Bratislava 1953, 7; J. M é s á r o š, *Štúrov boj proti feudalizmu*, Historický časopis SAV, IV, 1956, 7.

[6] A. Š p i e s z, *Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva Nitranskej stolice v polovici 18. storočia*, Historický časopis VI, 1958, 49, 57.

[7] S z l e m e n i c s, *Elementa juris Hungarici judiciarii civilis I*, Posonii 1829, 188, 190, 205.

[8] H u s z t y, *Jurisprudentia practica* I, 2. vyd., 10 a n.

[9] P f a h l e r, *Jus Georgicum* I, Keszthely 1820, 38 a n., 27: „Cum vita coloni usufructus fundi colonicalis cessat, adeoque ad haeredes non transit; jus enim successionis sine dominio utili intellegi non potest, quo tamen subditus caret. Reviviscit igitur jus Domini terrestris, ad fundum colonicalem alium illocandi. Hoc ex natura ipsius ususfructus fluit."

P a u l y[10] dovolávajúc sa Tripartíta a kráľ. rezolúcie priznáva poddanému len mercem laboris, investície do meliorácií a stavieb na usadlosti, teda hnuteľnosti a ususfructus usadlosti, ktorú ale drží jure dominali a testamentárne môže teda disponovať len o hnuteľnostiach.

M a l l a t h[11] po urbárskych zákonoch z roku 1836 priznával dedičom poddaného len dedičské právo k árendálnemu pomeru, v ktorom sa poručiteľ nachádzal.

V novšej dobe Ferenc E c k h a r t[12] výslovne priznáva synom a dcéram poddaného dedičské právo na hnuteľnosti i nehnuteľnosti (usadlosť). K podobným záverom vyúsťuje aj názor M. S a r l ó s a,[13] lebo poddanému vraj patrilo úžitkové vlastníctvo na usadlosti a Trip. III. tit. 30 bola v 18. storočí už len fikcia, ale aj pôvodný zmysel tohto ustanovenia nebol vyjadriť sa o dedičskom práve poddaných, ale len zabezpečiť zemepánovi výhodný výkup nehnuteľností užívaných poddaným.

Takto by sme mohli pokračovať v uvádzaní najprotichodnejších názorov ohľadne dedičského práva k nehnuteľnostiam a osobitne k usadlosti z literatúry staršej i novšej. Takmer všetky úvahy v tomto smere vychádzajú a opierajú sa len o stručné ustanovenia Tripartíta alebo o sporadické iné všeobecné právne úpravy, ale až na nepatrné výnimky neprihliadajú ku skutočnej právnej praxi. Domnievam sa, že z hľadiska právnehistorického nie je tak dôležitá skutočnosť, ktorý z mnohých možných výkladov všeobecných zákonných noriem je správny, ktorý z nich viac alebo menej odpovedal zámerom zákonodarcu alebo potrebám života, ale že rozhodná a podstatná je tu skutočnosť, ako tieto normy vykladala prax, ako ich teda prax uvádzala do života a v záujme ktorej triedy sa tak dialo. Vedľa odbornej literatúry usilujeme sa preto prihliadnuť v čo najširšej miere k právnej praxi, ako sa ona prejavovala v zemepanských inštrukciách, ale najmä v rozhodnutiach konkrétnych dedičských prípadov na panských stoliciach a na župných sedriách, kde boli všetky rozhodnutia panských stolíc ex offo predkladané na revíziu.

Naše úvahy koncentrujú sa na obdobie druhej polovice 18. storočia, kedy došlo k významným urbárskym a poddanským reformám za Márie Terézie a Jozefa II. aj k významným rozhodnutiam uhorského snemu v tomto smere (najmä zák. čl. 35/1791) a na prvú polovicu 19. storočia až do bur-

[10] P a u l y, *Constitutio rei urbarialis*, Viennae 1817, 169. Podobne J. V. J u n g, *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes*, 2. vyd., I, Wien 1827, 128 § 311.

[11] M a i l a t h, *Das ungarische Urbarialsystem oder des Grundherrn u. des Bauers Wechselverhältniss in Ungarn*. Pest 1838. 6.

[12] F. E c k h a r t, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest 1948, 206: „Telkét és ingóit fiai és leányai örökölték a szolgáltatásokkal együtt ...".

[13] M. S a r l ó s, *A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt*. Separát z Acta facultatis politico-iuridicae universitatis Budapestiensis, I, fasc. 1, Szeged 1959, 8 a n., 11, 13 a n.

žoáznej revolúcie roku 1848, v ktorom období boli na sneme prijaté nové urbárske úpravy (1836) a najmä po prvý raz v histórii bolo systematicky a podrobne upravené dedičské právo po poddaných (1840). Chceme sa pritom venovať predovšetkým základným otázkam dedičského poddanského práva. Za také treba nesporne považovať, kto a za akých podmienok prichádzal do úvahy ako zákonný alebo testamentárny dedič a ďalej čo bolo predmetom dedenia, čo bolo náplňou pozostalosti ako majetkového substrátu dedičských práv. Treba si hneď v tejto spojitosti uvedomiť, že tieto otázky nestoja proste vedľa seba, že sú v uhorskom feudálnom poriadku skomplikované tým, že nie všetci dedičia (mužského a ženského pohlavia) boli právne rovnako spôsobilí dediť a že aj v pozostalosti robil sa významný rozdiel medzi majetkom zdedeným a poručiteľom nadobudnutým, medzi majetkom otcovským a materským, medzi nehnuteľnosťami urbárskymi a neurbárskymi (klčoviská, vinice).

2. Zákonné dedenie mužských potomkov

Tripartitum III, tit. 29 vyslovuje zásadu, podľa ktorej synovia a slobodné dcéry nastupujú rovným právom do otcovho hnuteľného i nehnuteľného majetku; ohľadne dcér vydatých za života otcovho sa hovorí, že zo zdedených hnuteľností majú dostať čiastku podľa stavu v čase vydaja, z nadobudnutých iba primeranú svadbu s výbavou.

Zemepánska prax túto zásadu najmä ohľadne nehnuteľností pozmenila.

Už v 18. storočí možno konštatovať ustálenú zásadu vylúčiť z dedenia nehnuteľností ženské potomstvo a tieto rezervovať v prospech potomstva mužského. Kolonikálny majetok majú dostať rovným dielom iba synovia, prípadne mužské potomstvo (vnuci atď.).[14]

V tomto duchu niesli sa aj panské inštrukcie úradníkom, ktoré bez dovolenia zamepána zakazovali rozdeľovať usadlosti medzi rodičmi a deťmi,

[14] Štátny archív (ďalej len ŠA) Bytča- panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice: rozdelenie pozostalosti po O. Mičkovi 20. 12. 1777 a po Št. Mazanovi 14. 5. 1789; Štát. slov. ústredný archív (ďalej ŠSÚA) Bratislava — fond Ördödy, Hlohovec — Prot. Sedis Dominalis Piešťany z 19. 8. 1797, No 10 a Prot. S. Dominalis Chtelnica (Vetténcz) z 28. 8. 1797, No 3; tamže — Prot. S. Dom. 1829: conscriptio sirôt osady Červeník (Vörösvár) z 9. 5. 1832 (rod. Kovarsky); ŠA Levoča — fond Mariássy Sp. Hrušov, sign. B I-a/10 z 26. 5. 1838 prípad A. Hornyak; tamže — sign. B. I-a/10: ocenenie odúmrte po M. Tkáčovi z 12. 5. 1840 a po M. Hornyakovi z 30. 3. 1845 — oba prípady smrti pred zák. čl. 8:1840; ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 67 (dedičí vnuci a pravnuci) a No 90 (dcéram nepatrí sukcesia do urb. usadlosti); tamže — panstvo Močonok, Prot. S. Dom. 1832 No 32: syn neschopný hospodáriť odstúpil usadlosť s panským súhlasom mužskému príbuznému a No 43: ani jediná dcéra nemôže prevziať usadlosť. — V štúdii uvádzané panstvá Krakovany, Močonok, Lukáčovce, Nitra a Radošina patrili nitrianskemu biskupstvu.

alebo medzi bratmi a sestrami.[15] Csáky prikázal svojim úradníkom, že uprázdnené (smrťou alebo odsťahovaním) usadlosti majú bezodkladne osadiť, a to v prípade, že zomrelý poddaný zanechal synov alebo vydaté dcéry, mali najprv vypočuť strany a richtára a potom rozhodnúť, ktorému z detí sa odovzdá usadlosť, pričom sa mal brať zreteľ na mravnú stránku a na predpoklady (schopnosť, materiálne možnosti) viesť hospodárstvo. Usadlosť môžu dovoliť rozdeliť len v najkrajnejšom prípade. To dieťa, ktoré prevezme usadlosť, má z nej vyplatiť ostatné, konkrétne z budov, zo záprahov a ostatného dobytka a hnuteľností, pričom pri budovách nemá sa rátať panstvom poskytnuté drevo na stavbu.[16]

Keď je viac rovnako oprávnených mužských dedičov, dedia podľa hláv, ak sú z rôznych stupňov, podľa kmeňov.[17] Ich dedičský nárok nemožno však chápať ako nárok na príslušný diel in natura, teda nárok na reálne rozdelenie usadlosti, ale len ako nárok na spoločné hospodárenie a užívanie v príslušnom pomere.[18] Tento nárok potomkov je zabezpečený aj priznanou im právnou možnosťou vymáhať na tretích osobách protiprávne okupovaný majetok ich predkovi (otcovi alebo dedovi).[19]

Ale v praxi ani dedičský nárok mužských potomkov nebol vždy naprosto pevný a zemepánom rešpektovaný. Tak Oravské panstvo raz uznávalo „ius paternum" na usadlosť synov, zdržujúcich sa na neznámom mieste, pred macochou,[20] neskôr však nepripustilo emigrovavšieho syna na usadlosť po otcovi, napriek tomu, že sa z emigrácie vrátil.[21]

Rovnako kolísala právna prax v otázke dedičského nároku nezletilých synov na usadlosť. Ich nezletilosť a teda neschopnosť dočasná hospodáriť ich nijako neoslobodzovala od povinnosti postarať sa o obrábanie usadlosti a od plnenia štátnych a zemepánskych bremien. Pre taký prípad neraz poručiteľ v testamente vybral im poručníka, a pokiaľ tak nespravil on, zariadil veci sám zemepán. Poručník obrábal za nezletilcov usadlosť, dokiaľ dorástli a stali sa schopnými samostatne hospodáriť.[22]

[15] ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, — A/108: inštrukcia z 25. 1. 1795.

[16] ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce — sign. XV/17: inštrukcie pre úradníkov v 18. a 19. stor.

[17] ŠA Nitra, panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 67 (vnuci a pravnuci) a tamže, panstvo Močonok, Proth. XLVII, 1837, No 86 (bratanci).

[18] ŠA Nitra, panstvo Lukáčovce, Proth. X, 1830, No 103 (dedičia - bratia nevedeli sa zhodnúť v hospodárení), a tamže — panstvo Močonok, Proth. XLVII, 1837 No 86 (bratanci).

[19] ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72: Bohunice — prípad delby z 20. 12. 1777 po O. Mičkovi; ŠSÚA — panstvo Ördödy, Hlohovec — Prot. S. Dom. v Piešťanoch 19. 8. 1797, No. 9.

[20] Tamže — fasc. 91 No 4: conscriptio caducitatum in poss. Vitanova 1741 (prípad M. Gabaru).

[21] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 40: Prot. caducitatum 1833—34 (prípad J. Jillimka zo Suchej Hory z 1821).

[22] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom., sign. KP-71/73: Prot. causarum subdi-

Avšak nie vždy sa našiel tútor, ktorý by bol ochotný starať sa o hospodárenie na poručencovej usadlosti. Neraz v takomto prípade bolo rozhodnuté dať celú usadlosť do árendy dotiaľ, kým dedičia dosiahnu zletilosť.[23] Ak ani takýmto spôsobom nebolo možné zachovať usadlosť alebo hospodárstvo pre nezletilé siroty, mala sa pozostalosť speňažiť a usadlosť iure dominali odovzdať vhodnému hospodárovi.[24] Neraz však panstvo nerobilo si v tomto smere starosti a v prípade nezletilých dedičov proste voľne naložilo s usadlosťou bez ohľadu na ich dedičské oprávnenia.[25]

István Szabó[26] píše, že nezletilci podržovali si svoje právo na usadlosť po otcovi, lebo nebolo ich ani možno od nej odtrhnúť v dôsledku ich večnej viazanosti, že ich nebolo možno od nej odtrhnúť ani v prípade, že sa z usadlosti vysťahovala ich matka (vydala sa znovu) a že nezletilci chlapci museli zostať na panstve, aj keď zostávali ako siroty celkom sami. S tým v takejto formulácii nemožno súhlasiť, lebo sa tu presne nerozlišuje medzi dvoma eventualitami. Áno, nezletilci v dôsledku otcovej poddanskej, prípadne dokonca nevoľníckej viazanosti museli zostať v uvedených prípadoch vo vrchnostenskom zväzku otcovho, teda aj ich zemepána; ale nemuseli zostať takto nevyhnutne na usadlosti otcom obrábanej a užívanej. Tu sa vychádzalo z inej právnej úvahy. Asíce zo zásady, že colonus nie je vlastníkom usadlosti, ale vlastníkom odmeny za svoju prácu, preto v prípade uvoľnenia usadlosti smrťou hospodára môže zemepán usadlosť voľne prideliť inému vhodnému hospodárovi v zmysle svojho slobodného a výlučného zemepánskeho práva, berúc pritom do ohľadu len svoje a kontribučné záujmy.[27]

Preto bolo dôležité pri inventarizácii pozostalosti prešetriť nielen, čo všetko v majetku poručiteľ zanechal, či prípadne vdova je schopná sa-

telae Dnii Oroszlyánkeö z 2. 11. 1831 (rod. A. Majerko z Bohunic); ŠA Nitra — panstvo Močonok, — Prot. S. Dom. 1832, No 15; tamže — Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava (zmluva J. Galku zo Sedmerovca z 21. 2. 1841 o prevzatí tútorstva a usadlosti).

[23] ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/85 — Ilávka (prípad dedičov po Jánovi a Ondrejovi Mitsko z 25. 4. 1843); tamže, sign. I/84 — Sedes orphanalis z 22. 6. 1847, prípad 9 (po A. Zahradnikovi z Prejtej).

[24] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP — 71/73: Prot. causarum subditelae Dnii Oroszlyánkeö z 27. 7. 1831 (nezletilci po J. Kvasničkovi z Vršateckého Podhradia); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a Proth. XXXIV z 10. 11. 1834 No 86.

[25] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 4: conscriptio caducitatum in poss. Vitanova 1741 (nezletilci po J. Drozdovi, po J. Mišudovi, po M. Karasovi); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/74 — Sedmerovce (nezletilci po J. Holičkovi z 26. 10. 1804); ŠA Levoča — fond Mariássy, Spišský Hrušov, sign. B I - a/10 (nezletilci po J. Kulbachovi zo 14. 3. 1838).

[26] I. Szabó, *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*, Budapest 1947, 33 a n.

[27] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Sedes Dom. v Nitre — Proth. II z 19. 7. 1828, No 1 (potvrdené sedriou 27. 2. 1829).

mostatne na usadlosti hospodáriť, ale najmä aj, či zostali siroty, akého pohlavia a veku, aké sú vyhliadky, že z nich bude hospodár vhodný prevziať neskôr usadlosť a pod.[28]

Zemepán však nebol ani povinný nechať viacerých mužských dedičov spoločne hospodáriť na usadlosti a mohol hneď rozhodnúť, ktorý zo synov má prevziať celú usadlosť a vyplatiť z pozostalosti ostatných.[29]

Ak po otcovi dedili deti z prvého a druhého manželstva, mali v zásade tiež rovnaké dedičské právo. Avšak aj tu bolo celkom na zemepánovi, z ktorého manželstva synovi odovzdá sa usadlosť, pravda s tým, že preberateľ usadlosti bonifikuje ostatným dedičom-súrodencom ich nároky z budov, z iných meliorácií alebo z hodnoty klčovísk.[30]

Na mimousadlostné pozemky (klčoviská, vinice)[31] neplatili tieto zásady, tu vedľa synov dedia rovným dielom i nevydaté dcéry a všetci majú nárok na reálny diel. Ba ako zákonní dedičia prichádzajú do úvahy aj boční príbuzní.[32]

Nezákonné, mimomanželské potomstvo („naturales tantum") nededí ani po otcovi, ani po matke (Trip. II, tit. 62).

3. Zákonné dedenie ženských potomkov

Podľa už uvedeného ustanovenia Tripartíta III, tit. 29 mali nevydaté dcéry dediť nehnuteľnosti rovným právom so synmi. Niektorí autori[33] tvrdia, že táto zásada sa v praxi zachovávala ešte aj v 17. storočí, že dokonca rovnako so synmi dedili aj usadlosť, zatiaľ čo vydaté boli pripustené len k dedeniu mimousadlostných pozemkov (za predpokladu, že aj manžel bol v zemepanskej jurisdikcii). Ale už v 18. storočí bola táto Verbőczyho zásada zmenená v tom zmysle, že ženské potomstvo je vylúčené zo sukcesie do urbárskej usadlosti.[34] Ba vôbec všetky zdedené nehnuteľnosti, ako tvrdí P. Prileszky,[35] boli vyhradené jure rusticano len muž-

[28] ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A - 108: inštrukcia Csákyho z 25. 1. 1795.

[29] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Prot. S. Dom. 1816—1825, zv. XVIII, No 65 (synovia po J. Szorádovi zo Žirian — 30. 3. 1807).

[30] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. II. z 19. 7. 1828 No 1.

[31] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Prot. sedium dominalium 1816—1825, XVIII, No 65 (vinica); tamže — Prot. sedium dominalium 1832, No 25 (vinica).

[32] ŠSÚA Bratislava — panstvo Ördödy Hlohovce — Prot. sedis Dominalis v Piešťanoch 19. 8. 1797, No 6 (klčovisko).

[33] Pozri napr. I. Szabó, c. d., 32 a n.

[34] Tamže; tiež P. Prileszky, *Summarius discursus de caducitatibus colonorum et aliorum ignobilium ac in eorundem substantia, Dominorum Terrestrium successione juribusque nonnullis eatenus Dominos Terrestres respicientibus*, 1738, tit. 11 (práca zostala v rukopise — Archív Slov. nár. múzea v Martine — fond rod. Prileszky — vedecké práce P. Prileszky, fasc. III, č. 12).

[35] Tamže.

skému potomstvu, a dcéry sa mohli dedičsky účastniť len na polovici nadobudnutých nehnuteľností. Pravda, tento ich nárok mohol zemepán vykúpiť legálnym ohodnotením, tj. platil len merces laboris alebo investície, nie však plnú kupnú alebo záložnú sumu. Z hnuteľností otcom nadobudnutých majú slobodné dcéry len nárok na „honestam et condecentem emaritationem", a ak tu bratov nebolo, dedia rovným dielom polovicu nadobudnutých hnuteľností, prípadne aj s matkou-vdovou a vydatými sestrami, ak tieto pri vydaji neboli uspokojené. Zo zdedených hnuteľností má sa im dostať riadny pomerný podiel.[36] Tak ako vdova aj slobodné dcéry majú s ňou rovnaké dočasné požívacie právo na usadlosti a to až dotiaľ, dokiaľ sa nevydajú.[37]

Súdna prax nám vcelku potvrdzuje uvedené zásady už od 18. storočia. Tak predovšetkým, že ženskému potomstvu nepatrí sukcesia na kolonikálnu usadlosť ani v prípade, že nebolo po poručiteľovi mužského potomstva.[38]

Časté boli prípady, že po poručiteľovi zostala vdova so slobodnými alebo ešte nezletilými dcérami alebo že zostali len takéto dcéry. V takomto prípade bolo treba zabezpečiť jednak obrábanie usadlosti, jednak zaopatrenie vdovy a sirôt. Potreby vdovy a sirôt právne malo zabezpečiť dočasné požívacie právo na usadlosti. Panské stolice riešili takéto situácie z hľadiska čo najvhodnejšieho uspokojenia potrieb pozostalých členov rodiny v spojitosti s obrábaním hospodárstva. Preto v zmysle ich dočasného požívacieho práva nechávali vdovu s dcérami alebo samy dcéry na usadlosti, pokiaľ boli schopné zabezpečiť jej obrábanie a plniť panské a kontribučné povinnosti. Nechávali ich v týchto prípadoch na usadlosti až dotiaľ, kým sa stali zletilými alebo sa vydali. Až potom spravidla panstvo definitívne rozhodlo o osude usadlosti, najmä tiež či išlo o odúmrť alebo nie.[39]

Prvoradý však bol záujem na obrábaní usadlosti. Ak pozostalí po zomrelom poddanom (totiž vdova a slobodné dcéry) neboli podľa presved-

[36] Tamže; K ö v y, *Elementa jurisprudentiae Hungaricae*, Cassoviae 1800, 247.

[37] P. P r i l e s z k y, c. d., tit. 11.

[38] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť po J. Dieškovi); tamže — panstvo Pruské, Acta S. Dom., sign. KP - 71/73: Prot. causarum subditelae z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Krakovany — Proth. S. Dom. XVI, zo 6. 6. 1831, No 67; tamže — panstvo Močenok — Proth. S. Dom. 1832 No 10—11: „... quandoquidem faemineo sexui successione in fundis colonicalibus immobilibus non competente ..."; tamže — No 43.

[39] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť z 1748 po A. Bula z Ústia a po J. Karasovi v Vitanovej — keďže obrábali, ponechali sa im usadlosti); rovnalko pozostalosť 1749 po M. Krištoffčákovi z Osady; tamže — fasc. 91 No 13 (po A. Štefanicovi zo Zázrivej vdova vyplatila odúmrť), No 26 (rovnako 1765 po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice). Tiež ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A — 108: inštrukcia z 25. 1. 1795.

čenia panstva schopné riadne usadlosť obrábať, naložilo s ňou celkom voľne podľa svojho uváženia. Tak napríklad panstvo dalo usadlosť do obrábania bratovi poručiteľa,[40] alebo sa odpredala tútorovi dcér[41] alebo cudzím osobám s tým, že zaplatili sa dlhy a zvyšok sa uložil na úroky, z ktorých sa hradili potreby nezletilej dcéry, príp. aj vdovy,[42] alebo po vyplatení vdovinej koakvizície, druhá polovica sa rozdelila medzi slobodné dcéry a zemepána, tomuto titulom odúmrte, oným titulom emaritácie (kvartalicium)[43] alebo sa síce vyriekne, že pozostalosť je odúmrťou, ale pozostalá vdova a dcéry ponechávajú sa na nej až do smrti vdovy, príp. vydaja dcér,[44] alebo konečne sa na usadlosti natrvalo ponecháva vdova alebo dcéra, napriek tomu že sa vydala, ak sa panstvu vyplatila odúmrť.[45] Ale aj keď urbárska pozostalosť sa dcéram nezachovala, podržali in natura prípadné klčoviská, tak ako sme sa s tým stretli u mužského potomstva.[46]

Časté boli prípady, že poručiteľ nemal synov, len dcéru, ktorá vydatá žila a pracovala spolu s manželom na otcovom hospodárstve. Keďže dcéra nemala nárok na sukcesiu na urbársku usadlosť, stala sa pozostalosť po otcovej smrti odúmrťou, pravda, po odrátaní dcérinho nároku na vystrojenie svadby a veno. V takýchto prípadoch spravidla panské stolice vzali zreteľ na „spravodlivosť" (aequitas), hodnotiac skutočnosť, že dcéra s manželom (zaťom) po dlhšiu dobu niesli vlastne bremeno hospodárenia („onus oeconomiae"), že otcovo hospodárstvo často zachovali, ba aj rozmnožili a preto zaťovi z rozhodnutia zemepána priznávala sa ako mzda polovica pozostalosti, pričom druhú polovicu mal tento vyplatiť panstvu titulom odúmrte.[47]

Pokiaľ sa dcéry ešte za života rodiča vydali a odišli z jeho domácnosti, treba rozoznávať, či ich nároky boli už uspokojené alebo nie. Tieto nároky spočívali v emaritácii (vystrojenie svadby a veno) primeranej majetkovým

[40] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 18: caducitates 1757 (usadlosť po j. Mročekovi z Mútneho — brat vyplatil odúmrť).

[41] ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce.

[42] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13: caducitates 1752 (prípad pozostalosti po j. Kanyikovi z Lokče).

[43] Tamže, No 18: caducitates 1757 (pozostalosť po A. Pastakovi z Chyžne).

[44] Tamže, No 19: caducitates 1758 (pozostalosť po J. Holmikovi zo Slanice).

[45] Tamže, No 14: caducitates 1753 (pozostalosť po M. Banásovi z Rabčice a pozostalosť po St. Gajdošovi z Krivej); No 25: caducitates 1764 (pozostalosť po manželoch K. a J. Kovalových z Brezovice).

[46] Tamže, No 20: caducitates 1759 (pozostalosť po M. Podobákovi z Bobrova).

[47] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť 1740 po M. Štefanákovi a po A. Ustanovi z Bobrova, pozostalosť z 1748 po J. Jurinovi z Brezovice); tamže, No 13. caducitates 1752 (pozostalosť z 1745 po J. Filovi zo Zaškova a pozostalosť z 1751 po M. Adamčíkovi z Bobrova); tamže, No 14: caducitates 1753 (pozostalosť 1752 po J. Dúdovi); tamže, No 25: caducitates 1764 (pozostalosť po J. Kovalovi z Brezovice).

možnostiam rodiny v čase vydaja. Ak tieto ich nároky boli už uspokojené, po smrti rodiča neprichádzali viac do úvahy ako dedičky. Preto ak nebolo iných potomkov, pozostalosť stávala sa odúmrťou.[48] Ak však nároky vydatej dcéry neboli za života rodiča uspokojené, musia ich uspokojiť ostatní mužskí dedičia, a ak ich niet, majú sa jej vyplatiť z pozostalosti.[49]

Ohľadne viníc a klčovísk mali aj vydaté dcéry rovnaký nárok s mužským potomstvom, a ak neboli v tomto smere za života rodiča uspokojené, mali nárok na vydanie reálneho dielu po smrti rodiča.[50]

Pochopiteľné aj keď dcéram nepatrila sukcesia do urbárskych usadlostí, zemepán ich mohol na usadlosti ponechať zo svojej moci[51] a prípadne aj bez vyplatenia odúmrte.[52]

4. Zákonné dedenie osvojencov

Aj uhorské šľachtické právo poznalo inštitúciu osvojenia (adopcie), podobne ako skoro každý právny poriadok. Pre oblasť poddanských pomerov nebolo žiadneho právneho ustanovenia. Použiť aj na poddaných v tomto smere obdobu šľachtickej úpravy, bolo by znamenalo prakticky obmedziť, ba vylúčiť v konkrétnom prípade zemepánske odúmrtné právo. V zásade preto bolo možno pripustiť poddanskú adopciu podľa obdoby šľachtického uhorského práva len za podmienky, že s ňou súhlasil zemepán osvojiteľa.[53]

V poddanských pomeroch nebol zriedkavý prípad bezdetnej rodiny(alebo sa potomstvo nenarodilo, alebo v detskom veku ešte zomrelo). Keď nemal potomstva, chýbali hospodárovi na usadlosti pracovné sily. Usiloval sa nahradiť si ich osvojením. Preto spravidla už za života bral si chovanca (chovanicu), aby mu pomáhal na hospodárstve, aby ho dochoval a za odmenu mal sa chovanec účastniť na dedení pozostalosti po ňom. V praxi

[48] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť po M. Gorékovi, 1743 a po M. Oravčanovi z Chyžného, 1748); tamže, No 13: caducitates 1752 (pozostalosť po M. Adamčíkovi z Bobrova a po J. Dudovi zo Zázrivej); ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. S. Dom. 1832 No 31 (pozostalosť po J. Törökovi) a No 43 (pozostalosť po Št. Tothovi z Hornej Kráľovej); tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 151 a 152.

[49] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chtelnici 25. 8. 1797 No 3.

[50] ŠA Nitra — panstvo Lukáčovce, Prot. X z 18. 1. 1830 No 105; tamže — panstvo Močenok, Prot. XLVII z 13. 2. 1837 No 99.

[51] ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Prot. XVI, 1831, No 90; tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 92; ŠA Prešov — fond Dougeth, Humenné — A/108 (inštrukcie z 25. 1. 1795).

[52] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 16: caducitates 1755 (pozostalosť po M. Parimukovi z Liesku).

[53] P. Prileszky, c. d., tit. 5.

stretávame sa s tým, že zemepán dal síce poddanému súhlas na vzatie si chovanca a ponechal ho aj po smrti poručiteľa na usadlosti, avšak osvojenec musel panstvu vyplatiť odúmrť.[54] Častejšie však boli prípady, že bezdetný poddaný vzal si k sebe chovanca (chovanicu) ešte skoro za života a bez súhlasu zemepána, ale záležitosť osvojenia riešil až v testamente, v ktorom pozostalosť zanecháva chovancovi a žiada súhlas zároveň od zemepána. Panstvo spravidla takúto adopciu za plne účinnú neuznalo, ponechalo iure dominali osvojenca na usadlosti len za podmienky vyplatenia odúmrte, uznávajúc ale pritom platnosť testamentu ohľadne polovice nadobudnutého majetku.[55]

Zemepáni teda prakticky rešpektovali zotrvávanie chovancov (osvojencov) na poddanskej usadlosti, ale panské odúmrtné práva zostali tým nedotknuté. Zemepán tým nič nestrácal, naopak získával hospodára na usadlosť, poručiteľ získal za svojho života pomocníka na hospodárstvo, a konečne osvojenec (chovanec) získal reálnu vyhliadku, že zostane na usadlosti a že za svoju pomoc poručiteľovi zdedí časť jeho nadobudnutej pozostalosti.

Podľa Trip. III, tit 30 § 4 mohol poručiteľ v testamente ustanoviť nezletilému zákonnému dedičovi aj substitúta pre prípad, že by nezletilec zomrel pred dosiahnutím zletilosti. Z l i n s z k y[56] v tejto spojitosti usudzuje, že poddaný ustanoviac za substitúta vhodného hospodára, ktorý zároveň pred zletilosťou dediča sa staral o obhospodarovanie usadlosti, zabránil, aby zemepán mohol v takomto prípade naložiť s usadlosťou na škodu nezletilého zákonného dediča. Treba ale poznamenať, že v praxi sme sa s takýmto prípadom substitúcie vôbec nestretli, a keby bol poddaný v tomto zmysle ustanovil substitúta, sotva by ho bol zemepán na škodu svojho odúmrtného práva uznal.

5. Poručníci nezletilých dedičov a opatrovníci

Inštitúcia poručníctva a opatrovníctva sa v podstate rovnako rozvinula v oblasti poddanskej, ako u iných tried uhorského obyvateľstva. Poručník sa staral o výchovu a majetkové záležitosti nezletilca; opatrovník o majetkové záležitosti choromyseľného, marnotratného a pod. Poruční-

[54] ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 13: caducitates 1752 (pozostalosť po J. Kováčovi z Párnice) a No 39 (s. 1099 an., pozostalosť po A. Lenčovi).

[55] Tamže — No 39 (pozostalosť po J. Serdelákovi vo Veselom — 19. 11. 1759); ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. M - 16 (testament A. Ferenczyho z 5. 1. 1761); ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. Piešťany 8. 2. 1805, No 1 (pozostalosť a testament po M. Löblovi); ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 39 (s. 936 a n., pozostalosť a testament po A. Stašovi z Chlebnice — 1816).

[56] Z l i n s z k y, *A magyar örökösödési jog*, Budapest 1877, 240.

ka určoval alebo poručiteľ v testamente, alebo zemepán. Funkciou poručiteľa bývala poverovaná predovšetkým matka,[57] inokedy poručencov brat alebo vydatá sestra s manželom,[58] prípadne iní príbuzní.[59]

Keďže s poručníctvom bola spojená povinnosť starať sa o obhospodarovanie usadlosti alebo hospodárstva (ak poľnosti boli iba klčoviská), nie vždy sa našla ochotná osoba vziať na seba tieto povinnosti. Panstvo v takýchto prípadoch robilo opatrenia, ako predovšetkým zabezpečiť obhospodarovanie usadlosti, pri jej zachovaní nezletilcom, ale v krajnom prípade aj bez ohľadu na tieto ich záujmy. Tak niekedy poručník sám vzal do árendy usadlosť na čas nezletilosti dedičov,[60] alebo prevzal do obhospodarovania len časť pozostalostných rolí a zbytok dal iným do árendy,[61] alebo inokedy pozostalostné hospodárstvo dalo sa na verejnej licitácii do árendy ako celok alebo ako jednotlivé kusy,[62] alebo tútor sám pre seba odkúpil pozostalosť (usadlosť) a pre poručencov potom spravoval len jej hodnotu,[63] alebo panstvo naložilo voľne s usadlosťou a pridelilo ju inému alebo bolo nútené nechať ju celkom alebo zčasti opustenú.[64]

Keďže často nebolo ochoty vziať na seba starosť o obrábanie usadlosti poručencov, riešila sa neraz otázka ich odmeny tým spôsobom, že sa im priznávala všetka úroda a všetko o čo zveľadili hospodárstvo vlastnou usilovnosťou s tým, že, po dosiahnutí zletilosti poručencami mal im poručník odovzdať usadlosť v takom stave, v akom ju prevzal.[65] Niekedy dokonca

[57] SSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chlebnici 9. 11. 1829, No 22 (pozostalosť po J. Remenárovi z Radošoviec); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava (poručníctvom poverená matka so svojím 2. manželom); na Csákyovských panstvách druhý manžel mohol zostať na usadlosti po prvom manželovi len ako tútor nezletilých dedičov z prvého manželstva — ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce sign. XV/17 (Inštrukcia pre úradníkov, bod 12); avšak matka mohla byť ako nevhodná poručníčka vylúčená z poručníctva svojich detí, napr. pre opilstvo (ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13: caducitates 1752) pozostalosť po J. Kányikovi z Lokše.

[58] Tamže — sign. I/84 — Ilava (1841 — vydatá sestra).

[59] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/74 — Sedmerovce (brat zomrelého — 1804).

[60] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava (árendálny kontrakt z 21. 2. 1841 tútora J. Galku zo Sedmeroviec).

[61] Tamže — sign. I/72 — Bohunice (šacunek z 13. 2. 1786 pozostalosti J. Fabčina v Bohuniciach).

[63] Tamže — sign. I/84 — Ilava (pozostalosť z 27. 12. 1831 po P. Mýtnom; 17. 6. 1834 pozostalosť po J. Cserneyovi; pozostalosť po J. Bednárovi).

[63] Tamže — sign. I/74 — Sedmerovce (pozostalosť z 1812 po J. Pecušovi — Krchovi) a sign. I/84 — Ilava (pozostalosť po J. Stachovi).

[64] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 4: caducitates 1741 (pozostalosť po J. Drozdovi, ďalej po J. Mišudovi a po M. Karasovi); tamže — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP - 71/73: Prot. causarum subditelae Dnii Oroszlyánkö z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XXXIV z 10. 11. 1834, No 86; a Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 147.

[65] ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice (pozostalosť z 30. 5. 1825 po J. Prekopovi) a tamže, sign. I/74 — Sedmerovce (pozostalosť z 26. 10. 1804 po O. Holičkovi).

z rozhodnutia zemepána mal poručník dostať po skončení poručenstva za odmenu celú polovicu obhospodarovanej poručencovej usadlosti.[66]

Podobne sa postupovalo v prípade opatrovníctva choromyseľného.[67] Poručník i opatrovník museli spravovať zverený im majetok so všetkou starostlivosťou a preto museli nahradiť škodu nimi zapríčinenú na hospodárstve[68] a ich majetkové dispozície, ktoré poškodzovali poručenca alebo opatrovanca, boli neplatné.[69]

6. Zákonné dedenie predkov a bočných príbuzných

Aký bol osud pozostalosti poddaného, ak nezanechal po sebe potomstvo, nebolo jednoznačne právne riešené. Tripartítum o tejto situácii sa výslovne nevyjadruje, v III. tit. 29 hovorí sa predovšetkým a menovite len o deťoch (synoch a dcérach slobodných a vydatých), ďalej z 1. a 2. manželstva a o vdove-manželke, v tit. 30 hovorí sa všeobecne o dedičovi a sukcesorovi zákonnom („haeredem et successorem legitimum") a rieši sa otázka, čo s pozostalosťou, ak poručiteľ takéhoto zákonného dediča alebo nástupcu nezanechá. Koho všetko treba rozumieť pod zákonným dedičom a sukcesorom, či len potomkov, alebo aj predkov a bočných príbuzných? Literatúra sa len zriedka k tejto otázke vyslovuje a zaujíma ohľadne zdedeného majetku stanovisko kladné, odvolávajúc sa alebo na obdobu šľachtického dedenia, alebo na aequitas a prirodzené právo a len zriedka aj na tit. 30 Trip. III.[70] Prileszky, ktorý otázke venuje najširšiu pozornosť, upozorňuje, že v prípade dedenia *rodičov* po synoch treba rozlišovať, či syn žil s otcom v jednej domácnosti alebo či bol už vydelený, a vôbec či spolu s otcom bol poddaný tomu istému zemepánovi, a konečne o aký majetok (zdedený alebo nadobudnutý) ide. Keďže niet výslovného ustano-

[66] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom., sign. KP - 71/73: Prot. causarum subditelae z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohunic); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832, No 15 (pozostalosť po A. Horváthovi).

[67] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 15: caducitates z 1754 (pozostalosť J. Kubičáka z Bobrova).

[68] ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI No 68 (pozostalosť po A. Krajčejech z Ostrova).

[69] Tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2, 1837, No 86.

[70] Zlinszky, c. d., 240 a Kövy, c. d., § 400 (ak niet potomkov, dedia zdedený majetok rodičia, ak týchto niet, tak boční príbuzní, ak ani týchto niet, manželka, a to aj vtedy, ak zdedený majetok bol časťou poddanskej usadlosti. V Urb. VI, § 1 odst. 2 (rovnako v *Jus urbariale dominorum terrestrium in Hungaria* — komentár urbára z konca 18. stor. — rukopis, ktorý vlastnil Jozef Sorchich, je v ŠSÚA Bratislava) sa rodičia nespomínajú, len kondivizionáli: „Cum tamen superexistentibus pupillis caducitas non deter, et in bonis etiam divisis, deficiente uno succedant reliqui condivisionales, ideo ... res caducitatum ... in Sede Dominali ... juxta praescriptum tit. 30 Partis 3ae determinentur ..". Prileszky, c. d., tit. 7.

venia treba sa opierať o prax, alebo o ekvitu alebo o ratio legis, obdobu a pod. Podľa Prileszkého zdedený (vetevný) majetok má spadnúť na rodičov, ak v dobe smrti poručiteľa boli pod tým istým zemepánom (arg. a contr. keď syn strácal práva prechodom do jurisdikcie iného zemepána). Pokiaľ ide o nadobudnutý majetok, rodičia dedia po synovi, ak s ním žili v dobe smrti v spoločnej domácnosti, lebo podľa prirodzeného práva je spravodlivé, aby rodič dedil po synovi, keď syn dedí po rodičovi. Ak bol však syn vydelený a ak teda žil v samostatnej domácnosti, potom v zmysle Trip. III, tit. 30 zemepán nastupuje do polovice nadobudnutného majetku a druhá polovica spadá na rodiča na čas jeho života z titulu prirodzenej vzájomnosti dedičskej, a po smrti rodiča tiež spadá na zemepána. Ak syn bol v inej jurisdikcii než rodič, celý nadobudnutý spadá na zemepána, ak syn nezanechal potomkov.

V praxi panských stolíc ťažko najsť potvrdenie týchto vývodov o dedičskom práve rodičov po deťoch, aj keď ich treba prijímať za logické. Boli to nesporne veľmi zriedkavé prípady. Pre oravské panstvo máme dodržiavanie týchto zásad doložené.[71] Možno ale ako logický doklad použiť všetky prípady z praxe, kde sa priznáva sukcesia bočných príbuzných na usadlosť.

Pokiaľ sa uvažuje v literatúre alebo v súdnej praxi o dedičskom nároku *bočných* príbuzných, hovorí sa o nich ako o kondivizionáloch (kondivizionálnych, tj. dielnych bratoch a sestrách, príbuzných a pod.). Kondivizionalitu zakladá pokrevenstvo a z neho vyplýva aj vzájomná sukcesia pokrevných príbuzných. Pravda tiež za predpokladu, že majú spoločného zemepána. Za dielneho príbuzného považuje sa ten, ktorý sa o majetok rozdelil so súrodencami; teda nemá už s nimi spoločný majetok, ani s nimi spoločne nehospodári. Niekedy sa to formuluje tak, že dielnymi príbuznými sú všetci potomci, ktorí zo spoločného zdedeného niekdajšieho majetku dostali časť na základe deľby podľa dedičského poriadku. Prileszky uznáva dedičskú sukcesiu kondivizionálov 1. stupňa (bratov a sestier) pokiaľ ide o ďalšie stupne smerodajný je miestny zvyk alebo prax, alebo výslovné dispozície zemepána.[72]

Keď sledujeme zemepánsku prax v otázke dedičského práva bočných príbuzných, že v mnohom smere bola kolísavá a naklonená rozširovať hranice zemepanského odúmrtného práva, a tedy obmedzovať dedičské právo bočných príbuzných. Prevládla kompromisná cesta, ako sme sa s ňou stretli pri adopcii.

[71] SA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 37: caducitas Vittanoviensis 1804 (usadlosť po Martinovi Mykovi z Chyžnej — „a patre et fratribus divisum" — odovzdaná do užívania jeho bratom, keďže jeho otec už tiež zomrel — títo ale museli vyplatiť odúmrť: hodnotu stavísk a hnuteľností).

[72] C. d., tit. 8.

Tak sa v praxi vyrieklo, že pri nedostatku vlastného mužského a ženského potomstva nemá ohľadne zdedeného majetku miesto panská odúmrť, ale že nastupujú kondivizionáli 1. stupňa.[73] A títo majú prednosť aj pred dcérou poručiteľa[74] a tým viac pred znovuvydatou vdovou.[75] Ak sa kondivizionál nachádzal „extra jurisdictionem" pána, neprichádzal do úvahy ako dedič a mala miesto zemepanská odúmrť.[76]

Nárok dielnych bratov sa uplatní však, až sa vydá dcéra, ktorá počas nezletilosti má dočasné požívacie právo na zdedenej usadlosti.[77]

V iných prípadoch odovzdáva sa síce usadlosť dielnym bratom, ale oproti vyplateniu panstvu hodnoty odúmrtnej pozostalosti.[78] Stretnúť sa však možno aj s prípadmi, kedy na dielnych bratov nevzalo panstvo zreteľ, hoci tu nebolo mužských potomkov.[79]

Ešte neustálenejšia bola prax, pokiaľ ide o dedičské právo vzdialenejších kondivizionálnych príbuzných (synovcov, bratancov a pod.). Neraz sa vzala do úvahy ich kondivizionalita v spojitosti s hospodárskym záujmom scelit rozdelenú usadlosť, ale zemepanské odúmrtné nároky bolo treba vyplatiť.[80] Raz sa upiera synovcovi po strýcovi nárok na prevzatie

[73] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 14: caducitates 1753 (pozostalosť J. Jurčáka z Dlhej) — konštatuje sa o pozostalosti, že „non ex aquisitione deficientis, sed ex succesione et condivisionalitate promanare ...; ideo eatenus primi gradus condivisionalibus, non Fisco Dominali superesse successionem". — Rovnako ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice v prípade po Št. Mičkovi panská stolica 12. 11. 1789 vyriekla, že napriek testamentu dedí zdedený majetok vlastný brat a nie vdova „quia de praescriptu Art. 30 P. 3ae rusticorum quoque bona inter fratres divisa deficiente uno fratre in alterum deficienti proximum devolvi debent et requesta talium bonorum dispositio in derogamen successionis condivisionalium fratrum non admittitur"

[74] ŠSÚA Bratislava fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. dom. v Piešťanoch 19. 8. 1797 No 6.

[75] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 18 (1757): usadlosť po J. Mročkovi z Mútneho; tamže — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce: vec Št. a J. Ondrejčina, 1841.

[76] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 16 (pozostalosť po M. Nedeljakovi z Trstenej — keďže kondivizionálny brat „foris extra jurisdictionem Dominii degeret, jure successionis hujus gaudere nequiret".

[77] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. z 19. 8. 1797 v Piešťanoch, No 6 (pozostalosť po J. Horúčkovi z Drahoviec); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce (pozostalosť po J. Ondrejčinovi — casus 11).

[78] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752, pozostalosť po A. Kušnierikovi), No 17 (1756 — pozostalosť po A. Gernikovi), No 18 (1757 — pozostalosť po J. Kuttešovi), No 28 (1778 — pozostalosť po J. Jassekovi) v týchto prípadoch mali sa kolateráli postarať o výživu vdovy po poručiteľovi; No 18 (1757 pozostalosť po J. Mročkovi), No 37 (1804 — pozostalosť po M. Mykovi), No 42 (1834—35 pozostalosť po J. Odrobiňákovi, a po J. Kulavjakovi, po J. Kudajovi), No 39 (1758—59 pozostalosť po J. Gallasovi) — v týchto prípadoch, aby sa aj umožnilo opätovné spojenie rozdelenej usadlosti.

[79] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 4 (1741 — pozostalosť po M. Pecákovi a po M. Funferovi).

[80] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 39 (s. 926 a n. — pozostalosť po Novákovi z Jablonky z 1816 a s. 1047 pozostalosť po J. Jurigovi zo Zuberca z 1825), No 42

usadlosti, lebo jeho otec bol zo zdedeného otcovského majetku vydelený,[81] inokedy sa bratancovi priznáva dedičské právo po bratancovi na zdedenú usadlosť, hoci sa ich otcovia riadne rozdelili[82] alebo synovcovi priznáva sa sukcesia do usadlosti a s ňou spojených klčovísk, ale s povinnosťou uhradiť emaritatio a allatúru dcier, príp. vdovy po strýcovi do výšky hodnoty meliorácií, stavieb a urb. odmeny za klčoviská.[83]

Podobne sa postupovalo v sukcesii po ženách. Zdedený majetok po vydatej sestre, ak nezanechala žiadne potomstvo, spadal na brata a jeho potomstvo[84] alebo na sestru pred synovcom z bratovej strany.[85]

Je zrejmé, že kondivizionalita prichádzala do úvahy len pri zdedenom majetku, ale aj tu nebola prax jednoznačná v prospech bočných príbuzných pred zemepánskou odúmrťou, a pánska stolica spravidla usadlosť a zdedený majetok priznávala bočným príbuzným v záujme obhospodarovania usadlosti za podmienky vyplatenia odúmrte. Mali teda boční príbuzní prakticky len prednostné právo pred inými uchadzačmi o usadlosť, ale zemepánsky záujem na odúmrti nebol tangovaný.

7. Práva pozostalej vdovy

Aj poddanskej vdove patrili k pozostalosti manželovej určité práva, ktorých úprava sa odlišovala od úpravy šľachtického alebo mestského práva. Uspokojenie týchto vdovských práv obťažovalo predovšetkých tých, ktorí sukcedovali do poručiteľovej pozostalosti.[86]

Manželka mala predovšetkým právo na polovicu všetkého *za manželstva nadobudnutého* majetku a manžel ju svojvoľne nemohol zbaviť alebo skrátiť na tomto práve. Avšak toto právo sa mohlo uplatniť len v prípade smrti manželovej.[87] Ďalej o spolunadobudnutom majetku mohla byť

(1835 — pozostalosť po T. Kobiljakovi z Hornej Lipnice a pozostalosť po M. Funferovi z Vitanovej).

[81] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. z 8. 6. 1830 v Hlohovci, No 39 (usadlosť pridelená z panskej autority po vyplatení odúmrte).

[82] ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. S. Dom. 1832, No 35.

[83] Tamže — panstvo Krakovany, Prot. XVI, 1831, No 67.

[84] Tamže — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, No 68; panstvo Močenok, Prot. S. Dom. 1832, No 45.

[85] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. z 19. 8. 1797 v Piešťanoch, No 7 (zdedené klčoviská — synovec ako vzdialenejší než sestra neprichádza do úvahy); ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752 — pozostalosť po M. Torkošovi z Dolnej Zubrice — usadlosť dielnym sestrám: „Fundus vero deficientis condivisionalibus sororibus cum aedificiis eidem superinstructis ad exolvendum assignatur" pri vyplatení odúmrte.

[86] Kövy, c. d., 255 a n.

[87] Frank, *Principia juris civilis Hungarici*, Pest 1829, I, 273 a n. — priznáva manželovi ako hlavnému nadobúdateľovi voľné dispozičné právo so spolunadobudnutým ma-

reč len po vyrovnaní všetkých dlhov a pri zachovaní zdedeného majetku. Ako spolunadobudnuté mohli byť nielen hnuteľnosti, ale aj nehnuteľnosti (urb. dom, novopostavené staviská, kúpené klčoviská alebo vinice, novovyklčovaná pôda a pod.). Toto manželkino právo na spolunadobudnutý majetok sa jej však často uznávalo len, ak jej z neho manžel zanechal polovicu v testamente alebo aj bez toho, ak bola menovite uvedená v nadobúdacej listine. To zrejme bola prax na škodu žien a na prospech odúmrtného práva zemepánov.[88] Zemepán mal — tak ako voči poručiteľovi — právo vykúpiť tento vdovin spolunadobudnutý nehnuteľný majetok za estimačnú cenu, ktorá bola viacnásobne nižšia než bežná kúpna cena.

Vdove pochopiteľne patril tiež majetok, ktorý doniesla do manželstva (tzv. allatúra — spravidla *veno*, ako dobytok, obilie, role kopaničné, zariadenie a pod.).[89] Na základe osobitnej zmluvy medzi manželmi mohlo jej patriť aj zmluvné veno (dos contractualis — lebo legalis dos nevzťahovala sa na poddaných). Zmluvné veno malo sa prednostne splniť manželke z nadobudnutého manželovho majetku.[90]

Vdova mohla po manželovi aj dediť titulom *vzájomného dedičského práva*, založeného zmluvou alebo zákonom.[91] Ale prax aj literatúra je tu značne nejednotná. Dedičné právo po manželovi priznáva sa, ak poručiteľ nezanechal potomstvo, vtedy pozostalý manžel dedil všetok nadobudnutý majetok bez ohľadu na to, kedy bol nadobudnutý (pred manželstvom a druhá polovica spolunadobudnutého). Ak zanechal potomstvo, niekdy sa jej priznáva spoludedenie s potomkami alebo pastorkami.[92] Pochopiteľne manželská sukcesia mala miesto, aj keď sa vdova znovu vydala. Prax nám potvrdzuje vzájomné manželské dedenie na nadobudnutý hnuteľný a nehnuteľný majetok,[93] v poradí po potomkoch a pred

jetkom. V tom zmysle sa vyjadruje aj rozhodnutie pánskej stolice ördödyovského panstva (ŠSÚA Bratislava — Prot. S. Dom. in opp. Vittencz z 22. 11. 1798 No 4: pozostalosť po J. Fajnorovi), keď vyriekło, že z testamentov manželov o spolunadobudnutom majetku (manžel testoval v prospech dcér z prvého manželstva, manželka v prospech dcér z druhého manželstva), je platný len testament manžela ako založený hlavným nadobúdateľom, ktorý má zo zákona slobodnú dispozíciu; testament manželky neplatný, lebo testovala za manželovho života a bez jeho súhlasu.

[88] P r i l e s z k y, c. d., tit. 10.

[89] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 7 (1747), No 8 (1748), No 10 (1749).

[90] K ö v y, c. d., 255 a n. (§ 392).

[91] Tamže, a opiera sa o všeobecné ustanovenia, ktoré vzťahuje aj na kolonov, pokiaľ to výslovne nie je inak (zvyk) upravené.

[92] K ö v y, c. d., § 400; Z l i n s z k y, c. d., 240.

[93] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 36 (1804 — pozostalosť po M. Brinkalovi - Bolczerovi; o usadlosti voľne malo rozhodnúť panstvo, lebo nebolo potomkov, hnuteľný majetok vdove, hoci sa znovu vydala — „illique ex mutua successione conjugum in rebus mobilibus successio competeret, caducitati nullum locum esse"; tamže — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice: v spore bratov poručiteľa Št. Galku proti švagrinej, vdove po poručiteľovi panská stolica 31. 1. 1805 rozhodla v prospech vdovy ohľadne nadobudnutých klčovísk a keďže nemala ani z druhého manželstva potom-

bočnými príbuznými. Zemepánska prax nebola naklonená ani vzájomnému manželskému dedičskému právu, pokiaľ by tým boli dotknuté zemepánske záujmy alebo odúmrtné právo.

Medzi významnými právami vdovy bolo *požívacie právo* na manželovej pozostalosti (usadlosti) až do jej smrti alebo do jej vstupu do druhého manželstva, alebo do vydaja slobodných dcér.[94] Pravda, usadlosť sa jej ponechávala v požívaní len za predpokladu, že bola schopná na nej riadne hospodáriť. Ak v tomto smere boli na jej strane nejaké prekážky (napr. fyzická neschopnosť pre vek, alebo nedostatky charakterové: oddanie sa pijanstvu a pod.) nebola na usadlosti ponechaná a o jej výživu bolo inak z pozostalosti postarané.[95] Toto vdovské právo jej patrilo bez ohľadu na dĺžku manželstva,[96] ale nepriznávalo sa jej, ak manžela neverne opustila.[97] Macoche patrilo proti defom z prvého manželstva (pastorkom) len požívanie v rozsahu detského podielu.[98]

Keďže takto zostávala pozostalosť v rukách vdovy, a potom prípadne mala spadnúť na zemepána ako odúmrť alebo na nezletilcov, prípadne iných dedičov, vyžadovala sa zpravidla na vdove garancia proti jej prípadným prechmatom. Pokiaľ ide o zemepána, chránil sa ohľadne svojho odúmrtného nároku tým, že si dal odúmrť vdovou vyplatiť. Vdova takto

stvo, tieto kľčoviská dedil po nej druhý manžel z titulu manželského kontraktu a vzájomného dedenia — „in exstirpatitiis ... aquisitis ... sine prolibus demortuo non partibus A in collaterali tantum agnationis linea stantibus, sed superstiti ejus viduae S. V. vi positivarum Regni legum, et mutuae conjugum successionis manifeste competente".

[94]) V rozhodnutiach panskej stolice Oravského panstva sa zdôrazňuje, že vdova má zostať na usadlosti na čas života „de instituto hujus Dominii" — ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 — (1752 pozostalosť po M. Adamčíkovi z Bobrova a po J. Kanyikovi z Lokče), No 16 (1755 — pozostalosť po M. Bagorovi z Bobrova a po M. Dučákovi z Dolnej Lipnice „iuxta Instituta Inclyti hujusce Dominii relicta ejusdem vidua, velut fundum eundem colonicalem retinens et incolens ..."); No 19 (1758 — „siquidem autem antelata vidua nomen mariti gereret et fundum actualiter excoleret, ad dies vitae ipsius aut votorum mutationem filiarumque minorennium emaritationem ejusdi substantia pro manibus ipsius viduae relinquenda censeretur"); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. XLVII z 13. 2. 1837, No 99 — (vdovské požívacie právo na viniciach); ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce, sign. XV/17 (inštrukcia bod 12: vdova schopná hospodáriť má zostať na usadlosti); rovnako ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A — 108 (inštrukcia z 25. 1. 1795, bod 3).

[95] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752 — pozostalosť po J. Nižníkovi z Bobrova a po J. Kováčovi z Párnice — usadlosti prevzali iní s povinnosťou starať sa o vdovu; pozostalosť po J. Kanyikovi z Lokče — pozostalosť odpredaná a z úrokov z utíženej ceny vydržovať nezl. dcéru, príp. vdovu, ktorá sa oddala pitiu), No 18 (1757 — pozostalosť po J. Kuttešovi z Veľkej Bystrice s usadlosťou bratovi poručiteľa — výživu neschopnej vdove), No 28 (1778 — bratia poručiteľa mali určité role obrábať na výživu vdovy, inak pozostalosť im).

[96] Tamže — No 37/38 (1804 — pozostalosť po Št. Všenákovi z Medzibrodia).

[97] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava (1836 — pozostalosť po A. Homolovi — vdove pre „perfida mariti sui desertione" len 40 zl. ročne „titulo vitalitii").

[98] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chlebnici 28. 8. 1797, No 5 (pozostalosť po Fr. Žilhavkovi z Jóky — kľčoviská s urb. domami).

výkupom odúmrte získala pozostalosť (usadlosť) pre seba alebo pre dcéry a zaťov, alebo synov z prvšieho manželstva.[99] Ak[100] nebola ochotná vyplatiť odúmrť, bola z usadlosti odstránená. Len zriedka nechávalo panstvo vdovu na usadlosti bez tejto zábezpeky. Stalo sa tak v prípadoch veľkej dôvery v hospodársku schopnosť vdovy[101] alebo keď pozostalosť, bola nepatrná alebo pasívna.[102]

Ak tu boli synovia z prvšieho manželstva poručiteľa a prevzali usadlosť, prevzali ju spravidla aj s vdovou-macochou.[103]

Ak sa vdova vydala, stáva sa extranea k pozostalosti a teda aj k užívanej usadlosti, stráca vdovské požívacie právo, podržuje si ale ostatné práva ako práva zo vzájomného manželského dedenia, právo na spolunadobudnutý majetok, právo na allatúru, na testamentárny odkaz, na veno podľa praxe panstva. Zemepán ju ponechal aj potom na usadlosti, ak tu boli z prvšieho manželstva nezletilé alebo slobodné dcéry, až do ich vydaja, alebo ak vdova vyplatila odúmrť, alebo ak odúmrť vyplatil jej druhý manžel, alebo ak im bola ponechaná na úhradu dlhov. Inak nastúpili do usadlosti, spravidla po vyplatení odúmrte, mužskí kolateráli alebo komu ju voľne zemepán pridelil s výkupom odúmrte.

8. Sukcesia zemepána — odúmrť

Odúmrť je prejavom vrchnostenskej závislosti poručiteľa; u šľachtica a mešťana závislosti na kráľovi, u poddaného závislosti na zemepánovi, do toho rátajúc aj závislosť trestnú. V dôsledku toho spadal majetok poddaného, celý alebo jeho časť na zemepána.[104] Podľa Trip. III, tit. 30,

[99] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 11 (1750 — pozostalosť R. Romana — pre syna), No 12 (1751 — po J. Fajnovi z Kralovian — pre vyd. dcéru), rovnako No 13 (1752 — po M. Adamčíkovi z Bobrova a po A. Štefanicovi zo Zázrivej pre nezl. dcéry), No 14 (1753 — po M. Banásovi z Rabčice — pre syna — po J. Hatalčíkovi z Nižnej — pre seba), No 18 (1755 — po M. Dučákovi z Dolnej Lipnice — pre seba, ale so zachovaním nárokov bočných príbuzných „salva nihilominus condivisionalium praetensione"), No 26 (1765 — po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice — pre nezl. dcéry); ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. 22. 6. 1799 v Piešťanoch, No 1 (pozostalosť po P. Meghovi z Vrbového — pre seba, ale bez vinice).

[100] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91, No 7, 8, 9, 10 (1747—49).

[101] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 14 (1753 — pozostalosť po J. Dudovi zo Zázrivej), No 19 (1758 — pozostalosť po J. Holmíkovi zo Slanice).

[102] Tamže — No 13 (1752 — pozostalosť po A. Kušnierikovi z Vitanovej), No 39 (1758 — po A. Čaničákovi, po A. Rabčanskom).

[103] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/78 — Bohunice (pozostalosť z 1777 po O. Mičkovi a po M. Mičudovi z 1789). Rovnako SA Levoča — fond Mariássy, Sp. Hrušov sign. B I - a/10: ocenenia odúmrte 1838—41 — pozostalosť po M. Tkáčovi).

[104] V 1793 zamietnutý bol nárok mestečka Trstená na odúmrť po trstenských obyvateľoch kráľ. rezolúciou v prospech zemepána. (ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91, No 35).

keď poručiteľ nezanechal po sebe zákonného dediča a nástupcu, a podľa osobitných zákonov v prípade vlastizrady (zák. čl. 62/1715), úteku (31/1556), úteku do vojska (27/1622), násilia proti zemepánovi (Trip. III, tit. 26). Odúmrtné právo zemepána predstavovalo značné zisky do panskej pokladnice, preto mnohé panstvá veľmi starostlivo viedli evidenciu úmrtí poddaných a najmä evidenciu odúmrtí.[105] Na komornom Oravskom panstve tieto príjmy v období 1750—1780 predstavovali priemerne ročne 300 zl. a cez 80 zl. diét panským úradníkom.

Tereziánsky urbár (VI § 1, VIII § 16) prevzal dovtedajšiu úpravu s tým, že zdôraznil platnosť zák. čl. 18: 1723 (o nutnosti osadiť uprázdnenú poddanskú usadlosť) a zák. čl. 31/1556 (že z pozostalosti treba zaplatiť dlhy a iné povinnosti poručiteľa).

Podľa tejto úpravy zemepánske odúmrtné právo malo miesto, ak poddaný nezanechal „zákonného dediča a nástupcu", a v tomto prípade odúmrťou bolo a) ak poručiteľ zanechal (testovať mohol o všetkom zdedenom a nadobudnutom, hnuteľnom a o polovici nadobudnutého nehnuteľného majetku), tak všetky zdedené a polovica nadobudnutých nehnuteľností; b) ak nezanechal testament, všetok zdedený i nadobudnutý nehnuteľný i hnuteľný majetok.

Zák. čl. 9/1836 § 9 zúžil odúmrtné právo zemepána, keď dovolil poručiteľovi testovať voľne o všetkom svojom nadobudnutom hnuteľnom aj nehnuteľnom majetku.

Ako sme videli mnohé nejasnosti a nedôslednosti pri povolávaní dedičov, museli sa tieto nevyhnutne prejaviť aj v otázke odúmrte. Prileszky v úvode svojho pojednania v tejto spojitosti konštatoval, že hľadať odpoveď na otázku, čo je zemepánska odúmrť, je akoby loviť v mori. Ale prax panských stolíc z druhej polovice 18. a prvej polovice 19. storočia dokazuje, že panské odúmrtné záujmy boli pomerne dobre vykryštalizované a hájené.

Treba si aj tu uvedomiť, že ženské potomstvo bolo vylúčené zo sukcesie na kolonikálnu usadlosť, aj keď mohli dediť iné, mimousadlostné nehnuteľnosti (klčoviská, vinice). Ako zákonní dedičia a nástupcovia prichádzali do úvahy mužskí potomci, predkovia a dielni boční príbuzní, a na mimousadlostné pozemky aj ženské príbuzenstvo.

Ale zemepanská prax nás poučuje, že z hľadiska odúmrte nebolo rovnosti medzi týmito zákonnými dedičmi. Mužskí potomci vstupovali do dedičstva v to zahrnujúc usadlosť bez ďalšieho, kdežto boční príbuzní boli povinní vyplatiť odúmrť v prospech zemepána. Preto ak poručiteľ

[105] Prileszky, r. 1738 tu uvádzanú štúdiu napísal práve v záujme ochrany zemepanských odúmrtných práv, konkrétne pre Oravské panstvo a na jej základe sa potom pozostalostné veci prejednávali celé storočie!

nezanechal ani potomkov, ani testament, prípadne ani vdovu, je jeho pozostalosť odúmrťou; zanechaný testament mohol z odúmrte vyňať všetky hnuteľnosti a polovicu nadobudnutých nehnuteľností. Uplatnenie odúmrte odkladalo sa v prípade vdovy so zreteľom na jej požívacie právo na usadlosti.

Odúmrť mala miesto, len ak pozostalosť bola aktívna.

Práva kondivizionálov týkali sa zdedeného majetku a kolonikálnej usadlosti. Avšak kondivizionáli vstupujú do usadlosti len po vyplatení odúmrte. Pravda, za podmienky, že sa o ňu uchádzajú[106] a že vyhovujú zemepánovi. Ide skôr o akýsi druh predkupného práva zdedenej pozostalosti.

Aj keď ženy boli vylúčené zo sukcesie na kolonikálne usadlosti, predsa kúpou odúmrte mohli sa stať ich požívateľkami a držiteľkami, a po nich mohli sukcedovať aj ich dcéry.[107]

9. Testamentárne dedenie poddaných

Testovacia sloboda poddaných sa len pozvoľna vyvíjala. Pred Verbőczym nenachádzame žiadon zák. článok, ktorý by hovoril o testovacej slobode poddaných. O testovacej slobode poddaného ustanovuje až Tripartítum III, tit. 29 a 30 a túto slobodu ešte rozširuje čl. IX/1836, § 9. To sú však ustanovenia veľmi kusé a stručné, lebo ich zmyslom bolo skôr len zabezpečiť zemepánske práva, než upraviť podrobne testamenty poddaných.

O náležitostiach testamentov poddaných nemáme žiadne ustanovenia, a preto bolo obdobne použité zák. čl. 46/1655 a najmä 27/1715, berúc okrem toho zreteľ najmä na miestny zvyk (tit. 30 § 6).

Formálne náležitosti aj u poddaných záviseli od charakteru závetu. Prísnejšie boli pre testament než pre kodicil. Testament sa líšil od kodicilu ďalej tým, že v testamente mohol byť ustanovený dedič, kdežto v kodicile nikdy nie. Záležalo ďalej na tom, či šlo o testament normálny, alebo privilegovaný (v dobe epidémie, vojenský testament, zbožné odkazy, a deľba medzi deťmi), lebo tento vyžaduje tiež menej formálnych náležitostí.

Keďže testament nevyhnutne obmedzoval zemepánske odúmrtné prá-

[106] Lebo potom už šlo o materský majetok (ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832, No 17) pozostalosť po A. Homporovej — „quia in maternis quoque filiarum de communi lege ac consuetudine sarta tectaque servari deberet" a nemožno ich z usadlosti vyhnať.

[107] Tak ako u zemepána rozhodovali pri pridelení usadlosti zretele hospodárske (výška výkupného, kvalita preberateľa a pod.), tak aj príbuzní nedomáhali sa usadlosti, ak sa im to nehodilo, ale panstvo ich mohlo k tomu donútiť.

vo, mali zemepáni záujem, aby využívanie testovacej slobody poddaných dostali do únosnej miery. Robili to úpravou formálnych náležitostí. V tomto bode panovala veľká pestrosť a často prostredníctvom duchovných aj využívanie poddaných na škodu ich potomkov alebo zemepána.

Preto Prileszky[108] pre oblasť Oravského panstva vyžaduje pre platnosť testamentu, aby bol urobený pred richtárom a jedným prísažným z obce, a ak by nemohol byť prítomný richtár, tak pred dvoma prísažnými súčasne prítomnými, okrem toho každý testament (písomný aj ústny) mal byť opatrený pečiatkou obce a mal byť predložený panstvu na potvrdenie. Inak urobené testamenty, najmä urobené pred farármi, nemali byť platné. Zák. čl. 27/1715 vyžadoval 5 svedkov zároveň prítomných, a ak poručiteľ nevedel písať, tak šesť svedkov; pre kodicil vyžadoval zákon troch svedkov. A u privilegovaných testamentov stačilo napísať a podpísať testament vlastnou rukou pred dvoma svedkami. V odbornej literatúre sa spravidla nepovažujú tieto zákonné náležitosti za smerodajné a preto platnosť poddanského testamentu spojuje sa s menšími formalitami. Tak často sa odkazuje len na miestny zvyk, keďže zák. čl. 27/1715 o poddaných naprosto mlčí,[109] alebo sa žiada všeobecne prítomnosť dvoch svedkov, vyslaných richtárom,[110] alebo dvaja prísažní s richtárom alebo notárom alebo pred farárom,[111] inokedy pred dvoma prísažnými z obce alebo proste pred dvoma vierohodnými osobami,[112] ale všade mal mať prednosť starý miestny zvyk. Ako odlišný bol tento miestny zvyk, ukazuje nám prax panských stolíc niektorých panstiev. Tak na panstve Veľká Poloma máme doložených vedľa richtára 4 prísažných a 7 svedkov z obyvateľov obce,[113] na pruščanskom panstve vedľa richtára 2 prísažných a 2 svedkov z obce,[114] na ilavskom vedľa richtára alebo notára 3 prísažných a zástupcu panstva,[115] rovnako pokiaľ ide o počet svedkov na belušskom panstve.[116]

[108] Prileszky, c. d., tit. 6.

[109] Svaiger, *De testamentis*, Vesprimi 1832, 38.

[110] Zlinszky, c. d., 241.

[111] Matlekovits, *A magyar örökösödési jog alapelvei*, Pest 1804, 109; Szegedi, *Tripartitum juris ungarici tyrocinium*, Tyrnaviae 1734, k tit. 30 — 2 prísažní s farárom, ale prísažných mal poslať richtár alebo zavolať poručiteľ.

[112] Kövy, c. d., 239.

[113] ŠA Prešov — fond Drugeth Humenné, sign. M - 16 (testament A. Ferenczyho z Veľkej Vesvereš z 5. 1. 1761).

[114] SA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice (testament A. Suchánka z 28. 12. 1818).

[115] Tamže — sign. I/84 — Ilava (testament K. Baginovej z 28. 7. 1838).

[116] Tamže — sign. I/91 — Beluša (rozh. panskej stolice z 8. 3. 1839 v pozostalostnej veci po M. Šimkovi: neuznal sa pre nedostatok formálnych náležitostí testament — nebola pripojená pečať obce a podpis testátora (krížik, keďže nevedel písať), ale bol uznaný jeho neskorší ústny testament, ktorý mu od slova do slova prečítali a on prehlásil, že to je jeho posledná vôľa — s poukazom na § 5 z. čl. 27/1715;

Aj poddanský testament okrem formálnych náležitostí musel vyhovovať materiálnym náležitostiam. Tak predovšetkým poručiteľ musel mať testovaciu spôsobilosť (zletilosť), svoju poslednú vôľu musel prejaviť voľne, bez každého nátlaku a svoje dispozície mohol platne robiť len o svojich právach. Pod neplatnosťou nesmel teda disponovať na úkor práv manželky (napr. spolunadobudnutý majetok), ani zemepána (napr. jeho odúmrtné práva). Vôbec vo svojej testovacej slobode musel brať zreteľ aj podľa zvyku na rodinné záujmy, na zemepánske vlastnícke právo a zemepánske hospodárske záujmy na usadlosti (aby na nej bol schopný hospodár, netrhať usadlostné zeme a pod.).[117] Zemepán mal teda dosť možností zvrátiť testament, ak by mu nevyhovoval.

Hoci testovacie právo poručiteľa predpokladalo, že nezanechal vlastných potomkov, predsa veľká prevaha testamentov, resp. kodicilov je zameraná na týchto. Nie za tým cieľom, aby ich povolala k dedičstvu, ale aby ich zákonné dedičské nároky medzi nimi upravila a vzájomne vyrovnala ohľadne hnuteľného i nehnuteľného majetku. To je prípad privilegovaného testamentu o deľbe medzi deťmi. Takýto testament prirodzene mohli zanechať obaja rodičia, otec i matka. Panské stolice rešpektovali takéto testamenty, pokiaľ nenarušovali práva jednotlivých potomkov alebo zemepána. Za také porušenie bolo považované všetko, čo presahovalo zákonný rámec ich testovacej slobody. A preto spravidla poručiteľ v takýchto prípadoch prosí zemepána, aby schválil túto jeho dispozíciu.[118]

v inom prípade z 28. 1. 1839 závet prejavená pred richtárom a 3 svedkami bola braná len za kodicil (tamže — sign. II/25).

[117] Pozri J u n g, c. d., 323 (§ 697); S v a i g e r, c. d., 38; S z a b ó, c. d., 26 a n. — Treba v tejto spojitosti zdôrazniť, že v 18. storočí disponoval hospodár v rámci Trip. 3, tit. 29—30 majetkom ako svojím vlastným, nie ako nejakým rodinným nedielom so súhlasom členov rodiny. Veľká rodina nebola jednotkou z hľadiska vlastníckeho práva, ale iba hospodárskou jednotkou pre nedostatok iných existenčných možností.

[118] ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice (A. Ballonová vyd. Kropková v testamente zo 17. 7. 1828 v prospech 3 synov, slobodnej dcéry a nezl. vnučky — rozdelila rovným dielom kopanice pri bonifikácii synových investícií, uložila vystrojiť svadbu slobodnej dcére, všetok ostatný majetok („jak po mem manželovi, tak i po mne" malo medzi deti rozdeliť panstvo a končí „ješte raz žádam ponížene vrchnost, kterej tato vec ku konaní patríti bude za potvrdení a upevnení tejto mej vule poslednej"); tamže, sign. I/74 — Sedmerovce (dom, voly a rlad zanecháva obom synom, aby „od sester mali pokoj", rovnako týmto nadobudnutú kopanicu, ale „kopanice ostatne ponevač su dedovske nechavam pod sud slavnej vrchnosti" — zo 14. 12. 1821); so súhlasom zamepána zanechal otec jednému synovi urb. dom s usadlosťou a druhému výplatu z nich (ŠSÚA Bratislava — panstvo Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. zo 16. 3. 1829 No 37 — pozostalosť po Št. Karabovi z Drahoviec; rovnako ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832 No 14 — pozostalosť po J. Kompaszovi z Močenku); urb. hospodárstvo synom, dcéram výplatu (tamže — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, No 68: pozostalosť po A. Krajčejech z Ostrova; tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII, 1837, No 117: pozostalosť po Št. Blahovi z Močenku; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava: pozostalosť zo

Panstvo schvaľovalo aj rámec poručiteľovho oprávnenia presahujúci testamentárne dispozície, ak bola vyplatená zemepanská odúmrť alebo ak to bolo hospodársky vhodné (scelenie prv rozdelenej usadlosti).

Časté boli dispozície poručiteľa v testamente v prospech zanechanej manželky; zabezpečoval jej požívacie právo na pozostalosti, vracal jej majetok prinesený do manželstva, odkazoval jej hnuteľnosti alebo nadobudnuté kľčovisko. Ale neuznávali sa dispozície na úkor manželky, napríklad poručiteľova výhradná dispozícia spolunadobudnutým majetkom.[119]

Panstvo uznávalo primerané odkazy z hnuteľností a nadobudnutého majetku v medziach poručiteľovho testovacieho práva v prospech príbuzných, priateľov za preukázané služby, panstvu, na zbožné ciele;[120] ak odkazy svojou výškou presahovali testovacie oprávnenie poručiteľa, znižovali sa pomerne, aby odúmrtné práva zemepána neboli poškodené.

10. Usadlosť ako súčasť poddanskej pozostalosti

Pozostalosť („substantia remansa") tvoril všetok majetok poručiteľa v momente smrti, všetko čo poručiteľ vlastnil, lebo aj podľa feudálneho uhorského práva dediť sa mohlo len to, čo bolo vo vlastníctve zomrelého. Čo všetko bolo alebo právne mohlo byť vo vlastníctve poddaného roľ-

7. 11. 1835 po J. Gallovi); urb. hospodárstvo zaťovi, ktorý „aby tym bezpečnejší byt mohel milostive Sl. panstvo ponižene prosim, aby tehože zaca Ondreja Bellobrada na živnosti držicej pol gruntu urbárskeho zanechali aj s jeho djetkami". Dokonca poručiteľ nemohol ustanoviť synov rovným dielom k zdedenému majetku — lebo tu nemá testovacie právo; panstvo rozhodlo, že len jedon má zostať na urb. usadlosti a druhého má vyplatiť, ale vinicu rovným dielom (ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. XVIII, 1816 až 1825 — testament J. Szoráda zo Žiran; rovnako neplatný testament ohľadne zdedeného majetku ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice: testament Št. Mičku z 12. 11. 1789).

[119] Taký testament prehlásila panská stolica za inoficiózny, a ak tak disponovala manželka bez výslovného súhlasu manžela, za neplatný (ŠSÚA Bratislava — panstvo Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. z 31. 1. 1797 v Hlohovci, No 9 — pozostalosť po M. Drabantovi), ale v inom prípade uznala testament poručiteľa o celom spolunadobudnutom za platný, lebo založený hlavným nadobúdateľom (tamže — Prot. S. Dom. z 22. 11. 1798 v Chlebnici, No 4 — testament J. Fajnora).

[120] Takéto odkazy bývali prehojné. Tak napr. vdova K. Baginová v testamente z 28. 7. 1838 odkázala: na vystavenie kaplnky v Ilave 500 zl., za omše za ňu 375 zl., na dva kalichy 500 zl., vdovám prítomným na omšiach za ňu úroky zo 100 zl., na školského perceptora úroky zo 100 zl. Mnohé panstvá preto vylučovali spolupôsobenie kňazov pri testamentoch (viď Prileszky pre Oravské panstvo) alebo priamo zakazovali takéto dispozície. Tak v inštrukcii z 25. 1. 1795 pre Drugethovské panstvo čítame: „Žadnemu umirajicimu gazdovi a želarovi neni doslobodno ze škodu svojej ženy neb ditkach aneb zemskeho panstva ze svojeho gazdovstvi cokolvek teho jest na kostel, anebo plebanovi oferovat neb poručit, krem toho co prinaleží za pohreb a službu ma se zaplatiť" (ŠA Prešov — fond Drugeth Humenné, sign. A - 108).

níka, nie je jednoznačne zodpovedané. Najmä ohľadne dedičského poddanského práva k nehnuteľnostiam nie sú mienky zďaleka zjednotené práve aj v dôsledku nevyjasneného vzťahu poddaného k užívanej pôde. Isté je toľko, že poddaní hospodárili na usadlostiach i na mimousadlostných poliach (klčoviská, vinice), že mali k hospodáreniu potrebné dvory a stavby, záprahy a náradie, úžitkový dobytok, domáce zariadenie atď.

Pokiaľ ide o hnuteľnosti a ich vlastnenie poddaným, niet spornosti. Vcelku patrili do pozostalosti veci osobnej potreby (šatstvo), domáce zariadenie (nábytok, riad a pod.), úroda rastlinná, hospodárske náradie (voz, pluh, motyky, reťaze, brány a pod.), záprahový (kone, voly) a úžitkový (kravy, ovce, kozy) dobytok, iné zvieratstvo (hydina, svine). Z nehnuteľností patril tam najmä dom a ostatné hospodárske staviská (maštale, stodola, kôlňa a pod.), vystavané prácou a nákladmi poddaného (odrátať treba stavebný materiál poskytnutý zdarma panstvom) vôbec vždy tu treba mať na zreteli, čo je panskou príslušnosťou usadlosti; výnimočne mohli to byť stavby a semeno.[121]

Z nehnuteľností boli to predovšetkým usadlostné pozemky, stavebný pozemok (intravilán) a polia (extravilán); na stavebnom pozemku pevne postavený dom (najmä murovaný) tiež sa považoval za nehnuteľnosť. Keď sa hovorí o investíciách, majú sa na mysli náklady v zmysle 29/1556: predajná cena domu a stavísk vo výške trvalých nákladov, náklady na opravu alebo novú výstavbu budov, náklady na vysadenie záhrady a pod. Konečne do pozostalosti patrievali mimousadlostné pozemky, najmä vyklčované role a lúky, vinice; aj tu poddanému patrili len investície, tj. alebo cena kúpených klčovísk a viníc, alebo odmena za skultivovanie klčoviska, ktorá bola neskôr za tereziánskej urb. regulácie pevne stanovená, alebo náklady na vysadenie vinice a pod.

Pri pozostalosti treba v zmysle uhorského feudálneho práva rozoznávať otcovskú a materskú hnuteľnú a nehnuteľnú pozostalosť, a v oboch zase časť zdedenú a poručiteľom nadobudnutú, lebo každý z rodičov mo-

[121] Tak najmä na Oravskom panstve platila prax, že budovy a obsiatie patria k usadlosti a nepočítajú sa do pozostalosti [pozri ŠA Bytča — fond Oravského panstva fasc. 91 No 13 (1752 ; pozostalosť po J. Bučenikovi z Chyžného a po A. Štefanicovi zo Žázrivej — pozostalosť spísaná a ohodnotená „praeter aedificia fundum et seminaturam"), No 14 (1753 — pozostalosť po J. Romanikovi zo Slanice a po M. Grechinovi zo Zubrohlavu — „aedificia quoque et seminatura penes fundum reliqui solita"), nie však budovy, ktoré poddaný vystaval zo svojho (tamže — No 17) pozostalosť po A. Gernikovi zo Zubrohlavu („cum aliunde seminatura et aedificia velut pro instructione fundi deservientia, a conscriptione substantiae exmitti consuevissent"; No 26) 1765 — pozostalosť po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice — „quia tamen ex serie conscriptarum rerum pretium fundi et aedificiorum per deficientem erectorum ac acquisitorum, seminatura item, tanquam ad instructionem incolatus destinari et exmitti solita"; podobne No 22 (1761 — pozostalosť po J. Dutkovi zo Zázrivej) a i.].

hol mať svoj individuálny majetok, a pochopiteľne do pozostalosti treba rátať aj za manželstva spolunadobudnutý majetok.

Do pozostalosti ďalej patrilo aj právo vykúpiť založené klčoviská alebo vinice, alebo aj iné kusy nehnuteľností, per nefas aj usadlostných, — ak ich založenie sa stalo so súhlasom zemepána,[122] ak taký súhlas v zásade v zmysle urb. VIII, § 18 bol potrebný.

Do pozostalosti konečne bolo treba rátať aj poručiteľove dlhy a iné povinnosti (Trip. III, tit. 30 § 3 Urb. VI, § 1 „jure tamen et aere alieno praevie deducto") a vôbec poddanskú pozostalosť bolo možno prevziať len po uspokojení práv vdovy a nezletilcov a s poddanskými bremenami (voči zemepánovi, štátu, stolici a církvi).

So zreteľom na takto vymedzené práva poddaného k nehnuteľnostiam, totiž obmedzené na investície a mellorácie, vytvorila sa zásada, že usadlostné apertinencie (extravilán) sledujú osud domu (intravilánu), kto nadobudol urbársky dom, dostal do užívania zároveň aj k nemu patriace poľnosti (extravilán).[123]

Ustanovenie o testovacej slobode poddaného (Trip. III, tit. 30) pobáda k záveru, že poddaný vlastnil nielen hnuteľný, ale aj nehnuteľný majetok. Avšak bránia nám v tomto závere ďalšie ustanovenia tohože titulu, podľa ktorých poddanému patrí len merces laboris et proemium, a že akékoľvek predaje a odkazy ohľadne usadlosti, sú iba predajmi a odkazmi tejto jeho mzdy a odmeny za prácu.

Tento záver stavia Prileszky priamo do čela svojej úvahy (a zároveň inštrukcie pre Oravské panstvo). Ale vyššie sme videli, že práve o tejto otázke sa mienky rozchádzajú. Vyjasnenie môže nám poskytnúť právna prax na panských stoliciach a sédriách. Z nej môžeme dostať jasnejší, ba v istom zmysle definitívny obraz a odpoveď na otázku, čo vlastne bolo predmetom (súčasťou) poručiteľovej pozostalosti, pokiaľ ide o obrábanú urbársku usadlosť, čo sa vlastne po ňom dedilo v tomto smere, či usadlosť ako taká, či len jej požívanie alebo iné poručiteľove právo k nej, alebo azda len vyššie spomínaný jeho nárok na mzdu a odmenu? Odpo-

[122] ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice (záležitosť J. Uherčinlho); ŠA Nitra — panstvo Radošina, Proth. XI z 20. 1. 1830, No 138, 141, 143 (výkup založených klčovísk a viníc sa uznáva len, ak k nemu došlo so súhlasom zemepána).

[123] ŠSÚA Bratislava — panstvo Ördödy Hlohovec, Prot. S. Dom. z 30. 1. 1797 v Hlohovci, No 11 (usadlostné apertinencie neslobodno odtrhávať od domov, či predajom alebo zálohom, tieto nesú osud domov); ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 40 (boční príbuzní nechceli vyplatiť hnuteľnú odúmrtnú pozostalosť, preto „1/24 sessionis Osiskova Joanni Kupčik qui pro superaedificatis plurimum obtulit summamque caducam cassae Dnali inferre declaravit, autoritate Terr. Dnii confertur"), rovnako No 39 (s. 926, 931, 936, 1036, 1256, 1277 pozostalosti po J. Novákovi, M. Godavovi, A. Stašovi a S. Hladkulikovi, po J. Hupčikovi); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/74 — Sedmerovce (pozostalosť po J. Pecušovi z 1812 — „cum autem legale sit, ut qui succedit in coloni aedificiis, is succedat etiam in eodem colonicali fundo et postfundualibus apertinenciis ...").

veď sa naznačuje už z toho, čo sa povedalo v spojitosti so zákonným dedením a s testovacím právom poddaného.

Predovšetkým treba konštatovať, že aj ustanovenie tit. 30 Trip. III. nebolo v skúmanom nami období nejakou fikciou[124] alebo politickým heslom,[125] ale celkom živým a pre právnu prax smerodajným právom. Aj podľa právnej praxe, dovolávajúcej sa práve Verbőczyho, poddaný ohľadne usadlosti a pôdy vôbec vlastnil len prislúchajúcu mu mzdu a odmenu za prácu, to mohol speňažiť alebo inak s tým disponovať úkonmi medzi živými, a len toto mohol medzi svojich dedičov podeliť alebo o tomto v testamente naložiť.[126]

Panské stolice na Oravskom panstve — ak po poručiteľovi nebolo potomkov — cez takmer celé storočie jednoznačne zdôrazňovali, že poručiteľom užívaná usadlosť sa vracia zemepánovi do jeho slobodnej dispozície prideliť ju inému, kdežto hnuteľnosti zemepán dedí ako odúmrť Teda usadlosť nespadá ako ostatný majetok poručiteľa na zemepána titulom odúmrte, tu zemepán nesukceduje, nededí; usadlosť sa mu ako vlastníkovi vracia, lebo niet na nej zákonného hospodára.[127] A je to aj logické, veď usadlosť patrila vlastníckym právom zemepánovi, kdežto ostatný majetok, hnuteľnosti boli vo vlastníctve poručiteľa.

Keď však poručiteľ nezomrel bez potomstva, ale naopak keď zanechal zákonných dedičov-potomkov, bola situácia zložitejšia, než by vyplývalo zo zásady, že sa dedí len poručiteľov nárok na mzdu a odmenu za prácu. Z ustanovení, ktoré v tejto spojitosti prichádzajú do úvahy, totiž Trip. III, tit. 29—30, zák. čl. 62/1715 a Urb. VI § 1, je zrejmé, že po smrti hospodára zemepán nemohol proste jeho potomkom vyplatiť poručiteľove nároky na mzdu a odmenu za prácu a usadlosť prideliť podľa svojej ľubovôle inému hospodárovi, ale zemepán musel rešpektovať, aby na usadlosti zostali potomci poručiteľa a títo mali priamo nárok na zotrvanie

[124] Pozri M. Sarlós, *A magyar jobbágytelek*, 14, 16 a n.

[125] Pozri V. Procházka, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku*, Právněhistorické studie, 1958, 296 a n.

[126] ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI zo 6. 6. 1831 No 61, 76 a tamže — panstvo Nitra, Prot. XV No 7.

[127] ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 42: caducitates 1834—35 (pozostalosť po J. Prosbovi zo Zubrice — 1819 bez potomkov — „quotta quidem sessionalis ad liberam collationem Terr. Dnii, substantia vero mobilis (superstructa vero et meliorationes) ad successionem Fisci Dnalis qua caduca recidit"); podobne prípad pozostalosti po J. Odrobiňákovi z Bobrova — „quotta sessionali 1/38ae sessionis ... velut legitimo cultore destituta ad liberam Terr. Dnii collationem recidente."; No 40—1833 pozostalosť po A. Lajdákovi z Hruštína „ratam 1/16 sessionis idmodi ad liberam Dnii dispositionem devenisse, liberum etiam est, eandem cuicunque conferre ..."; tamže — No 42 — 1834 pozostalosť po M. Funfrovi z Vitanovej ... „quotta sessionali 1/38ae sessionis Funfrova ad liberam Terr. Dnii collationem, substantia vero mobili salvo aere alieno ad successionem fisci Dnalis recidente"; tamže — No 39 pozostalosť po M. Godavovi z Orávky (s. 931 a n.).

na usadlosti. Tento ich nárok nebol však absolútny, ale podmienený požiadavkou, že vyhovujú z hľadiska potrieb riadneho hospodárenia na usadlosti a z hľadiska plnenia povinností spojených s jej užívaním. Či potomci tieto predpoklady spĺňovali, rozhodovala panská stolica.

Tak podľa nej týmto požiadavkám napr. nevyhovovalo, aby na usadlosti zostali mužskí potomci z prvého i druhého manželstva poručiteľa, lebo intravilán je úzky a teda nevhodný, aby tam viacerí bývali alebo stavali, a extravilán je nielen nevhodné, ale priamo zakázané deliť a zmenšovať, ak nemá utrpieť kontribúcia a panské záujmy, a preto sa rozhodlo prideliť usadlosť iba jednému so zreteľom na to, že zemepán má slobodné a výlučné právo prideliť usadlosť do obrábania hospodárovi.[128] Rozhodujúce bolo, ako zemepán, alebo panská stolica zaňho, posúdi hospodársku schopnosť a vhodnosť do pozostalosti nastupujúcich dedičov. Keď za nezletilcov nikto nechcel na seba ako poručník prevziať starosť aj o obhospodarovanie usadlosti, túto panská stolica iure dominali odovzdala proste inému vhodnému hospodárovi. Dedičské nároky aj mužských potomkov v takomto prípade spočívali len v merces laboris poručiteľa (konkrétne v investíciách a meliorániách, ďalej ostatných hnuteľnostiach), zatiaľ čo mimousadlostné kopanice sa nezletilcom zachovali in natura, prenechajúc ich prípadne na čas nezletilosti do árendy.[129] Keď na strane panstva bola dobrá vôľa a porozumenie pre nezletilé siroty, alebo pre vzdialených dedičov našli sa cesty, ako im zachovať usadlosť.[130] Ba v úsilí zachovať im dedičské nároky ide sa tak ďaleko, že sa im poskytuje pomoc pre vymáhanie urbárskej usadlosti, ktorú po dedovi niekto neoprávnene okupoval.[131]

Labilnosť poddanského dedičského práva prejavila sa aj v prípade, že do usadlosti mali nastúpiť viacerí mužskí potomci rovným právom. Keďže reálne rozdelenie usadlosti medzi dedičov bolo dovoľované zemepánmi len celkom vynimočne — ako to podčiarkuje prax na mnohých panstvách — potomci svoje dedičské nároky museli vykonávať alebo spoločne,

[128] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. II z 19. 7. 1828 v Nitre, No 1 — mužskí potomci z 1. a 2. manželstva — pozostalosť s usadlosťou synovi z 2. manželstva, deti z 1. manženstva vyplatiť z budov, meliorácií a kľčovísk.

[129] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP - 71—73: Prot. z 2. 11. 1831 (pozostalosť po J. Kvasničkovi z Vršateckého Podhradia). Podobne ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, kde panstvo neuznalo za vhodného hospodára vlastného bíreša.

[130] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom. sign. KP - 71/73: Prot. z 2. 11. 1831 — „aby synovia neboli celkom zbavení zákonnej sukcesie na usadlosť" — švagor tútorom za polovicu usadlosti. Podobne na biskupských panstvách ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832 No 15 a Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 151 a 152, ďalej No 99 (neprítomné rezervovalo usadlosť) a ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 40 (1833—34 — neprítomného, ani po návrate nepripustilo na usadlosť).

[131] ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. s. dom. z 19. 8. 1797 v Piešťanoch, No 9 (pozostalosť J. Palca).

alebo na usadlosti zostal hospodáriť len jeden, ktorý ostatných z usadlosti vyplatil. Kto z nich mal zostať, rozhodoval zemepán.[132] Pri vyplate však neprichádzala do úvahy cena usadlosti, ale len hnuteľnosti a investície a meliorácie poručiteľa do usadlosti. Pri výplate sa teda ukázalo, že vlastne ich dedičské diely nie sú rovnaké. Ale zemepán dokonca ani nebol povinný nechať dedičov spoločne na usadlosti hospodáriť a mohol aj proti ich vôli, prípadne proti vôli poručiteľa rozhodnúť, že na usadlosti ako hospodár má zostať z nich len jeden a určiť tiež, ktorý z nich.[133] Výplata sa aj tu týkala len hnuteľností a investícií do usadlosti.

Ako sme tiež vyššie videli, aj v právnej praxi na panských stoliciach preniká tendencia priznať sukcesiu do urbárskej usadlosti aj bočným príbuzným prvého stupňa, najmä dielnym bratom; ale toto ich právo na sukcesiu je slabšie než u potomkov, lebo síce dostanú sa do užívania usadlosti, ale len za podmienky, že vyplatia zemepanskú odúmrť.[134] Teda vlastne v pozostalosti nemajú prednosť pred zemepánom, lebo tento dedí odúmrť, nemajú vlastne dedičské právo, lebo potom by nemali vyplácať odúmrť, ale predsa len sú vo výhode aj právne oproti iným uchádzačom na výkup odúmrte, lebo pri ich ochote zaplatiť odúmrť nemožno ich z prevzatia usadlosti vylúčiť alebo obísť. Za tejto situácie ťažko povedať, či do užívania usadlosti sa dostávajú v dôsledku dedenia, alebo v dôsledku prednostného práva pri výkupe odúmrte, kde s vykúpenou odúmrťou sa im odovzdáva aj usadlosť.

Tieto uzávery podporuje aj spôsob inventarizovania poddanských pozostalostí a ich oceňovania za účelom rozdelenia pozostalosti medzi dedičov alebo za účelom výkupu zemepanskej odúmrte. V inventároch pozostalostí nenachádzame usadlosť ako súčasť pozostalosti a preto ani nie je vyjadrená jej cena v ohodnoteniach (šacunkoch) pozostalostí. Stretávame sa tam aj u poddaných hospodáriacich na urbárskej usadlosti len s domami a hospodárskymi stavbami a tu sa hodnotia len investície a meliorácie do nich, ďalej s hnuteľnosťami všetkého druhu, ďalej s klčoviskami alebo vinicami, kde sa hodnotia zasa investície do nich. Urbárska usadlosť a jej kvalita nefiguruje v inventároch pozostalostí, a ani neuvádza sa cena usadlosti ako takej. To je plne v súlade s uvedenými ustanoveniami Trip. III, tit. 30, ako aj zák. čl. 35/1790, kde sa tiež sťahujúcemu sa poddanému dovoľuje predať jeho „meliorationes a superaedificata", ak nenájdu kupca môžu si „solo affixa secum aufer-

[132] ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832, No 36; panstvo Nitra, Proth. XII z 8. 3. 1830, No 174; panstvo Lukáčovce, Prot. X z 18. 1. 1830, No 103; ŠSÚA Bratislava — fond Ördödy Hlohovec, Prot. s. dom. z 25. 8. 1797 v Chlebnici, No 3.

[133] ŠA Nitra — Proth. s. dom. 1818—1825, XVIII, No 65; ŠA Levoča — fond Mariássy, Spišský Hrušov sign. B I - a/10 (1838 — pozostalosť J. Kulbacha).

[134] Pozri vyššie pozn. 70, 72, 76—81.

re". Je pravda, že už od snemu po smrti Jozefa II. nastolovala sa a pretriasala sa aj v snemových kruhoch otázka povolenia poddanému odpredať nielen svoje meliorácie a superedifikácie, ale aj samo požívanie usadlosti. Dokonca výbor poverený snemom na vypracovanie nových urbárskych zákonov presadzoval túto myšlienku vo svojom elaboráte a návrhu.[135] Tento návrh v podstate bol prijatý zák. čl. IV/1836 § 6, kde sa dovoľuje sťahujúcemu sa poddanému (sedliakovi i želiarovi) voľne odpredať „do usadlosti urobené investície a zlepšenia spolu s požívaním usadlosti a príslušnej poddanskej podstaty".

Podľa Sarlósa[136] tieto ustanovenia neprebojoval snem, ale hospodársky život sám, ktorý si vynútil napriek Verbőczymu obeh nehnuteľností medzi poddanými, len čo sa vyvinulo svojské štabilné užívanie usadlostí. A konštatuje, že v prvých desaťročiach 19. storočia v mnohých župách po celej krajine stal sa všeobecným zjavom nielen odpredaj poddanskej usadlosti, ale aj jej výmena a danie do zálohu bez súhlasu zemepána. Tým vraj prakticky z pojmu zemepanského vlastníckeho práva vypadlo požívanie usadlosti a rozmnožilo vlastníckoprávne oprávnenia poddaného. Tieto závery Sarlósa preceňujú skutočný i právny stav v tejto otázke na začiatku 19. storočia. Isteže obeh nehnuteľností bol na začiatku 19. storočia značný, ba už aj predtým. Nemožno ale povedať, že by požiadavka zemepánskeho súhlasu s dispozíciami poddaného s usadlosťou bola právne stratila na cene a význame. Ale v tejto spojitosti nie je podstatné tak, či poddaní predávali, vymieňali a do zálohu dávali, ako to, čoho sa presne a právne tieto dispozície týkali, či totiž ich predmetom bola usadlosť sama, alebo len poddaného investície do nej. Prax plne potvrdzuje túto druhú možnosť. A potvrdzujú to aj inventarizácie poddanských pozostalostí a ich ohodnotenia. Do pozostalostnej podstaty a do jej ceny nedostáva sa ani usadlosť sama, ani jej požívanie, ale len — ako prv v 18. storočí — investície do nej a superedifikácie na nej.

Aký však zmysel má ustanovenie § 6 zák. čl. IV/1836, prináša ono zmenu oproti predchádzajúcemu stavu, alebo predchádzajúci právny stav len inak formuluje? Z elaborátu snemovej deputácie ide najavo, že rozšírenie slobodného poddanského kúpopredaja požívania usadlostí nemalo narúšať zemepanské práva v zmysle tit. 30 Trip. III, že sa poddanému síce malo niečo dať, čo by jeho pozíciu k usadlosti upevňovalo, ale bez každej ujmy zemepanských vlastníckych práv. Preto sa dokonca prehlasovalo, že dáva sa poddanému povolením slobodného odpredaja usadlosti len to, čo mu už patrí v dôsledku slobody sťahovania a zák. čl. 35/1790.

[135] *Opinio Excelsae Deputationis Regnicolaris e Comitiis Anni 1825/27. exmissae in Re Urbarii cum Motivis, et Projecto Articulorum deprompta*, Posonii 1831, 4, 7, 9 a n.
[136] c. d., 17 a n.

Avšak nech už úmysly snemovej deputácie a snemu samého boli akékoľvek, isté je, že ustanovenie § 6 zák. čl. IV/1836 prináša nielen zmenu vo formulácii v prospech poddaného, ale že zmenu možno pozorovať aj v praxi. Tak predovšetkým v praxi inventarizácie poddanských pozostalostí a v praxi ohodnocovania pozostalostí. Táto zmena nie je však hneď všeobecná, a ani nie vždy hneď celkom výrazná. Ak by sme doslovne brali ustanovenie o odpredaji svojich práv k usadlosti zo strany poddaného, mali by sme sa v inventároch poddanských pozostalostí stretať s uvádzaním aj užívanej usadlosti ako súčasti pozostalosti a pri ohodnotení pozostalostných kusov mala by byť vyjadrená aj hodnota predávaného požívacieho práva na usadlosti. Tomu však hneď tak nebolo. Stretávame sa na viacerých panstvách, že sa pokračuje aj naďalej v starej praxi: usadlosť sa do inventáru pozostalosti nezaznačuje a pochopiteľne sa ani neohodnocuje požívacie právo na nej. Tak tomu bolo napríklad na panstve Mariássyho v Spišskom Hrušove. Keď bolo viacero potomkov-dedičov, ohodnotila sa pozostalosť bez usadlosti a požívacieho práva, vyrátal sa z tejto hodnoty každému dedičovi prislúchajúci podiel, ktorý im mal vyplatiť ten z nich, ktorého zemepán ustanovil za hospodára a ktorému odovzdal usadlosť.[137]

Na pruščanskom panstve (s veľkostatkami Pruské, Ilava a Beluša) bola prax kolísavá, hoci tu by mala byť táto otázka dávno vyriešená v zmysle § 6 zák. čl. IV/1836, lebo podľa slov trenčianskych stoličných ablegátov na sneme 1832—36, ktorým dáva Sarlós[138] plnú vierohodnosť, kúpopredaje usadlosti v tomto zmysle boli na trenčianskom vonkove už celkom bežné. V skutočnosti toto tvrdenie je nadsadené a vykresľuje postavenie poddaného v lepšom svetle, než v skutočnosti bolo. V celej inventarizačnej praxi do 1836 nenašli sme žiaden prípad, kde by v súpise pozostalostnej podstaty bola zapísaná aj poddanská usadlosť, a tým menej, pravda, potom jej ohodnotenie. V tejto praxi nastáva skutočne zmena až pod vplyvom urbárskych zákonov, najmä pod vplyvom ustano-

[137] SA Levoča — fond Mariássy, Spišský Hrušov, sign. B I - a/10: ocenenia odúmrtí 1838—1841 pozostalosť J. Kulbacha 14. 3. 1838 deťom z 1. a 2. manželstva poručiteľa vyplatil otčím staviská a hnuteľnosti a zemepán mu odovzdal aj gazdovstvo [usadlosť]; 28. 5. 1838 — pozostalosť po A. Hornyákovej — 4 deti — ošacovali sa stavby, dobytok, gazdovský riad a zasiate osivo — „Pan gruntovny račil tuto curiu najstaršiemu synovi oddat a jeho za gazdu ustanovit, tehdy povinovaty je tamtym trojom deťom, jakožto Jurekovi, Katarine a malej Marke, každemu když svojeho veku dojdu prislúchajucu čiastku vyplatit"; 12. 5. 1840 po M. Tkáčovi — 2 synovia — z rozhodnutia pána želiarsku usadlosť prevzal starší syn, ktorý vyplatil zo stavieb a dobytka mladšieho, ktorý bol tým „ex integro excontentatus"; 23. 6. 1841 po Št. Mačudovi — šacované ako pozostalosť len presne uvedené stavby a hnuteľnosti; [30. 3. 1845 revízia tejto pozostalosti, konkrétne „budinki na titulovaného pana placu ležiace, statki, celi domovi rad, slovem substantiu sirotam prislúchajúcu, už 1838 ošacovanu".]

[138] Sarlós, c. d., 17 a n.

venia § 6 zák. čl. IV/1836. V pozostalostných súpisoch po poddaných na pruščanskom panstve po roku 1836 pravidelne je zapisovaná aj užívaná usadlosť (sedliacka alebo želiarska, prípadne jej veľkosť), a kde by obecné orgány boli opomenuli pojať do pozostalostného súpisu usadlosť, vrchnosť súpis v tomto smere doplnila pripísaním aj usadlosti doňho. Pokiaľ však ide o ohodnotenie usadlosti ako iných častí (domy, hnuteľnosti a pod.) pozostalosti, stretávame sa cez celé desaťročie až do buržoáznej revolúcie s kolísajúcou praxou. Niekdy sa síce usadlosť do pozostalostného súpisu zaznačila, ale ako súčasť poručiteľovho majetku sa nešacovala, ocenili sa len budovy a hnuteľnosti.[139] V celom rade iných prípadov sa však nielen do súpisu uviedla, ale aj ohodnotila vedľa domov a hnuteľností a pokiaľ obecnými orgánmi bola zo súpisu vynechaná, bola tam z rozhodnutia vrchnosti pripísaná aj s uvedením ceny vedľa ceny domov a hnuteľností.[140] Je zrejmé, že sa tu hodnotilo poddanému patriace požívacie právo na usadlosti ako také. Jeho majetkové práva k usadlosti sa rozšírili oproti zmyslu, ktorý sa cez stáročia až do 1836 dával ustanoveniu Trip. III tit. 30.

V rámci testovacej slobody poručiteľ vlastne nemohol nakladať usadlosťou. Akékoľvek dispozície v tomto smere boli neplatné a platnými sa mohli stať len s predchádzajúcim alebo dodatočným súhlasom zemepána. Prax panských stolíc nepripúšťala testamentárne dispozície mimo

[139] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Mikušovce (pozostalosť po J. Ondrejčinovi — zdedená otcovská želiarska usadlosť); tamže — sign. I/84 — Ilava — pozostalosť po J. Lepakovi — šacované len budovy a hnuteľnosti, nie 1/2 urb. usadlosť; rovnako 22. 6. 1847 pozostalosť po A. Zahradníkovi z Prejtej — nešacované 1/2 gruntu urbárskeho a rovnako po Št. Machalovskom želiarska usadlosť; 28. 10. 1846 po J. Mičkovi urb. 1/2 usadlosť pripísaná, ale neohodnotená; rovnako (sign. I/88 — Prejta v šacunku pozostalosti po O. Žigovi z 8. 8. 1846 pripísaná sirotskou stolicou 1/2 urb. usadlosť: sign. II/25 pozostalosť po J. Ručekovi z 14. 2. 1837 — 1/2 urb. usadlosti vôbec nespomenuté ani vrchnosťou nedoplnené.

[140] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 (pozostalosť po J. Stachovi odpredaná — „ut cum status activus incluso quoque inquilinari tenuto post supputationem passivorum fl. 80 gr. 30 Wal. efficientium ad fl. 135 gr. 28 Wal. aestimaretur"); tamže — pozostalosť po J. Burucovi — „substantia consistit ex tenuto colonicali 4/8, aedificiis item pecore et mobilibus insimul ad fl. 939 Wal. aestimatis"; tamže — pozostalosť zdedená po J. Chalupovi aj s usadlosťou šacovaná na 1393 zl. a sama „živnosť pol gruntu šacuvana in fl. 800.—"; tamže — v šancunku pozostalosti po J. Katerinčinovi z Podvážia ohodnotená na prvom mieste „živnosť urbárska 1/6 ... na 150 zl.", potom jednotlivé stavania, kusy lichvy, gazdovský riad a dlhy — šacunek schválený sirotskou stolicou; pozostalosť po Št. Ozancovi — sirotskou stolicou doplnená cena usadlosti „inquilinaria ... 150 fl."; tamže — pozostalosť po A. Siranovi v Ilávke — „živnosť urbánska 1/8 gruntu nanho pripadajuca ... 250.— fl."; tamže po J. Valaškovi zo 6. 3. 1847 šacovaná 1/2 gruntu urbárskeho na 400.— zl. a po P. Szivakovi 8. 2. 1847 cena 1/4 urb. gruntu 500 zl. okrem ceny budov etc.; po J. Belicovi z 30. 11. 1843 doplnená pozostalosť o „živnost hofferska brez stavanja 150 zl."; tamže — sign. I/85 — Ilávka — v šacunku pozostalosti po P. a O. Benecnom z 9. 4. 1838 uvádzajú sa najprv stavby, potom „ze živnosti 5/8 gruntu in 300 fl. šacuvanej na neboheho patri ... 150.—", konečne sa uvádza k usadlosti patriaca kopanica, ale daná do zálohu za 120 zl.

rámca poddanskej testovacej slobody (Trip. III tit. 29—30) a na škodu zemepanských práv. Preto — ako sme vyššie videli[141] — ak k takýmto dispozíciám došlo ohľadne usadlosti, boli alebo neplatné, alebo s nimi dodatočne vyslovil zemepán súhlas, ak jeho práva boli uspokojené (vyplatenie odúmrte a pod.).[142]

11. Kopanice a vinice ako súčasť pozostalosti

Právny režim mimousadlostnej pôdy, totiž najmä klčovísk a viníc vykazuje niektoré rysy priaznivejšie pre poddaného, aj pokiaľ ide o rozsah jeho dispozičnej moci. V istom zmysle je to prekvapujúce, lebo klčoviská a vinice boli panskou, nie poddanskou pôdou. A predsa zásahov zo strany zemepána do ich užívania poddaným bolo menej. Voľnejší bol právny obeh (kúpopredaj,[143] záloh, výmena), spravidla bez potreby panského súhlasu a tiež bez poddanských povinností (voči zemepánovi, ale najmä voči štátu), ktoré viazli na urbárskej usadlosti. Ale na druhej strane, keďže tu šlo v podstate o panskú pôdu, na ktorú sa nevzťahovala štátna ochrana, bolo ju možno ľahšie (vlastne voľne) odňať poddanému pri nahradení investícií do nej (odmena za skultivovanie alebo kúpna cena). Pri výkupe prejavoval sa významný rozdiel medzi vinicami a klčoviskami, lebo prvé (ako aj budovy) bolo treba vykúpiť za condigna aestimatio, kdežto klčoviská a iné pozemky za communis aestimatio v zmysle Trip. III tit. 30 a zák. čl. 58/1625. Od tereziánskej urbárskej regulácie je klčovanie viazané na súhlas zemepána, a prejavuje sa tendencia omedzovať poddanskú dispozíciu klčoviskami (povinnosti aj voči zemepánovi, súhlas zemepána na založenie a scudzenie klčoviska, určená výkupná cena klčovísk). Od konca 18. storočia, ale najmä od 19. storočia prebieha široká akcia výkupu klčovísk zemepánmi. Ale nielen v úkonoch medzi živými, aj v oblasti dedičského práva boli významné rozdiely medzi usadlostnou a mimousadlostnou pôdou.

Tak predovšetkým omnoho plnšie sa uplatňuje zásada, že mužské a

[141] Pozri vyššie pozn. 116—118.

[142] E. Tarkány Szücs (*Vásárhelyi testamentumok*, Budapest 1961, s. 192, pozn. 9) odvolávajúc sa na moju Urbársku reguláciu, kap. 2, pripisuje mi názor, že právne predpisy nezabezpečovali možnosť dedenia usadlosti, ale len aby zostala predmetom zdanenia a že považujem usadlosť za res extra commercium. Ide zrejme o nedorozumenie, lebo v uvedenej mojej práci (ani inde) v takejto formulácii som nikde neprejavil svoje stanovisko v tejto veci, a poukazujem na citovanú kap. 2, s. 273 a n.

[143] Koncom 17. storočia bolo celkom bežné kupovanie kopaníc — napr. ŠA Bytča panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice („Roku 1697, 26. aprila. Stala se dobrovolna smluva mezi ... kupil sem ... častky dve ... pod tri korce sebe a svim potomkom ..." (šlo o kopanicu); podobne „Roku 1684, dne 26. februára. Stala se dobrovolna smluve ... kupil sem od ... kopánku ... sebe a svym potomkom buducim na veky za 31 zl.";

ženské potomstvo dedí mimousadlostnú pôdu rovným dielom, a to aj vo zmysle reálneho rozdelenia pozemku.[144]

Ale niekedy stretávame sa v praxi aj s rozhodnutiami panských stolíc, že kopanice alebo vinice majú sledovať osud usadlosti a že ostatné mužské alebo ženské potomstvo má dostať z nich len peňažnú výplatu.[145]

Pevnejšie dedičské právo dedičov poručiteľa prejavilo sa v prípadoch, keď dedič nebol schopný pre nezletilosť samostatne hospodáriť. Aj keď sa mu nezachovala usadlosť, zachovali sa mu spravidla kopanice.[146]

tamže — sťažnosť O. Uherčinich. — „Roku 1740 jako z obecnej knihy osady Bohunic zretedlne se preukazat može, že dedo ... sebe i svim potomkom odkupel na veky jednu kopaničnu zem ..."; tamže — Copia ex libro privilegiati oppidi Pruszka — „Anno 1665 mense 7bris die 22 ... ja Jan Suman kupil sem na veky i zvechu zdanim ditkam a potomkom mim kopaniczu ..." („I z pričini tej že v nahlosti vytah z knihi meskej nemohel sem ukazat ponevač taka kniha meska v opatrnosti slavnoho panstva Pruščanskeho ochrane pozustava"). Tamže — sign. I/73 — Kamenčany (Št. Sečkár založil gruntovú zem — keďže to bolo zakázané, rozhodlo panstvo preniesť záloh na kopanicu, ktorá sa aj veriteľovi odovzdala). Na biskupských panstvách bolo možno založiť kopanicu od konca 18. stor. len so súhlasom panstva, lebo kopanice boli prenechané sedliakom len pre ich lepšiu existenciu (ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 61, 106, 68; panstvo Radošina, Prot. XI, 1830, No 138, 141 a 143).

[144] SSÚA Bratislava — fond Ürdödy Hlohovec, Prot. s. dom. v Piešťanoch z 19. 8. 1797 No 6 (kľčovisko rovnako medzi bratov a neter, ale paterno avita len muži); No 10 (usadlosť prevzali dvaja zo štyroch synov, ale kľčoviská všetci spoločne, ak ich vykúpia od veriteľov); tamže — Proth. zo 27. 4. 1812 No 6 (kľčoviská paterno avita dedia len synovia, nadobudnuté reálne aj dcéra); tamže — Prot. 9. dom. 9. 5 1832 (pozostalosť Kovarských — urb. nehnuteľnosti len mužské, kopanice mužské a ženské potomstvo rovnako; pozostalosť B. Moravčíkových — nezl. dcéra, usadlosť zpeňažená, kľčoviská sa jej zachovali v plnom rozsahu); tamže — Prot. z 25. 8. 1797, No 3; ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/17 — Červený Kameň (12. 11. 1802 — pozostalosť po Dičkovi — „cum de jure consuetudinario inter subditos hujus Dnii Oroszlyankö ... vigente et continuo usitato conformiter ad praescriptum tit. 29 Partis 3ae fratres cum sororibus in extirpaturis, tam paterno quam materno aviticis absque ullo discrimine aequaliter succedere soleant", preto kľčoviská rozdelené rovným dielom medzi bratra a sestru); podľa miestneho obyčaja na ördödyovskom panstve v materno avitice kľčoviská sukcedoval len ženský rod (tamže — Prot. s. dom. z 22. 6. 1799 v Piešťanoch, No 2 (pozostalosť po J. Kusy), tamže — Prot. z 27. 4. 1812 v Piešťanoch, No 5 (pozostalosť po Menyhardovi), tamže — Prot. zo 16. 3. 1829 v Hlohovci, No 54 (pozostalosť po M. Birčákovi)). ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832, No 25 (vinicu syn a dcéra rovným dielom); tamže — Prot. XVIII, 1816—1825, No 65 (usadlosť prevzal jedon syn, ale vinicu oba synovia spoločne); tamže — Proth. XLVII zo 13. 2. 1837 (z vinice dcéram plné uspokojenie, z usadlosti a ostatného majetku len emaritatio).

[145] ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832 No 35 (z kľčovísk vyplatená neter); tamže — Proth. II. zo 19. 7. 1828 v Nitre, No 1 (preberateľovi usadlosti aj kľčoviská, lebo je dobrou zárukou ich obrábania), rovnako tamtiež — panstvo Lukáčovce, Proth. X z 18. 1. 1830, No 103; tamtiež — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152 (vinice zostávajú pri usadlosti a oprávnení dedičia sú z nich dedičom — preberateľom vyplatení).

[146] ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom. sign. KP 71/73: Proth. causarum subditelae Dnii Oroszlyankö z 2. 11. 1831 (pozostalosť po J. Kvasničkovi).

Pri nadobudnutých kopaniciach, ak nezostali potomci, mala manželka prednosť pred súrodencami poručiteľa.[147]

Pochopiteľne aj na kopanice a vinice platil tit. 30 Trip. III. vymedzujúci testovacie právo poručiteľa ohľadne zdedených a nadobudnutých nehnuteľností a tit. 29 ohľadne otcovského a materského majetku. Preto o zdedených kopaniciach mohol disponovať len so súhlasom zemepána[148] a otcovské kopanice dedila dcéra len, ak nebolo synov.[149]

12. Dedičské právo poddaných podľa zák. čl. VIII/1840

Keď uvážime, čo bolo zhora povedané o právnej úprave a praxi ohľadne dedenia poddaných, najmä dedenia k nehnuteľnostiam, vidíme, že táto úprava vykazovala veľké nedostatky z hľadiska poddanského záujmu na zveľaďovaní svojho majetku. Najmä odúmrtné právo zemepána a obmedzenosť testovacej slobody hrali významnú úlohu, vedľa oklieštenia dedičského práva ženského potomstva a bočného príbuzenstva.

Ako hlavný prínos treba označiť novú úpravu testovacej slobody. Oproti Trip. III tit. 30, kde poručiteľ mohol testovať o polovici nadobudnutého majetku, ak nezanechal zákonných dedičov, bola rozšírená § 9 zák. čl. IX/1836 na všetok hnuteľný a nehnuteľný nadobudnutý majetok. V § 2 zák. čl. VIII/1840 rozšírila sa táto sloboda v tom zmysle, že o nadobudnutom majetku, či hnuteľnom alebo nehnuteľnom, mohol poručiteľ testovať celkom voľne aj v tom prípade, ak zanechal zákonných dedičov. Tým prakticky v oblasti nadobudnutého majetku bol postavený testament pred zákon, testamentárne dedenie pred dedenie zo zákona, testamentárny dedič pred zákonného.

Prijatie tejto zmeny nebolo samozrejmé. Zástupcovia celého radu — medzi nimi slovenských — stolíc na sneme vyslovovali sa proti tomuto návrhu. Uvádzali obavy, že týmto spôsobom sa rozkúskuje poddanský majetok a že testamentom bude môcť poručiteľ obchádzať zákonné potomstvo a poškodzovať ho. Preto niektorí sa prihovárali za zavedenie rímskeho dedičského systému, ktorý poznal povinný diel určitých dedi-

[147] Tamže — sign. I/72 — Bohunice: 31. 1. 1805 M. Galko ca J. Holba „... successione in extirpaturis ... acquisitis ... sine prolibus demortuo ... non in collaterali ... linea stantibus, sed superstiti ejus viduae ... vi positivarum Regni legum, et mutuae conjugum successionis manifeste competente ...".

[148] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/71 — Pruské (testament O. Urbánka z 10. 11. 1802) a sign. I/74 — Sedmerovce („Kopanicu Pod Hajom, kteru sem ja nadobudla poručam těš synom; kopanice ostatne ponevač su dedovske nechavam pod sud slavnej vrchnosti").

[149] Tamže — sign. I/71 (testament O. Urbánka z 10. 11. 1802).

čov z pozostalosti. Naopak iní (napr. zalanský Deák) vyslovovali sa veľmi vehementne za úplnú testovaciu slobodu nielen ohľadne nadobudnutého, ale aj zdedeného majetku, aj keď nie celkom na úkor detí a vdovy v prospech extraneov. Prednosti tejto úpravy videli jednak v rodinných, jednak v národohospodárskych zreteľoch. Úplná sloboda rodiča testovať o všetkom svojom, zdedenom i nadobudnutom majetku, podporovala by citový vzťah detí k rodičom a najmä aj rodič mohol by odmeniť tých potomkov, ktorí by sa k nemu starostlivejšie chovali. Národohospodársky táto úprava by podporovala usilovnosť poddaných, keď títo budú istí, že ich majetok dostane sa do rúk, v ktorých by ho oni najradšej videli. Viac budú do majetku investovať, ak budú vedieť, že prípadným predajom (ak by sa zákonní dedičia nevedeli dohodnúť na prevzatí pozostalosti — §§ 4—5 zák. čl. VIII/1840) sa nedostane majetok podľa nazerania poručiteľa do cudzích rúk. Preto zástancom týchto úprav zdalo sa obmedzenie testovacej slobody na nadobudnutý majetok a jej vylúčenie ohľadne zdedeného majetku ako podržanie istého druhu aviticity aj pre poddaných, čo sa im javilo tým cudzejšie, že u poddaných nemá miesto ohľad na zachovanie poddanskej rodiny, lebo tento ohľad si zaslúži len šľachtická rodina. Okrem toho práve ak poručiteľovi bude povolené voľné testovanie aj ohľadne zdedeného majetku, prakticky sa zabráni nežiadúcemu rozkúskovaniu poddanského majetku, čo je potrebné práve v hornozemských pomeroch.

Zákon vyslovil plnú rovnoprávnosť mužského a ženského pokolenia v dedičskom postupe do zdedenej i nadobudnutej pozostalosti. I túto zmenu bolo treba prebojovávať v sneme, a boli ochotní ženské pokolenie pripustiť k dedeniu usadlostí len vtedy, ak by nebolo mužského potomstva. Tiež najmä z hornouhorských stolíc sa prihovárali za predošlú úpravu, poukazujúc na špeciálne hornozemské pomery a nebezpečenstvo rozdrobenia usadlostí. Na tieto ich hlasy stúpenci rovnosti pohlaví poukázovali na to, že potreby hornozemských oblastí môžu vyriešiť poručitelia v prospech mužov cestou testamentov.

V diskusii o testovacej slobode zástanci jej obmedzenia argumentovali aj tým, že je vo vyššom záujme spoločenskom nepripustiť ju v plnom rozsahu, lebo hrozí potom nebezpečenstvo, že práve testamentami budú mnohí vylúčení z dedenia nehnuteľností a že teda nehnuteľný majetok sa bude hromadiť len v niekoľko málo rukách a že nie je záujem, aby väčšina vlasti zostala v rukách niekoľko málo poľnohospodárov, ale naopak, aby bola v čo najširšom ich počte. Preto predošlá úprava aj z tohto hľadiska bola podľa nich vyhovujúcejšia.

V spojitosti so zákonným dedením a s rovnoprávnosťou potomkov bolo zároveň vyrieknuté, že každému dedičovi má sa započítať, čo od svojich

rodičov dostal z príležitosti svadby alebo potom kedykoľvek neskôr.

Akékoľvek prvšie miestne zvyky alebo obecné štatúty, ktoré odporovali rovnoprávnosti všetkých potomkov, boli zrušené. Avšak aj pre budúcnosť mali zostať v platnosti tie zmluvy, ktorými zemepáni odovzdávali poddaným usadlosti s podmienkou, že ich budú dediť len mužskí potomci.

Zostávali v platnosti ustanovenia § 9 zák. čl. IV/1836 a § 4 zák. čl. V/1836, podľa ktorých k rozdeleniu usadlosti bol potrebný súhlas zemepána. Aby sa zabraňovalo drobeniu, zákon (§§ 4 a 5) podrobne upravil, ako riešiť situáciu, kde bolo niekoľko dedičov schopných hospodáriť. Mali sa medzi sebou dohodnúť, kto z nich prevezme hospodárstvo a vyplatí ostatných; zpravidla mal to byť ten, ktorý bol ochotný ponúknuť najvyššiu výplatu. Ak by dedičia neboli schopní niesť urbárske bremená alebo ak by to žiadala polovica dedičov, mala sa usadlosť speňažiť na verejnej licitácii za cenu, ktorú mal určiť richtár so zemepánom; ak by sa to na prvej dražbe nepodarilo, mali ju na druhej dražbe predať tomu, kto najviac ponúkol, aj keď to bola nižšia cena, než richtárom a zemepánom určená. To v podstate malo platiť aj pre deľbu viníc, ale s tým, že sa má v tomto smere rešpektovať miestny zvyk (pokiaľ ide o minimálny rozsah vinice).

Jasne sa zakotvuje (§ 7) sukcesia rodičov do všetkého zdedeného i nadobudnutého majetku poručiteľa, ak tento nezanechal potomkov. V takomto prípade (nedostatok potomkov) však, ak zanechal manželku, táto dedí celý spolunadobudnutý, ba aj pred manželstvom nadobudnutý majetok, ak poručiteľ testamentom neustanovil inak (§§ 8—9).

Zemepanské odúmrtné právo bolo významne obmedzené prizvaním k dedeniu bočných príbuzných. Aj táto úprava len ťažko prerazila. Najmä zo strany hornozemského zemianstva sa namietalo, že je to ustanovenie predovšetkým na ich úkor a že dokonca toto ustanovenie môže spôsobiť, že poddaným sa bude dariť lepšie ako drobnému zemianstvu. Domáhali sa preto, aby alebo mohli na takto uprázdnené usadlosti dosadiť podľa svojho presvedčenia vhodnejších hospodárov, prípadne aj za poplatok — a nie bez ďalšieho usadlosti prepustiť zadarmo bočným príbuzným a pritom neraz horším hospodárom —, alebo aby im bolo dovolené podržať takto uprázdnené usadlosti, prípadne pri znášaní verejných bremien (kontribúcia a stoličná daň). Upozorňovalo sa, že toto ustanovenie zákona drobné zemianstvo ťažko bude môcť dodržiavať, najmä ak pôjde o kvalitné a rozsiahlejšie usadlosti.

Nakoniec predsa len proti drobnému zemianstvu i magnátskej tabuli liberálna snemová šľachta presadila uzákonenie zákonného dedenia bočných príbuzných (§§ 10—12).

Ak boční príbuzní boli vydelení z majetku, prichádzajú do úvahy ako dedičia len zdedeného majetku; pravda za predpokladu, že tu niet bližších dedičov. Nadobudnutý majetok zo zákona nededia boční príbuzní, a preto ak nezostali po poručiteľovi potomci, ani rodičia, ani manželka, a neustanovil o ňom v testamente, potom nadobudnutý majetok dedí ako odúmrť zemepán (§ 10). Ak je však medzi nadobudnutým majetkom aj urbárska usadlosť, musí ju zemepán v zmysle § 9 zák. čl. XI/1836 odovzdať vhodnému hospodárovi oproti znášaniu bežných bremien, pritom môže si od preberateľa požadovať preplatenie len na usadlosti sa nachádzajúcich stavieb a zlepšení (investície a meliorácie), ale vôbec nie cenu požívania usadlosti. Práve toto ustanovenie napádalo hornozemské zemianstvo, argumentujúc že vlastne dvakrát zadarmo stráca poddanské usadlosti, poprvé keď ich vôbec odovzdalo do požívania poddaným, a druhý raz keď ich v zmysle tohto zákona musí bočným príbuzným znovu prenechať do požívania.

Ak však poručiteľ nebol ešte vydelený a žil spoločne so súrodencami, vtedy títo po ňom dedia nielen zdedený, ale aj nadobudnutý majetok, ak bezdetný poručiteľ nezanechal po sebe ani rodičov, ani manželku, ani o nadobudnutom majetku inak neustanovil v testamente (§ 12). Ak by nebolo po poručiteľovi ani bočných príbuzných, potom aj zdedený majetok prechádza ako odúmrť na zemepána (§ 13).

Zemepanské odúmrtné právo bolo teda podstatne obmedzené, jednak vylúčením partikulárnych zvykových úprav, jednak rozšírením dedičského práva a jeho spresnením u ženského pokolenia, predkov, bočných príbuzných a manželiek.

Upravené boli aj nároky manželiek na vrátenie do manželstva vneseného majetku, aby sa zabránilo prípadnému zneužitiu na úkor ostatných dedičov alebo zemepána. Manželke sa priznáva prednostný nárok na prinesený majetok, ak môže dokázať, že ho skutočne do manželstva priniesla (§ 14). Pre budúcnosť sa ale žiada — a v tom je zmena oproti predošlému stavu — aby allatúra bola pri založení manželstva richtárom za spolupôsobenia panstva spísaná a ohodnotená, a jedna kópia zápisu mala sa odovzdať manželke a druhá kópia mala byť uložená na obci. Ak takýto súpis nebol urobený, mohla manželka po smrti manželovej žiadať len tie vnesené veci, ktoré sa in natura v majetku zomrelého manžela nachádzali (§ 15).

Len po diskusii boli prijaté aj ustanovenia ohľadne vdovského práva (zabezpečenia) pozostalej manželky. Bolo vyrieknuté, že vdova, pokiaľ nesie meno poručiteľa, zostáva v užívaní všetkého manželovho zdedeného majetku, ak sa v testamente nepostaral o jej primerané zaopatrenie. Ak v zdedenom majetku bola aj poddanská usadlosť a vdova nebola ju

schopná obrábať a niesť príslušné urbárske povinnosti, vtedy do úvahy prichádzajúci dedičia (rodičia alebo boční príbuzní) mohli ihneď prevziať alebo odpredať usadlosť, ale museli vdove zabezpečiť primerané zaopatrenie. O jeho výške mohli sa dohodnúť, ak by sa tak nestalo, určila ho panská stolica berúc zreteľ na stav vdovy, veľkosť majetku ako aj na spolunadobudnutý alebo na majetok, ktorý dostala na základe vzájomnej manželskej sukcesie (§ 16). Ak po poručiteľovi zostali vdova i spoločné deti, a ak sa poručiteľ testamentom nepostaral o vdovu, deti sa môžu domáhať deľby majetku len za predpokladu, že sa dohodli v zmysle § 16 o zaopatrení vdovy-matky. Ak však pozostalé deti po poručiteľovi pochádzajú z jeho prvšieho manželstva, vtedy si vdova môže nárokovať zo zdedeného a nadobudnutého (nie spolunadobudnutého) majetku len požívanie na jednom detskom dieli, ktorý po jej smrti alebo znovuvydaji si rozdelia medzi seba (§ 18).

Napriek veľkému odporu drobnej šľachty táto úprava dedičského práva platila nielen na poddaných, v urbárskych, kontraktuálnych alebo privilegovaných obciach, ale aj na drobnú šľachtu žijúcu na urbárskych usadlostiach, pokiaľ ide o dedenie nehnuteľností. To však neznamenalo zníženie postavenia drobných zemanov na roveň poddaným, lebo ostatné šľachtické práva im zostali. Preto bolo aj výslovne stanovené, že zákon nemá zpätnú účinnosť a teda bola pre nich zabezpečená platnosť iných úprav.

Archívneho materiálu ohľadne aplikácie zák. čl. 8/1840 je pomerne skromne, najmä tiež preto, že od jeho sankcionovania až do buržoáznej revolúcie uplynulo sotva sedem rokov. A to je doba pomerne krátka, keď uvážime, že už aj vtedy dedičské prípady potrebovali na svoje prejednanie a skončenie uplynutie spravidla aj niekoľkých rokov. Avšak aj z toho skromného počtu prípadov, s ktorými sme sa v archívoch stretli, ukazuje sa nám, akým smerom sa prax niesla a aké zmeny v nej môžeme konštatovať v dôsledku novej právnej úpravy.

Tak predovšetkým možno jednoznačne konštatovať, že boli dodržiavané vyššie vyložené zásady o zákonnom, prípadne testamentárnom dedení, najmä ohľadne dedičského práva ženského pohlavia, ďalej predkov a bočných príbuzných, a v dôsledku toho zemepanská odúmrť prišla do úvahy ďaleko zriedkavejšie v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.

Ženské pokolenie v priamej i bočnej línii dedí navzájom vedľa mužského pokolenia[150] aj urbársky majetok.

[150] ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. s. dom 86 z 15. 3. 1843 No 1 (pozostalosť po K. Močkovej — dedia sestrenice ako najbližší príbuzní) a No 6 (pozostalosť po H. Masnej — dedia sestry jej hnuteľnú i nehnuteľnú allatúru); ŠA Levoča — fond Maríássy, Sp. Hrušov sign. B I-a/10: rozh. z 21. 12. 1845 vo veci pozostalosti po vd. Kulbachovej; ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava: pozostalosť po J. Lepákovi .

Prejavuje sa širšia testovacia sloboda a to aj na škodu vlastných detí, ak tieto k poručiteľovi nemali dobrý vzťah.[151] Vydatým dcéram alebo synom sa zaráta, čo prv od rodičov a majetku dostali.[152] Ženy mohli svojím hnuteľným i nehnuteľným majetkom voľne disponovať aj medzi živými i pre prípad smrti.[153].

Zostával stále v platnosti zákaz deliť usadlosť bez zemepanského súhlasu alebo odtrhovať extravilán od intravilánu.[154] To však neplatilo na kľčoviská a vinice.

Ako sa riešila po novom dedičskom zákone otázka dedičského nároku nezletilých dedičov na urbársku usadlosť? Prax nám ukazuje, že nie vždy sa takýmto dedičom zachovala usadlosť, že boli z nej alebo vyplatení dospelými súrodencami ako ich tútormi[155] alebo otčimom,[156] a niekdy bola usadlosť daná do árendy na čas ich nezletilosti.[157]

z Beluše — 4. 3. 1842 — okrem budov a hnuteľností aj „pol gruntu urbarskeho na obidvoje dievčata jak s prvšieho manželstva Mariši (12 ročnej), jako aj z posledneho manželstva Betka (2 ročnej", a pozostalosť po J. Halgašovi z Lieskovca — dve dcéry 1/2 urb. usadlosť; tamže — pozostalosť po J. Katerinčin z Podvážia z 21. 6. 1847 — 3 chlapci a 2 dievčatá — 1/4 urb. usadlosť; tamže — sign. I/85 — Ilávka: pozostalosť po J. a O. Mitskovi z 25. 4. 1843 — sestrenice a bratanci; tamže — sign. I/78 — Mikušovce: pozostalosť po E. Kopačke — 16. 6. 1841 — po bratovi dedia zdedenú otcovskú usadlosť bratia.

[151] ŠA Levoča — fond Mariássy, Sp. Hrušov sign. B I — a/10: testament M. Hroblyaka zo 17. 9. 1840 o časti pozostalosti v prospech svojej 2. manželky — všetky hnuteľnosti i kúpené role „za jej vernost, kteru sem za devet rokov skusil a aj preto, že sa velyo pri mňe narobila" ... „ponevač ja jako uznat musim na smrtelnej posteli žadnu duvernost ku mojemu synovi nemam". Urb. usadlosť s domom zostala synovi ako zák. dedičovi.

[152] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/85 — Ilávka: pozostalosť po J. a O. Mitskovi — rozh. z 28. 10. 1846 — „ale Zuze sa zaráta čo už dostala" (vydatá pred 17 rokmi).

[153] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. II/23: darovanie K. Mazánovej z 2. 12. 1844 v prospech budúceho manžela J. Remšíka pred rychtárom, 3 prísažnými a notárom „Nižepsaná pritomnim pismom zname činim i nabuducne že vezmuce sebe na pristupki poctiveho mládenca Jana Remšik, kteremu z mojej majetnosti a držania urbárskeho podpisujem a venujem 1/6 gruntu dom, riad a lichvu. Až by sa nedaj Pan Boch všemohuci pridalo, že bych prv snad jako on umrela, aby takowy potom v spokojnosti po smrti mej prebyvat mohel aj slobodne sa tam oženil, aby snad takovemu volajaká prekažka buducne učinena nebola".

[154] ŠA Nitra —panstvo Nitra, Proth. 86 No 4 z 15. 3. 1843 (prípad J. Godála z Dražkoviec).

[155] ŠA Levoča — fond Mariassy — Sp. Hrušov sign. B I — a/10: rozh. z 2. 4. 1845 ohľadne pozostalosti po A. Hornyakovej — usadlosť prevzal najstarší syn — vyplatil ako tútor nezletilých súrodencov z budov a z hnuteľností; a tamže ošacovanie pozostalosti po M. Tkáčovi z 12. 5. 1840 — usadlosť prevzal starší syn z rozhodnutia zemepána a vyplatil mladšieho brata z budov, hnuteľností a úrody; naopak na pruščanskom panstve (ŠA Bytča — sign. I/84 —) vydatá sestra zároveň tútorka nezl. sestier prevzala 5. 11. 1841 celú pozostalosť aj so želiarskou usadlosťou a vyplatila sestry nielen zo stavieb a hnuteľností ale aj zo želiarskej usadlosti(!).

[156] ŠA Levoča — fond Mariássy; Sp. Hrušov sign. B I — a/10: rozh. z 21. 12. 1845 gazdovstvo prevzal otčim a vyplatil ako tútor mužské a ženské potomstvo poručiteľa z 1. a 2. manželstva zo stavieb a hnuteľností.

[157] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava: tútor J. Galko vzal kontraktom

Vidieť, že plnosť dedičského nároku bola podmienená schopnosťou hospodáriť; ak jej nebolo alebo nenašla sa vhodná náhrada za hospodára napr. vo forme tútora alebo árendátora, usadlosť sa dedičom in natura nezachovala. Ba niekedy dokonca nebola šacovaná do pozostalosti ani hodnota požívacieho práva.

Skutočne, keď prezeráme šacuňky pozostalostí po vynesení nového dedičského zákona z r. 1840, zisťujeme, že prax zďaleka ešte nebola ustálená, že kolísala v otázke, čo treba rátať do poddanskej usadlosti. V celom rade prípadov zotrvávalo sa v podstate na praxi zpred urbárskych zákonov 1832/36 a do pozostalosti sa rátali len stavby, hnuteľnosti, prípadne klčoviská alebo investície do stavieb a klčovísk.[158] A vedľa toho v rade prípadov hodnotila sa pri šacovaní pozostalosti aj želiarska a sedliacka usadlosť sama, požívacie právo poručiteľa na nej.[159]

z 21. 2. 1841 do árendy na 6 rokov 3/8 urb. usadlosť poručencov; tamže — rozh. sirotskej stolice z 22. 6. 1847 — pozostalosť po A. Zahradnikovi z Prejtej z hnuteľností a 1/2 urb. usadlosti: usadlosť daná do árendy a hnuteľnosti zpeňažiť, rovnako tamže — sign. I/85 — Ilávka: usadlosť 1/2 urb. do árendy a hnuteľnosti zpeňažiť.

[158] ŠA Levoča — fond Mariassy, Sp. Hrušov sign. B I — a/10: ako pozostalosť po Št. Mačudovi šacovali sa 23. 6. 1841 len stavby (chyža, komora, maštal, chliev pre svine, stodola, voziareň, pivnica) a hnuteľnosti (dobytok, hospodárske náčinie a domáce zariadenie, obilie v stodole); ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice: 6. 12. 1840 ako pozostalosť po O. Suchánkovi ocenili sa len stavby, hnuteľnosti a klčoviská, ale nie uvedená v súpise 1/4 usadlosť; rovnako tamže pri šacovaní pozostalosti po M. Mičudovi; rovnako — tamtiež — sign. I/74 — Sedmerovce: 5 detí — urb. usadlosť 1/8 uvedená, ale nešacovaná; vôbec na pruščanskom panstve (sign. I/77—84 — Ilava — Červ. Kameň) v dedičských sporoch z obdobia po 1840 uvádza sa v súpisoch pozostalosti aj urb. usadlosť a jej veľkosť, ale neprichádza do úvahy pre deľbu a šacovanie: rozsudky sa týkajú len úrody z usadlosti, stavísk, klčovísk a hnuteľností, napr. pozostalosť po Št. Pijakovi — uvádzajú sa „zeme gruntovne", ale len cieľom ocenenia osiva do nich, kdežto u „zeme kopaniczne" oceňuje sa osobitne semeno do nich vysiate aj zeme samé („šacunek zemi") i lúky, ďalej sa ocenili: dom a iné budovy, dobytok, hosp. riad a úroda („fructum agrorum colonicalium"). Tamže — sign. I/84: 4. 3. 1842 po J. Lepakovi z Beluše boli šacované len budovy a hnuteľnosti, hoci bolo uvedené, že 1/2 urb. usadlosti sa dedí medzi obe nezl. dcéry a rovnako tamže pozostalosť po J. Halgašovi z Lieskovca; a po A. Zahradnikovi z Prejtej — uvedené 1/2 gruntu ako držba v šacunku, ale neohodnotené; po Št. Machalovskom z Prejtej pozostalosť zo žel. fundusu a domu 21. 6. 1847 z rozhodnutia sirotskej stolice odpredaná na verejnej licitácii — v skutočnosti len cena domu; tamže — sign. I/85 — Ilávka: v pozostalosti po Jánovi a Ondrejovi Mitskovi šacované len budovy, dobytok, dom. a hosp. riad, uvedená ale neocenená 1/2 urb. usadlosť; rovnako sign. I/88 — Prejta v šacunku pozostalosti po Janovi a Ondrejovi Žigovi z 28.10. 1846.

[159] ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84: v pozostalosti po J. Burucovi 6. 7. 1842 ocenené vedľa budov, dobytka a hnuteľností aj 4/8 urb. usadlosti; po J. Chalupkovi z Prejtej 1. 3. 1847 vedľa budov, dobytka, riadu spolu 593 zl. aj „živnost pol gruntu šacuvaná in fl. 800", takže celá pozostalosť činila 1.393 zl.; rovnako po J. Katerinčinovi z Podvážia 21. 6. 1847 okrem stavania, lichvy a riadu, osobitne ocenená „živnost urbárska 1/8 ... fl. 150.—"; v pozostalosti po Št. Ozanecovi 5. 3. 1847 doplnená aj cena želiarskej usadlosti 150.— zl., vedľa budov, hnuteľností a klčovísk — 346 zl.; po A. Siranovi z Ilávky 21. 6. 1847 šacuvaná „živnost urbárska 1/8 gruntu nanho pripadajúca 250 zl."; po J. Valáškovi z Beluše 6. 3. 1847 hodnota 1/2 gruntu ur-

13. Záver

Na základe vyššie povedaného možno vyvodiť niektoré zásadné závery ohľadne poddanského dedičského práva k pôde a k užívanej usadlosti zvlášť.

Predovšetkým možno konštatovať, že rozdrobenosť dedičskoprávnej úpravy podľa jednotlivých panstiev alebo zemepisných oblastí zďaleka nebola taká veľká, ako sa často v literatúre naznačuje a prijíma. Trip. III tit. 30 § 6 dávalo síce prednosť miestnemu starému zvyku a praxi („consuetudo juris; que juxta veterem locorum usum observanda censetur"), avšak v priebehu rokov sa v tomto smere zvyk a prax pomerne zjednotila a ustálila natoľko, že miestnym odchýlkam zostávalo pomerne veľmi málo miesta (tak najviac v otázke formálnych náležitostí testamentov).

Z právnej praxe preniká zásada, že predmetom dedenia dedičov poddaného so zreteľom na usadlosť boli len jeho investície a meliorácie do usadlosti. Vlastné usadlostné pozemky akoby sa k takto chápanej pozostalosti boli pridávali dedičom z voľného rozhodnutia a práva zemepána. To sa osobitne prejavovalo v prípade, že oprávnených dedičov bolo viac a zemepán voľne si vybral z nich najvhodnejšieho. Testamentárne dispozície ohľadne usadlosti boli platné, len ak s nimi zemepán vyslovil súhlas. Poddanské dedičské právo k usadlosti rozvinulo sa len v rámci plného rešpektovania vlastníckeho práva zemepána a dedičom zabezpečovalo iba nastúpenie do postavenia poručiteľa voči zemepánovi. Preto ak zemepán mohol z usadlosti odstrániť poručiteľa, rovnako mohol z nej odstrániť aj jeho dedičov alebo ich k nastúpeniu nepripustiť. Poddanské dedičské právo odzrkadľovalo v sebe predovšetkým hospodársky záujem zemepána, aby na usadlosti bol hospodár čo najschopnejší plniť feudálne povinnosti voči zemepánovi a voči štátu.

Tento hospodársky zemepanský záujem zoslaboval značne dedičský nárok dedičov na usadlosť: vylučoval v zásade ženské potomstvo, redukoval mužských potomkov a niekdy vylučoval nezletilcov a ešte viac kolaterálov ako dedičov, a konečne vylučoval testovaciu slobodu poručiteľa. Ale napriek tejto labilnosti dedičského práva potomkov alebo bočných príbuzných a napriek zdôrazňovaniu, že predmetom dedenia sú len „merces laboris et proemium", predsa len i z tit. 29 a 30 Trip. III i zo samej praxe a jej vyjadrovania prenikajú slabé, priamo pavučinové vzťahy určitých dedičov k usadlosti samej, akási „zákonná sukcesia na

bárskeho 400 zl. a po P. Szivakovi z Beluše z 8. 2. 1847 ocenená 1/4 gruntu na 500 zl. okrem budov, hnuteľností a kľčovísk; a konečne po J. Belicovi z Beluše 30. 11. 1843 vedľa hodnoty budov a náradia, pripísaná aj „živnost hofferska brez stavanja 150 zl.".

usadlosť", ako sa vyjadrila vršatecká panská stolica. Z právnej praxe cítiť, že sa rešpektovalo viac, než len že dedičia majú dostať náhradu za investície a meliorácie do usadlosti, najmä u mužského potomstva a mužských bočných príbuzných (súrodencov) preniká tendencia akéhosi práva ostať v užívaní usadlosti. Ak sa však mužský potomok zdal zemepánovi neschopným hospodárom (napr. nezletilci, fyzicky alebo duševne neschopní), zemepán ho z usadlosti odstránil, resp. do sukcesie na usadlosť nepripustil napriek jeho dedičskému právu a vyplatil mu len hodnotu investícií a meliorácií, nie aj hodnotu usadlosti alebo požívacieho práva na nej. A ešte slabšie v tomto smere mali postavenie mužskí boční príbuzní, lebo títo mohli sukcedovať do usadlosti len za podmienky vyplatenia zemepanskej odúmrte. Ostatným príbuzným, totiž ženskému potomstvu, ženskému bočnému príbuzenstvu a vdove sa nepriznával nárok na sukcesiu do usadlosti, ale zemepán ich na usadlosti často ponechával, ak vyplatili odúmrť. Je zrejmé, že dedičské poddanské právo tejto náplne ohľadne usadlosti nenarušovalo zemepanské vlastnícke právo.

Významnú zmenu v prospech poddaných priniesol zák. čl. IV/1836 v § 6, keď rozšíril dispozičné právo poddaného vedľa investícií a meliorácií aj na požívanie usadlosti. V praxi sa to začalo prejavovať tým, že do pozostalosti dostávala sa aj usadlosť, resp. hodnota jej požívania. Bol to prínos pre poddaných, aj keď prax v tejto veci až do buržoáznej revolúcie, konkrétne do zák. čl. IV/1848 kolísala. To tiež vyvracia tvrdenia o obsolétnosti tit. 30 Trip. III ako aj, že § 6 zák. čl. IV/1836 len sankcionoval už bežnú prax.

Na tejto ceste hmotného zainteresovania poddaného na hospodárení na usadlosti niesol sa aj zák. čl. VIII/1840 o dedičskom práve poddaných. Spevnil a pokiaľ ide o ženské príbuzenstvo rozšíril dedičský nárok ohľadne usadlosti. Testovacej slobode priznal prednosť pred zákonným dedením, pokiaľ išlo o nadobudnutý hnuteľný i nehnuteľný majetok.

To všetko veľmi značne obmedzilo zemepanský odúmrtný nárok a posilnilo postavenie poddaných k usadlosti. Nemožno však prijať názor (Sarlós), že by sa poddaní boli stali týmito úpravami plnými vlastníkmi užívaných usadlostí. Poddanému patrilo aj naďalej len požívanie usadlosti a bez panského súhlasu nemohol disponovať podstatou usadlosti (predať, založiť, testovať, deliť ju, disponovať jej hlinou, pieskom a pod., nemohol meniť jej hospodársky charakter, ani jej jednotlivých častí), zemepán mu ju mohol vymeniť za inú, rovnocennú usadlosť alebo mu ju odňať pre stavbu kúrie, zemepán ho z určitých zákonných dôvodov mohol z nej vyhnať, zemepán mal nárok na urbárske plnenia a na prípadnú odúmrť a konečne zemepán mal právo predať a odkázať svoj

majetok a s ním aj poddaného na ňom, zemepán mal jurisdikciu nad poddaným. To všetko odstránilo až revolučné zákonodarstvo a zabezpečilo poddanému plné buržoázne vlastnícke právo na užívanú usadlosť.

Die Vererbung der Urbarialsession vom 18. Jahrhundert bis zur bürgerlichen Revolution in der Slowakei

(Zusammenfassung)

Im rezenten tschechoslowakischen auch ausländischen Fachschrifttum wird vielfach über das Rechtsverhältnis der Untertanen zum benutzten Boden während des Feudalismus diskutiert. In diesem Zusammenhang entsteht auch die Frage, welche Bedeutung dem gesetzlichen und testamentarischen Erbrecht der Untertanen in bezug auf Liegenschaften zukomme. Viele strittigen Punkte bestehen in diesen Fragen auch in der slowakischen und ungarischen Geschichtsforschung, welche sich mit dem feudalen Ungarn befasst. Strittig ist einmal der Charakter der rechtlichen Regelung der Erbschaft (die diesbezüglichen Bestimmungen des Tripartitums sind angeblich obsolet geworden), sodann auch der Inhalt dieser Regelung, konkret der Umkreis der gesetzlichen Erben (männliche, weibliche Abkömmlinge, Seitenverwandte) und der Gegenstand des Erbschaftsanspruchs, vor allem in bezug auf die Urbarialsession, und endlich der eigentliche Beitrag der Reformgesetzgebung auf den Landtagen von 1832—1836 und 1840. Da die allgemeinen Rechtsnormen über das Erbrecht der Untertanen sehr lückenhaft und unklar bleiben, ist der Verfasser bemüht seine Schlussfolgerungen durch ausführliches, aus den Entcheidungen der Herrnstühle und Komitatssedrien geschöpftes, die Zeitspanne von 1750 bis 1847 umfassendes Archivmaterial zu belegen.

Der Verfasser konstatiert vor allem, dass auch in der ersten Hälfte des 19. Jhdt. die Gerichtspraxis die Bestimmungen des Tripartitums, III., 29 und 30 als vollauf gültig betrachtet, insbesondere in dem Punkte, dass den Untertanen an den Liegenschaften kein Eigentumsrecht zustehe und dass sie nur Anspruch auf die „merces laboris et proemium" hätten. Auch der ergänzende Ortsgebrauch war ziemlich einheitlich (Buntheit bestand höchstens in Fragen der formalen Erfordernisse letztwilliger Verfügungen).

Aus der Rechtspraxis dringt das Prinzip durch, dass Gegenstand des Erbschaftsanspruchs der Erben des Untertans bei der genutzten Session nur die Investitionen des Erblassers und die Meliorationen der Session seien. Die eigentlichen Sessionsliegenschaften werden dann vom Grundherrn zu dem so aufgefassten Nachlass sozusagen aus freien Stücken als Aufbesserung beigefügt. Die letztwilligen Verfügungen des Erblassers über die Liegenschaften waren gültig, nur wenn der Grundherr diesbezüglich seine Zustimmung erteilte. Das Untertanenerbrecht in bezug auf die Session entwickelte sich nur im Rahmen des vollen Respektierens des Eigentumsrechtes des Grundherrn und widerspiegelte vor allem das Interesse des Grundherrn, dass die Bauernsession durch einen Wirt besetzt werde, der am meisten fähig sein wird die Feudalverpflichtungen gegenüber der Herrschaft und dem Staat zu erfüllen.

Dieses wirtschaftliche Interesse des Grundherrn schwächte in hohem Masse den Erbschaftsanspruch der Erben in bezug auf die Session: es schloss grundsätzlich die weibliche Abkommenschaft aus, reduzierte die männlichen Abkömmlinge (die Session übernahm in der Regel nur einer von ihnen) und schloss sie als Erben oft auch aus (unmündige und zu wirtschaften unfähige), um so mehr drängte es das Erbrecht der Seitenverwandten zurück und endlich beschränkte es die Testierfreiheit des Untertanen. Wenn der Abkömmling dem Grundherrn als unfähiger Wirt erschien, war der

Grundherr nicht gezwungen ihn zur Nachfolge in die Session zuzulassen trotz seines Erbrechts und ersetzte ihm nur den Wert der Investitionen und Meliorationen, nicht auch den Wert des Nutzungsrechtes an der Session. Die Seitenverwandten konnten in die Session nur unter der Bedingung nachfolgen, dass sie dem Grundherrn den Heimfall erlegten. Aber trotz dieser Labilität des Erbrechts der Abkömmlinge und Seitenverwandten und trotz des Hervorhebens dessens, dass Gegenstand des Erbens nur die „merces laboris et proemium" seien, dringen auch in der Rechtspraxis schwache, fast spinngewebedünne Beziehungen gewisser Erben (männlicher Abkömmlinge und Seitenverwandten) zur Session selbst durch, es wurde mehr als der blosse Anspruch auf die Ersetzung der Investitionen und Meliorationen respektiert, es dringt die Tendenz auf irgendein Recht in der Nutzung der Session selbst zu beharren durch.

Bedeutsame Änderung zu Gunsten der Untertanen brachte der GA IV/1836 im § 6, indem er das Verfügungsrecht der Untertanen ausser den Verfügungen über Investitionen und Meliorationen auch um die Verfügungen über das Nutzungsrecht erweiterte. In der Praxis begann sich das in der Weise zu äussern, dass in das Nachlassinventar auch die genutzte Session einbezogen wurde, bezw. der Wert ihrer Nutzung. Das war ein positiver Beitrag, auch wenn die Praxis in dieser Frage bis zur bürgerlichen Revolution, konkret bis zum GA IX/1848, schwankend blieb. Diese Umstände widerlegen auch die Behauptung, dass der Titel 30 des Tripartitums, III, schon im 18 Jhdt. und später obsolet geworden war, sowie auch dass § 6 des GA IV/1836 nur die schon eingeführte Praxis sanktionierte. Bedeutsam war auch die Erweiterung der Testierfreiheit der Untertanen auf das ganze erworbene (mobile und immobile) Vermögen des Erblassers im § 9 des GA IX/1836, falls sie keine gesetzlichen Erben hinterliessen. Diese Beiträge der Gesetzgebung von 1836 hatten zweifellos als Ziel, das Interesse der Untertanen an der Bewirtschaftung der Session zu wecken und damit ihre Arbeitsamkeit und Produktivität anzuspornen.

Von diesem Geiste wurde auch der GA VIII/1840 über das Erbrecht der Untertanen getragen. Die weibliche Abkommenschaft wurde der männlichen gleichgestellt auch soweit es sich um die Nachfolge in die Session handelt und ausser den Vorfahren wurde das volle Erbrecht auch den Seitenverwandten zuerkannt. Und endlich wurde die Testierfreiheit auch auf das ererbte (mobile und immobile) Vermögen ausgedehnt und der testamentarischen Erbfolge wurde grundsätzlich der Vorrang vor der gesetzlichen Erbfolge zuerkannt. Dadurch wurde in beträchtlichem Masse der grundherrschaftliche Heimfall beschränkt und die Rechtsstellung der Untertanen in bezug auf die Session wurde gestärkt. Auch durch diese Regelungen sind die Untertanen noch nicht zu vollberechtigten Eigentümern der Urbarialsessionen geworden, sie blieben nur Nutzniesser und konnten ohne die Einwilligung des Grundherrn nicht über die Substanz der Session verfügen (sie zu verkaufen, verpfänden, über sie testieren, sie zu teilen, die wirtschaftliche Bestimmung der Session oder ihrer Teile zu ändern). Dem Grundherrn blieb weiter das Recht die Session gegen eine andere einzutauschen oder sie zu Zwecken des Baues seiner Kurie einzuziehen, aus gewissen Gründen den Untertanen von der Session zu vertreiben oder die Erben nicht anerkennen, weiter das Recht auf die Urbarialleistungen, das Heimfallsrecht, das Recht im Rahmen der Verfügungen über das eigene Vermögen auch über den auf der Session ansässigen Untertanen zu verfügen, endlich das Jurisdiktionsrecht über den Untertanen. Diese Rechte des Grundherrn beseitigte erst die bürgerliche Revolution im Jahre 1848.

Delegované zákonodárství čtvrté republiky ve Francii

Vladimír Klokočka

Okolnosti, za nichž ústava 4. republiky vznikala, určily i hlavní rysy postavení francouzského parlamentu v systému nejvyšších státních orgánů. Výrazné zesílení pokrokového hnutí, otřesení základních pilířů buržoazních pořádků ve Francii, rozklad a částečná dezorientace politického tábora buržoazie, vytvoření demokratické koaliční vlády, v níž zaujali významná místa i představitelé KSF, tyto všechny okolnosti se krátce po druhé světové válce projevily i v ústavodárných pracích ve Francii.

Výsledkem ostrých politických bojů kolem nové ústavy bylo zavedení soustavy, v níž ústavní předpisy svěřily „suverenitu lidu" výslovně do rukou Národního shromáždění a podtrhly jeho prvořadé místo mezi nejvyššími orgány státu. Parlamentarismus 4. republiky nebyl však ničím neměnným. V souvislosti s velkými přesuny v poměru třídních sil, jež se uskutečnily v průběhu 4. republiky, měnila se i tvářnost, obsah i praktická funkce parlamentárního systému ve Francii. Ústavní fasáda parlamentární soustavy zůstala téměř beze změny, za ní však postupně a systematicky probíhal proces odbourávání parlamentárních metod, tradicí a zvyklostí, proces pozdvihování výkonné moci nad parlament a proti parlamentu.

Významné místo v tomto procesu oslabování parlamentu ve prospěch vlády mělo zejména postupné zbavení parlamentu jeho zákonodárné svrchovanosti, uskutečněné protiústavní cestou delegovaného zákonodárství.

a) Pojetí zákonodárství v ústavě 4. republiky

Koncepce zákonodárství v ústavě 4. republiky vycházela z parlamentarismu. Tomu nasvědčuje formulace čl. 3 ústavy, podle něhož suverénní „lid" vykonává tuto suverenitu v ústavních otázkách volbou svých reprezentantů a referendem (odst. 3) a ve všech ostatních(!) otázkách svými poslanci v Národním shromáždění (nikoli tedy členy Rady republiky, viz odst. 4).

Záležitosti, které spadaly do zákonodárné kompetence Národního

shromáždění, nebyly v ústavě 4. republiky taxativně vypočteny, neboť ústavodárce vycházel z obecně přijaté formule, podle níž parlament v parlamentárním systému „může vše, kromě přeměny muže v ženu a ženy v muže". Jakýkoli taxativní výpočet předmětů zákonodárné pravomoci Národního shromáždění by nemohl obsáhlost zákonodárné pravomoci vyjádřit v plné šíři a nutně by ji tak či onak omezoval. A každé omezení zákonodárné suverenity parlamentu je parlamentárnímu systému cizí. Proto vyjádřila francouzská ústava zákonodárnou suverenitu Národního shromáždění jen nejobecnějšími formulacemi čl. 3 a čl. 13 a navázala tak na tradice parlamentarismu, zejména na tradiční koncepci zákonodárství ve V. Británii.

Na druhé straně však existovalo ve francouzské ústavě i určité věcné vymezení předmětů zákonodárné úpravy. Do domény zákona francouzská ústava výslovně zařadila tyto otázky:

úprava rovnoprávnosti ženy s mužem (Prohlášení);
úprava práva na stávku (Prohlášení);
úprava volebního práva (čl. 4 ústavy);
úprava inkompatibility a ineligibility (čl. 6 ústavy);
úprava vyhlašování výjimečného stavu (čl. 7 ústavy ve znění ústavního zákona ze 7. 12. 1954);
způsob předkládání rozpočtu Národního shromáždění (článek 16 ústavy);
vyhlášení amnestie (článek 19 ústavy);
schvalování určitých mezinárodních smluv (článek 27 ústavy);
úprava statutu Hospodářské rady (článek 25 ústavy);
úprava organizace Vysokého soudního dvora (článek 59 ústavy);
úprava a postavení součástí Francouzské unie a složení Shromáždění Francouzské unie (články 66, 68, 73—75, 77—80 ústavy),
úprava základních otázek územně administrativního zřízení (článek 86 ústavy);
úprava činnosti výkonného aparátu místních a ústředních orgánů správy, a to tak, že bude přiblížena správa občanům (viz rovněž dále), (článek 89 ústavy odst. 2);
revize ústavy za podmínek čl. 90 ústavy (pouze do změny čl. 90 ústavy ústavním zákonem v r. 1958).

Tento výčet věcí, které spadaly výlučně do zákonodárné pravomoci Národního shromáždění, nemění ve skutečnosti nic na celkovém pojetí zákonodárství v ústavě, neboť měl jen *demonstrativní povahu*. Pročteme-li pozorně ustanovení ústavy, zjistíme, že motivace zařazení těchto předmětů zákonodárné kompetence ústavy nebyla ani tak dána snahou uvést či vypočíst předměty zákonodárné pravomoci jako spíše stanovit

program zákonodárných prací Národního shromáždění pro nejbližší léta, přimět tak Národní shromáždění, aby vypočtené otázky (nezřídka velmi důležité) v nejbližší době zákonem blíže upravilo — a to v některých případech v určitém smyslu, podle pokynů obsažených např. v čl. 89 odst. 2 ústavy. Rovněž se tu projevila tendence přesunout podrobnější úpravu některých významných a v ústavě jen v nejobecnější proklamaci zachycených otázek na organické zákony.

Vedle pozitivních směrnic pro zákonodárnou činnost Národního shromáždění obsahovala ústava 4. republiky i dvě omezení zákonodárné suverenity parlamentu. První omezení bylo diktováno určitými historickými reminiscencemi a spočívá v tom, že změna republikánské formy vlády nesměla být předmětem návrhu na revizi ústavy (čl. 95 ústavy). Druhé omezení v praxi mnohem významnější, bylo dáno Prohlášením a ustanoveními titulu IV ústavy a spočívá v nadřazenosti mezinárodního práva normám vnitrostátním.

Jedním z ožehavých problémů parlamentarismu a zákonodárné suverenity buržoazních parlamentů je v praxi *vztah zákonodárné pravomoci parlamentu a nařizovací pravomoci vlády.*

Otázka, zda může v parlamentním státě mít vláda nařizovací pravomoc, opírající se jen obecně o úlohu vlády jakožto nejvyššího orgánu správy, vlastní tzv. diskreční pravomoc upravovat právními normami určité otázky bez zmocnění parlamentu (a v jakém rozsahu a vztahu k doméně zákona), je řešena v buržoazních státech různým způsobem.

V Británii, přestože v praktickém životě země parlamentarismus vlastně již neexistuje a rozhodující úlohu v systému „nejsvětější trojice" parlamentu, královny a vlády hraje bezesporu vláda a především její premiér, stále platí klasická zásada britského parlamentarismu, že vláda může vydávat právní normy pouze na základě speciálního právního zmocnění — zákona či právního obyčeje — a nikoli na základě jakési všeobecné kompetence nejvyššího orgánu správy. Jiná je ovšem otázka např. účinnosti soudní kontroly event. parlamentní kontroly nařizovací činnosti vlády. Toto britské pojetí nařizovací pravomoci vlády sice přináší určité „technické" obtíže, avšak odpovídá britskému politickému systému a ve skutečnosti nikterak vládu neomezuje.

Tím méně však mohlo toto pojetí nalézt uplatnění v poválečných ústavách tří velkých evropských států, které se hlásí k parlamentarismu: Francie, Itálie a NSR.

Koncepce zákonodárství v poválečné italské ústavě vychází nejen z uznání diskreční pravomoci nejvyššího orgánu správy, blíže nevymezené, ale dokonce i z ústavního uznání delegace zákonodárné pravomoci parlamentu na vládu (čl. 76) a z uznání převzetí zákonodárné pravomoci

za určitých podmínek (čl. 77) vládou bez jakéhokoli zmocnění, jakož i z delegace zákonodárné pravomoci na parlamentní komise (rovněž za určitých podmínek). Všechny tyto formy omezení zákonodárné aktivity parlamentu se pak velmi silně rozvinuly (např. velká většina zákonů je přijímána parlamentními komisemi).

Rovněž základní zákon Německé spolkové republiky přijal zásadu volné, blíže nevymezené nařizovací pravomoci spolkové vlády a přihlásil se k delegovanému zákonodárství. Vážným narušením principů parlamentarismu v oblasti zákonodárství je nouzový stav zákonodárství, pomocí něhož může být společným úsilím spolkového kancléře a Spolkové rady (část. i presidenta) Spolkový sněm vysunut na slepou kolej.

Francouzská poválečná ústava sice nenavázala přímo na klasické pojetí britského parlamentarismu, avšak na druhé straně neznala rovněž omezení zákonodárné pravomoci parlamentu delegovaným zákonodárstvím ve prospěch vlády, jak tomu je např. v italské a západoněmecké ústavě.

Pojetí francouzské ústavy vycházelo z uznání *diskrečni pravomoci vlády*, jež je však podřízena zásadám parlamentarismu. Vycházelo z toho, že v oblasti tvorby práva není zákonodárná pravomoc parlamentu omezena ve prospěch exekutivy (něco jiného je např. jmenovací právo svěřené ústavou předsedovi vlády).

Za doménu zákona bylo třeba v souladu s ústavou pokládat nejen otázky ústavou výslovně zákonu svěřené (viz výčet na počátku kapitoly), avšak i řadu dalších záležitostí, které se tradičně zákonu vyhrazují (např. úprava základních práv a povinností občanů, hlavní rysy správní a soudní organizace, trestní právo, státní občanství, hlavní rysy úpravy branných sil, daňový systém, základy úpravy vlastnických vztahů apod.). Tyto všechny záležitosti tvořily výlučnou doménu zákona.

V této souvislosti je však třeba upozornit na to, že již od počátku 4. republiky se projevovaly mezi francouzskými buržoazními právníky všeobecně tendence vykládat pravomoc Národního shromáždění omezujícím způsobem a rozšiřovat nařizovací kompetenci vlády. Buržoazní autoři[1] hovoří tu o třech doménách: minimální doméně zákona, smíšené doméně předmětů, které může upravovat jak Národní shromáždění, tak ale i vláda, a konečně o minimální doméně nařizovací moci, kam zahrnují jednak určité jmenovací akty vlády, jednak i „detailní opatření k provedení zákonů". Takové pojetí, akceptované běžně autory ústavního práva ve Francii, nelze pokládat za správné.

Ústava v článku 47 sice stanovila, že předseda vlády zajišťuje provádění zákonů a že může k tomu vydávat právní akty, odnikud však nelze

[1] Viz V. Goguel, *Le Travail Parlementaire en France et à l'Etranger*, Compte Rendu de la Table Ronde sur le Travail Parlementaire, Paris 1955.

dovodit závěr, že by okruh nařizovací činnosti vlády k provedení zákonů, byť detailní, mohl být ve 4. republice pokládán za výlučnou, minimální doménu nařizovací moci vlády. Charakteristickým rysem ústavy 4. republiky bylo, že se poměrně důsledně obrátila k parlamentarismu a již proto nemohla takovéto pojetí akceptovat. Vždyť Národnímu shromáždění podle ústavy nic nebránilo v tom, aby do této „domény" svými zákony zasáhl. Mohl event. zrušit takové nařízení vlády, které provádělo určitý zákon např. způsobem, se kterým Národní shromáždění nesouhlasilo, a to bez ohledu na to, zda šlo o detailní nařízení vlády k provedení zákona nebo ne. Tedy, pokud jde o normotvornou pravomoc, příslušelo Národnímu shromáždění na základě ústavy i právo zasahovat do činnosti vlády. Z toho pak vyplývá, že tato „doména" nebyla žádnou minimální doménou nařizovací činnosti vlády, nýbrž součástí oné domény smíšené, kam spadaly všechny záležitosti, jež mohlo upravovat jak Národní shromáždění, tak i vláda. Minimální doménu nařizovací činnosti vlády, pokud jde o tvorbu právních norem, ústava, vycházejíc z principů parlamentarismu, neuznávala, neboť takové uznání by bylo porušením zásady svrchovanosti zákona.

Druhým ožehavým problémem francouzského zákonodárství, problémem, z něhož se snažili jak buržoazní teoretikové, tak i politikové vytlouci co nejvíce politického kapitálu, bylo *delegované zákonodárství.*

Praxe delegovaného zákonodárství se ve Francii rozmohla zejména v posledních 10 letech 3. republiky a sehrála hanebnou úlohu při jejím rozkladu. Je příznačné, že právě posledním zmocňovacím zákonem parlamentu 3. republiky byl 10. 7. 1940 ve zbytku Francie zaveden fašistický režim, když buržoazní většina parlamentu rozhodla proti odporu komunistických a některých buržoazních poslanců o rozejití parlamentu a o delegaci „ústavodárné moci"(!) na exekutivu.

Reminiscence na smutnou úlohu zmocňovacích zákonů vedly k tomu, že byl do ústavy poválečné Francie prosazen *pokrokový článek 13,* který zní: „Zákon přijímá jedině Národní shromáždění. Toto právo nemůže delegovat." Citované ustanovení francouzské ústavy plně vyjádřilo pravidlo francouzského veřejného práva, lapidárně vyslovené v r. 1924 v poslanecké sněmovně Paulem Boncourem: „Zákonodárná moc není právem, jímž můžeme disponovat; je to funkce, jež nám byla svěřena ustanoveními ústavy a v jejích mezích; a my nemůžeme do ní zasahovat bez zásahu do ústavy samé."[2]

Ustanovení 13. článku ústavy se pro svůj politický význam stalo jedním z hlavních sporných bodů jak v procesu boje o novou ústavu, tak

[2] Viz M. Duverger, *Droit constitutionnel et institutions politiques,* Paris 1955, s. 443.

i v průběhu celé 4. republiky. Již během jednání ústavní komise první konstituanty byl buržoazní většinou zamítnut jak návrh komunistů na výslovný zákaz *dekretů zákonů* (tj. vládních dekretů s mocí zákona, vydávaných na základě zmocňovacích zákonů), tak i socialistický návrh zákazu změny zákona dekretem. V tomto boji nešlo zdaleka jen o článek 13 a samotné dekrety-zákony, nýbrž o *celé pojetí postavení a úlohy Národního shromáždění* v systému nejvyšších orgánů státu. Šlo o to, zda zvítězí nové pojetí reakční buržoazie, podle něhož má být činnost parlamentu řízena a usměrňována vládou, jež má převzít běžnou normotvornou činnost, při čemž parlamentu by zůstalo rozhodování o rámcových směrnicích pro vládu a její kontrola, či zda se podaří udržet vůdčí a rozhodující postavení v zákonodárství a do jisté míry i celém politickém životě země Národnímu shromáždění, jak tomu bylo v prvních válečných letech.

Přitom však kritériem reakčnosti nebo pokrokovosti nemohla být abstraktně chápaná otázka řízení nebo neřízení parlamentu vládou či jeho pravomoc v zákonodárství. Vždyť např. instituce delegovaného zákonodárství může být stejně dobře využita nejen k reakčním, ale i pokrokovým účelům (např. v letech 1944—1946 v Itálii, ale i ve Francii). Dokonce i uvnitř 4. republiky existovala řada případů, kdy i poslanecká frakce KSF hlasovala pro delegaci plných mocí vládě, a to dokonce buržoazní vládě (Mendès-France, Mollet). Kritériem pro hodnocení zmocňovacích zákonů ve 4. republice proto musí být zřetel na to, komu a čemu v jednotlivých případech sloužily. A na to, jak vidno, nebyla za 4. republiky vždy jednoznačná odpověď.

Přes tyto jednotlivé případy pokrokové síly Francie se stavěly za podmínek 4. republiky k celé protiústavní instituci delegovaného zákonodárství negativně, neboť oslabovala úlohu nejvyššího zastupitelského sboru, v němž byly alespoň zčásti reprezentovány zájmy pracujících mas, do jisté míry zastírala protilidovou úlohu buržoazních a socialistických poslanců před zraky prostých voličů a vcelku se stala nástrojem k prosazování těch buržoazii výhodných opatření, která by ve sněmovně těžko procházela.

Vzhledem k tomu se delegované zákonodárství stávalo tím významnější, čím více se po neústavním vypuzení komunistických ministrů z vlády politická a sociální základna vládních koalic oslabovala a čím více se rozcházela s politickým složením Národního shromáždění.

Vcelku je možno celé období od konce války do konce 4. republiky rozdělit z hlediska koncepce zákonodárství a z hlediska vztahu parlamentu a vlády k normotvorné činnosti na tyto etapy:

a) *Období do přijetí ústavy* bylo charakterizováno bojem o článek 13.

Přitom však v důsledku rozvoje pokrokového hnutí se hlásili ke koncepci zákazu delegovaného zákonodárství vedle komunistů a socialistů i lidoví republikáni, takže vládní koalice měla v Národním shromáždění jasnou většinu. Stoupenci delegovaného zákonodárství se staly především ty politické směry, které z něho dříve nejvíce těžily a které vsadily kartu na gen. de Gaulla. V diskusích poukazovaly na nezbytnost silné a operativní výkonné moci a na určité „dobré" zkušenosti s dekrety-zákony. Např. Paul Reynaud, který se podílel na pohřbení 3. republiky, když hovořil o „tragické slabosti výkonné moci ve Francii", prohlásil: „Jedinou zbraň měl tento ubohý ministr . . . Touto hlavní zbraní byly dekrety-zákony, které, jak jsem vám již řekl, vzhledem ke složitosti moderního života a nezbytnosti rychlých rozhodnutí nelze opustit."[3]

b) *Údobí od přijetí ústavy do vypuzení komunistických ministrů z vlády v květnu 1947.* V této době, kdy se vláda opírala stále o koalici komunistů, socialistů a lidových republikánů, tedy o koalici těch sil, které samy do ústavy zákaz delegovaného zákonodárství vnesly, omezoval se boj o článek 13 francouzské ústavy na teoretické spory, které byly podpořeny i méně výraznou definitivní formulací článku 13. Protože však teoretické koncepce namířené proti správnému chápání čl. 13 ústavy se neomezily pouze na toto údobí, bude o nich hovořeno zvlášť. Příznačná pro toto období je ta skutečnost, že v důsledku procesu rozkladu vládní koalice a přípravy protikomunistické ofenzívy buržoazie připravovala v oblasti teorie a veřejného mínění půdu pro pozdější útok na zákaz delegovaného zákonodárství.

c) *Údobí od května 1947 do vydání prohlášení Státní rady z 6. 2. 1953* ve věci delegovaného zákonodárství. Toto období je charakterizováno trvalým vyloučením komunistů z účasti na vládní politice, vratkými koalicemi buržoazní pravice, středu a částečně i socialistů, jež realizovaly rozsáhlý zbrojní program a vedly nákladnou koloniální válku. Hospodářské a finanční potíže s tím vzniklé, zejména útok na mzdy a problém daní velmi oslabovaly postavení vlád v parlamentě a stupňovaly snahu buržoazie prosazovat důležitá opatření mimo parlament. Proto docházelo v tomto údobí k soustavnému porušování čl. 13 ústavy obnovením protiústavní praxe delegovaného zákonodárství.

d) *Údobí od r. 1953 do konce 4. republiky.* Je charakterizováno dalším rozvojem delegovaného zákonodárství, které stejně jako při krachu 3. republiky sehrálo významnou úlohu i při likvidaci 4. republiky. Obě poslední údobí se navzájem liší tím, že v prvém z nich byla přenášena zákonodárná pravomoc na vládu v naprosto zjevném rozporu s ústavou,

[3] Viz Assemblée Nationale Constituante, Débats, Journal Officiel z 29. 9. 1946, s. 4229.

zatímco počátek druhého období byl charakterizován pokryteckým stanoviskem Státní rady, uznávajícím vcelku delegované zákonodárství za „ústavní“ (viz dále). Společné těmto dvěma údobím je však to, že v důsledku rozsáhlé a systematické praxe delegovaného zákonodárství, spočívajícího v přijetí desítek zmocňovacích zákonů a stovek vládních dekretů s mocí zákona, docházelo k podstatnému oslabení úlohy a aktivity Národního shromáždění v zákonodárství a k vážnému narušení ústavou utvrzených principů parlamentarismu z něho vyplývající zákonodárné suverenity parlamentu.

Pohleďme nyní, s jakými argumenty šla buržoazie do boje proti suverenitě zákona a čl. 13 ústavy. Na poli teoretických sporů byl zákaz delegovaného zákonodárství napadán v několika směrech.

Především si někteří buržoazní právníci vytvořili představu, že čl. 13 ústavy je více *politickým* než právním ustanovením.[4] I když politický charakter čl. 13 je naprosto zřejmý, nevyplývá odnikud, že by tento článek byl pouze politickou proklamací bez právní závaznosti. Byl nesporně *rovněž právním ustanovením*, a to dokonce normou s nejvyšší právní silou.

Mnohem rozšířenější a nebezpečnější se stala teorie, vycházející z formalistického pojetí čl. 13. Autoři, kteří tuto teorii buď výslovně hlásají (Donnedieu de Vabres, Malézieux) nebo alespoň ji neodmítají (např. Prélot, André de Laubadère), vycházejí z formální koncepce zákona tak, jak byla hlásána např. Carré de Malberg em.[5] Zákon v jejich pojetí není ničím jiným než předpisem, vydaným parlamentem způsobem ústavou stanoveným.

Hlavním argumentem těchto obhájců „ústavnosti“ delegovaného zákonodárství za 4. republiky je tvrzení, že ústava, poněvadž nevymezila zákon materiálně, nemohla mít nic jiného na mysli než zákaz delegace *„odhlasování zákona“* s jeho formálními náležitostmi — „déléguer le droit de voter la loi“. André de Laubadère říká: „. . . Pojetí, které zastává Jacques Donnedieu de Vabres, se nám nezdá ani nepřijatelné, ani paradoxní: článek 13 přesně vzato nezakazuje zákonodárné moci nic jiného než ‚přenést právo na odhlasování zákona‘. Doslovného znění článku 13 je možno se plným právem držet. Tento článek nezakazuje tedy výslovně dekret-zákon; pouze *jestliže se interpretuje jistým způsobem*, lze mu tento smysl přičítat.“[6] Obdobně pak tvrdí i Malézieux a Rousseau o článku 13 ústavy: „Toto ustanovení nijak nezabraňuje návratu k režimu

[4] Viz R. Pinto, *La loi du 17 août 1948 tendant au redressement économique et financier*, Revue de droit public 1948, s. 517.

[5] Viz M. Prélot, *Précis de droit constitutionnel*, Paris 1955, s. 501.

[6] Viz André de Laubadère, *Problème de la délégation du pouvoir*, *Recueil Dalloz*, cahier 10 (6. 3. 1952), s. 40.

plných mocí, protože dekrety-zákony nikdy nebyly pokládány za výsledek delegace zákonodárné moci ... Vláda přijala závažná opatření ... cestou nařizovací."[7]

Tento gramatický výklad článku 13, vytrženého z kontextu ústavy, může být nejvýše příkladem právnického *formalismu,* nikoli však objasněním skutečného smyslu a obsahu tohoto článku. Je jasné, a tito autoři to sami dobře vědí, že ústavodárce neměl na mysli jen to, aby vláda nevydávala normativní akty s názvem „zákon". Celé jednání kolem poválečné ústavy a všechny souvislosti přesvědčují zřetelně o tom, že článek 13 ústavy měl zabránit praxi dekretů-zákonů, delegaci nikoli pouze práva přijímat „zákony", nýbrž i práva přijímat jakékoli *právní normy* se silou zákona, na vládu. Rozhodujícím kritériem pro článek 13 není termín a procesní náležitosti zákona, nýbrž *nejvyšší právní síla.* Neměla být delegována na vládu pravomoc přijímat právní normy, které se svou silou rovnaly zákonu, které jej mohly rušit či měnit, protože tato pravomoc vydávat právní normy s nejvyšší právní silou, zákony, je výrazem zákonodárné suverenity vlastní v pojetí parlamentarismu jen parlamentu.

Avšak i kdybychom akceptovali koncepci, že ústava zakázala přenést na vládu pravomoc vydat „zákon" a dovoluje na ni přenést pravomoc vydat dekret-zákon, který jinak věcně může být třeba mnohem významnější než mnoho „zákonů", zjistili bychom další slabou stránku této teorie.

Autoři vycházeli z ryze formálního pojetí zákona, avšak francouzská ústava nikoli. Vedle toho, že řadu věcně vymezených otázek svěřila výlučně zákonu, vsadila čl. 13 do parlamentárního pojetí zákonodárné suverenity — a to nikoli pouze jako suverenity vydávat právní normy s názvem „zákon", nýbrž suverenity *věcně chápané* („le peuple l'exerce, en matière constitutionelle ..." atd., „en toutes autres *matières,* il l'exerce par ses députés ..."). Tento významný moment nelze opomenout. Právě proto, že ústava vycházela z věcně pojaté zákonodárné suverenity parlamentu, nevymezila taxativně předmět výlučné zákonodárné úpravy, neboť to by, jak bylo již řečeno, prakticky znamenalo rozsah zákonodárné pravomoci parlamentu omezit. Rozsah této pravomoci byl sice dán — vedle věcí přímo ústavem vypočtených — tradicí parlamentarismu. To však nic neměnilo na skutečnosti, že všechny tyto věci nemohou být přeneseny do kompetence vlády, ani když si odmyslíme čl. 13 ústavy.

Kromě toho je třeba poukázat i na čl. 47 francouzské ústavy, který svěřil vládě pravomoc přijímat právní normy pouze na základě a k výkonu zákonů.

Podle jiné buržoazní koncepce obhajoby delegovaného zákonodárství

[7] Viz R. Malézieux - J. Rousseau, *La Constitution de la IVe République,* Paris 1955, s. 32.

měl parlament kompetenci provést obsahovou *delimitaci* mezi doménou zákona a nařízení. Tato koncepce vychází z diskreční pravomoci vlády, z existence sféry volné nařizovací pravomoci vlády, blíže však ve francouzském právu nevymezené. Parlament mohl podle této teorie stanovit detailně, které otázky spadají svou povahou do kompetence Národního shromáždění a které jsou předmětem nařizovací pravomoci vlády. Zařadil-li parlament určité otázky do domény nařizovací moci vlády, znamenalo to, podle této teorie, že vláda může v oblasti těchto otázek nejen vydávat dekrety, nýbrž měnit či rušit jimi i zákony. Takové zákony měly být podle koncepce „věcné delimitace" totiž pokládány za zbavené síly zákona rozhodnutím parlamentu o určení otázek nařizovací povahy.

Tato teorie o „delegalizaci" zákonů však odporovala pojetí francouzské ústavy z obdobných příčin jako teorie předchozí. I když lze připustit, že existovala určitá sféra záležitostí, které mohla vláda jakožto nejvyšší orgán správy disponující nařizovací mocí právně upravit, neměla tato sféra charakter *výlučné* oblasti nařizovací činnosti vlády, ani oblasti, v níž by mohla vláda vydávat právní normy co do právní síly *rovnocenné* zákonům.

Tyto teorie představovaly až do r. 1953 jedinou oporu od r. 1948 stále rychleji se rozvíjející praxe delegovaného zákonodárství. Až do r. 1953 nezískalo delegované zákonodárství ve Francii žádnou výslovnou oficiální podporu či uznání ze strany kompetentních orgánů, tj. ústavního výboru a Státní rady. Tichá podpora delegovaného zákonodárství ze strany presidenta a Rady republiky se projevila v tom, že nedošlo během 4. republiky v žádném případě ke svolání ústavního výboru, aby rozhodl, zda nevyžaduje přijetí zmocňovacího zákona změnu ústavy (článku 13).

Státní rada[8] byla teprve více než 4 roky po obnovení praxe delegovaného zákonodárství požádána předsedou vlády o vyjádření v této záležitosti.

Státní radě byly položeny otázky: 1. Jaký je obsah a přesný dosah zákazu obsaženého v článku 13 ústavy. 2. V jakém rozsahu může vláda, zmocněná k tomu výslovně zákonem, vykonávat svoji nařizovací moc v zákonodárné oblasti a tudíž rušit, měnit nebo nahrazovat zákony nařizovací cestou pomocí dekretů.

Vyjádření Státní rady z 6. 2. 1953 je příkladem buržoazní taktiky pomocí okázalé „objektivnosti" dosáhnout neokázale toho, co se buržoazní vládní koalici nejlépe hodilo.

Na první otázku, která je základním kamenem celého pojetí problému, odpověděla Státní rada pythicky, že „Jedině Národní shromáždění

[8] Státní rada byla a je dosud ve Francii nejvyšším správním soudem a do jisté míry plní i funkci ústavního soudu. Vedle toho je rovněž poradním orgánem vlády i Národního shromáždění.

přijímá zákony. Toto právo nemůže delegovat." Omezila se tudíž na pouhou doslovnou citaci článku 13 ústavy. Zdánlivě tedy stanovisko nezaujala. Uvědomíme-li si však, že o vyjádření byla Státní rada požádána za situace, kdy existovaly různé teorie o výkladu smyslu čl. 13 ústavy a kdy byla zejména hlásána koncepce formalistického výkladu čl. 13, která se odvolávala na gramatický výklad tohoto článku, pak znamená pouhá citace tohoto článku ve vyjádření Státní rady přinejmenším ponechání volného pole právě pro formalistický výklad.

V další části svého vyjádření Státní rada sice doznala, že „tvůrci tohoto textu"(!) čl. 13 měli na mysli zákaz obnovení praxe dekretů zákonů, vydávaných za 3. republiky na základě zmocnění parlamentu vládě, avšak již samotná formulace ukazuje na to, že jde ve vyjádření Státní rady o snahu oslabit takovýto výklad tím, že hovořila o jakýchsi subjektivních úmyslech „tvůrců tohoto textu" a neprohlásila toto pojetí za správné.

V dalším, již méně lakonickém výkladu Státní rady obrátila se tato k teorii věcné delimitace mezi doménou zákona a nařízení a v rozporu se zásadami, na nichž je ústava z r. 1946 založena, tvrdila, že „. . . zákonodárce může v zásadě suverénně určovat příslušnost nařizovací moci; proto lze rozhodnout, že určité okruhy otázek, které přísluší zákonodárné moci, přejdou do příslušnosti nařizovací moci . . ."[9]

Takovýto výklad je ovšem chybný. Ano, zákonodárce může suverénně určovat příslušnost vlády, přesunovat záležitosti z pravomoci parlamentu na orgán správy, ale pouze tam, kde mu to *ústava* dovoluje a v jejích mezích. Tam, kde to ústava nedovoluje — a to byl právě případ 4. republiky — tam je k tomu třeba *ústavodárce*, tam nestačí pouhý zákon!

Svým stanoviskem akceptovala Státní rada mlčky ovšem i koncepci „delegalizace" zákonů.

Určité meze pro delegované zákonodárství byly v ústavě tak zřetelně a výslovně uvedeny, že ani takticky jinak výtečně sestavené vyjádření Státní rady se nemohlo jim opřít. Proto se pro delegaci zákonodárství stanovila ve vyjádření tato omezení:

1. Nelze delegovat úpravu těch otázek, které jsou ústavou výslovně vyhrazeny zákonu;

2. nelze delegovat úpravu těch otázek, které jsou vyhrazeny zákonu na základě „ústavní republikánské tradice", zakotvené zejména v deklaraci lidských a občanských práv z r. 1789 a znovu potvrzené preambulí poválečné ústavy.

Ani zde nebyla ovšem vyjádřením Státní rady vládě zakázána veškerá právní úprava, neboť jí mohla být v mezích základních a rámcových

[9] Viz Revue de droit public et de la science politique, ročník 1953, s. 170.

směrnic zákona ponecháno jeho provedení i s možností vydávat příslušná nařízení. Tu je třeba poznamenat, že formulace „základních pravidel" (règles essentielles), v jejichž rámci mohla být vláda i v těchto otázkách zmocněna k bližší úpravě, zůstala příliš všeobecná a poskytovala tak rozsáhlé možnosti jak překrucovat výklad tohoto pojmu.

3. Absolutní zákaz normativní úpravy ze strany vlády uvedlo vyjádření Státní rady jen pro otázky národní svrchovanosti (čl. 3 ústavy), kdy by jakákoli delegace na vládu byla porušením ústavy. Formulace čl. 3 ústavy byla, na štěstí pro francouzské vlády, tak široká a povšechná, že i v tomto případě bylo lze výkladem pojmu „otázek národní svrchovanosti" leccos „vykouzlit".

Jak vidno, přejala Státní rada v podstatě reakční a nesprávné tvrzení o ústavnosti delegovaného zákonodárství za vlastní. Tím se dostalo praxi dekretů-zákonů oficiálního uznání.

b) Rozvoj delegovaného zákonodárství

Otázka delegovaného zákonodárství byla však nejen teoretickou, nýbrž především hluboce praktickou otázkou.

Francouzská buržoazie proto během 4. republiky nečekala, až dojde k oficiálnímu uznání delegovaného zákonodárství za „ústavní". Zmocňovací zákony se množily bez ohledu na ústavu úměrně se stupňujícími se obtížemi vládní politiky francouzské velkoburžoazie.

V dalším výkladu je podán přehled alespoň těch nejvýznamnějších zmocňovacích zákonů, aby bylo lze si učinit přibližný obraz o vývoji a rozsahu intervence francouzských vlád do zákonodárství a tím i o změnách úlohy parlamentu v zákonodárné činnosti.

Již brzy po odstranění 5 komunistických ministrů z Ramadierovy vlády v květnu 1947 vyhověla vládní většina v Národním shromáždění, složená z poslanců od socialistů až po konzervativní velkoburžoazní skupiny, žádostem přeskupené Ramadierovy vlády a článkem 1. zákona z 25. 6. 1947 poskytla vládě plnou moc k úsporným opatřením s cílem snížit státní výdaje v r. 1947 o 30 miliard franků. Tím se vláda v tak závažné otázce, jako je státní rozpočet, dostala alespoň zčásti mimo praktickou možnost Národního shromáždění zasáhnout, protože její dekrety, vydávané v mezích zmocnění a vyžadující obligatorně spolupodpis ministra financí, vstupovaly ihned v účinnost, zatím co Národnímu shromáždění měly být předloženy k ratifikaci až do konce jeho zasedání. Národní shromáždění pak ovšem bylo již stavěno před hotovou věc.

O dalekosáhlém významu těchto vládních dekretů, které se sice styd-

livě nazývaly jen dekrety, avšak nijak si nezadaly s předválečnou praxí dekretů-zákonů, svědčí např. to, že na základě těchto úsporných opatření vlády došlo, jak uvedl v září 1948 Henri Queuille v Národním shromáždění, ke zrušení 135 000 míst ve správním aparátu.

Avšak již brzy nato vedly obtíže při projednávání rozpočtu na rok 1948 k dalším zmocněním vládě (zákon z 31. 12. 1947) převzít provizorně až do zákonné úpravy rozpočtové dotace r. 1947 i na další rok. Tato dosud ve 4. republice neobvyklá praxe, omezující úlohu Národního shromáždění, narazila pochopitelně na odpor ve sněmovně. Poslanec Jacques Duclos při debatě o tomto zmocňovacím zákonu právem upozorňoval na nebezpečnou podobu s praxí 3. republiky slovy: „Ještě nám nejsou navrhovány dekrety-zákony, avšak mám pocit, že jsou větší obavy ze slova než z věci samé. Jsem dosti dlouho v tomto domě, abych věděl, že dekrety-zákony byly odhlasovány vždy poté, kdy byly v principu odsouzeny."[10]

Jedním z nejvýznamnějších zmocňovacích zákonů 4. republiky vůbec se stal *zákon o hospodářském a finančním rozvoji ze 17. 8. 1948.* V prvních pěti článcích poskytl tento zákon vládě řadu významných plných mocí: např. k provedení reformy systému civilní a vojenské správy (jak praví zákon: „tak, aby zvýšila jejich účinnost a učinila je méně nákladnými"), provedení reorganizace veřejných podniků průmyslové a obchodní povahy a kontroly jejich rentability, provedení reformy financování rodinných přídavků apod. Některá z těchto zmocnění byla doprovázena určitými omezeními (např. znárodněná společnost mohla být přeměněna z tzv. „société d'économie mixte, tj. společnost s účastí jak státního. tak i soukromého kapitálu pouze hlasováním parlamentu, vládní reorganizace vojenské správy se nesměla týkat všeobecné organizace ozbrojených sil apod.).

Článkem 5 tohoto zákona č. 48-1268 byla vláda zmocněna k provedení daňové reformy s širokou pravomocí snižovat, rušit a slučovat daně a dávky a vůbec přepracovat celý soubor daňových předpisů.

Na základě těchto významných zmocnění byla pak provedena rozsáhlá daňová reforma, zvýhodňující velké kapitalistické podniky (příloha k rozpočtovému zákonu na rok 1949) a reformy civilní správy v roce 1953 (viz též zákon č. 53-611 z 11. 7. 1953).

Z hlediska posouzení otázky zákonodárné suverenity parlamentu a ústavnosti tohoto zmocňovacího zákona však jsou nejvýznamnější články 6 a 7.

Podle článku 6 tohoto zákona dostalo se vládě pravomoci upravovat otázky tzv. nařizovací povahy, stanovené blíže v článku 7 dekrety přija-

[10] Viz L'Assemblée Nationale, Débats, Journal Officiel z 27. 12. 1947, s. 6248.

tými v ministerské radě po vyjádření Státní rady a po zprávě ministra financí a hospodářství a zainteresovaných ministrů. Tyto dekrety mohly přitom rušit nebo měnit i dispozice platných zákonů — dostalo se jim tudíž právní síly zákona.

První charakteristický rys tohoto zmocňovacího zákona spočíval tedy v tom, že Národní shromáždění, resp. jeho vládní většina, se vzdala pro určité případy zásady suverenity zákona ve prospěch vlády.

Druhým charakteristickým rysem tohoto zákona je vymezení věcí tzv. „nařizovací povahy" (čl. 7). Byly to např. věci:

organizace, činnosti a kontroly celé státní správy;

omezení a zrušení úřadů a početních stavů v nich;

organizace, činnosti a kontroly veřejných podniků, veřejných podniků průmyslové a obchodní povahy, národních podniků, tzv. národních a smíšených společností;

organizace způsobu financování a kontroly zdravotního a sociálního pojištění, systému rodinných přídavků atp.;

tvorby cen a činnosti hospodářské kontroly;

podmínek využití energetických zdrojů;

podmínek vypisování státních půjček a cenných papírů aj.

Toto vymezení otázek „nařizovací povahy" vycházelo zcela zřetelně z dříve již zmíněné teorie věcné delimitace zákonodárné a nařizovací moci. Poprvé od vzniku 4. republiky se tato teorie objevila v zákonu jako důkaz ústupu vládní většiny od principů parlamentarismu a parlamentní suverenity. Že byl tento zmocňovací zákon, který vytvořil neblahý precedens v zákonodárství 4. republiky, *protiústavní,* je zcela mimo jakoukoli pochybnost. Vždyť, jak bylo již řečeno, ústava omezovala v duchu parlamentarismu sféru nařizovací moci vlády na „výkon zákonů", máme-li uvést aspoň jeden z řady argumentů, a parlament neměl podle ústavy právo vzdát se své zákonodárné suverenity ve prospěch vlády. A jestliže již k tomuto protiústavnímu činu došlo, nelze v žádném případě tuto „sféru nařizovací moci" pokládat za skutečně samostatnou sféru nařizovací činnosti vlády, nezávislou na parlamentu. Podle ústavy mohlo Národní shromáždění tyto otázky upravovat i přes zmocnění vládě.

Kromě toho v některých případech bylo zmocnění upravovat otázky vymezené čl. 7 zákona ve zjevném rozporu i s dalšími ustanoveními ústavy. Tak např. zmocnění vlády upravovat obyčejnými dekrety daňový systém bylo v rozporu s principy Deklarace práv, pojaté do preambule ústavy.

Konečně je třeba uvést i tu závažnou skutečnost, že na rozdíl od všech předchozích zmocňovacích zákonů 4. republiky, neměla zmocnění zá-

kona č. 28-1268 převážně dočasnou povahu, nýbrž představovala směnky podepsané na neomezenou dobu. Měla tudíž *permanentní charakter.*

Rovněž je třeba upozornit na to, že tento zmocňovací zákon, na rozdíl od ustanovení předchozích, převážně již neukládal vládě ani povinnost předložit příslušné dekrety dodatečně k ratifikaci parlamentu, což je ostatně příznakem důslednosti této reakční koncepce.

Zákon ze 17. 8. 1948 měl svým celkovým pojetím obrovský význam, a to nejen jakožto prostředek k rozvázání rukou pro reakční politiku buržoazních vlád, nýbrž i jako první velká porážka zásady svrchovanosti parlamentu v zákonodárství.

Avšak ani dalekosáhlá zmocnění uvedených zákonů nestačila a po pádu Ramadierovy vlády podal předseda nové vlády Henri Queuille lhned návrh na nový zmocňovací zákon, aby si zajistil zejména vzhledem k rostoucím vojenským výdajům další finanční prostředky. Tento zákon z 24. 9. 1948 také skutečně vládě dovolil zajistit různými prostředky 50 miliard „úspor". Zejména je třeba upozornit na ustanovení článku 11 tohoto zákona, umožňujícího vládě zvýšit do 15. 10. 1948 daně, a to až o 75 %.

Když ještě téhož roku projednávalo Národní shromáždění návrh státního rozpočtu na rok 1949, došlo vzhledem k potížím, s nimiž se tento návrh setkal, k dalším zmocněním vlády. Další finanční požadavky vlády narazily totiž na odpor širokých vrstev pracujících, které daňové břemeno nejvíce postihovalo, a to tak, že ani poslanci vládní koalice si netroufali vzít požadavky vlády na sebe a raději umožnili vládě prosadit je případně *i mimo parlament*. Zákon z 21. 12. 1948 sice stanovil, že úspory musí být realizovány uvnitř rozpočtů jednotlivých ministerstev na základě zákona, jehož návrh má vláda v určité lhůtě předložit, avšak odst. 4 článku 2 tohoto zákona umožnil vládě prosadit úsporná opatření i proti vůli Národního shromáždění. Podle tohoto odstavce v případě, že kterýkoli z návrhů zákonů podle prvního odstavce tohoto článku nebude během dvou měsíců od jeho předložení ve sněmovně odhlasován, budou úspory stanoveny dekrety, přijatými v radě ministrů, a to podle ustanovení odst. 2 tohoto článku na návrh ministra financí a hospodářství a po souhlasném vyjádření finanční komise Národního shromáždění a Rady republiky.

Queuillova vláda prosadila před svým pádem ještě další zmocňovací zákon (z 5. 7. 1949), směřující k zajištění téměř 17 miliard franků úspor.

S novými finančními obtížemi se setkala Bidaultova vláda, která vystřídala předchozí vládu na podzim 1949 za situace nepříliš záviděníhodné. Toto období je charakterizováno vznikem severoatlantického vojenského bloku, růstem výdajů na zbrojení a koloniální válku.

Proto rozpočtový zákon z 31. 1. 1950 ve svých článcích 29 a 33 poskytl vládě plné moci, týkající se zejména rozpočtu národní obrany a organizace ozbrojených sil. U dekretů spadajících do první skupiny bylo vyžadováno pouhé vyjádření komisí národní obrany a financí Národního shromáždění a Rady republiky, v druhém případě pak dodatečná ratifikace parlamentem do 3 měsíců po dni účinnosti dekretu.

Bidaultova reakční vláda se po svém přeskupení v únoru 1950 již dlouho neudržela, avšak i nová vláda Flevenova se plně opřela o praxi delegace zákonodárství. Tak již zákony č. 50-928 a 50-957 z 8. 8. 1950 poskytly vládě plné moci v oblasti daňové. V prvém případě právo do 2 měsíců zrušit nebo omezit daně pro podnikatele — prý „aby se rozvinula hospodářská aktivita", při čemž tytc dekrety byly vydávány po vyjádření finančních komisí Národního shromáždění a Rady republiky, ve druhém případě pravomoc daňovými úlevami pro podnikatele ve stavebnictví „povzbudit výstavbu nových bytů". Ukázalo se později, že tímto způsobem nedošlo ve Francii k odstranění bytové krize, ani k jejímu zmírnění. Tato skupina vládních dekretů, vydávaných ve lhůtě do dvou měsíců po vyhlášení zákona, vyžadovala vyjádření Státní rady.

Zvyšování cen na jedné a toto snižování daní pro kapitalistické podnikatele na druhé straně se setkaly ovšem s prudkým odporem pokrokových sil. V této souvislosti komunističtí poslanci opětovně protestovali proti praxi podpisu na prázdné listině, praxi, kterou buržoazní poslanci umožňovali prosazení reakční vládní politiky a zároveň utíkali od spoluodpovědnosti za ni.

V roce 1950 byl bezprostředně spjat s koloniální válkou ještě i zákon č. 50-1478 z 30. 11. 1950, který zmocnil vládu (čl. 7) upravovat a měnit pomocí dekretů zejména otázky evidence, organizace a povolávání kontingentů vojáků v záloze, i když s povinností dodatečné ratifikace parlamentem.

V následujícím roce byly přijaty zejména dva zmocňovací zákony. Zákon z 8. 1. 1951 se stále stejnou tematikou úsporných opatření ve výši tentokrát 25 miliard. Parlamentu byl v této souvislosti, podobně jak tomu bylo i u některých předchozích případů, položen „nůž na krk". Kdyby souhrn úspor, navržených vládou, po jejich odhlasování v parlamentu nedosáhl před 15. 3. 1951 stanovené výše (např. kdyby se jednání v parlamentu protahovalo nebo parlament některá z navržených opatření nepřijal či snížil částky), mohla vláda pouhým dekretem zajistit potřebnou sumu zvýšením některých daní (blíže vymezených čl. 1 §1 písm c). Zákon kromě toho obsahoval i některá další zmocnění pro vládu. Druhým byl zákon č. 51-1509 z 31. 12. 1951 dávající vládě určité plné moci v souvislosti s opožděním státního rozpočtu.

V roce 1952 se plně projevily hospodářské a zejména finanční potíže, způsobené v první řadě dalším vzestupem výdajů na armádu a koloniální válku. Proto na žádost Pinayovy vlády buržoazní většina v parlamentě schválila zákon ze 14. 4. 1952, poskytující vládě plné moci zejména v těchto směrech:

vládě byla poskytnuta plná moc zajistit do 15 dnů snížení nevojenských výdajů o 110 miliard(!);

vláda získala plnou moc k dalším úpravám daňové soustavy (s časovým omezením do 1. 7. 1952 a po konzultaci finančních komisí parlamentu);

vláda byla zmocněna, a to je zvláště důležité, vnést do zákonné a nařizovací úpravy nepřímých daní změny, nezbytné k provedení tzv. programů společné obrany, jejíž financování bylo zajišťováno v rámci mezinárodních smluv.

Toto poslední zmocnění je neobyčejně významné, uvědomíme-li si, jak obrovské prostředky jím dostala vláda k dalšímu zvyšování výdajů na zbrojení. Zdá se, kromě jiných činitelů přispělo i toto široké zmocnění k tomu, že v roce 1952 pohltily vojenské výdaje Francie největší procento příjmů za údobí 4. republiky (téměř polovinu).[11]

Rovněž útok Mayerovy vlády na kapsy drobných poplatníků, na obecně prospěšná zařízení a sociální vymoženosti pracujících, provedený na základě zákona ze 7. 2. 1953, byl diktován stejnými zájmy francouzské velkoburžoazie jako předchozí zmocňovací zákon. Nový finanční zákon, který byl součástí státního rozpočtu na rok 1953, poskytoval zejména v čl. 8, 69 a 70 vládě významné zmocnění. Šlo např. o právo vlády blokovat do 15 dnů svými dekrety minimálně 80 miliard, dále o pravomoc vlády předložit návrhy zákona o daňových úpravách, které nemusely být výslovně přijaty parlamentem a byly uváděny v činnost vládním dekretem. V tomto zákoně bylo obsaženo rovněž velmi důležité zmocnění vlády předložit návrhy zákonů na další reformu zákonů o sociálním zabezpečení a nemocenském pojištění. Zákon v článku 70 stanovil, že tyto návrhy vlády v případě, že nebudou parlamentem do tří měsíců změněny či zamítnuty, mohou být uvedeny v účinnost dekrety.

Francouzská buržoazie použila v těchto případech procedury „tichého souhlasu" parlamentu vzhledem k tomu, že velký význam delegované pravomoci si vynucoval, aby na veřejnost nedošlo k prostému a jednoduchému předání těchto záležitostí exekutivě a abdikaci parlamentu na funkci zákonodárného suveréna, avšak aby zároveň se nemuseli bur-

[11] Viz *Etude sur la situation économique de l'Europe en 1955*, Nations Unies, Genève 1956, s. 1 a násl.

žoazní poslanci v těchto nepopulárních otázkách osobně příliš angažovat.

Že i v tomto případě šlo o obnovu ústavou zakázané praxe dekretů-zákonů, je mimo pochybnost. Dokonce ani francouzští socialisté, kteří v řadě případů jiných zmocňovacích zákonů horlivě podporovali tuto praxi, byli tentokrát zachváceni „zásadovostí". Jules Moch např. ve sněmovně pateticky prohlásil: „Jaký je rozdíl mezi těmito dekrety ... a prostým dekretem-zákonem, zakázaným naší ústavou?"[12] Socialisté tentokrát ovšem byli v opozici a nemohli v otázce sociálního a nemocenského pojištění, které se týká širokých vrstev pracujících, neukázat na to, že „oni hájí jejich zájmy".

Jestliže Mayerova vláda v květnu 1953 padla právě proto, že Národní shromáždění nevyslyšelo její žádost o další plné moci podle 2. článku vládního návrhu finančního zákona, nebyla tím zřejmě odrazena nastupující vláda textilbarona L a n i e l a, která prosadila v parlamentu ihned po svém nástupu odhlasování jednoho z nejvýznamnějších zmocňovacích zákonů 4. republiky, *zákona č. 53-611 z 11. 7. 1953 (finančního zákona)*. Články 5, 6 a 7 tohoto zákona poskytly vládě neobyčejně významná zmocnění. Tato zmocnění však nemají stejnou povahu, je třeba je rozlišovat nejen co do materiálního obsahu, nýbrž i pokud jde o rozsah zmocnění a časové vymezení.

Článek 5. zákona navázal na zákon ze 17. 8. 1948 a za podmínek tohoto zákona rozšířil doménu nařizovací moci o řadu dalších otázek: např. o úpravu správní organizace justice a ozbrojených sil, dále o úpravu základních směrnic pro služební postup zaměstnanců civilní a vojenské správy, pro jejich převádění do důchodu a stanovení dávek jejich důchodového zabezpečení atd.

Pokud jde o věci vymezené článkem 5, měla zmocnění v něm obsažená za následek rozšíření pravomoci vlády upravovat tyto otázky pouhými dekrety, při čemž všechny zákony, upravující vyjmenované otázky, se tímto zmocněním pokládaly ve smyslu teorie „věcné delimitace", o níž bylo již hovořeno, za „delegalizovány", takže vládní dekrety v těchto otázkách mohly napříště doplňovat, měnit i rušit zákony. Důležitá je i ta okolnost, že tyto vládní dekrety nebyly omezeny ani časově (zmocnění bylo trvalé), ani jiným způsobem (např. ratifikací parlamentu). Šlo v tomto případě tudíž o *trvalé rozšíření normotvorné pravomoci vlády* na úkor normotvorné pravomoci parlamentu.

Zmocnění čl. 6 zákona bylo rovněž velmi významné. Umožnilo totiž vládě přijmout do 1. 10. 1953 dekrety, které mohly až do 1. 1. 1955 omezit, zrušit nebo jinak změnit finanční položky jakéhokoli zákonodárného opatření, s nímž byly spojeny výdaje státu nebo veřejných institucí. Tím

[12] Viz L'Assemblée Nationale, Débats, Journal Officiel z 28. 1. 1953, s. 510.

byla povýšena *vláda* v dotčených otázkách (a ty jsou pro realizaci zákona nejdůležitější) až do 1. 10. 1953 *na zákonodárce*.

Článkem 7 byla vláda zmocněna činit dekretem, přijatým po zprávě ministra financí a hospodářství a zainteresovaných ministrů a po vyjádření Státní rady, zejména tato opatření:

upravovat a stanovit podmínky likvidace náhrad vyplácených válečným poškozencům a obětem války;

upravovat nájemné a zjednodušovat formality spojené s výstavbou bytů;

činit opatření k rozvoji „svobodné průmyslové a obchodní konkurence", „ozdravění a zlepšení obchodu" atp.;

činit opatření ke koordinaci a kooperaci dopravy atd.

Dekrety, vydávané podle tohoto článku, měly na základě zmocňovacího zákona rovněž právní sílu zákona, musely však být přijaty do 1. 10. 1953 a dodatečně ratifikovány parlamentem do 31. 12. 1953.

Kromě toho poskytl zákon z 11. 7. 1953 vládě plné moci i v článcích 9 odst. 3 a čl. 11, § 2. V prvém případě jde o zmocnění činit dekretem opatření k daňovým úlevám s cílem povzbudit podnikání ve stavebnictví, ve druhém případě o zmocnění k převodům mezi jednotlivými kapitolami rozpočtu během roku 1953.

Zákon s tak rozsáhlými zmocněními vládě procházel Národním shromážděním i Radou republiky jen s obtížemi. Příznačná je charakteristika tohoto zákona, kterou podal v diskusi v Radě republiky senátor Courrière: „... plné moci v té formě, v níž jsou svěřovány panu Lanielovi, nebyly nikdy dány žádné vládě ani za třetí, ani za čtvrté republiky. Jedna vláda však dostala podobné plné moci, byla to vláda Pétaina ve Vichy. Tyto plné moci byly svěřeny p. Pétainovi osobně. Jsou dnes dány osobně p. Lanielovi. Je to, myslím, poprvé v historii republiky, že jsou široké osobní plné moci svěřeny osobě a nikoli vládě."[13]

Na základě těchto rozsáhlých plných mocí vydala pak Lanielova vláda během necelé poloviny roku na *160 dekretů se silou zákona*, sledujících jediný cíl — převést finanční tíhu protilidové zahraniční (zbrojení a koloniální válku) i vnitřní politiky (daňové úlevy a finanční podpory velkokapitalistům) na bedra pracujících. Zaútočila na dávky válečných poškozenců, na nájemné, penze, reorganizovala znárodněné podniky, učinila určité kroky k reformě správy a provedla reformu správního soudnictví, reorganizovala pojišťovny, prodej vína a „řešila" otázku alkoholu atd.

V rámci těchto „úsporných opatření" směřujících k „obnově zdravých

[13] Viz Conseil de la République, Débats, Journal Officiel z 11. 7. 1953, s. 1285. Senátor Courrière tu patrně činil narážku na Lanielovo prohlášení, které učinil v červnu 1953. Tehdy prohlásil, že k tomu, aby mohl jednat, potřebuje zvláštní plné moci.

financí" stanovily dekrety prodloužení věkové hranice pro získání penze státním zaměstnancům až o 7 let, přeřazení desetitisíců zaměstnanců do nižších platových skupin, propuštění 25 000 osob a snížení personálu ve státní správě o 25 %, zvýšení nájemného apod. Výsledkem, jak známo, byla generální stávka státních zaměstnanců, které se účastnily 3 milióny osob.

Zmocňovací zákon a vývoj událostí po jeho vydání nasvědčovaly na jedné straně tomu, že finanční krize Francie se s rostoucím zbrojením a koloniální válkou v Indočíně stává stále hrozivější. Na druhé straně se však ukázalo, že boj o to, kdo ponese na svých bedrech finanční tíhu válečných výdajů, neskončil.[16]

Odpor širokých vrstev pracujících proti dekretům bídy velmi ovlivnil vládní politiku a nutil i mnohé buržoazní poslance k opatrnému postupu, takže se pozice Lanielovy vlády nestaly příliš stabilními. Je příznačné, že Lanielova vláda padla v roce 1954 právě na otázce Indočíny.

Avšak ještě před svým pádem prosadila Lanielova vláda v parlamentu celou řadu zmocňovacích zákonů. Byly to zejména:

zákon z 31. 12. 1953 (finanční zákon), ukládající vládě zajistit do měsíce úspory 30 miliard franků, a to dekretem se silou zákona, schváleným ministerskou radou po vyjádření finančních komisí parlamentu;

zákon z 31. 12. 1953 (č. 53-1316) zmocňující vládu k určitému zvýšení daně z textilní výroby;

zákon z 31. 12. 1953 (č. 53-1324) zmocňující vládu k zásahům do rozdělení 250 miliard franků, schválených pro resort ministra pro rekonstrukci;

zákon z 2. 4. 1954 pověřující vládu provádět přesuny mezi jednotlivými kapitolami rozpočtu národní obrany (s povinností předložit dekrety k dodatečné ratifikaci parlamentu);

zákon z 10. 4. 1954 opravňující vládu k opatřením v oblasti daní, zejména k úpravě zdanění potravin;

zákon z 15. 4. 1954, který svěřuje vládě pravomoc upravovat dávky z importu. Tímto zákonem byla vytvořena *nová forma* delegovaného zákonodárství, protože texty přijaté vládou měly být předloženy Národnímu shromáždění ve formě návrhů zákonů aplikovaných ještě před jejich schválením parlamentem.

Je příznačné, že ve vládním programu nové vlády Mendès-

[16] V souvislosti s projednáváním Lanielova finančního zákona je třeba upozornit na protinávrh komunistické poslanecké skupiny, podle něhož měly být velké kapitalistické podniky zbaveny daňových výhod a tím zvýšeny státní příjmy o 60 miliard franků, dále pak sníženy vojenské výdaje v Indočíně v r. 1953 o 35 a v r. 1954 o 70 miliard franků, který byl buržoazní většinou zamítnut, přesto, že tehdy již válka v Indočíně byla pro Francii bezvýhledná.

France se objevil požadavek plných mocí jako podmínka existence vlády.

Již brzy po vytvoření vlády Mendès-France byl přijat *zákon ze 14. 8. 1954 č. 54-809* „zmocňující vládu k uskutečnění *programu finanční rovnováhy, hospodářského rozvoje a sociálního pokroku*".

Tento zmocňovací zákon, formulovaný jako společný článek, dal vládě k dispozici široké pravomoci v hospodářských a finančních otázkách, a to zejména v těchto směrech:

1. „Pokračovat v hospodářském rozvoji a růstu národního důchodu". Pokud jde o tyto otázky, bylo vládě umožněno činit opatření, směřující např. k rozdělování investic, veřejných prací, opatření v otázkách vědeckého výzkumu a výstavby bytů, elektrifikace vesnic aj., a to na základě plánů na několik let, stanovených nejpozději do 3 týdnů se souhlasným vyjádřením finančních komisí parlamentu. Dále byla vláda zmocněna činit opatření k povzbuzení spoření, povzbuzení soukromých investic, reformě úvěrového systému apod. Sem spadají i četná zmocnění tohoto zákona, směřující k přestavbě zemědělského hospodářství orientací výroby, scelováním a „přeskupením podniků neschopných života" apod. Dále byla vláda zmocněna k opatřením k podnícení hospodářského rozvoje v regionálním měřítku.

2. „Normalizovat a snížit ceny výrobků". Do této skupiny spadají zmocnění k opatřením na „ulehčení sociálních a daňových povinností zatěžujících podniky", aniž by však mohly být sníženy dávky sociálního pojištění a rodinné přídavky, dále opatření k ulehčení finančních povinností podniků, spojených s nákupem energie, ke zřízení kapitálových dotací pro národní podniky apod. Sem spadají i zmocnění k úpravě úpadků a právních likvidací, koordinace a reorganizace dopravy, spotřebních úvěrů, daňové kontroly aj.

3. „Zvýšit kupní sílu a jistotu zaměstnání." Pokud jde o tyto otázky, zmocnil zákon vládu činit opatření k podpoře podniků za účelem zvýšení zájmu pracujících na zvýšení produktivity práce, opatření ke snížení cen nebo zvýšení mezd a opatření k organizaci a financování fondů na přestavbu a adaptace podniků.

4. Kromě toho je třeba se zmínit i o některých dalších zmocněních k zajištění investic pro rozvoj zemědělské, průmyslové výroby v zámoří, zavádění moderní techniky atd.

V rámci plných mocí, které byly v zákonu vypočteny, dekrety vlády měnily a rušily zákony s výjimkou věcí, svěřených zákonům ústavou, republikánskou ústavní tradicí, jejíž principy jsou pojaty do preambule, dále s výjimkou otázek ochrany majetku a veřejných svobod. Tyto dekrety rovněž nemohly omezit práva místních orgánů pokud jde o elek-

třinu a plyn. Dekrety s mocí zákona měly být dodatečně předloženy k ratifikaci parlamentu (do 31. 5. 1955).

Plné moci podle zákona zůstaly však omezeny pouze na existující vládu a končily demisí kabinetu.

Tímto zmocňovacím zákonem, jak prohlásil zpravodaj finanční komise v Radě republiky, dostal předseda vlády k dispozici „klavír bez partitury".[15] I tento zákon je nutno pokládat za nepochybně *protiústavní*. Velmi výrazně se v něm projevují rovněž tendence řízeného hospodářství, jejímž hlavním nositelem byla právě vláda. Stačí vzpomenout, že na základě tohoto zákona přijala vláda asi 130 dekretů, upravujících nejrozmanitější otázky hospodářského života země, např. reorganizaci obchodu, tříletý program výstavby školních budov, bytovou výstavbu, rekonstrukci průmyslových objektů, fuze společností, problém cukrovky a alkoholu, otázku pracovních úrazů, mateřskou dovolenou, sociální pojištění, scelování pozemků aj.

Z názvů a textů tohoto zmocňovacího zákona vzniká dojem, jako by šlo o pokrokový zákon, který měl přinést Francii hospodářský rozkvět a blahobyt. I když by bylo těžko možné vykládat opatření těchto dekretů od prvního do posledního písmena jakožto reakční a pro pracující veskrze škodlivé, nelze tyto dekrety vcelku hodnotit pozitivně. Vláda Mendès-France, opírající se o podporu jiných politických sil v parlamentě než předchozí Lanielova vláda a v hospodářském životě zejména o střední a drobné podnikatele (ovšem nikoli jen o ně), využila v široké míře sociální demagogie a taktiky kompromisů k řešení rozporů velkých a drobných podnikatelů. Že tuto politiku nebylo lze nekonečně udržet, stalo se brzy zřejmé. Mendès-France sice uvolnil určité finanční rezervy zastavením války v Indočíně, avšak systém státních subvencí a daňových úlev kapitalistickým podnikům za účelem „hospodářského rozvoje", dále podpory a příspěvky drobným a středním podnikatelům na zavírání „nerentabilních podniků", jakož i podpory na modernizaci zařízení, výdaje na plán scelování pozemků, který stejně jako plán bytové výstavby zkrachoval, státní pomoc vývozcům (v roce 1955 110 miliard franků), státní kredit cizím dovozcům francouzského zboží (v r. 1955 250 miliard franků) a další státní výdaje udržely i nadále francouzské finance v nepříliš záviděníhodném stavu.

Rovněž začátek činnosti vlády Edgara Faura je poznamenán zmocňovacím zákonem. Parlament vydal zákon č. 55-349 z 2. 4. 1955, „kterým byly svěřeny vládě zvláštní plné moci ve věcech hospodářských, sociálních a daňových."

Plné moci poskytnuté Faurově vládě lze rozdělit do těchto skupin:

[15] Viz Conseil de la République, Débats, Journal Officiel z 13. 8. 1954.

1. Vláda mohla až do 20. 5. 1955 použít zmocnění poskytnutá předchozí vládě zákonem ze 14. 8. 1954.

2. Dále byla vláda zmocněna k vydávání dekretů se silou zákona, přijatých za podmínek čl. 6 zák. č. 48-1268 (tj. dekrety přijaté v min. radě po vyjádření Státní rady a po zprávě min. financí a hospodářství a zainteresovaných ministrů), jimiž mohla činit zejména tato opatření:

a) do 30. 6. 1955 činit opatření k rozvoji oblastí, které trpí nezaměstnaností nebo nedostatečným hospodářským rozvojem (zejména opatření k přestavbě zemědělství, rozvoji průmyslu a turistiky);

b) do 30. 4. 1955 provést úpravy v daňovém zákonodárství (zrušení či snížení urč. daní a zavedení nových daní);

c) kromě toho obsahoval tento zákon řadu ustanovení o daňové kontrole. Zvlášť je třeba upozornit na čl. 33 (tzv. „amendement Dorey") zákona ze 14. 8. 1954, který byl zaměřen proti masově se rozvíjejícím akcím obchodníků a řemeslníků proti kontrolám berní správy. Předvídal použití trestních sankcí pro vzpírání se daňovým kontrolám;

d) do 31. 7. 1955 upravit nařízením otázky, stanovené článkem 16 ústavy. Toto zmocnění je zvláště významné z hlediska zkoumání ústavnosti tohoto zákona. Vládě se jím dostalo pravomoci upravit nařízením se silou zákona (přijatým po vyjádření finančních komisí parlamentu) celý způsob předkládání státního rozpočtu parlamentu. Měla tudíž možnost stanovit ze svého hlediska nejvýhodnější postup.

Otázka úpravy *předkládání státního rozpočtu* je nesporně záležitostí, která je v parlamentárním systému vyhrazena parlamentu. Porušení ústavy je tedy zřejmé již z této skutečnosti. Avšak nejen to. Aby nebylo nejmenší pochybnosti, svěřil čl. 16 odst. 2 francouzské ústavy úpravu předkládání rozpočtu výslovně organickému(!) zákonu. V tomto ohledu, jak vidno, porušil zmocňovací zákon nejen ústavu, ale i oficiální reakční pojetí delegovaného zákonodárství, které nemůže nepřiznat, že zmocnění vlády se nemohou týkat otázek *výslovně ústavou svěřených zákonu* (a tím spíše organickému zákonu).

Téměř půl druhého sta vládních dekretů s mocí zákona vydaných na základě zmocnění tohoto zákona svědčí o tom, v jak rozsáhlé míře rezignoval francouzský parlament v zákonodárství.

Ihned následujícího dne došlo k vyhlášení zákona č. 55-385 ze 3. 4. 1955, „kterým se zřizuje instituce nouzového stavu a tento se vyhlašuje pro Alžírsko".

Tím dostala francouzská vláda vedle možností spojených s vyhlášením výjimečného stavu a stavu obležení do rukou další zbraň. Nouzový stav podle tohoto zákona sice mohl být vyhlášen pouze zákonem („v případě bezprostředního nebezpečí vážného porušení veřejného pořádku nebo

v případě událostí, které svou povahou a vážností představují veřejné ohrožení"), avšak po jeho vyhlášení dostala vláda do rukou nejrozsáhlejší pravomoci. Je třeba připomenout, že od vyhlášení nouzového stavu pro Alžírsko tímto zákonem trval tento stav v Alžírsku po celou 4. republiku.

Důsledky vyhlášení nouzového stavu pro Alžírsko spočívaly v rozšíření pravomoci vlády, ministra vnitra, generálního guvernéra v Alžíru a prefektů, v možnosti nastolit režim vojenské a policejní diktatury. Prefekt měl pravomoc např.:

omezit svobodu pohybu osob i dopravních prostředků;
omezit svobodu pobytu;
zakázat veřejná shromáždění, jež ruší veřejný pořádek;
nařídit uzavření divadel, kin a místností pro shromažďování osob;
nařizovat neomezené domovní prohlídky;
zavést cenzuru tisku, rozhlasu, filmových a divadelních představení atd.

Článek 6 zákona sice zakázal zřizování koncentračních táborů, avšak čl. 12 na druhé straně rozšířil kompetenci vojenských soudů.

Výsledky tohoto období nouzového stavu v Alžírsku není třeba zvláště připomínat.

Rozpočet Francie se ani v roce 1955 neobešel bez obtíží a tak použila vláda obvyklého prostředku zmocňovacího zákona [finanční zákon na rok 1955 č. 55-722 z 27. 5. 1955 —!—] k zajištění úsporných opatření.

Vláda Guy Molleta, vytvořená po volbách v lednu 1956 na základě levicové většiny v Národním shromáždění, žádala rovněž ve svém programu udělení plných mocí, a to zejména v souvislosti s Alžírskem.

Tato vláda zpočátku nastoupila ve srovnání s předchozí vládou nový kurs. Již 23. 3. 1956 schválilo Národní shromáždění vládní návrh zákona „zmocňujícího vládu, aby provedla dekretem řadu správních, politických a hospodářských reforem v zámořských územích" a zákon č. 56-204 „o rozšíření různých zákonodárných ustanovení, platných v metropoli, na Alžírsko". V prvém případě se dostalo vládě zmocnění k širokým reformám na povznesení hospodářské a životní úrovně v Alžírsku, ve druhém případě pak zmocnění rozšiřovat dekretem platnost francouzských zákonů na Alžírsko (třeba uvážit, že mezi jiným celá řada zákonů o mzdách, pojištění apod. do té doby v Alžírsku neplatila).

Tyto dílčí reformy nemohly však zdaleka uspokojit spravedlivé požadavky alžírského lidu, zvláště když v základní otázce sebeurčení národa zůstával Mollet na buržoazních pozicích.

Avšak nejen v otázkách Alžírska, nýbrž i ve finančních a vůbec hospodářských otázkách lze během trvání Molletovy vlády uvést řadu příkladů delegovaného zákonodárství.

Zmocnění v daňových otázkách poskytl vládě zákon č. 56-1328 z 29. 12. 1956, pověřující vládu zejména, aby dekrety provedla úpravy některých daní a dávek z produktů a služeb běžné potřeby (šlo zejména o zrušení či snížení některých daní). Rovněž finanční zákon na rok 1957 č. 56-1327 poskytl vládě určitá zmocnění (viz např. čl. 3).

Když v květnu 1957 padla Molletova vláda, jíž neodhlasovalo Národní shromáždění zmocnění k zavedení dalších daní, staly se další zmocňovací zákony požadavkem nové vlády Bourgès-Maunouryho.

Prvním z nich byl zákon č. 57-716 z 26. 6. 1957 „o hospodářském a finančním ozdravění". Na základě čl. 2 tohoto zákona získala vláda právo „za účelem snížení výdajů na činnost správy" provést reformu správy „ve správním, průmyslovém a sociálním sektoru státu". Kromě toho pověřil tento zákon vládu k provedení opatření (dekrety po vyjádření Státní rady a ve lhůtě do 31. 12. 1957) k zajištění 200 miliard(!) úspor. K tomu vybavil zmocňovací zákon vládu pravomocí omezit, zrušit nebo jinak změnit finanční důsledky kteréhokoliv zákona či nařízení, pokud si jejich realizace vyžaduje přímých nebo nepřímých výdajů státu nebo zařízení či organismů, jež jsou pod dohledem státu. Jde tedy o velmi široké zmocnění (jež se již v praxi 4. republiky vyskytlo), v důsledku něhož mohla vláda podstatně omezit, byť dočasně *zákonodárnou suverenitu parlamentu*. Zákon stanovil pro širokou dekretální pravomoc vlády omezení pouze u věcí svěřených zákonu ústavou, republikánskou ústavní tradicí, zejména vyjádřenou v preambuli ústavy, věcí ochrany majetku a veřejných svobod. Zákon předepsal rovněž do 31. 10. 1957 ratifikaci parlamentem, při čemž předvídané dekrety se silou zákona měly vstoupit v účinnost dnem 1. 1. 1958, jestliže je parlament nezamítne (tzn. i v případě, že je ve stanovené lhůtě parlament vůbec neprojedná!).

Hledání finančních zdrojů pro další vedení alžírské války vedlo v poměrně krátké době i ke krizi vlády, která byla vystřídána vládou Gaillardovou. Vládě Bourgès-Maunouryho podařilo se však ještě před jejím pádem prosadit další zhoršení zákona o plných mocích vládě pro Alžírsko. Vedle pravomocí, které dostala exekutiva na území Alžírska na základě cit. zákona z r. 1955, použitého rovněž Molletovou vládou, zmocnil parlament vládu Bourgès-Maunouryho i ke zřizování koncentračních táborů s možnostmi preventivní vazby až do 21 dnů a s obdobnými možnostmi zasáhnout i proti Alžířanům na území metropole.

První starostí Gaillardovy vlády bylo *prodloužení zmocnění* tohoto zákona. Když dosáhla vláda tohoto cíle, dal ke sklonku roku 1957 rostoucí schodek státních financí podnět k dalším žádostem Gaillardovy vlády o plné moci, tentokrát v otázkách hospodářských. Stále žhavá otázka, v jaké míře ponesou tíhu nových daní kapitalistické společnosti a v jaké

míře pracující masy, se ke konci roku téměř stala příčinou pádu Gaillardovy vlády, která jen s krajními obtížemi prosadila zákon č. 57-1263 „o obnovení hospodářské a finanční rovnováhy".

§ 1 tohoto zákona zmocnil opětovně vládu k opatřením na snížení veřejných výdajů a k úpravě způsobu předkládání státního rozpočtu. Kromě toho poskytl zmocňovací zákon vládě pravomoc činit řadu opatření např. k usnadnění a podnícení vývozu, k „stabilizaci" cen a změnám v organizaci obchodu, k opatřením ve mzdovém systému a další.

Všechna tato opatření mohla vláda činit dekrety, přijatými po vyjádření Státní rady, a to zpravidla ve lhůtě do 30. 6. 1958.

Další obdobná zmocnění k úsporným opatřením získala Gaillardova vláda na základě finančního zákona na rok 1958 (č. 57-1344 z 30. 12. 1957). Rovněž další finanční zákon na rok 1958 z 29. 3. 1958 (č. 58-336) poskytl vládě některá významná zmocnění. Např. čl. 19 stanovil v souvislosti s náhradou válečných škod v Indočíně, že náhrada může být na žádost poškozeného poskytnuta ve měně metropolní Francie, při čemž měl být přepočet proveden nikoli podle oficiálního kursu, nýbrž podle zvláštního koeficientu, který vláda stanovila dekretem po souhlasném vyjádření obou finančních komisí (který zvýhodnil francouzskou měnu — k vydání nařízení však došlo až za 5. republiky — viz nařízení č. 58-1011 z 24. 10. 1958).

Jak je vidět, praxe dekretů-zákonů se stala ve stále rostoucí míře průvodcem všech vlád 4. republiky. Je charakteristické, že stejně jako konec 3. republiky byl spjat s delegovaným zákonodárstvím, byl s ním spjat i konec 4. republiky.

Tak jako Gaillard spojil i Pflimlin otázku existence vlády s udělením plných mocí pokud jde o Alžírsko a pokud jde o hospodářské a finanční otázky, zejména daně. Události však byly, jak známo, rychlejší a tak jediný zmocňovací zákon, který byl pro Pflimlina odhlasován, byl zákon č. 58-487 ze 17. 5. 1958 o vyhlášení *nouzového stavu na celém území Francie* na dobu 3 měsíců. I když navenek došlo k vyhlášení tohoto zmocňovacího zákona, který vlastně předal do rukou vlády nejširší plné moci a učinil z ní dočasně i formálně nejvyšší orgán státní moci, jakoby na obranu 4. republiky proti alžírským vzbouřencům, běh událostí ukázal dostatečně jasně, že ve skutečnosti sehrál tento zákon spíše úlohy záruky nerušeného předání moci generálu de Gaullovi.

Konec 4. republiky připomíná, pokud jde o zákonodárství se zarážející podobností konec 3. republiky. 10. 7. 1940 schválil narychlo svolaný parlament svůj poslední zmocňovací zákon 3. republiky, kterým svěřil veškerou moc do rukou vlády. *3. 6. 1958* byl přijat zákon *„o plných mocích daných Národním shromážděním vládě"* s jediným článkem, podle ně-

hož vláda získala možnost cestou dekretů s mocí zákona do 6 měsíců učinit opatření „potřebná pro povznesení národa". Některé otázky byly výslovně na rozdíl od návrhu vlády, ze zmocnění vyňaty. Šlo o otázky svěřené zákonu republikánskou ústavní tradicí, vycházející zejména z prohlášení dosavadní ústavy a Deklarace lidských práv, dále o výkon veřejných a odborářských svobod, o otázky kvalifikace zločinů a trestných činů, stanovení příslušných trestů, trestního procesu, otázky změn základních garancí daných občanům, jakož i o otázky volebního zákonodárství. Všechny dekrety přijaté na základě tohoto zákona podléhaly dodatečné ratifikaci předsednictva Národního shromáždění po uplynutí stanovené lhůty.

Tento zmocňovací zákon byl opravdu již labutí písní parlamentu 4. republiky. S výjimkou vymezených otázek přecházela veškerá zákonodárná pravomoc na vládu. Avšak ve skutečnosti tím, že parlament po této své ústavní a zákonodárné sebevraždě se již nesešel (řádné zasedání končilo až v červenci), zůstaly zákonodárné pravomoci parlamentu fiktivními a *jediným skutečným zákonodárným orgánem byla až do konce 4. republiky vláda.*

Avšak nejen to, textace věcí vyňatých ze zákonodárné pravomoci vlády byla volena tak, že rozšířila pravomoc i na otázky, které jsou výslovně *ústavou* svěřeny zákonu. Je příznačné, že ve výčtu v zákoně obsaženém nebyla klausule „věcí svěřených zákonu ústavou", tak jako např. v předchozích zmocňovacích zákonech nebo i ve vyjádření Státní rady z 6. 2. 1953.

Vzhledem k celkové koncepci ústavy, k článku 13 a uvedeným skutečnostem nelze přirozeně tento zmocňovací zákon pokládat za ústavní.

Ústavní zákon o změně článku 90 ústavy, přijatý rovněž 3. 6. 1958, se stal zcela logickým vyvrcholením vývoje 4. republiky. Znamenal absolutní negaci nejzákladnějších principů ústavy, přijaté v r. 1946. Je stejný jako cesta k převratu v květnu 1958. Na jedné straně se okázale hlásil k principům parlamentarismu, na druhé straně však se zcela od nich odkláněl. Na základě parlamentárního systému je sice přípustné, aby parlament pověřil vládu vypracováním návrhu ústavy, je však zcela vyloučeno, aby tento návrh ústavy nebyl předložen nejvyššímu zastupitelskému sboru ke schválení, i když podléhá ještě schválení referendem. Cesta návrhu ústavy od vlády přes parlament k referendu je parlamentární, avšak cesta ústavního návrhu od vlády *mimo parlament* přímo k referendu odpovídá koncepci vlády či vůbec exekutivy pojaté nezávisle na parlamentu, což je parlamentarismu cizí. Ústavní zákon o změně čl. 90 ústavy znamenal tak ještě uvnitř 4. republiky předzvěst dalšího ústavního vývoje již tímto svým pojetím přijímání nové ústavy.

c) Druhy zmocňovacích zákonů

Srovnáme-li vzájemně jednotlivé zmocňovací zákony, nelze nevidět určité rozdíly mezi nimi.

Jiný rozsah a jiný význam mělo např. zmocnění zákona ze 17. 8. 1948 nebo zákona z 11. 7. 1953 rozšiřujících generálně a bez jakéhokoli časového omezení doménu tzv. nařizovací moci a odlišný rozsah a význam měla zmocnění méně široká. Často však zákony obsahovaly řadu svým rozsahem i významem odlišných zmocnění.

Z tohoto hlediska je možno rozdělit zmocňovací zákony do několika skupin:

1. První skupinu tvoří zmocnění, která umožnila vládním dekretům pouze ignorovat určitá ustanovení zákonů, při čemž pro ostatní případy zůstávala tato ustanovení zákonů v platnosti (např. čl. 73 zákona z 14. 4. 1952, zákon z 31. 12. 1951 aj.).

2. Druhou skupinu tvoří zmocnění, která umožnila vládním dekretům „zjednodušit" daňové předpisy (zákony) — např. zákony z 24. 9. 1948, 14. 4. 1952, 27. 5. 1955 aj. Zde šlo již o zmocnění většího rozsahu, s účelem nejen ignorovat, nýbrž změnit ustanovení zákona, tzn. nahradit je jiným ustanovením cestou dekretu, při čemž byla zákonem dána směrnice pro obsah nové úpravy dekretem („zjednodušení", tj. nikoli úplná likvidace starého řešení).

3. Třetí skupinou jsou zmocnění, na jejichž základě mohla vláda měnit a rušit některá ustanovení zákonů (zejména pokud jde o úspory). Jsou např. zákony z 24. 9. 1948, 5. 7. 1949, 31. 7. 1950, zákon z 6. 8. 1955 aj. V těchto případech nešlo již jen o „zjednodušení" dosavadní úpravy, nýbrž o její nahrazení novou úpravou nezávisle na dosavadním pojetí.

4. Čtvrtou skupinu tvoří zmocnění zákonů, umožňujících vládě rušit či měnit dekrety se silou zákona veškeré zákonné předpisy v určitých oblastech společenského života, tedy rušit i celé zákony. Tato zmocnění obsahovaly např. zákony ze 17. 8. 1948, 11. 7. 1953, 15. 4. 1954, 14. 8. 1954. Zmocnění se však týkala jen určitých pozitivních (i když široce a nepřesně) v zákoně vymezených otázek.

5. Poslední skupina zahrnuje zmocňovací zákony, které umožnily dekrety s mocí zákona ve všech oblastech společenského života, pokud zákon nestanovil výjimku. Jde tedy o případy, kdy zmocňovací zákon buď otázky, jichž se mohl dekret s mocí zákona týkat, vůbec nestanovil, nebo je stanovil jen demonstrativně a naproti tomu vypočetl pouze záležitosti, jichž se úprava nesměla týkat. To je případ zákonů o nouzovém stavu v Alžírsku, dále zákona ze 17. 5. 1958, kterým se rozšířil nouzový stav na dobu 3 měsíců na celé území Francie, a konečně zákona z 3. 6. 1958 o plných mocích vládě k opatřením „potřebným pro povznesení národa".

Zmocňovací zákony 4. republiky se vzájemně lišily i podle toho, jaká formální omezení stanovily pro dekrety s mocí zákona.

V některých případech vycházela parlamentní většina z toho, že je třeba, aby bylo učiněno suverenitě parlamentu „zadost", stanovit i určité formální garance omezenosti dekretů s mocí zákona.

Tak v některých případech předepisovaly zákony dostatečnou ratihabici dekretů s mocí zákona Národním shromážděním (např. zákon z 31. 1. 1950, 30. 11. 1950 aj.). Toto ustanovení se však ve zmocňovacích zákonech 4. republiky nevyskytuje příliš často.

V jiných případech stanoví zákon určitou časovou lhůtu, v níž bylo Národní shromáždění povinno zaujmout k vládnímu návrhu stanovisko (např. zákony z 21. 12. 1948, 8. 8. 1951, 7. 2. 1955). Bližší úprava byla různá. Např. podle zákona ze 7. 2. 1953, nezamítlo-li v této době NS vládní návrh, mohl být tento uveden v platnost dekretem. V ostatních případech je postavení NS slabší. Např. podle zákona z 8. 8. 1951 mohla vláda zajistit úspory dekretem s mocí zákona právě tehdy, když je v určité lhůtě a v určité výši Národní shromáždění neschválilo. Národní shromáždění mělo tedy na vybranou pouze pokud jde o právní formu, nikoli pokud jde o obsah. Buď byly úspory zajištěny zákonem, nebo dekretem s mocí zákona. Podobně i u zákona z 21. 12. 1948 mohla vláda, v případě, že nebude vládní návrh zákona do dvou měsíců po předložení Národním shromážděním schválen, jej uvést v platnost dekretem s mocí zákona, v tomto případě se souhlasem finančních komisí parlamentu.

Souhlas finančních komisí byl požadován i u dekretů na základě zákona z 29. 3. 1958. Tato celkem výjimečná klausule ovšem nemohla nahradit to, co parlament zmocňovacím zákonem ztratil. Často bylo zmocňovacími zákony požadováno před vydáním dekretů s mocí zákona vyjádření Státní rady nebo vyjádření finanční komise NS či obou komor. Toto „vyjádření" (avis) však již nemělo na rozdíl od předchozího případu pro vládu formální závaznost a představovalo spíše politickou proklamaci na uklidnění veřejného mínění než záruku kontroly parlamentu.

•

Dlouhá řada zmocňovacích zákonů a široká praxe dekretů s mocí zákona v průběhu 4. republiky opravňují ke kritickým závěrům pokud jde o uplatnění parlamentarismu v oblasti zákonodárství.

Především se zcela jasně a mimo jakoukoli pochybnost ukazuje, že delegované zákonodárství za 4. republiky bylo institucí vysloveně *protiústavní*. Jeho rozpor s článkem 13 ústavy je zcela zřejmý.

Naskýtá se otázka, zda byla praxe delegovaného zákonodárství nejen

protiústavní ve smyslu článku 13. ústavy, ale také protiparlamentární a tudíž protiústavní ve smyslu celkové koncepce ústavy zejména článku 3.

Zákonodárná činnost vlády je principům parlamentarismu cizí, je jaksi porušením pravidel „parlamentní hry", v níž je zákonodárná suverenita vyhrazena parlamentu. Právě proto by měla být každá intervence vlády do domény zákona „posvěcena" parlamentem ve formě zmocňovacího zákona. Toto zmocnění ovšem pouze *dokumentuje nenormálnost* a mimořádnost takové intervence vlády a nic víc. Nelze mít za to, že jím je sankcionována parlamentárnost delegovaného zákonodárství. V krajním případě, pokud to ústava dovoluje nebo předepisuje — a ústava 4. republiky tak nečiní — může být zmocněním parlamentu zajištěna ústavnost delegovaného zákonodárství. Avšak ústavnost není parlamentárnost. Ústava je právo. Kritériem parlamentárnosti však je shoda s *teorií* parlamentarismu. Ústavněprávní institut, vycházející z teorie parlamentarismu, nemusí totiž vždy plně této teorii odpovídat.

Proto každé zákonodárství v rukou vlády, ať již je po formální stránce provázeno čímkoli z hlediska obsahu, je menším nebo větším porušením principů parlamentarismu.

Rozhodující pro posouzení parlamentarismu v zákonodárství 4. republiky je tudíž především kvantita těchto zásahů vlády do zákonodárství a jejich obsah, význam, nikoli problém jejich ústavnosti (jakkoli ovšem ústava 4. republiky vycházela z parlamentarismu).

Téměř od počátku 4. republiky, zvláště pak od r. 1948 docházelo v trvale rostoucí míře k delegovanému zákonodárství, v důsledku čehož se vláda, i když v jistých mezích, stávala stále více i zákonodárným orgánem. Rozsah této intervence vlády do zákonodárství značně překročil praxi 3. republiky. Dekrety-zákony postupně v zákonodárství 4. republiky převládly nad zákony. Ve 4. republice uskutečňoval se tudíž *postupný přesun zákonodárné pravomoci parlamentu i jeho úlohy v zákonodárství na vládu, proces, který byl dovršen zmocňovacím zákonem z 3. 6. 1958.*

Neustálé kapitulace buržoazních většin parlamentu před nároky exekutivy nemohly se neprojevit i v poklesu autority nejvyššího zastupitelského sboru v očích celé Francie.

S postupem tohoto procesu stávala se ovšem celá řada ústavních článků *fikcí* a stával se v těchto směrech fiktivním i parlamentarismus v ústavě vyjádřený. Tato *degenerace parlamentarismu* v zákonodárství vytvářela krok za krokem již uvnitř 4. republiky nový, od formální ústavy odlišný systém, lépe vyhovující zájmům buržoazie v monopolistickém stadiu kapitalismu, systém omezující činnost parlamentu stále více jen na rámcové předpisy a všeobecnou kontrolu.

La délégation du pouvoir législatif en France sous la Quatrième République

(Résumé)

L'auteur du présent article se propose de confronter la conception de la souveraineté législative du parlement français sous la IVe République avec le processus de l'affaiblissement, aussi bien théorique que pratique, du rôle législatif de l'Assemblée nationale au cours des années 1946 à 1958.

La réglementation constitutionnelle de la souveraineté législative de l'Assemblée nationale sous la IVe République est caractérisée par la combinaison de la forme parlementaire du gouvernement avec le système du gouvernement d'Assemblée, ce dernier étant formulé, dans le domaine de la souveraineté législative, principalement aux articles 3 et 13 de la Constitution de 1946.

L'évolution politique de la IVe République avait été accompagnée de fréquentes affrontements du gouvernement, initiateur principal des lois, avec le parlement, porteur exclusif du pouvoir législatif. C'est elle qui incita les forces politiques gouvernantes à déployer leurs efforts en vue d'une révision théorique et pratique et, en fin de compte, de la liquidation de l'article 13 de la Constitution de 1946, stipulant que l'Assemblée vote seule la loi et ne peut déléguer ce droit.

L'auteur s'occupe tout d'abord des tentatives faites pour défendre théoriquement, de façon directe ou indirecte, la constitutionnalité de la pratique inconstitutionnelle du pouvoir législatif délégué, pratique appliquée sous la IVe République (Donnedieu de Vabres, Malézieux). Il examine ensuite les conceptions des auteurs qui se bornent à ne pas dénier à cette pratique le caractère de constitutionnalité (Prélot, André de Laubadère). Dans ce contexte, une sorte de borne-limite est formée par l'avis du Conseil d'Etat du 6 février 1953 qui, tout en représentant un certain compromis, n'en accepte pas moins la conception de la «délégalisation» des lois et de la délégation du pouvoir législatif, bien que limitée par quelques restrictions.

L'auteur offre ensuite un aperçu chronologique ainsi qu'une analyse des principaux traits des lois particulières relatives aux pleins pouvoirs promulguées durant toute la période de la IVe République.

En s'appuyant sur cette analyse, l'auteur en arrive à formuler quelques conclusions d'ordre général. Il constate notamment que pendant la durée de la IVe République, on vit dans certains domaines se réaliser un transfert progressif, au profit du gouvernement, du pouvoir législatif ainsi que de l'activité législative. Ce processus aboutit à la loi du 3 juin 1958 relative aux pleins pouvoirs et finit par provoquer une crise politique profonde et la disparition de la IVe République.

Traduit par Konstantin Jelinek

Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století

Josef Hanzal

Česká vesnice žila za feudalismu v těsném rámci panství, které jí vtiskovalo ráz uzavřeného mikrokosmu. V tomto světě existovala jako nejnižší právní jednotka obec a vesnická samospráva, jejichž funkce závisela především na feudální vrchnosti, ale byly zde i prvky samosprávné.

I když naše literatura věnovala v poslední době hospodářskému i právnímu vývoji na venkově značnou pozornost, nebyl vývoj a život obcí plně objasněn. Poměrně nejúplněji a nejspolehlivěji je prozkoumáno předhusitské období, v němž přežívala stará rodová občina.[1] V předbělohorském období byl zcela právem studován především hospodářský vývoj feudálního velkostatku a poddanské poměry.[2]

K plnému a správnému poznání českého venkova v období před Bílou horou je třeba osvětlit ještě hlouběji sociální a právní život venkovské obce jako určitého společenství poddaného lidu a funkci samosprávných orgánů. Bude nutné věnovat pozornost majetkovým poměrům obcí, přežívání starých zvyklostí, pozůstatkům občiny a vnějším snahám feudálů omezit obce, nebo je úplně podřídit své kontrole.

Vesnická obec a samospráva nabývala však i v této době některé nové prvky a funkce, jejichž význam se v literatuře někdy dost podceňuje.[3]

1. Obecní majetek

Základem majetku obcí byly v celém feudálním období společné pastviny, které byly v trojhonném hospodářství nezbytné. Proto i při zaklá-

[1] Shrnutí starší literatury pro dobu předhusitskou podal Fr. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, II, Praha 1957, zvl. str. 256—267.

[2] Ze starší literatury obsahují dílčí fakta studie: Fr. Vacek, *Práva vesské obce v 15. století*, Agrární archiv 3, 1916; K. Krofta, *Přehled dějin selského stavu*, 1. vyd., Praha 1919. Přehled bohatší nové literatury podal A. Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. stol.*, Praha 1960 a Vl. Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

[3] Zahraniční literatura se touto problematikou dosti soustavně zabývá; z posledních prací je to historie obcí na území dnešního Švýcarska a jižního Německa — E. Bader. *Dorfgemeinschaft und Dorfgemeinde. Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes* II, Weimar 1962.

dání nových vesnic ve 13. a 14. století nebo při přeměřování poddanské půdy musely být vesnice vybaveny občinou.[4] Majetek zůstal obcím i v 15. a 16. století, některé obce dokonce svůj majetek rozšířily zabráním farských pastvin a lesů. Ve společném vlastnictví obcí byly nejčastěji *pastviny, lesy a méně hodnotná půda;* pole patřily obcím již v předhusitské době zcela ojediněle. Již v této době lze v pramenech sledovat rozpad občiny, zabírání občinné půdy vrchnostmi a bohatšími poddanými. Užíváním společného úhoru a pastvin disponovala celá obec a některé výroky hrozí zabavením majetku tomu, kdo by se zprotivil rozhodnutí příslušných a obce.[5]

Ekonomické poměry za feudalismu se měnily velmi pomalu, proto i po husitské revoluci byla občina pro způsob hospodaření nezbytná.[6] Existenci tohoto společného majetku nelze vysvětlit jen jako přežitek staré občiny, ale i v průběhu druhé poloviny 15. století i v 16. století získávají obce nový společný majetek. Hlavně v podhorských oblastech byl v této době dostatek méně kvalitní, neobdělavatelné půdy, která nikomu nepatřila a kterou získávaly obce a o níž se vedly spory. Taková půda byla např. na Litomyšlsku; v polovině 15. století psal majitel vsi Mikuleč bakalář Johannes, litomyšlský měšťan: „Tehdy v ty chvíle za mého panování bylo ještě drahně pustin, kterých žádný dědic ani který příbuzný nepřidržel se. A já chtě sobě ty pustiny k užitku přivésti, některé jsem darmo dával a jiné jsem prodával k pravému purkrechtu".[7] I poddaní z dalších vesnic získávali pozemky; mezi třemi vesnicemi vznikl prudký spor, který rozhodla vrchnost tak, že pasení dobytka na pastvinách (zvaných stadliště) je povoleno všem poddaným zmíněných vesnic. Dále povolila vrchnost poddaným sekat dříví pro jejich potřebu v oněch pastvinách.

Na mnohé takové pozemky uplatňovali poddaní nároky, které dokládali starými privilegii; tak např. poddaní několika vesnic v Pošumaví, kteří sídlili na území zvaném královské Brdo na Volyňsku, uplatňovali své nároky na svobodné užívání pastvin, lesů a porostlin, které jim kdysi darovala královna Eliška a další panovníci potvrdili.[8] Po celé 16. a 17. století probíhal v této oblasti neustálý zápas mezi obcemi a okolními

[4] Fr. Graus, cit. d., str. 258.

[5] CDM X, č. 180, str. 203 „Item quum tota communitas amonet aliquos scabinos, quod ignorarent rebellas, et non facit, ille debit judici ½ fertonem. Hoc est communitas convenit in unum."

[6] Doklady uvádí A. Míka, cit. d., str. 39, pozn. 106.

[7] A. Tomíček, *Společné pastviny (stadliště) mikulečských, litrbašských a trstěnických r. 1451—1546*, ČDV X, 1923, str. 101.

[8] Fr. Teplý, *Zemská brána boubínská a její strážci Královácí*, ČSPS 39, 40 (1931, 1932); Státní archiv Třeboň, Historica; tamže Velkostatek Vimperk; Státní archiv Litoměřice, Velkostatek Vlachovo Březí, sign. IV, XI. Zajímavé je, že pošumavské obce svůj obecní majetek uhájily.

vrchnostmi (panství Vimperk, Vlachovo Březí a další) o užívání a hranice těchto lesů a pastvin.[9]

Ve většině horských oblastí se snažila neobdělané půdy zmocnit vrchnost z titulu, že je právním majitelem veškeré půdy v obvodu svého panství. Ve velké většině případů se jí to zdařilo; dosvědčují to zejména jiterní registra a emfyteutické smlouvy o prodeji této půdy na panstvích Nové Hrady, Náchod, Litomyšl aj.[10] Dostatek této půdy v uvedených oblastech dával však i nadále příležitost obcím, aby si udržely své pastviny a lesy. Za pasení dobytka v lesích a za dříví museli ovšem poddaní platit.[11]

Při užívání obecní půdy docházelo mezi obcemi a poddanými ke sporům, které řešily většinou samy obce za pomoci svědků a ubrmanů. Zajímavým svědectvím takové agendy je smlouva obce Todeň u Trhových Svin s dvořákem Zikmundem v roce 1477[12] „o pastvy, žaludy, bukev, cesty, louku, laznu, pastýře a strouhu." Obě strany se shodly, že mohou navzájem pást dobytek na svých pastvinách a v lesích na žaludech a bukvicích a v případě, že se jedné straně neurodí žaludy a bukvice, že jí druhá poskytne oves. Dále se obec a Zikmund dohodli o společném používání jedné cesty a obecní lázně a Zikmund se zavázal, že bude přispívat na obecního pastýře obilím, večeřemi a povozem.

Setkali jsme se zde se dvěma obecními zařízeními, která byla typická pro starou vesnici — byli to *obecní pastýři* a *lázně*. Společné vesnické lázně patřily již v předhusitské době k poměrně četnému zařízení na vesnici.[13] V době kolonizace dostávali ojediněle i rychtáři právo mít své vlastní lazebníky.[14] V 16. století se počet lázní na venkově zvýšil, jejich používání bylo vyhrazeno i pro vrstvy sociálně nižší; čelední řád z roku 1544 snižuje v sobotu pracovní dobu, aby „dělníci mohli, jak prý jest jejich obyčejem, vzíti lázeň".[15] V řadě vesnických řádů z té doby jsou pak zmínky o obecních lázních; toto zařízení vymizelo z venkova postupně, jak se zdá, po třicetileté válce.

Zato obecní pastýři patřili k typickým figurkám českého venkova až do doby nedávno minulé. Česká lidová tvorba literární, hudební, divadelní i výtvarná je pro nás bez motivů pastýřských dost těžko myslitelná.

[9] Zdrojem neustálých sporů mezi obcemi téměř ve všech oblastech Čech byly hranice v lesích a mezi pastvinami, protože ty nebyly většinou přesně vymezeny.

[10] Vl. Procházka, *Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550—1700*, PHS 5, 1959.

[11] Na novohradském panství představovaly platy z hájemství podstatnou složku v příjmech velkostatku (urbáře panství z 2. pol. 16. stol., Státní archiv Třeboň, Historický archiv Nové Hrady).

[12] J. Kalousek, *Řády selské* ... AČ XXII, č. 24, str. 23—24.

[13] Fr. Graus, cit. d., str. 61.

[14] Ibid., str. 63, 93.

[15] K. Krofta, cit. d., str. 81.

Na některých českých vesnicích bylo už před Bílou horou zvykem pasení dobytka střídou, to znamená, že z každého hospodářství byl dáván střídavě k dispozici jeden člověk ke střežení vesnického stáda.[16] Ale spíše se obcím vyplácelo mít zvláštního pastýře, který každé ráno svolával hovězí dobytek i ovce a vyháněl je na pastvu. Pastýř chodil střídou od statku ke statku, kde dostával stravu a na vánoce byl obvykle obdarován peněžitými a naturálními přídavky.

Sociální postavení pastýřů bylo nestejné, záviselo především na bohatství vesnice a na velikosti stáda, které pásl. V pramenech nacházíme pastýře, kteří stěží obhájili holou existenci, ale i poměrně zámožné jednotlivce. Od poloviny 16. století se pokouší panský důchod postihnout nějakým způsobem i tuto vrstvu; nejčastěji to měly být některé naturální dávky, odvádění pepře, soli, vlny aj. Pastýři se tomu pochopitelně bránili a namnoze získávali i podporu obcí; tak ve sporu Wolfa Dobrohosta z Ronšperka s městem Horšovským Týnem a s devíti okolními vesnicemi si obce stěžovaly, že by nemohly mít pastýře, protože Wolf chce, aby mu každý pastýř odevzdával libru pepře. Delegovaní rozhodčí ve sporu (krajský hejtman, šlechtici a měšťané z okolí) rozhodli, že Wolf k tomu nemůže pastýře nutit a že závisí na jejich dobré vůli, zda mu chtějí pepř odevzdávat.[17] Právní postavení pastýřů nebylo stejné jako ostatních poddaných; nebyli totiž spjati s rustikální půdou a mohli z vesnice odejít. S obcí uzavírali obvykle jakousi smlouvu.

Kromě pastvin a lesů patřily obcím v 15. a 16. století ještě v menší míře *rybníky* a *potoky*. Na novohradském panství v jižních Čechách mělo několik obcí rybníky, v nichž se chovaly ryby na výlov; většinou to byly menší rybníčky, které neměly pro hospodaření velkostatku zvláštní význam.[18] Rybolov podobně jako myslivost byl v zásadě poddaným zakázán; opatření stíhající jej se zostřují zvláště v druhé polovině 16. století, mnohé vrchnostenské instrukce zakazovaly poddaným nošení zbraní a loveckého a rybářského náčiní, např. řád Kunaty Dobřenského z Dobřenic přikazuje: „rybníci, řeky a potokové vám se zapovídají pod ztrátením očí i hrdla". Přesto však někde zůstaly rybníky i potoky obcím, jako např. ve vsi Prunéřově, která si v řádu, jenž si sama dala, vyhradila právo rybolovu v potoce.[19]

[16] A. Míka, cit. d., str. 59.
[17] AČ XXIII, č. 43, str. 54.
[18] StA Třeboň, HA Nové Hrady, urbář z r. 1564.
[19] „Auch rugen und lautmeren wir unser Gemein in Dorf auf und nider: desgleich verbitten wir unsere Gemein Bach, so weit und lang er unser ist als bis zum steinern Brüsklein unter dem Dorf, das uns den Niemandts enge darinnen fischen soll, den er hab Erb und Eigens; und wer also Erb und Eigens hat, mag darin fischen und auf def einig wessern, wie vor altershero gebreuchlich und geschehen ist." (AČ XXII, č. 130, str. 295).

Obecní majetek, jakkoli byl nepatrný ve srovnání s půdou a podniky panství, poskytoval některým obcím určité hospodářské možnosti a práva zasahovat do správy svých věcí.

2. Vesnická samospráva a vnitřní život obce

Třebaže život a uspořádání poměrů na venkově řídila a ovládala v první řadě feudální vrchnost a její úředníci, byla zde ještě obec a její samospráva, která větší či menší měrou toto působení ovlivňovala a uváděla je v život. Kořeny vesnické samosprávy je třeba hledat v původní obci a ve správě společného občinného vlastnictví; nejstarší zmínky o vesnické samosprávě se vyskytují již na počátku 13. století.[20] Právní vytváření obecních úřadů (ovšem ve feudálním smyslu) nastává až v další době, za prosazování emfyteuse a pod vlivem městského práva.[21] V čele samosprávy byl *rychtář*, který byl zástupcem vrchnosti na vsi, ale který byl zároveň reprezentantem celé obce. Rychtář měl podle jedné listiny z roku 1400 „na súdě seděti a lidi úročné ... spravovati, súditi a všecky skutky jich vynášeti".[22] Nepochybně ve 14. a 15. století se vesnická samospráva rozvinula do těch forem, jaké známe ze 16. století, v pravomoci vesnické samosprávy existovaly ovšem značné rozdíly.

Doba předbělohorská je bezpochyby obdobím nejživějšího působení obcí a samosprávy, ale je již omezena vrchnostenskými zásahy, které jsou však motivovány měnícím se charakterem feudálního velkostatku.

Na venkově zůstávala instituce *rychtáře a konšelů*, v oblasti magdeburského práva zvaných „obecní starší". Podstatně však ubylo svobodných rychtářů, kteří získali dědičná rychtářství většinou již lokačními listinami ve 13. a 14. století, naprosto převažující část rychtářů byli rychtáři volení či dosazovaní. V tom se lišily Čechy od Moravy, kde bylo mnohem více svobodných rychet, které měly zvláštní výsady a k nimž patřili místy i poddaní.[23]

V otázce pravomoci a působnosti samosprávy není možné vyslovit jednoznačný soud, protože zde byly velké místní rozdíly. I když o osobě rychtáře ve velké většině případů rozhodovali panští úředníci, byl rychtář s konšely formálně volen na výročním *vesnickém soudě*, často se

[20] Fr. Graus, cit. d., str. 260.

[21] J. Susta, *Dvě knihy českých dějin I*, str. 30. Graus (cit. d., str. 26) tento vliv vylučuje, ale neprávem, neboť instituce rychtářů a konšelů na vesnici měla nesporný vzor ve městech.

[22] Fr. Graus, cit. d., str. 262.

[23] Fr. Matějek, *Feudální velkostatek a poddaný lid na Moravě s přihlédnutím k přilehlým územím Slezska a Polska*, Praha 1959; J. Novotný, *Svobodní rychtáři na Moravě ve Slezsku a v sousedních územích německé kolonisace*, H M 3, 1958.

jím stával jeden z konšelů, někdy na základě jejich návrhu (v Loučanech na Moravě jmenoval pán fojtem osobu navrženou konšely a která měla více hlasů od obce).[24] Na jmenování konšelů, jichž bylo obyčejně 4—6, měla větší vliv obec; pochopitelně obec v tomto případě představovaly především zámožnější vrstvy. V úřadech rychtáře a konšelů se střídají zhruba stále stejné osoby z řady sedláků; zahradníci, podruzi a ostatní vrstvy venkovského lidu nepřicházeli vůbec v úvahu. Vrchnost měla zájem, aby se rychtářem stával někdo spolehlivý a jí oddaný, ale musela dbát i zájmu obce, protože jen tak mohl být zajištěn klid na vesnici a plnění vrchnostenských nařízení.

V průběhu 15. století i v 16. století si obce skládaly samy své *řády, zřízení* či *artikule*. V českých oblastech jsou tyto řády obsaženy ve velkých vrchnostenských instrukcích.[25] Tyto důležité právní dokumenty jsou plodem dlouholetého vývoje a tradic a shrnují všechny zvyklosti a řády, k nimž vesnický kolektiv dospěl v otázkách vzájemného poměru, práv a správy. Zvláštní charakter mají tyto řády v německých oblastech, kde se nazývají „Ruge, Banntaidinge, Taidinge, Weisthümer", což je běžný název této instituce v zemích rakouských.[26] Kalousek nazval tyto dokumenty řády samodílnými; několik jich vydal pro oblast severozápadních Čech.[27]

Vesnická samospráva byla nejnižší správní orgán, s nímž se poddaní nejčastěji stýkali. Na rychtáře, konšely a vesnický soud přenášel feudál část své pravomoci. Okruh působnosti vesnické samosprávy můžeme rozdělit zhruba do čtyř oblastí: působnost hospodářská, policejní a mravnostní, majetkoprávní a soudní.

•

V oboru hospodářském měla samospráva na starosti jednak vlastní obecní hospodářství a dále dohled nad vrchnostenskými podniky, zejména dvory. Tato funkce jí připadla až v 16. století v důsledku rozvoje režijních forem vrchnostenského hospodaření. V tom byl chytrý záměr vrchnosti, která takto prováděla kontrolu svých úředníků a šafářů neplacenými lidmi přímo z vesnice. Rychtář a konšelé měli dohlížet zvláště tam, kde šlo o příjmy a vydání peněz a naturálií ze dvorů, mlýnů a sýpek, tedy především tam, kde se účtovalo na vruby a kde se nevedly

[24] K. Krofta, cit. d., str. 69.

[25] Četné doklady u Kalouska, cit. d., dále V. Černý, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930, některé neznámé řády jsou též v pozemkových knihách.

[26] Termíny „Taidinge", „Banntaidinge" souvisejí s názvy pro zahájené soudy.

[27] Pro Prunéřov z r. 1584, AČ XXII, č. 130; pro Černovice u Chomutova z r. 1544, č. 61. str. 134.

vůbec písemné doklady.[28] Na některých velkostatcích měla samospráva sledovat spotřebu obilí při setí a ve stájích a dbát, aby nebyl hlášen menší počet narozených telat, jehňat a selat, kontrolovat tržní ceny dobytka atd. Tím přirozeně rychtáři a konšelé dostali velkou příležitost získávat mimořádné vedlejší příjmy a různé dary od panských zaměstnanců.

Spravování obecního hospodářství nebylo zvlášť náročné, protože obecní hospodářství nebylo velké. Na některých panstvích městských, církevních i světských, kde byl rozsáhlejší majetek, měli obecní činitelé každoročně při obnově úřadů učinit počet ze všech obecních příjmů a vydání. Někde se vedly již písemné *obecní účty;*[29] každá obec (mohla to ovšem být celá rychta pro několik vesnic) měla svou *obecní truhlici,* v níž byly uloženy obecní peníze a peníze sirotků a dále všechna privilegia a listy vesnic i jednotlivců. Revize obecních a sirotčích peněz se měla provádět každoročně, ale i přesto docházelo k nepořádkům.[30] Počítání se na venkově provádělo obvykle na *vruby.* Tento prastarý způsob, který se u nás udržel místy ještě dlouho po třicetileté válce, spočíval v tom, že každá ze stran měla dřevěné hůlky, na nichž bylo vroubováním stejně zaznamenáváno. Vrubům se v některých krajích říkalo též *rabuše* (z něm. Rabisch, častěji Kerbholz).[31]

Vesnická samospráva se musela zabývat i pospolitým životem na vesnici a stíhat jeho narušovatele; měla dbát, aby nedocházelo k povážlivým přestupkům mravním a k vážným neshodám ve vztazích poddaného lidu vůbec. K udržování základních zásad mravného života mělo sloužit náboženství, jako tomu bylo v předchozí době. Náboženství však bylo v 16. století v hluboké krizi. Katolictví, které se jen pomalu vzpamatovávalo z husitské revoluce, se na venkově prosazovalo poměrně pozdě a jen místy; bylo omezeno především na církevní panství.[32] Ze starokališnictví vyvanuly všechny mravní a reformní prvky a stávalo se na venkově čím dále více formální záležitostí. Luterství, které přicházelo do Čech ze sousedního Německa, získalo pozice hlavně v pohraničních oblastech. Poddaní se chovali ke kališnickým kněžím více než přezíravě a někdy dávali dokonce svůj odpor jasně najevo.[33] Vrchnost sice nařizovala, aby

[28] V. Černý, cit. d., str. 87.

[29] Strahovský řád pro Pohořelec a okolní vesnice z r. 1603, AČ XXII, č. 156, str. 354 a n.

[30] Jan z Pernštejna ve Zřízení nedvědickém roku 1538 nařizoval obcím, aby byl do správy obecních financí zaveden pořádek, AČ XXII, č. 55, str. 99.

[31] Četné doklady u Černého, cit. d., str. 67, pozn. 68, 69

[32] Doklady jsou mj. i v pozemkových knihách církevních panství (Strahov, Osek, Doksany ad.).

[33] Ve vesnicích patřících pražské universitě nucen kališnický farář žádat vrchnost o ochranu, Archiv UK, Oec. B 14.

poddaní chodili pilně do kostela a vystříhali se v den sváteční hospod a hrubého chování, ale výsledek byl nevalný. Čas od času se poddaným zakazovalo časté vysedávání v krčmách, nadměrná spotřeba piva a vína, ale tyto zákazy byly velice formální, neboť na panstvích se překotně budovaly pivovary a zřizovaly se nové vesnické krčmy.

V pozemkových knihách i v jiných pramenech z této doby nacházíme poměrně četné trestní přestupky. Mezi nejčastější přečiny patřily rvačky, těžká ublížení na těle, oplzlé řeči, znásilnění žen a děveček, krádeže, loupeže a též poměrně četné vraždy.[34] I když nemáme tyto jevy statisticky zpracovány, zdá se, že k přestupkům docházelo hojněji v bohatých oblastech Polabí a severozápadních Čech než v chudších pohorských krajích; tam byla ovšem též menší hustota obyvatelstva.

Většinu uvedených přestupků řešila vesnická samospráva sama, vrchnost místy zásadně odmítala zabývat se spory mezi poddanými, zvláště pokud šlo o neshody, hádky a rvačky.[35] Došlo-li k některému případu, řešil jej rychtář s konšely většinou tak, že se snažili přimět sporné strany ke smíru. Za některé přestupky, zejména za ublížení na těle, byly stanoveny *peněžité pokuty*. Zajímavý sazebník pokut podává např. vesnický řád obcí patřících rytířům Hruškům z Března na Lounsku a Žatecku.[36] V něm byly stanoveny pokuty za políček, modřiny, otevřené rány, zlomeniny rukou a nohou apod., výše náhrady se pohybovala v rozmezí 1 až 10 kop míšeňských.

Jak ukazují vesnické řády, ale i mnohé konkrétní případy, rozhodovala vesnická samospráva i v těžkých kriminálních přestupcích. Ovšem v tehdejším právním pojetí to nebyly tak těžké trestní činy, byly považovány za soukromoprávní a řešily se finanční náhradou.

Tak tomu bylo i s vraždami. Několik případů v soudních oddílech několika pozemkových knih svědčí o tom, že i vraždy byly projednávány na vesnických soudech; soud vyslechl obě strany a svědky a vynášel rozsudek, viník byl potrestán pokutou 10—50 kop grošů míšeňských ve prospěch příbuzných zabitého.[37] Na některých českých panstvích, hlavně městských a církevních se nezabývala těmito velkými trestními činy obecní samospráva, ale na světských panstvích tomu tak bylo. Dokazuje to např. i řád velkomeziříčského panství z roku 1630, který poroučí vesnickým rychtářům a starším, aby: „co se zlodějstva, mordu i jiných hří-

[34] Případy uvedeny porůznu z poz. knihách, někde mají tyto právní případy vyhraženy zvláštní místo v pozemkové knize, PK Pardubice, Okresní archiv Pardubice, sign 3; PK Litomyšl, StA Zámrsk, Vs Litomyšl, sign A 13; StA Litoměřice, pobočka Libochovice, Vs Postoloprty, sign V AU 11/1 (Nehasice).

[35] AČ, XXII, č. 75, dále rožmberský řád z r. 1540.

[36] Zachován v několika poz. knihách, založených ryt. Hrušky z Března (StA Litoměřice, pod. Libochovice, Vs Citoliby, Postoloprty).

[37] PK Pardubice, OA Pardubice, sign. 3.

chů proti Pánu Bohu, na ublížení cti a poctivosti, zhanění a jiných nenáležitých vejstupkův dotejče, kteříž se mezi lidmi bohaprázdnými a nevážnými často stávají, toho více ouřadové na dědinách pokutou nesrovnávali."[38] To znamená, že až dosud řešil tyto případy rychtář a obecní starší.

Právní praxe byla ovšem velmi různá, někdy se zabývala těmito případy vrchnost spolu s rychtářem a konšely nebo městské soudy, (obyčejně v případě, že nedošlo k dohodě a jedna ze stran se odvolávala). V komplikovanějších případech žádal menší panský úřad o poučení městský soud v nejbližším královském městě; tak třeba probošt doksanského kláštera žádal soud v Litoměřicích o naučení jak naložit s jedním podruhem, který „obtěžkal vdovu" a s jedním sedlákem, který „obtěžkal děvečku", která u něho sloužila.[39]

Rychtáři měli právo používat i *tělesných trestů*, ovšem v míře velmi nestejné. Ojediněle se na vesnicích setkáváme s mučidly, řídce je doložena kláda.[40] Trestní pravomoc rychtáře a konšelů závisela na stanovisku vrchnosti. V pramenech nalézáme příklady, jak vrchnost nabádala rychtáře k mírnosti, ale na druhé straně i k ostrým a krutým zásahům. Zajímavý je jeden případ z panství Libochovice, které patřilo Janovi z Lobkovic; roku 1567 vsadil vesnický rychtář obce Klapý do klády poddaného krčmáře, který se mu zprotivil, navíc byl z panství vyslán kat a usekl krčmáři ruku.[41] Po dalším přestupku, kdy poddaný odmítl dát se uvěznit; byl vsazen do vězení na Starém Městě pražském a odtud byl předán soudu nad apelacemi. Tento soud rozhodl, že dotyčný rychtář si nepočínal správně, protože mu obžalovaný nedal příčinu k svádě a nadto, že "k němu přistoupil s nenáležitým trestáním." Uvězněný poddaný podal supliku k samotnému císaři a ten se obrátil na Lobkovice se žádostí o objasnění případu. Lobkovic se vyjádřil až příliš jasně, napsal totiž, že: „kdyby mu dal useknout hlavu měl by k tomu příčinu pro jeho všetečnost a svú vuoli, který proti ouředníkům mejm a osobám přísežným a poddaným prosazoval." Nakonec případ skončil propuštěním poddaného z vězení, musel však slíbit Lobkovicovi poddanost a poslušenství. Tento případ svědčí jednak o krutosti feudálního soudnictví, ale i o tom, že poddaní využívali práva podávat stížnosti ke králi. Feudálové se pokoušeli jim v tom zabraňovat a ve snesených zemského sněmu opakovali své snahy zrušit

[38] K. Krofta, cit. d., str. 68.

[39] Kopiář doksanského panství, Universitní knihovna Praha, odd. rukopisů, sign. XVII B 3, fol. 179.

[40] Ve vsi Klapý, panství Libochovice (z doby Jana z Lobkovic, který si počínal velmi drasticky a nabádal rychtáře k používání násilí — SÚA, SM, sign. L.).

[41] Celý případ podrobně vylíčen ve spisech a korespondenci Lobkovice, apelačního soudu, české komory aj., SÚA, SM, sign. L 70/4. Dobře lze sledovat ovlivňování svědků, hodnotu výpovědí a vůbec další praxi soudní.

toto právo poddaných, až dosáhli toho, že zemský sněm přijal roku 1575 dodatek k usnesení, že podá-li některý poddaný supliku bez podpisu písaře, má být vsazen do vězení na hradě pražském a má v něm být držen tak dlouho, dokud by neřekl, kdo mu k suplice radil a opisoval ji.[42] Vleklé spory poddaných s vrchnostmi, pokud nebyly vyřešeny v rámci panství, byly rozhodovány na *hraničních soudech*. To byly soudy delegované, obsazené přísedícími z řad feudálů příslušného kraje a zástupci okolních měst.[43]

Feudálové a jejich soudní instituce trestali nejpřísněji neposlušnost a útoky poddaných proti sobě a panskému úřednictvu a zvláště podněcování ke vzpourám. Je samozřejmé, že hájili rychtáře a vesnické konšely a trestali každé neuposlechnutí a odpor poddaných proti nim.[44] Ovšem z důvodů taktických a z vlastního zájmu nemohla vrchnost podporovat rychtáře, který ztratil veškerý vliv na vesnici a narážel na nepřekonatelný odpor obce. V některých vesnických řádech se také rychtář varuje před neuváženým a příliš tvrdým počínáním.[45]

V 16. století docházelo ojediněle i k situacím, kdy se vesnická samospráva dostala do sporu s vrchností; většinou však byly takové případy řešeny aniž se o tom zachovaly písemné zprávy. Poukazují na to některé náznaky v pozemkových knihách a spory řešené na zvláštních soudech, o nichž jsme se shora zmínili.[46]

•

Nejvýznamnější a nejběžnější součástí vesnické jurisdikce bylo řízení majetkové a dědické. O něm jsme také nejlépe informováni zásluhou bohatých řad českých *pozemkových knih*, které vznikly na konci 15. století a od poloviny 16. století jsou dochovány již pro celou oblast Čech. Pozemkové knihy sloužily mimo jiné zejména poddaným a vrchnosti k evidenci o převodech a změnách v držbě poddanských usedlostí. O této otázce pojednal široce a plně Vl. Procházka;[47] nám zde půjde jen o sledování podílu vesnické obce a samosprávy v této oblasti.

Důležitá je již účast orgánů obce při založení a vedení pozemkových knih. Zatímco ve většině knih z druhé poloviny 16. století můžeme vyvozovat převažující a jednostranný podíl vrchnosti na zakládání knih,

[42] K. Krofta, cit. d., str. 73.
[43] M. Stieber, *Soud hraničný*, Praha 1914.
[44] Na úlohu feudálního trestního práva hájit feudální společnost a bránit veškerému odporu poddaných upozornil zejména K. Malý, *K českému trestnímu právu 15.—16. století*, Rozpravy ČSAV, Praha 1962.
[45] Taková praxe byla zvl. na panstvích pernštejnských.
[46] Např. na panství Roudnice při příchodu rožmberských úředníků 1575, PK. Bezděkov (stará sign. býv. AZČ, 208).
[47] Cit. d., zvl. str. 284 a n.

knihy z počátku 16. století prokazují velkou, místy dokonce rozhodující, účast rychtáře a konšelů při založení knihy a jejich účast při provádění všech směn, trhů a odkazů poddanské nemovitosti.[48] Důkazem jsou zejména pozemkové knihy panství Pardubice, Litomyšl a Křivoklát začínající vesměs na začátku 16. století. Na těchto panstvích prodávali poddaní celkem volně bez omezení vrchnosti své usedlosti, ale i části polí, luk a jiných nemovitostí. Zvláště patrné je to na Pardubicku, Litomyšlsku, ale i na některých drobnějších statcích.

Vesničtí funkcionáři se účastnili též při pořizování *kšaftů* a při projednávání *pozůstalostí*.[49] Měli hájit hlavně zájmy nezletilých sirotků a opatrovat sirotčí peníze, s nimiž však nehospodařili vždy příliš spolehlivě a půjčovali je často bez záruk poddaným i vrchnosti.

Velmi samostatné postavení měl rychtář a konšelé i tam, kde byla slabá vrchnost, v některých vsích starého Žateckého kraje byla řada drobných statků nižší šlechty; někde se prováděly trhy poddanských nemovitostí vůbec bez zastoupení feudála, nebo v zastoupení více než formálním. Jindy zase drobná šlechta naopak byla mnohem přísnější a ostražitější vrchností, protože chtěla-li obstát v hospodářské konkurenci s velkými feudály, využívala všech ekonomických zdrojů a možnosti těžit ze správy venkovského lidu.[50]

Zvláštní postavení měla vesnická samospráva ve vinařských oblastech, kde docházelo poměrně k častým změnám v držbě *vinic*. Vinice byla nemovitost sui generis, která nebyla právně nikdy tak těsně spjata s usedlostí jako rustikální pole a louky. Poddaní vinařských krajů, v dolním Polabí, Poohří a v okolí Prahy, volně disponovali se souhlasem obce s vinicemi.[51] Ve Velkých Žernosekách, které patřily v té době Kamejským ze Lstiboře, schvalovala samospráva s formálním souhlasem vrchnosti automaticky všechny trhy vinic na obecních soudech a posudcích. Živý prodej a koupě vinic probíhal nejen mezi poddanými uvnitř obce, ale i mezi vesničany a sousedními měšťany (v severních Čechách i v okolí Prahy).

•

Rychtáři a konšelům příslušel i policejní a bezpečnostní dohled na vesnici; v opatřeních směřujících k bezpečnosti obce se projevovaly staré

[48] Vl. Procházka, cit. d., str. 148—154, Procházka tuto problematiku ponechal stranou, uvedl však některé konkrétní příklady.

[49] Na panství Litomyšl vedena zvláštní kniha kšaftů, při nichž měla rozhodující podíl samospráva, StA Zámrsk, Vs Litomyšl, sign. A 12.

[50] To byl např. případ rodiny Hrušků z Března a dalších.

[51] Viničné pozemkové knihy — Velké Žernoseky, SÚA, Ředitelství stát. statků, inv. č. 168; Horní Krč, AHMP, č. 5625, Radlice, Sta Třeboň, pob. Český Krumlov, sign. V AU č. 3; Michalovice, Sta Litoměřice, pob. Děčín, Vs Děčín, sign. B 91 b.

řády a tradice. Největší metlou staré vesnice byly požáry a obce a její představitelé proto dbali, aby všechna nařízení (zákazy sušení konopí v domech, pravidelné vymetání komínů aj.) byla přísně dodržována.[52] V některých obcích byli pravidelně voleni i kominíci, kteří se měli starat po celý rok o všechny komíny ve vesnici. Rychtář dbal též, aby nedocházelo ke krádežím na majetku obecním i panském. Krádeže a loupeže byly zvlášť krutě trestány, tělesnými tresty a vězením. O lesy a stíhání pytláků se starali hajní, kteří byli někde podřízeni obci a byli též voleni na výročních soudech (např. ve vesnicích patřících pražské universitě).

Zmínili jsme se již, že nejvyšším shromážděním obce, na němž se scházel téměř celý vesnický kolektiv, byl *vesnický soud*, nazývaný často po městském vzoru soudem zahájeným. Konal se nejčastěji v zimě, kdy měli poddaní čas, v období od vánoc do půstu. Na soudě byl občas přítomen i majitel panství, dále hejtman nebo důchodní písař, rychtář a konšelé. Soud zahajoval panský úředník, obvykle přečetl vrchnostenské instrukce a potom byl zvolen rychtář a konšelé. Po složení přísahy rychtáře a konšelů probíhal soud, který řídil rychtář, ovšem rozhodující postavou byl opět panský úředník, který zastupoval feudální vrchnost. Úředník nevystupoval obezřetně příliš do popředí, aby nevzbuzoval dojem, že není respektována obecní samospráva a staré tradice.

•

Máme-li nějak shrnout získané poznatky, je třeba znovu zdůraznit, že problematika obce a vesnické samosprávy není zdaleka vyčerpána a že bude nutno věnovat pozornost i době pobělohorské. Pokusili jsme se na několika konkrétních příkladech ukázat, že v 16. a na počátku 17. století existoval na české vesnici obecní majetek a místy, že se ještě zvětšoval, i když se jej vrchnost snažila pohltit. Ve společném majetku obcí byly především pastviny, lesy a neplodná půda, místy i rybníky a potoky.

Vesnická samospráva (rychtář a konšelé) se stala hlavně nástrojem feudála a panských úředníků, ale reprezentovala i obec a větší část venkovského obyvatelstva. Samospráva vykonávala nejnižší správní funkce zejména v oboru hospodářsko-kontrolním, policejním, soudním a majetko-právním. Rozsah pravomocí samosprávných orgánů byl podmíněn v prvé řadě místní situací feudální vrchnosti. Samospráva však měla určité, i když omezené možnosti, jak ovlivňovat vnitřní život obcí a poddaného lidu.

Zhruba od šedesátých let 16. století je možné sledovat zesílený tlak feudálů a jejich úřadů na obce a samosprávy. Tento jev je součástí snah o vybudování panství nového typu, které se mělo stát rozhodující, hos-

[52] Ve vesnických řádech jsou i drobnější nařízení, až kuriózního rázu.

podářskou právní a správní silou na českém venkově. Tento proces probíhal s nestejnou intenzitou a výsledky, ale jeho konečným výsledkem bylo prosazení nového typu panství v celé oblasti Čech a spolu s ním utužení právního postavení poddaného lidu.

Die Dorfgemeinde und ihre Selbstverwaltung im 16. und im angehenden 17. Jahrhundert

(Zusammenfassung)

Die Dorfgemeinde und ihre autonomen Organe bildeten in den böhmischen Ländern während des Feudalismus die unterste Rechts- und Verwaltungsstufe auf dem Lande. Der Funktion und der Entwicklung der Dorfgemeinden im Zeitalter des Feudalismus wurde bisher nicht die ihr gebührende Aufmerksamkeit gewidmet. Der Beitrag weist auf die Bedeutung der Dorfgemeinde, des Gemeindevermögens und der Selbstverwaltung der Dorfgemeinde (Schultheiss und Dorfschöffen) in der Zeitspanne vom ausgehenden 15. bis zum angehenden 17. Jhdt. hin. In dem Weiterbestehen des Gemeindevermögens febten Überreste der alten, auf der Sippschaft beruhenden Vermögensordnung der Obtschina fort, welche für die damalige Weise der Fruchtwechselwirtschaft unumgänglich war. Das Gemeindevermögen war nicht ausgedehnt und es schmälerte sich durch rechtswidrige Eingriffe von Seiten der Feudalherrschaft und der vermögenderen Dorfgenossen. Im gemeinsamen Vermögen der Dorfgemeinde befanden sich insbesondere Weiden, Wälder, Brachland, stellenweise auch Fischteiche und ziemlich häufig Bäder. Besondere Stellung im ökonomischen und inneren Leben der Dorfgemeinde hatte das gemeinsamen Weiden von Rind und Schafen, welches gewöhnlich der Dorfhirt besorgte.

Die durch den Schultheiss und die Dorfschöffen repräsentierte Selbstverwaltung wurde beim jährlichen Gericht gewählt, meistens wurde sie freilich zum Werkzeug in den Händen des Feudalherren und seiner Beamten. Manchenorts verteidigte sie auch die Interessen der Dorfgemeinde und verwickelte sich in Konflikte mit der Grundherrschaft. Ihr Einfluss hing vornehmlich von der Stärke des Feudalherrn und seiner Beamten ab. Die Selbstverwaltung hatte wirtschaftliche Funktion, sie verwaltete das eigene Gemeindevermögen und hatte Aufsicht über die grundherrschaftlichen Betriebe (Höfe, Schafstalle, Kornspeicher u. s. w.). Sie hatte auch gerichtliche Befugnisse, es stand ihr die Entscheidung über die weniger gewichtigen Übertretungen zu, in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berge entschied sie auch über Fälle von Körperverletzung, Mord u ä. Diese Straftaten wurden als privatrechtliche Angelegenheiten betrachtet und wurden gewöhnlich durch Vergleich der Parteien geregelt, der des Mordes überführten Partei wurde eine Geldstrafe auferlegt. In die Kompetenz der Selbstverwaltung gehörten auch vermögensrechtliche Angelegenheiten, Erb- und Waisensachen (Anteil an der Führung von Grundbüchern, Errichtung von letztwilligen Verfügungen, Verwaltung von Waisengeldern). Die Selbstverwaltung war auch Polizeiorgan, sie sorgte um Sicherheit und Ordnung im Dorf.

Von der zweiten Hälfte des 16. Jhdt. an kann ein verstärkter Druck der Feudalherrn und ihrer Ämter auf die Gemeinden und Selbstverwaltungen beobachtet werden. Diese Erscheinung ist Teil der Gesamtenwicklung, während welcher die Grundherrschaft zum entscheidenden ökonomischen und Rechtsfaktor auf dem böhmischen Land wurde. Das Ergebnis dieses Prozesses, der in den einzelnen Gebieten in ungleichem zeitlichen Rahmen und mit ungleicher Intensität verlief, war die Beschränkung der Dorfgemeinden und die Verschärfung der abhängigen Rechtsstellung des untertänigen Volkes in Böhmen.

Formy a metody nacistické okupace v Československu

*Edo Friš - Martin Vietor**

Československá republika vznikla jako samostatný stát v říjnu 1918, po několika staletích útlaku Čechů a Slováků ve státních útvarech, které těmto národům střední Evropy nedovolovaly svobodný a plný národní vývoj.

30. zářím roku 1938, tedy po necelých dvaceti letech samostatného státu, rozhodl „Mnichov" o násilném zabrání velkého pohraničního území Československa hitlerovským Německem.

14. a 15. března roku 1939 byl proces likvidace samostatného československého státu ukončen — na Slovensku vznikla Slovenská republika, fašistický režim, mnohostranně podřízený nacistickému Německu; okleštěné Čechy a Morava byly přímo okupovány hitlerovci. Nad Pražským hradem, dominantou města a „starým sídlem českých králů a presidentů ČSR" zavlála vlajka s hákovým křížem.

Až v květnu roku 1945 tento symbol cizácké nadvlády zmizel — 9. V. slavilo Československo své „znovuvzkříšení" z nacistické poroby.

Československo bylo okupováno více než šest let a vstoupilo do historie druhé světové války jako země, ve které chronologie nacistické okupace patří k nejdelším ze všech porobených zemí Evropy. Už samotný tento fakt svědčí o náročnosti historické analýzy, která má „stručně" zachytit tak dlouhé období. Tuto náročnost zvyšuje řada dalších okolností — palčivost otázky národní svobody a samostatnosti, která byla „jen nalezena, aby byla znovu ztracena"; komplikovanost národnostních problémů — v ČSR žili vedle Čechů a Slováků i Němci, Maďaři, Poláci a Ukrajinci; existence „velkého" šovinismu Němců vůči Čechům a „malého" nacionalismu Čechů vůči Němcům, živená dlouhými desítkami let sporů „velkého a malého souseda" v minulosti a vládnoucími vrstvami těchto zemí ve 20. století.

Chceme shrnout výsledky bádání československých vědců k politic-

* Referát, přednesený v politické sekci III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje 2.—4. září 1963 v Karlových Varech. Na konceptě referátu spolupracovali Jaroslav Koutek, Jaroslav Macek a Karel Bartošek.

kým problémům nacistické okupace ČSR v letech 1938—1945 a složitost těchto otázek nám diktuje říci hned na počátku tři poznámky:

1. Vědecký výzkum „forem a metod nacistické okupace" nedosáhl ještě v Československu takových výsledků, které by dovolovaly provést „velkou syntézu". Od roku 1945 byla publikována řada prací, ve své většině mají však publicistický, agitačně propagační charakter. Československá věda věnovala daleko větší pozornost problémům rezistence (a pokud jde o formy nacistické nadvlády pak hlavně nacistickému teroru).[1]

2. Nacistická politika měla ve vztahu k okupovaným národům — jako každá politika — svou podstatu a svou jevovou stránku (chceme-li „taktiku"). Byla v podstatě neměnná (jako politika antidemokratického, imperialistického Německa) i měnící se (podle taktických ohledů na vnitřní i mezinárodní postavení Německa i ČSR). Byl v ní systém a „železná logika" i chaos a improvizace. Na následujících stránkách nebudeme schopni postihnout všechny „taktické" stránky nacistické politiky a její celou subtilnost a každou změnu.

3. Analýza nacistické politiky je úzce svázána s analýzou ekonomické nadvlády okupantů i s místem teroru v „systému vládnutí", které jsou předmětem výzkumu a diskuse ve II. a III. sekci mezinárodního kongresu dějin evropského odboje. V syntetickém pohledu lze těžko oddělit zájmy „politické" a „ekonomické", v řadě případů je i těžké určit, které z nich v konkrétní situaci mají větší váhu; podobně je těžké nebrat v analýze politiky v úvahu úlohu teroru, zvláště když jde o diktaturu, jakou

[1] Československá věda věnovala velkou pozornost především politickým otázkám Mnichova a období rozbití ČSR. Z větších prací je možné jmenovat např. knihu J. S. Hájka, *Mnichov*, Praha 1958, obsahující výklad širších politických a diplomatických souvislostí v přípravě mnichovské kapitulace; o úloze proslulé Runcimanovy mise hovoří kniha R. Kvačka, *Osudná mise*, Praha 1958; politikou německých stran v Československu před Mnichovem se zabývá druhý díl obsáhlé a na značném dokumentárním materiálu z čs. archivů založené práce J. Césara - B. Černého, *Politika německých buržoazních stran v ČSR*, Praha 1962; podílem henleinovského hnutí jako nacistické agentury v předmnichovském Československu se zabývá kniha J. Koutka, *Nacistická pátá kolona v ČSR*, Praha 1963. O politickém vývoji v pomnichovské ČSR pojednává práce M. Hájka, *Od Mnichova k 15. březnu*, Praha 1959, problém vzniku slovenského státu řeší např. B. Graca, *14. III. 1939*. Historii separatistické politiky hlinkovců na Slovensku sleduje práce I. Staňka, *Zrada a pád*, Praha 1958. Problémů nacistické politiky v českých zemích, režimu tzv. protektorátu a metod ovládání českého národa za druhé světové války se dotýkají 3 díly obsáhlého díla V. Krále, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938—1945*, Praha 1957 až 1959, dále pak práce téhož autora *Pravda o okupaci*, Praha 1962. Kromě toho bylo publikováno několik svazků dokumentů; jsou v nich jednak dokumenty cizí provenience (např. Norimberského soudu, apod.), jednak materiály z československých archivů. K období příprav a provedení Mnichova jsou to zejména sborníky *Mnichov v dokumentech* I. a II, Praha 1958, a značná část sborníku dokumentů *Německý imperialismus proti ČSR 1918—1939*, Praha 1962. Materiál k vyhlazovacím plánům nacistů v českých zemích za druhé světové války obsahuje pak hlavně sborník *Die Vergangenheit warnt*, Praha 1960.

lidstvo poznalo ve svých dějinách jen málokdy. Nebudeme-li uvádět skutečnosti z ekonomické a teroristické oblasti, pak je to jen z důvodů organizace jednání tohoto kongresu, ne z důvodů věcných. Komplexnost pohledu na nacistickou politiku tím pochopitelně poněkud utrpí.

I. Nacistické plány zničení Československa a jejich realizace

Chronologie v historii nacistických výbojů má i při mnohých improvizacích svou vnitřní logiku. V široce založených plánech těchto výbojů a při jejich realizaci hrálo významnou úlohu dobytí Československa. Ani v době, kdy nacisté osnovali své výbojné plány, neztratila na aktuálnosti známá Bismarckova myšlenka o strategickém postavení českých zemí v Evropě.

Zničení Československa se stalo východiskem k uskutečnění rozsáhlých strategických vojenských, politických a hospodářských cílů, především nacistické expanze ve směru tradičním a obzvláště výbojem „Ostpolitik". Vytvořilo základnu k útoku proti Polsku, jak to Hitler jasně vyjádřil na jedné z válečných porad.[2] Ovládnutí Československa i Polska s celkovými expanzívními plány třetí říše názorně ukazuje Goebbelsův projev k nacistické inteligenci 28. X. 1939.[3]

Ovládnutí ČSR bylo však důležitým předpokladem k rozvinutí nacistického útoku i směrem na západ. Politicky znamenalo vyvrácení jednoho z významných opěrných sloupů tehdejší mocenské soustavy, o niž se opírala v Evropě především Francie, a tedy důležitý krok k zhroucení této soustavy ve prospěch velmocenských aspirací Německa. Ale i z vojensko-strategického hlediska usnadňovalo Německu agresi proti zápa-

[2] Hitler na této poradě, konané dne 29. XI. 1939, řekl: „Od prvního okamžiku mi bylo jasné, že se nemohu spokojit se sudetoněmeckým územím. Byla to jenom část celkového řešení. Rozhodnutí o vpádu do Čech bylo učiněno. Potom přišlo zřízení protektorátu a tím byla položena základna k dobytí Polska." (Citov. podle knihy V. Krále, *Pravda o okupaci*, Praha 1962, str. 103.)

[3] Goebbels pravil: „Druhým opěrným bodem (německé expanze — pozn. autora) je vlastní středoevropské území, kde přebývají tři slovanské národy — Češi, Slováci a Poláci. Toto území bylo dobyto rozložením přírodního českého prostoru pomocí sebeurčení Sudet a odtržení Slovenska. Nyní k tomu přistoupilo Polsko. Území těchto národů stalo se tím okamžikem úhelným pilířem pro tři expanze, jimiž se bude uskutečňovat kontinentální říše, a to expanze na jih, na jihovýchod a východ. Expanze na jih má za cíl uskutečnit odvěké pronikání Německa k teplému moři ... a ovládnouti tak východní část Adriatického moře a východní část Středozemního moře ... Expanze na jihovýchod jde ruku v ruce s expanzí jižní a tato podporuje a umožňuje vybudování pozic na Balkáně, na Černém moři a Dardanelách. Expanze východní sleduje věčný německý cíl, tj. rozložení Ruska a ovládnutí Ukrajiny a Černého moře." (Opis stenografického záznamu v AÚD KSS, sbírka č. 140/1/1.)

du, neboť vyřazovalo z válečných kombinací Francie důležitého spojence, který mohl v případě ozbrojeného konfliktu nebezpečně ohrožovat Německo zezadu.[4]

Tyto zřetele ovšem zdaleka nevyčerpávají podstatu problému. Existence samotného Československa i národní existence Čechů a Slováků odporovala celkové politice a ideologii nacismu, koncentrované do projektu „Velkoněmecké říše". Ta měla být vybudovaná jako „ocelové jádro moci", složené „z osmdesáti nebo sta miliónů soustředěných Němců" a představovat základnu německé hegemonie a mocenského monopolu v Evropě. Hitler tento projekt, který měl „začlenit do velkoněmecké říše" též Československo, načrtl ještě před uchopením moci, na poradě nacistických prominentů v létě 1932.[5] K „ocelově tvrdému jádru moci", k velkoněmecké říši, se měla přimykat soustava vazalských států ve východní a jihovýchodní Evropě a řada říšských provincií v rozdělené „debolševizované" evropské části Sovětského svazu s nesmírným sibiřským zázemím, které mělo sloužit jako rezervace „méněcenných" přesídlenců. S pomocí nacistických výbojů a barbarských metod (např. loupeží dětí apod.), se měla početná síla tohoto „jádra moci" zmnožit o dalších asi 30 miliónů duší (na 120 miliónů) a včetně pohyblivé hranice velkoněmecké říše na východě posunout o dalších 500 km.[6]

[4] O tomto chápání strategické úlohy ČSR v případě francouzsko-německého konfliktu je řada dokladů. Pokud jde o německé názory, ocitujeme aspoň část z tajného rozkazu ministra války von Blomberga z 24. 6. 1937: „Úkolem a cílem tohoto přepadení německou brannou mocí je: rozbitím nepřátelské branné moci a obsazením Čech a Moravy předem zneškodnit na dobu války ohrožování zezadu Československem v případě bojů na západě a vyloučit možnost operační základny pro ruské letectvo." (Vojenský historický archív (VHA), hl. št. MNO, krabice „Fall Grün".)

[5] Hitler zde uvedl: „Nebudeme nikdy dělat velkou politiku bez pevného, ocelově tvrdého jádra moci. Jádro osmdesáti nebo sta miliónů soustředěných Němců! Mým prvním úkolem bude tedy vytvořit toto jádro, které nás učiní nejen neporazitelnými, nýbrž nám i zajistí jednou provždy převahu nad všemi evropskými národy ... K tomuto jádru patří Rakousko. To je samozřejmost. Patří k němu však také Čechy a Morava a náležejí k němu západní oblasti Polska až k jistým strategickým hranicím. Náležejí k němu také baltské státy ..." (H. Rauschning, *Mluvil jsem s Hitlerem*, str. 52—54, citov. podle sborníku dokumentů, *Německý imperialismus proti ČSR*, str. 234.)

[6] Himmler o tom mluvil, ještě na konferenci vysokých důstojníků Wehrmachtu 15. října 1943. Do Velkoněmecka se mělo zapojit „30 miliónů lidí naší krve tak, abychom se ještě za našeho života stali národem, čítajícím 120 miliónů germánských duší". Za pár let, jak se domníval, bude získání německého státního občanství „nejcennější vymožeností pro každého Evropana", kterou nebude možno jen tak plýtvat a lehkomyslně ji udělovat ani těm, kteří „se vyznamenali ve službách německé věci", jde-li o rasově závadné míšence. Himmler mluvil o posunutí hranic germánské rasy o 500 km na východ, o věčně pohyblivých hranicích na východě, které by byly základnou dalších výbojů a tvořily by pro budoucí pokolení několikanásobně rozmnožených Germánů „vojenské bezpečnostní pásmo, vzdorující všem nepřátelským pokusům o jeho prolomení". V boji proti „východoevropské a středoevropské hordě" radil zapomenout na pravidla „kabinetní války". Germanizace je nejvyšším příkazem, neboť kruté zákony přírody nutí Němce buď získat „dobrou krev" a využít ji pro vlastní národ nebo ji zničit. A pro-

V ideologickém arzenálu, jenž měl takové záměry náležitě zdůvodnit, měla své místo i *nacistická historiografie*. Jejím účelem bylo falšování národních dějin vyhlédnuté nebo již ujařmené oběti, které v československém případě hraničilo až s negací našich národních dějin, s jejich redukcí na pouhou odvozeninu politických a kulturních dějin Německa. Razila se teze o staleté organické přináležitosti českých zemí do jeho politického a kulturního prostoru a z ní se vyvozovalo „historické právo" na jejich přímé ovládnutí a ovládání. Současně hledala historiografie s oblibou analogie pro moderní expanzi nacistů v dějinách německých středověkých výbojů, v obdobích „slávy" a mocenského rozmachu Německa.[7]

Nacistické Německo se — z mnoha důvodů — nechtělo spokojit pouhým začleněním Československa do mocenské sféry Německa a pouhou zahraničně politickou „přeorientací" ČSR na třetí říši, jak si to představovaly krajně pravicové kruhy československé politiky. Cílům rozsáhlé nacistické expanze odpovídalo jen a jen úplné rozbití Československa, naprostá likvidace jeho státní samostatnosti a posléze i národní existence jeho národů. Tyto cíle předurčovaly a ovlivňovaly i formy a metody nacistické vlády v „československém prostoru".

•

Jak jsme již viděli, rozbití ČSR figuruje v programu nacistů již před uchopením moci v roce 1933. Z různých dokumentů a výroků nacistických prominentů a přirozeně i z celého praktického politického postupu hitlerovského Německa se dá zřetelně vystopovat, jak byl cíl zničení Československa nacisty nadále programově sledován po celé období před Mnichovem.[8] Stejně se dá rekonstruovat a potvrdit skutečnost, že

to: „Povinností Němců je odvlékat děti Slovanů . . . i násilím, loupeží a krádeží." (Projev uveřejněn v knize „Sicherheitsfragen". Citov. podle záznamu ve Státním ústředním archívu (SÚA), CH 37-8-4.)

[7] Např. Hermann von Aubin píše ve stati *Vom Aufbau des mittelalterlichen Deutschen Reiches*, Historische Zeitschrift 18. IX. 1940: „Zřízením protektorátu Čechy a Morava, převzetím ochrany nad Slovenskem, podmaněním Polska až po řeku Bug — nemluvě o posledních událostech, neboť jejich politické následky jsou nejasné — se od základu změnila podstata třetí říše. Avšak už ne jako heslo národního státu. Jiná jeho stránka, jiný jeho smysl se nám vnucuje. Postavení v nadnárodním pořádku Evropy před nové a velké úkoly, hledá Němec historické vzory, aby mohl zvládnout velké úkoly, a čerpá z nich historickou posilu pro poslání, které chce plnit, totiž právě v našich dnech nastolit podobný státní pořádek, v kterém by se k německému státnímu jádru přimykaly státy vedlejší."

[8] Např. v písemné výpovědi amerického konzula v Německu v letech 1933—34, učiněné pro Norimberský soud (dokument 2385 PS, česky, viz *Norimberský soud*, díl I, str. 362—365) se praví: „. . . V r. 1933, kdy jsem byl služebně v Německu, přiznávali Němci a mezi nimi nacisté, s nimiž jsem udržoval styky ve vyšších i méně významných kruzích, otevřeně záměry Německa ustavit nadvládu nad celou jihovýchodní Evropou od Československa až po Turecko. Jak prohlašovali tito lidé otevřeně, byla cílem vůči Rakousku

nacisté v celém tomto období vypracovali leckteré základní myšlenky a zásady budoucího ovládání dobytého prostoru. Nešlo jen o fašistickou negaci demokratického státu. Ukazovalo se již tehdy, že pomýšlejí na kombinované použití různých, hluboce antihumánních metod, které měly zaručit dokonalé splnění jejich expanzívních cílů a ve svém souhrnu směřovaly k likvidaci národní existence Čechů a Slováků. Byla to kombinace metody kolonizace tohoto prostoru německým živlem, masové deportace neněmeckého obyvatelstva a násilné a tuhé germanizace.[9]

Nacistické plány přirozeně prodělávaly určitý vývoj; na veřejnosti se vždycky neprojevovaly ve své obnažené podobě. Nacisté museli přihlížet k řadě okolností, ke konkrétnímu vývoji situace, k danému poměru sil, řídit se leckterými politickými ohledy. To vše ovšem nemění hrůznou podstatu těchto plánů.

Cestu k uchvácení Československa komplikovala hitlerovcům již ta okolnost, že po anexi Rakouska, jež se dala ještě, byť chatrně, demagogicky zdůvodnit heslem „historického splynutí rakouských a říšských Němců", heslem „sebeurčení", ČSR jako celek představovala první závažný objekt nacistické expanze, těžko zdůvodnitelné jednoduchými „národními důvody"; na území Československa žilo v převážné většině neněmecké, slovanské obyvatelstvo a s přibývajícími měsíci třicátých let v něm rostlo velké „hnutí obrany republiky". Neobratně provedená agrese mohla vyvolat vojenský odpor národů Československa, ale i odpor dalších zemí a hitlerovské plány v zárodku zmařit.

Československo, které disponovalo moderní armádou a pověstnými opevněními, bylo důležitým článkem mezinárodní mocenské soustavy vítězných států v rámci Společnosti národů. Osou jeho vnější bezpečnosti bylo jednak spojenecká smlouva s Francií (na ni navazovala spolupráce se Spojeným královstvím a USA), a dále spojenecké svazky s Malou dohodou. Bezpečnostní soustava ČSR byla od r. 1935 doplněna smlouvou o vzájemné pomoci se Sovětským svazem, jejíž účinnost byla však na žádost tehdejších vedoucích čs. kruhů vázána na vojenskou pomoc Fran-

a Československu expanze ...". Podle známého tzv. Hosbachova protokolu o tajné poradě Hitlera s nacistickými generály 5. XI. 1937 se Hitler tehdy pevně rozhodl zničit vedle Rakouska Československo již v r. 1938.

[9] Na zmíněné poradě v r. 1932 Hitler prohlásil: „Ve všech těchto oblastech (tj. těch, které měly být začleněny do Velkoněmecké říše — pozn. autorů), bydlí dnes převážně cizí národní kmeny. A bude naší povinností, chceme-li založiti svou veleříši pro věčné časy, tyto kmeny odstranit ... Českomoravskou kotlinu, východní oblasti hraničící s Německem, osadíme německými rolníky. Čechy přesadíme na Sibiř nebo do oblastí volyňských, vykážeme jim rezervace v nových spolkových státech. Češi musí pryč ze střední Evropy!" Tutéž myšlenku rozvíjel i na uvedené poradě 5. XI. 1937: „I když osídlení, zvláště Čech, není nejmenší, mohlo by přivtělení Čech do Rakouska znamenat obživu pro 5—6 miliónů obyvatel, bereme-li za základ, že by se podařilo provedení násilného vystěhování, a to z Čech 2 miliónů a z Rakouska 1 miliónu lidí." (*Mnichov v dokumentech* I, dok. č. 1, str. 13—17, část tzv. Hossbachova protokolu.)

cie. Za těchto okolností představovala tedy akce proti ČSR také jakýsi „hloubkový průzkum" v nejexponovanějších sférách mezinárodních vztahů. Její úspěch znamenal bytí základních poválečných mezinárodních svazků v Evropě. Nacisté si dobře uvědomovali, že každý ukvapený, zejména vojenský útočný podnik, i když se důkladně připravovali i na ozbrojenou variantu řešení „československé otázky" (známý „Fall Grün") by mohl přerůst v širší válečný konflikt. Dobře si uvědomili, že v takovém konfliktu by Německo mohlo zůstat izolováno a dočkat se nejen drtivé porážky, ale i aktivizace sil protifašistické rezistence v samotném Německu, jež by mohla vést k svržení hitlerovského režimu. Snažili se proto použít nejrůznějších prostředků: úskočné diplomatické intriky, v nichž — a ne bez reálné naděje na úspěch, jak se ukázalo v Mnichově — kalkulovali s ústupností západních mocností, sázejíce přitom zejména na tehdejší vedoucí kruhy Velké Británie,[10] ustavičné stupňování napětí a krajní „vyostřování situace" s nezbytným řinčením zbraní a vyvoláváním strachu z války; nasadili všechny instrumenty „psychologické války" — Goebbelsova propaganda do ní zahrnovala i úsilí o vnitropolitickou diverzi v Československu.

Důležitou úlohu přitom hrál nacionalismus, v ideových základech hitlerovských plánů na likvidaci Československa rasismus i vypjatý německý šovinismus; oddělit jeden od druhého není možno. Současně ovšem nacisté nejen obratně využívali, ale též aktivně rozněcovali nacionální rozpory tehdejší Československé republiky. Možno říci, že tato metoda, při níž bylo obratně zneužíváno hesla „o právu národů na sebeurčení", patřila k hlavním prostředkům; také hitlerovcům pomohla organizovat postupný vnitropolitický rozklad Československa a vyvolávat iluzi, že Československo se de facto rozpadlo samo, výlučně ze svých vlastních vnitřních příčin.

Hesla o „sebeurčovacím právu národů" vydatně zneužívala především *henleinovská fašistická iredenta v Československu,* které se podařilo získat a ovládnout prakticky celou německou menšinu v pohraničních oblastech. Henleinovské hnutí sehrálo důležitou aktivní úlohu v procesu rozbíjení československého státu. Představovalo skutečnou pátou kolonu hitlerovců v ČSR, jak to ostatně potvrzují i někteří zahraniční autoři.[11]

[10] Např. v listě německého chargé d'affaires v Londýně německému vyslanci ve Velké Británii Dirksenovi z 1. IX. 1938, ve kterém se referuje o rozhovoru s Chamberlainovým spolupracovníkem sirem Horacem Wilsonem, se reprodukuje Wilsonův výrok: „Jak se my dva — Velká Británie a Německo — dohodneme o úpravě českého problému, tak jednoduše odstraníme odpor, který by mohly klást Francie a samotné Československo proti tomuto řešení otázky." (*Dokumenty k předvečeru druhé světové války,* Praha 1949, str. 23.)

[11] Srv. např. práci L. de J o n g, *Die deutsche fünfte Kolonne im zweiten Weltkriege,* Stuttgart 1959.

Hitler již v roce 1934 hovořil o úloze Němců v zahraničí takto: „Jste zvědnými hlídkami... Vy máte zastírat naše vlastní přípravy k útoku. Dívejte se na své poslání, jako byste byli ve válce."[12] Henleinovci svůj úkol v ČSR plnili důkladně a iniciativně. Svým „bojem za práva sudetských Němců", vyvoláváním šovinistických srážek a konfliktů vydatně pomáhali nacistické propagandě a diplomacii v jejich úsilí o mezinárodně politickou a morální izolaci ČSR a i ve vnitropolitické diverzi. Prokazatelně se též připravovali na uskutečnění eventuálního ozbrojeného vpádu hitlerovské armády do Československa; svými vlastními akcemi „v týlu nepřítele" chtěli přispět k rychlému a úspěšnému průběhu vojenských operací.[13] Byli lstiví a pokrytečtí — zatímco jejich poslanci na parlamentní půdě „vyjednávali" autonomii sudetských Němců a dožadovali se „práva na sebeurčení", v užším štábu připravovali tajné plány na likvidaci národní svobody a sebeurčovacího práva Čechů. Chtěli nejen začlenit české země do Velkoněmecké říše, ale připravovali i vyhlášení stanného práva a hromadné perzekuce a tuhé germanizace českého obyvatelstva ihned po okupaci hitlerovským wehrmachtem.[14]

S pomocí své henleinovské páté kolony a na základě mnichovské dohody se hitlerovskému Německu podařilo uskutečnit první fázi rozbití ČSR; okupovalo a anektovalo část zákonného československého území.

Nacisté sice „ujišťovali" světovou veřejnost (např. Hitler ve své řeči ve Sportpalastu 27. IX. 1938), že jim jde jen a jen o „sebeurčení sudet-

[12] *Německý imperialismus proti ČSR*, dokument č. 101, str. 249—250.

[13] Viz J. Koutek, *Nacistická pátá kolona v ČSR*, Praha 1963.

[14] V tajném plánu henleinovců, v tzv. Grundplanung O. A., vypracovaném ještě před Mnichovem, se říká: „Pokud jde o české země, musí Německá říše na základě tisíciletých historických skutečností uplatňovat říšské právo a začlenit tyto země beze zbytku až po staré říšské hranice, platné do roku 1866 (Malé Karpaty)." Hned po okupaci českých zemí se podle tohoto dokumentu „určí také okamžik, kdy se má na Pražském hradě ve státním aktu, vypočítaném především pro zahraniční, slavnostně a s konečnou platností stanovit opětné začlenění českých zemí do Velkoněmecké říše". (*Die Vergangenheit warnt*, dok. č. 1, str. 21—38.) Celá řada dalších dokumentů názorně dokazuje, že henleinovcům a hitlerovcům ani zdaleka nešlo ve skutečnosti o uplatnění sebeurčovacího práva Němců, ale o zneužití tohoto práva jako hesla ke zcela jiným, temným plánům a cílům. V záznamu německého ministerstva zahraničí někdy z června 1938 lze číst: „Německo nemůže libovolně určit okamžik, kdy bude moci tento plod (tj. Československo — pozn. aut.) bez velkého rizika utrhnout. Může žádoucí vývoj jen připravovat. K tomu bude třeba chopit se ponenáhlu hesla sebeurčení sudetských Němců... Mezinárodní přesvědčení, že těmto Němcům bylo určeno právo zvolit si svou státní příslušnost, vykoná užitečnou přípravnou práci ..." (*Německý imperialismus proti ČSR*, dokument č. 130, str. 296.) Podle telegramu britského vyslance Shonea v Jugoslávii anglickému ministerstvu zahraničí z 8. 9. 1938 „mluvil německý vojenský přidělenec velmi otevřeně s plukovníkem Strongem o československé situaci. Řekl, že nacistickým předákům ve skutečnosti málo záleží na sudetské otázce, ačkoli pro reklamu potřebují její uspokojivé řešení. To, co chtěli, a to, o co se dříve nebo později budou snažit z důvodů hospodářských, je Československo samo ...". (Ibid., dok. č. 143, str. 319.)

ských Němců“ a že ve své říši nechtějí žádné Čechy; ihned po Mnichově se však snažili o anexi celého Československa. 21. X. 1938, tři týdny po „Mnichovu“ a sotva bylo dokončeno jednání o delimitaci pomnichovských hranic Československa, vydalo vrchní velitelství německé branné moci tajný rozkaz k úplné likvidaci zbývající části ČSR vojenskou akcí.[15] O tři měsíce později, 31. ledna 1939 Ribbentrop v rozhovoru s tehdejším čs. ministrem zahraničí Chvalkovským víceméně otevřeně naznačoval, že budoucnost Československa není nikterak zaručena.[16] Nicméně po Mnichovu, kdy západní mocnosti prakticky již zcela považovaly střední Evropu za doménu mocenského vlivu Německa, neodvažoval se Hitler nějaké ozbrojené akce provedené jen tak „zčistajasna“. I za těchto okolností považoval za nutné získat alibi a své dílo aspoň zčásti ospravedlnit před světovou veřejností.

•

Hitlerovské Německo zaměřilo politiku a diplomacii na dosažení úplného *politického roztržení českých zemí a Slovenska;* anexe ČSR se navenek měla jevit tak, že se mu pomnichovské ČSR vlastně sama „položila k nohám“. Byla to ovšem poněkud složitější politická operace než využití henleinovské strany při okupaci „Sudet“.

I přes úzkoprsou a nesprávnou národnostní politiku v předmnichovské republice prošli Slováci za 20 let existence československého státu — hlavně v národním a kulturním smyslu — nebývalým rozvojem. Nacismus však dovedl obratně těžit z protičeské a protidemokratické politiky vedení Hlinkovy slovenské ľudové strany, jejího nacionalismu, fanatického antikomunismu a protiparlamentní demagogie. Ve slovenském ľudáckém separatismu byly různé tendence, pokud jde o využití protičeských směrů v zahraničí (na Polsko, Maďarsko, různé konfederační plány atd.); po Hitlerově nástupu se však tento separatismus stále zjevněji orientuje na síly fašistického Německa.

V přípravě „Mnichova“ a likvidace ČSR prošla „slovenská otázka“ v nacistických plánech škálou politických a státoprávních kombinací; vždy šlo však o to, aby byla vyřešena ve prospěch ovládnutí střední a jihovýchodní Evropy. V různých kombinacích mělo Slovensko jednou připadnout Maďarsku, podruhé zase Polsku anebo věc řešena tak, že by

[15] Dok. Norimber. soudu S - 138, USA — 104, *Norimber. soud* I, str. 381—2.

[16] M. H á j e k, *Od Mnichova k 15. březnu 1939*, Praha 1959.

[17] Již v r. 1935 se v rozhovoru s francouzským vojenským atašé v Berlíně gen. Renondeauem vyjadřoval jeden důstojník německého ministerstva obrany tak, že „Československo by bylo rozděleno: Německo by mělo dostat Čechy a Polsko by se mohlo nepochybně rovněž rozšířit na Slovensko“. (Dopis franc. voj. atašé z 25. 6. 1935, Německý imperialismus proti ČSR, dok. č. 106, str. 267—268.) Také podle zprávy britského velvyslance v Berlíně N. Hendersona uvažoval např. Göring v rozhovoru s ním o mož-

ČSR byla rozdělena mezi Německo, Polsko a Maďarsko.[17] Čeká nás ještě úkol shromáždit, roztřídit a zhodnotit další politické a diplomatické dokumenty, které by ve všech souvislostech odhalily zákulisní čachry, při kterých Slovensko vystupuje jako „Tauschobjekt", jako lákadlo za služby proti míru. Už nyní je však zřejmé, že tyto kombinace nacistů, Německem předstíraná nezainteresovanost na Slovensku, resp. iluze o „dělbě zájmových sfér", byly taktickou hrou, při níž sliby o předání Slovenska Polsku nebo Maďarsku, které si pro tyto požadavky zajišťovalo i podporu anglické vlády,[18] měly buď neutralizovat tyto státy při útočné akci hitlerovců proti ČSR, anebo figurovat jako odměna za jejich aktivní pomoc při takové akci.

Po Mnichově však přišel čas, kdy v Berlíně rozhodli odkázat polsko-maďarskou rozpínavost do příslušných mezí a přenést ji z oblasti politické megalománie na půdu střízlivé reality. Sanačnímu Polsku několik slovenských horských obcí, horthyovskému Maďarsku přece jen přiměřenější odměnu v podobě jižního pohraničí na základě známé vídeňské arbitráže. Jinak poté, co Hitler dostal v Mnichově volnou ruku ve střední Evropě, dostává se do popředí plán „samostatného" Slovenska, ale výhradně pod německou ochranou. Ostatně se s tímto projektem a současně též s vyznačením metody a cíle, shrnutých lapidárně po klasickém římském vzoru do hesla „Germania divide et impera!" setkáváme ve zmíněném již tajném plánu z období před Mnichovem.[19] Ve Woermannově memorandu, vypracovaném těsně po mnichovské dohodě a těsně před žilinskou deklarací autonomie Slovenska se motivuje účelnost odtržení Slovenska od ČSR mj. takto: „Pro nás nejvýhodnější řešení je samostatné Slovensko ... Samostatné Slovensko by bylo slabým státním útvarem, a proto by nejdříve napomáhalo potřebě expanze a získání osídlovacího prostoru na Východě. Místo nejslabšího odporu na Východě."[20]

nosti rozdělení Československa, a to mezi Polsko, Maďarsko a Německo. (Tamt., dok. č. 125, str. 386.) Jak stojí v záznamu z deníku polského stát. sekretáře J. Szembeka o rozhovoru Lipského opět s Göringem v létě 1938, mělo být podle německých plánů Slovensko zase přičleněno k Maďarsku jako autonomní oblast. (Tamt., dok. č. 141, str. 314.)

[18] Horthy v listě Chamberlainovi 8. X. 1938 připomíná příslib z období před dvěma roky, že bude podporovat maďarské územní požadavky proti ČSR. 21. X. dostává na to kladnou odpověď. (*Külügyi történelmilevéltár* UO 820, 7a, 1938.)

[19] V citovaném Grundplanung O. A. se říká: „Slovensko má zůstat samostatné. Jeho těsné přimknutí k Německé říši a přátelský poměr k Maďarsku by byly samozřejmostí. Tímto způsobem zůstávají Slovensko a Karpatská Ukrajina závorami, oddělujícími Polsko od Maďarska, a pro Německou říši je to most na východ ... Zcela rozdílné zacházení s Čechy a se Slováky by bylo důležitým šachovým tahem proti všeslovanským myšlenkám. Německá říše by měla přímo vystupovat jako ručitelka úsilí Slovenska o samostatnost, jež je zakotvené v Pittsburské smlouvě (Germania divide et impera)." (*Chtěli nás vyhubit*, Sborník dokumentů, Praha 1961, str. 30—31.)

[20] „... Für uns günstige Lösung selbständige Slowakei ... Eine selbstständige

V polovině prosince 1938 vstupuje hitlerovský plán rozbití ČSR odtržením Slovenska do svého akčního stádia. Berlín mobilizuje všechny své rezervy diplomatické, bezpečnostní a politické. Rafinovaným rozněcováním sporu mezi ústřední pražskou a bratislavskou autonomní vládou, přičemž „Prahu" na jedné straně buď klamali předstíraným nezájmem o tento spor jako prý pouze vnitřní záležitost ČSR anebo ji ponoukali k zákroku proti separatistům na Slovensku, zatímco bratislavskou vládu podněcovali k úplnému rozchodu s republikou, usilovali nacisté vyvolat zdání, že rozpad Československa vyplývá z vnitřních příčin. Avšak přes labilitu politického režimu pomnichovského Československa dochází k vyhlášení slovenského státu 14. března 1939 a k zřízení „Protektorátu Čechy a Morava" 15. března 1939 pod neslýchaným psychologickým a vojenským tlakem „třetí říše". Ultimativní tón, kterým Hitlerovi zplnomocněnci Seyss-Inquart a Keppler žádali v noci z 12. na 13. III. 1939 od Sidora proklamování nezávislosti Slovenska, hysterické Hitlerovo „blitzschnell" nastoupenému Tisovi 13. III. ilustrují, jaký eminentní zájem měl Berlín na takové formě likvidace Československa, při které by vojenská okupace Čech a Moravy, následující bezprostředně po deklaraci o vzniku tzv. slovenského státu, vyzněla jako „akt podniknutý v zájmu pořádku".

•

Zabývali jsme se jen některými aspekty složitého vývoje, který vedl k likvidaci svobody a samostatnosti Československa. Neanalýzovali jsme úlohu české reakce v tomto procesu, schopnosti a možnosti vnitřních a mezinárodních pokrokových sil zabránit tomuto vývoji i řadu dalších mezinárodně politických momentů; ke všem těmto problémům řekl již však historický výzkum už mnoho cenného.

Na jaře roku 1939 byly na československém území tři formy nacistické nadvlády: v anektovaných pohraničních oblastech tzv. „Sudetengau" jako organická politicko-správní součást „říše"; na pomnichovském území Čech a Moravy tzv. protektorát s fiktivní autonomií; na okleštěném Slovensku „samostatný stát". V nacistické právní a historické literatuře se přitom statut protektorátu (Čechy a Morava), „Schutzgebietu" (Slovenský stát) i generálního gouvernementu (Polsko) chápou jako diferencované, ale svou podstatou stejnorodé státoprávní varianty německého panství nad slovanskými národy ve střední Evropě.[21]

Slowakei würde ein schwaches Staatsgebilde sein und daher dem deutschen Bedürfnis nach Vordringen und Siedlungsraum im Osten am ehesten Vorschub leisten. Punkt des geringsten Widerstandes im Osten". (Podle fotokopie dokl. č. 3056, předlož. Norimberskému soudu, AÚD KSS, sbírka 140/24/3.)

[21] V této souvislosti si zasluhuje pozornost názor profesora kolumbijské university A. Dallina: „Die Ereignisse von 1938—1940, wie die Errichtung eines Protektorats Böhmen und Mähren, eines Generalgouvernements in Polen, von Marionettenregierung

Podívejme se nyní na některé aspekty těchto tří forem nacistické nadvlády v letech druhé světové války.

II. Sudety

Ze tří celků, do kterých bylo Československo násilně rozděleno, vznikl jako časově první celek pohraničního území; v literatuře se o něm mluví často jako o „Sudetech".[22]

Po Mnichovu anektované české a moravské pohraničí se stalo přímou součástí nacistické říše. O oblastech, které byly připojeny k horthyovskému Maďarsku a dočasně k Polsku (které se pak rovněž stalo součástí nacistického Německa) nebudeme hovořit; z hlediska nacistického ovládání ČSR, které je předmětem našeho zkoumání, jsou „Sudety" daleko nejdůležitější. „Mnichovem" bylo nacistickému Německu odstoupeno 28 679 km² československého území. Žilo na něm tři milióny 596 804 obyvatel, z toho téměř 800 000 Čechů.

Fašističtí vládci se od prvních dnů snažili — v duchu plánů, o kterých jsme měli příležitost již hovořit — toto území nemilosrdně germanizovat. V prvním období byli Češi násilně vyháněni; proudy uprchlíků směřovaly s nejnutnějšími věcmi do vnitrozemí a hledaly zde útulek, často velmi těžko. České národní školy byly zavřeny a na 150 000 českých dětí na tomto území bylo zbaveno práva učit se ve své mateřštině. Nacisté neustále posunovali „dohodnutou" demarkační čáru směrem do vnitrozemí; tzv. páté pásmo, ve kterém měl být podle mnichovského diktátu plebiscit (rozhodující pro jeho připojení k odtrženému území), bylo nakonec připojeno bez plebiscitu.

V odtrženém pohraničí byl velmi důležitý průmysl, především lehký (sklářský, papírenský, porcelán, textil), ale i téměř celá produkce hnědého uhlí v ČSR a značná část kamenného uhlí. Po příchodu nacistické armády a nacistických veličin z říše se nachází řada hospodářských i jiných důvodů ke střetnutím s henleinovskou klikou. Nejde ovšem o rozpory zásadní, henleinovci i většina obyvatelstva (z pohraničí odešla nebo bylo uvrženo do vězení řada německých antifašistů) s nacisty úzce spolupracují při „budování národního německého státu". Doplňovací volby ze 4. 12. 1938 do říšského sněmu ukázaly, že většina obyvatelstva se stala nacisty nebo alespoň nacismu podléhala.[23]

in der Slowakei und Norwegen, schienen Hitlers Vorliebe für abhängige Staaten zu haben." (*Deutsche Herrschaft in Russland*, Düsseldorf, 1958, str. 62.)

[22] K vývoji nacistického režimu v „Sudetech" bohužel v Československu neexistuje téměř žádná vědecká literatura. Naše stručné líčení je proto založeno na výzkumu některých poměrně dobře zachovaných pramenných fondů, který provádí archivář dr. Jaroslav Macek.

Politický režim v „Sudetech" je zprvu charakterizován vytvořením diktátu *Sudetendeutsche Partei* (SdP), která později splynula s NSDAP a řídila celou vnitřní politiku a usměrňovala veškerý život obyvatelstva. Nacistická zásada o „zajištění jednoty strany a státu" z r. 1933 je prosazena i na tomto území. Postupně je vytvořena důsledná centralizace, budovaná na tzv. Führerprinzipu. Činnost volených orgánů byla zastavena a tyto orgány nejsou dále zřizovány.

Odtržené území netvořilo však ve všech složkách jednotnou organizaci. Jeden z německých nacionalistických předáků, R. Lodgmann, ve svém memorandu např. žádal, aby „Sudety" byly rozděleny mezi jednotlivé říšské župy, protože toto území netvoří jednotný etnický celek. Tento plán nebyl však uskutečněn především proto, že do budoucnosti se počítalo s tím, že „Sudety" a „protektorát" splynou v jeden politicko-správní i ekonomický celek. O nejednotnosti v organizaci se můžeme přesvědčit na řadě případů. Tak např. NSDAP zahrnovala mimo „Sudety" (měla své sídlo v Liberci) i tzv. protektorát. Na druhé straně např. SA, SS, NSKK a jiné nacistické organizace podléhaly vyšším velitelstvím mimo „Sudety". Později v důsledku vývoje válečné situace došlo k určitým úpravám — např. od jara 1944 byly policie a SS v Sudetech podřízeny přímo K. H. Frankovi jako vrchnímu vedoucímu pro Čechy a Moravu.

V oblasti politické správy a justice byly nově vytvořeny orgány druhé a třetí instance, orgány první instance byly přebudovány. Postupně byla provedena i recepce nacistického práva. I když v čele jednotlivých orgánů stáli sudetští Němci, fakticky řídili „sudetskou župu" nacisté z říše. Vedoucí funkcionáři bývalé SdP byli odškodněni často tím, že obdrželi pro své znalosti jak jazykové, tak i taktické důležitá místa v „protektorátě", „generálním gouvernementu" a jinde na východě.

Po roce 1942 došlo v „Sudetech" ke zjednodušování celého nacistického policejního, stranického a správního aparátu. Bylo to způsobeno hlavně zvyšujícími se potížemi v důsledku války; od napadení SSSR se stále zvětšovaly požadavky dalších sil pro armádu na východě a pro zbrojní průmysl. V druhé polovině války se stalo toto území důležitým průmyslovým centrem. Vznikla na něm řada koncentračních a zajateckých táborů a pracovních táborů pro dělníky, kteří byli do nacistického Německa nahnáni.[24] V souvislosti s množstvím válečných zajatců zintenzivněla i činnost potlačovatelského aparátu.

[23] Nesmí se ovšem zapomínat na teror, který v této souvislosti byl vyvinut, a na podmínky, v jakých se tyto volby konaly.

[24] je zajímavé, že nacisté nevytvářeli tyto tábory na území s českým obyvatelstvem, tj. v „protektorátu". I největší koncentrační tábor v ČSR, Terezín, byl na „hranici sudetské župy". Jak ukazuje výzkum, byla jedním ze základních důvodů této politiky obava z podpory českého obyvatelstva, která např. při útěcích hrála velmi důležitou úlohu.

V poslední etapě války a okupace, od podzimu 1944, přichází i do „Sudet" chaos a úplný rozklad; na toto území prchají z východu němečtí uprchlíci i nacistické úřady a podniky; z říše se sem uchylují i některé důležité centrální úřady a instituce před bombardováním. V tomto období, kdy se německého obyvatelstva stále více zmocňuje „psychologie prohrané války", fašistické hnutí nepřestává být aktivní — v „Sudetech" byla vybudována nacistická ilegální organizace „Wehrwolf", která měla pracovat po obsazení Sovětskou armádou jako tajná armáda a provádět teroristické akce.

III. Slovenský stát

Sledujeme-li časovou posloupnost, pak druhým celkem, který na troskách předmnichovské ČSR vznikl, byl „slovenský stát" — 14. března 1939 jej autonomní slovenský sněm oficiálně proklamoval. Sněm byl svolán po telefonickém pokynu z Berlína. 13. března byli luďáčtí vůdci Tiso a Ďurčanský u Hitlera. Průběh tohoto rozhovoru a průběh zasedání slovenského sněmu rozptyluje jakékoliv pochybnosti o tom, že tento státní útvar vznikl jako Hitlerova kreace. Hitler — jak je patrno ze záznamu o tomto rozhovoru — několikrát podrážděně upozoroval úslužného, ale přece jen překvapeného Tisa, že Slovensko má poslední příležitost, aby „se osamostatnilo". Není to otázka dní, ale hodin. Jestli se rozhodne pro nezávislost, poskytne Hitler novému státu ochranu. „Keby se však Slovensko zdráhalo — čteme dále — alebo neželalo si pretrhnúť svoje sväzky s Prahou, prenechá osud Slovenska na pospas udalostiam, za ktoré už nebude zodpovedný."[25] Tento „osud" měl více podob, ale největším dojmem působila hrozba maďarské okupace.

Historický detail osvětluje celkové pozadí a souvislosti. Muži 14. března měli legalizovat okupaci Čech a Moravy a sankcionovat likvidaci československého státu. Jeden z členů Seyss-Inquartova štábu, který organizoval z Vídně odtržení Slovenska, dr. Kurt Rabl k 5. výročí „slovenského státu" napsal: „Velký význam tejto události (tj. vyhlášení slovenského státu) pochopíme, ak si uvedomíme, že sa tým vytvoril dôležitý predpoklad pre zriadenia Protektorátu Čechy a Morava, čo sa stalo o deň neskoršie, 15. marca 1939. Tým se založenie Slovenského štátu dostalo do stredu zahraničňo-politickej hry."[26]

Vznik „slovenského státu" a na něj navazující zřízení protektorátu byly výsledkem, ale i závěrečným aktem Mnichova. Střední a jihovýchodní

[25] Záznam rišskej kancelárie pripojený k dokumentom norimberského súdu. Viz B. Graca, *14. marec 1939*, Bratislava 1959.

[26] Dr. Kurt Rabl, *Päť rokov slobodného Slovenska*, Náš boj, 1. apríla 1944, č. 13.

Evropa se stala doménou, o kterou se už Hitler nebude dohadovat se západními velmocemi. Tvrdilo se, že Mnichov je krajním ústupkem. Avšak Chamberlainův projev v parlamentě 15. 3. 1939 znamenal ústup i od Mnichova.[27]

Nešlo jen o diplomatická hlediska, která byla přechodného rázu. „Slovenský stát" vyhovoval také strategickým plánům hitlerovské expanze na východ a jihovýchod. Stupeň strategického významu a dočasný diplomatický zisk ještě nevysvětluje charakter politického režimu ovládaného národa. Rozhodující je politický zájem ovládajícího státu. Němci chtěli vytvořit psychologickou přehradu mezi Čechy a Slováky, kterou Heydrich ve své fanatické posedlosti doplnil projektem i technicky neproniknutelné zóny v podobě německého koridoru na moravsko-slovenských hranicích. A nejen to. Slovensko leží v oblasti, v které se počítalo, přechodně, na určitý čas, s nadvládou třetí říše převážně systémem závislých států. Stupeň závislosti byl velmi rozdílný. Hitler potřeboval něco jako stát, který by demonstroval maximum závislosti a minimum samostatnosti, ale přitom by se dokázal tvářit maximálně samostatně a minimálně závisle. Na příkladě Slovenska chtěli nacisté ukázat, jak si mají počínat státy, které mají čest být spojenci Německa. A mohlo být jenom vítané, že tento vzor poskytuje stát katolický a slovenský. Tedy nejenom okolnostmi vzniku, kvislingovskou politikou vlády, ale celým svým určením byl slovenský stát typickým produktem nacismu.[28]

Slovenský stát jako „model" v soustavě vazalsko-spojeneckých vztahů říše se dostává do popředí zvláště od léta 1940, po porážce Francie, před bezprostředně připravovaným útokem na Anglii a perspektivně plánovanou útočnou válkou proti Sovětskému svazu. Tehdy diplomacie třetí říše usilovala o uskutečnění bezpomínečné hegemonie Německa v jihovýchodní Evropě a na Balkáně. To byl smysl salcburských jednání (léto 1939) představitelů říše se zástupci jihovýchodních států — Maďarska, Rumunska, Bulharska, Slovenska a jak se předpokládalo Jugoslávie a Řecka. Útok byl zaměřen na poslední anglické pozice, navenek pod egidou osy Berlín - Řím, ale latentně bylo sledováno i podkopávání vlivu Mussoliniho Itálie v této oblasti. Zároveň v průběhu těchto jednání šlo o ostrý kurs proti

[27] Ústup se motivuje vyhlášením „slovenského státu": „But the position has altered since the Slovak Diet declared the independence of Slovakia. The effect of this declaration put an end by internal disruption of the State whose frontiers we had proposed to guarantee, and his Majesty's Government cannot accordingly hold themselves bound by this Obligation". W. Churchill, *The Gathering Storm*, 1948, 343.

[28] Blíže viz: M. Vietor, *Príspevok k objasneniu fašistického charakteru tzv. Slovenského štátu*, Historický časopis 1961, str. 482 a n.

M. Vietor, *„Samostatné" Slovensko v plánoch Hitlera*, Právnické štúdie 1962, str. 249 a n.

M. Kropilák, *Ovládnutie Slovenska nemeckým fašizmom*, Bratislava 1962.

sovětofilským sympatiím a náladám zejména v Jugoslávii a na Slovensku. V kruzích osy byly tehdy vyslovovány obavy před oživenými rusofilskými tendencemi stejně jako před sympatiemi k ideám socialismu. Zvláště maďarská diplomacie a propaganda ráda operovala strašidlem „panslavismu". Například předseda maďarské vlády v dopise Hitlerovi (z 20. 5. 1940) usiluje o získání německé podpory pro maďarské územní požadavky, zdůrazňováním, že „komunismus vystupuje nyní s novou tváří" a v panslavistickém hnutí si podmaňuje „duši národů ... od Jadranu po Bratislavu".[29]

Nacisté tehdy vystupovali v úloze garantů míru a pořádku na Balkáně, v úloze spravedlivého arbitra, povolaného rozsoudit odvěké spory mezi rozeštvanými národy a národnostmi. Byly nejvyšší instancí v řešení maďarsko-slovenského, rumunsko-maďarského a bulharsko-rumunského sporu. K taktice nacistů patřilo i rozněcování sporů, jejich udržování v patřičných mezích a zavazování si sporných stran. A v této souvislosti našel „Völkischer Beobachter" slova uznání na adresu bratislavské vlády: „Slovensko půjde po boku Velkoněmecka vstříc lepší budoucnosti, neboť pochopilo zákony svého zeměpisného položení". Slovenská vláda nejen „chápala", ale také poslušně poslouchala — na salcburských poradách nacisté např. rozhodli nejen o tom, kdo má ve slovenské vládě podat demisi, ale i o tom, kdo demisi podat nesmí, i o tom, kdo se má v jaké funkci dostat do vlády.[30]

Nejde nám samozřejmě o obšírnější výklad jedné etapy politiky hitlerovského Německa. Jde o charakteristiku této politiky k jeho vasalům v jihovýchodní Evropě a na Balkáně všeobecně. A právě v tomto rámci si zaslouží zvláštní pozornost vztah hitlerovského Německa ke Slovensku, opírající se o pověstný *Schutzvertrag* z 18.—23. března 1939.[31]

Podle této smlouvy bere Německá říše pod svoji ochranu Slovenskou republiku a ta se zavazuje vést svoji zahraniční a vojenskou politiku v úzkém svazku s politikou říše. Zároveň se zavazuje poskytnout říši na svém území vojenskou zónu (Schutzgebiet) s rozsáhlými právy exteritoriality. Luďácké orace, aby ochrana byla nahrazena zárukou a Schutzvertrag spojeneckou smlouvou byly briskně odmítnuty. Luďáci cítili, že statut ochrany značně zavání říšsko-německým protektorátem a může zesměšnit jejich propagandu o státní svrchovanosti. Hitler a Ribbentrop trvali na statutu ochrany. Zřejmě si nechtěli vázat ruce. Ochrana nebyla garantována a „chráněná" vláda neměla vlastně žádného smluvně zabezpečeného práva k domáhání se ochrany. Právo získat jen „ochránce" — i právo vojen-

[29] *Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse* IX, Paris 1961.

[30] Na německý zásah byl jmenován A. Mach ministrem vnitra a V. Tuka převzal i úřad ministerstva zahraničních věcí místo Ďurčanského. Tisova pozice však zůstala zásahem neotřesena.

[31] Smlouva byla uveřejněna ve Slovenském zákoníku až v září 1940 pod č. 266/1940.

ské intervence a okupace. Bratislavská vláda musela tento poměr přijmout jako jediné řešení mezinárodního postavení slovenského státu.

Závazky zahraničně politického rázu byly rozšířené na oblast vnitřní politiky jednak via facti, tj. právem silnějšího a jednak zvláštními závazky. Dopisem z 19. července 1939 ubezpečila slovenská vláda vládu německou, že „bude i nadále usměrňovat na Slovensku domácí politický vývoj vůči Německu v jednoznačně pozitivním duchu". Součástí ochranné smlouvy byl tajný protokol o hospodářské a finanční spolupráci z 18. 3. 1939 a vojensko-hospodářská smlouva z 30. 1. 1940.[32] A tak se nám jeví Schutzvertrag jako ucelené zakotvení vazalského vztahu sui generis. Smluvně omezená pravomoc slovenské vlády se nevztahovala na celé území Slovenska (Schutzzone) a na všecky obyvatele Slovenska (karpatští Němci) a nevztahovala se ani na vojenskou organizaci tohoto území a v podstatných otázkách ani na disponování vlastní armádou, čili rozhodující složkou státní moci.

Ta okolnost, že oporou režimu byla klerikální politická strana, že vůdcem strany a hlavou státu byl katolický kněz, který svůj úřad vykonával se souhlasem Vatikánu a s papežským požehnáním — tato okolnost vtiskla fašistickému režimu na Slovensku zvláštní pečeť. Tento režim si za pět roků své existence neuměl vybudovat spolehlivý státní a mocenský aparát, měl však od začátku do konce, shora dolů, v přesném hierarchickém členění, rozvětvenou armádu duchovních, před jejichž autoritou se sklánělа nejedna světská vrchnost. Ne v každé vesničce bylo spolehnutí na notáře a četníka nemluvě ani o učiteli. Ale místní farář — až na vzácné výjimky — byl oporou státu a režimu. Na místo demokratické, byť nedůsledně provedené odluky církve od státu v předmnichovské republice byl slovenský stát ztělesněním oživeného caesaropapismu v miniaturní podobě. Ze šesti župních předsedů HSĽS byli dva faráři. Ze šedesáti okresních předsedů Hlinkovy gardy (organizace podobná SA) bylo šestnáct katolických kněží. Téměř všichni byli funkcionáři nebo členy HSĽS.[31] Byla to opravdu „farská republika", jak ji výstižně označil ve stejnojmenném románu slovenský spisovatel Dominik Tatarka. Politická a personální unie

[32] Na základě dohody o využívání podniků válečného hospodářství na Slovensku pro německé účely převzali Němci desítky zbrojařských závodů, přičemž slovenská vláda byla povinna zásobovat tyto podniky domácími surovinami a dodávat výrobky do Německa na úvěr. Viz: L. K o v á č i k, *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*, Bratislava 1955; L. Li p t á k, *Podrobenie slovenského priemyslu nemeckému kapitálu v čase fašistického panstva*, Historický časopis 1955, str. 3—26.

[33] Zákonem č. 215/1942 byla HSĽS reorganizována podle vůdcovského systému. Ústřední výbor strany se stal poradním orgánem „vůdce", jenž byl současně hlavou státu. Podle totalitních zásad se HSĽS stala státní stranou. K HSĽS se přimykala polovojenská fašistická organizace HG. K otázce vzniku a vývoje HSĽS viz: J. K r a m e r, *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike*, Bratislava 1957; J. K r a m e r, *Slovenské autonomistické hnutie v r. 1918—1929*, Bratislava 1962.

církve podléhající Svaté stolici, a státu chráněného třetí říší zařadila Slovensko do sféry, v níž byla ověřována možnost „koexistence" Vatikánu a hitlerovského Německa, ideologie nacionálního socialismu s ideologií katolického univerzalismu, slučitelnost zákonů církevní hierarchie se zákony fašistické subordinace.

Tato dvojitá podřízenost se projevovala politicky v mocenském boji dvou skupin ve vedení HSĽS (pružně kněžské a nekompromisně nacistické), v oblasti ideologie v ustavičném hledání syntézy mezi zásadami křesťanského solidarismu s nacistickými dogmaty. Věc se nakonec skončila kompromisem na celé čáře; „s nami je boh a Hitler" vyznával Tuka — „medzi papežskými encyklikami a národním socializmom niet rozdielu", říkal Tiso.

Tisův výrok o souladu nacismu a katolicismu byl shodou okolností vysloven v době návštěvy Fricka-Stuckarta a Globkeho na Slovensku v září 1941, tudíž v době, kdy se v legislativním sboru sněmu urychleně dokončovaly práce na tzv. židovském kodexu, jenž byl přesnou kopií norimberských zákonů. A v březnu 1942 začaly transporty do koncentračních táborů v Polsku. Vatikán protestoval. V protestní nótě státního sekretáře Maglioniho bylo vysloveno znepokojení nad chystanou deportací „židovských příslušníků z území Slovenské republiky" a zvláště nad tím, že tato deportace má být uskutečněna „odděleně pro muže, ženy a děti".[34]

Odpověď slovenské vlády vypracovaná podle některých pramenů za přímé účasti Heydricha, který 10. 4. 1942 přijel na bleskovou návštěvu do Bratislavy, se snažila rozptýlit obavy Svaté stolice zejména v tom směru, aby se při deportaci (charakterizované jako zařazování do produktivního pracovního procesu) netrhaly rodiny, což by nebylo v souladu s křesťanskými zásadami.[35] Historikům ještě zůstává v souvislosti s rozborem rozporných tendencí vatikánské politiky povinnost vyjasnit, do jaké míry byly zmíněné protesty výrazem skutečného odporu proti barbarským opatřením hitlerovské vlády a do jaké míry byly polovičaté a alibistické.[36]

[34] Nóta z 14. 3. 1942 podle fotokopie z knihy *The Destruction of Slovak Jewry*, Tel-aviv 1961.

[35] Verbální nóta z 1. 5. a 23. 6. 1942 Sněm Slovenské republiky 566/942, 948/944 SSÚA. Viz: I. Daxner, *Ľudáctvo pred Národným súdom*, Bratislava 1961.

V dalších transportech skutečně nebyly rodiny oddělovány. Slovenská vláda věděla, že deportovaní se nikdy nevrátí. Při slovensko-německých jednáních o financování transportů se zavázala Tisova vláda, že zaplatí za každého deportovaného žida 500 RM, jestliže bude z druhé strany záruka, že se tito občané nevrátí na Slovensko. Byla to snad jediná záruka, kterou Hitler dodržel.

[36] O ožehavosti problému svědčí i neobvyklý mezinárodní ohlas divadelní hry západoněmeckého autora Hochhuta „Stellvertreter" v Theater am Kurfürstendamm, která v souvislosti s osudy evropských židů podrobuje ostré kritice politiku Vatikánu za éry Pacelliho (papeže Pia XII.). Hochhut sice uznává, že Pacelli pomáhal mnohým židům, poskytoval jim asyl, avšak zdráhal se „jemals mit eindeutigem Wort die Deportation der Juden öffentlich zu verurteilen, obwohl er oft darum gebeten worden war". Ačkoli

Tak či onak, skutečnost zůstává, že z Hitlerem chráněného a papežem požehnaného státu bylo odtransportováno do tábora smrti na 57 000 židovských občanů. Po porážce Německa svalovali Eichmannovi lidé odpovědnost za osud slovenských židů na přílišnou horlivost slovenských činitelů a ti zase poukazovali na německý nátlak.[37] Toto vzájemné usvědčování mimo jiné přispělo k vystihnutí podstatného prvku kolaborace s nacisty. Na jedné straně imperativní tlak, ale na druhé devotní ba iniciativní vykonávání cizí politiky, to bylo charakteristické pro celou politiku vlády „slovenského státu".

V soustavě německé nadvlády nad Slovenskem je třeba zvláště se zmínit o postavení a funkci *německé národnostní skupiny* a jejich organizací (Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel a Úrad štátneho sekretariátu). Němci byli za luďáckého režimu v menšině jen číselně — 5 % obyvatelstva. Ve skutečnosti tvořili vládnoucí elitu slovenského státu. Těžili ze všech výhod režimu, zvlášť vydatně z arizace, ale také jako „předsunutý oddíl říše" podléhali říšsko-německému vedení, mimo jiné s právem a povinností povolávání do zbraní SS. Vůdce národnostní skupiny inž. K a r m a s i n zasahoval do činnosti vlády a parlamentu jako státní sekretář i jako člen státní rady a poslanec slovenského sněmu. Ale to byla jen formálně právní stránka věci. Politicky byl spolu s německým vyslancem Hitlerovou a Himmlerovou prodlouženou rukou. Poslání karpatských Němců, kteří v minulosti téměř podlehli maďarizaci vymezil takto: „. . . naplnit tento životní prostor německým živlem a začlenit ho do velkoněmeckého životního prostoru".[38] Horlivým plněním této mise i privilegovaným postavením ve „slovenském státě" byli karpatští Němci najednou dáváni za příklad ostatním státům jihovýchodní Evropy. Karmasinovci se netajili tím, že pokládají instituci slovenského státu za provizórium, které tolerují — jak to často zdůrazňovali — jen v zájmu říše. Korespondence mezi Karmasinem a Himmlerem a šéfem Rasového a osídlovacího úřadu SS, SS Obergruppenführerem Panckem dokazuje, že za kulisami slovenském státu byly připravovány plány germanizace tohoto území.[39]

‚Der Spiegel' charakterizuje Hochhuta jako historika-amatéra, nám se jeví jeho postřeh pozoruhodným i vzhledem k protikladnému postoji Vatikánu i k deportaci slovenských židů. (Viz též úvahu E. F r i š e, V pozadí Eichmann, Kultúrny život, 1962, č. 41.)

[37] Viz např. vypověď německého poradce pro židovskou otázku Wislicenyho a výpověď přednosty obávaného IV. odboru ministerstva vnitra, „židovského krále" dr. Vaška před Lidovým soudem v Bratislavě. (ŠSÚA, 3/1945.)

[38] Z projevu na školení vůdců FS v Kremnici, 1941.

[39] Pancke po návštěvě Slovenska r. 1940 uvádí ve zprávě: „Podľa môjho názoru možno túto krajinu znovu plne získať pre Nemectvo." Navrhuje začít přesídlením 100 000 nových německých rodin a vystěhováním až 500 000 „rasově závadných" elementů ze Slovenska. Podle Panckeho 100 000 německých rodin stačí k tomu, aby Slováci dostali „vládnoucí třídu", která je definitivně spojí s německým národem. (Podle knihy L. L i p t á k a, *Karmasin opäť na scéne*, str. 32.) Viz též L. L i p t á k, *Fašizácia nemeckej men-*

K nacistické metodě vlády patřilo ovládání pomocí dvou garnitur rivalů, vzájemně se kontrolujících a předhánějících se v devotnosti vůči Berlínu (Tisova skupina, Tuka - Mach). Třetí „nezatížená" mladoautonomistická garnitura v čele s Ďurčanským zůstává v záloze, za Slovenského národního povstání se však aktivizuje a zřejmě jenom rychlý spád válečných událostí ji znemožnil, aby zaujala významnější místo v mašinérii slovenského státu. Pravda, zvláště po německé porážce u Stalingradu dokázalo luďácké panstvo spojovat fašistickou horlivost s alibistickými gesty, které mohly v roce 1944 dokonce vyvolat optický klam, že jde o kolísání mezi kolaborací a rezistencí. Pravdou však je, že se ve vedení HSLS nevytvořila žádná protiněmecká opoziční skupina a to co se dnes v některé literatuře (máme na mysli publikace lidí, kteří utekli z ČSR po r. 1945 a r. 1948) vydává za projev protihitlerovské orientace, je spíše orientací na separátní mír hitlerovského Německa se západními mocnostmi.[40]

Vládní a výkonná mašinérie slovenského státu a jeho hospodářský aparát vykonávaly pro nacisty neobyčejně cenné služby. Vazalský stát dokázal převážně vlastními silami po celou řadu let zabezpečit na tomto exponovaném místě německého „životního prostoru" zájmy třetí říše. Pravda, německá nadvláda byla zabezpečována i vlastními říšskoněmeckými orgány. Kromě německé Volksgruppe a německého vyslance tu působili ve všech centrálních úřadech říšskoněmečtí poradci, filiálky gestapa, SD a zvláštní expozitury SS a jiných orgánů a organizací. Touto rozsáhlou sítí nacistických tykadel kontrolovali a dirigovali z Berlína činnost všech důležitějších složek slovenského státu.

Z charakteru a režimu slovenského státu vyplývaly i přechodné těžkosti, ale i velké možnosti hnutí odporu. Zvláště existence vlastní armády se stala bumerangem.[41]

Na konci roku 1943 vznikla na Slovensku *Slovenská národní rada*, ústřední orgán odboje. Slovenská národní rada (a jí podléhající vojenské ústředí), opírající se o širokou síť revolučních národních výborů, partyzánských oddílů a vlasteneckých složek armády, vykonává v průběhu roku 1944 stále silnější vliv na utváření politického názoru a zasahuje — politicky i organizačně — i do různých odvětví státního aparátu. Armáda se

šiny na Slovensku, ve sbor. *Nemecká otázka a Československo*, Bratislava 1962, str. 51 a n.

[40] Např. Ďurčanského blízký spolupracovník a vyslanec slovenského státu v Madridě Josef Mikuš píše: „Jestliže Ďurčanský do poslední chvíle doufal, že západní velmoci uzavřou už jenom v zájmu Evropy separátní mír s Německem, byly to marné naděje." (Si M. F. Ďurčanský crut jusqu à la dernière minute que les Occidentaux feraient, dans l'intérêt même de l'Europe, une paix séparée avec l'Allemangne, ce fut une fausse espérance.) (J. M i k u š, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe*, Paris 1955.)

[41] Již v r. 1943 dochází k hromadným přechodům slovenských vojáků na východní frontě k sovětským partyzánům nebo k jednotkám Sovětské armády. (Viz S. F a l t a n, *Slováci na východnom fronte*, Bratislava 1957 aj.)

mění z vazalské na povstaleckou. V průběhu několika dní koncem srpna 1944 osvobozují partyzáni za součinnosti povstaleckých oddílů armády většinu slovenského území. Tisova vláda nebyla schopna ubránit vlastními silami ani jedno důležitější město nebo pozici. Její definitivní pád, svržení luďáckého režimu vlastními silami slovenského lidu mohla oddálit jen německá vojenská intervence. V panickém ovzduší „balení kufrů" — jak zní zpráva ze švýcarského pramene z 27. srpna 1944 — se Tisova vláda odhodlala požádat Hitlera o vojenskou pomoc.

Vojenská okupace Slovenska jednotkami Wehrmachtu a SS vnáší samozřejmě nové prvky do nacistické metody ovládání Slovenska. „Státní samostatnost" se obnažuje v pravé podobě jako nástroj nacistické nadvlády. Na scénu vystupují jako hlavní postavy vojáci okupační armády, gestapáci, esesáci — a s nimi nacistický okupační režim s bezuzdným masovým terorem. Desítky slovenských vesniček postihl osud Lidic. Spolu s jednotkami Wehrmachtu přicházejí zvláštní útvary — takzvané Einsatzkomanda Sipo a SD. V instrukcích brněnské centrály je uvedeno, že jejich úlohou je podpora bojových svazků armády v zázemí. I teď se okupanti snaží využít domácích fašistů. V uvedené instrukci se například připomíná, že výkon policejních opatření je nadále vyhrazen slovenským bezpečnostním orgánům. Jen v takovém případě, kdyby slovenské orgány zklamaly, mají přímo zakročit Einsatz-komanda.[42]

Reorganizovaná Tisova vláda v důsledku *Slovenského národního povstání* už není schopna zkonsolidovat své pozice a zabezpečit řádné fungování státního a mocenského aparátu. Luďáci se sice snaží zabezpečovat zásobování německé okupační armády ze slovenských zdrojů, pomáhat Wehrmachtu v bojích proti partyzánům; reorganizují Domobranu a zřizují z deklasovaných elementů a notorických zločinců ozbrojenou tlupu, tzv. Pohotovostní oddíly HG; podílejí se aktivně na teroristických akcích proti obyvatelstvu. To vše však nemůže zabránit blížícímu se konci fašistického režimu.

Sněm již nezasedával pravidelně. Činnost ministerstev byla značně omezena. Působnost centrálních úřadů se přenesla téměř úplně na mimořádně delegované orgány, protože německé vojsko potřebovalo pomocníky na venku. Resorty vysílaly do jednotlivých okresů své zmocněnce, kteří vykonávali vládní pravomoc v příslušných okresech. V oblastech spojených žup zvláště jmenovaní vládní zmocněnci udržovali přímý a bezprostřední styk s velitelem německého vojska a vykonávali jeho rozkazy, ovšem i za pomoci podřízených okresních zmocněnců. 21. 12. 1944 oznámil Tisovi generál Höffle, že Hitler vyhlásil Bratislavu a okolí za pevnost. Za velitele pevnosti jmenoval plukovníka von Ohlena, který měl „velitelskou pravo-

[42] Archív ÚD KSS, 438. Blíže viz: A. Rašla, *Tiso a povstanie*, Bratislava 1947.

moc pro všechna slovenská a německá místa a úřady v pevnosti Bratislava", tudíž včetně orgánů Tisovy kliky, pokud ovšem ještě existovaly. V lednu 1945 jmenoval Tiso zvláštního vládního zmocněnce pro evakuaci obyvatelstva nařízenou německým vyslancem; v únoru 1945 generálního sekretáře obrany státu pro evakuaci průmyslových podniků a velkoobchodů, který však neměl žádnou pravomoc, protože německý vyslanec sám asistoval při vydávání evakuačních rozkazů a slovenský orgán o těchto opatřeních ani dodatečně neuvědomil.[43]

Tak skončily dějiny nacistické nadvlády na Slovensku. Definitivní tečkou za jejich dny bylo osvobození tohoto území Sovětskou armádou počátkem května r. 1945, kterému ze všech sil napomáhalo i hnutí odporu.

IV. Protektorát Čechy a Morava

V časové posloupnosti třetím celkem, který na území ČSR v roce 1939 vznikl, byl „Protektorát Čechy a Morava". 15. března přijali pomnichovští vládci nacistický příkaz o jeho vytvoření a nacistické uniformy zaplavily okamžitě české země. Vojenské jednotky hitlerovského Německa přijížděly a nesetkávaly se s ozbrojeným odporem; jen několik skupin českých vojáků je přivítalo výstřely. Jako vzor pro vypracování výnosu o zřízení „protektorátu" v českých zemích sloužila smlouva mezi Francií a tuniským bejem z roku 1881.

„Se zřízením protektorátu převzala nacionálně socialistická říše v závazné formě úkol vést Evropu a udržovat v ní pořádek," — řekl předák henleinovců a pak jeden z nejvyšších nacistických pánů na tomto území, K. H. Frank.[44]

V dosavadní mezinárodní praxi se používalo instituce protektorátu ve vztahu ke koloniím. Nacisté ji uplatnili vůči kulturně a hospodářsky vyspělému evropskému národu se starou státní tradicí po jeho dvaceti letech moderního státního života. Přitom protektorát zřízený na území Čech a Moravy měl s jeho tradičním státoprávním schématem (vzdání se části suverenity zejména v zahraniční politice) společný jen urážlivý název. Ve své podstatě byl nástrojem bezohledné germanizace a přeměny českých zemí v integrální součást říše.

Hitlerovým výnosem ze 16. 3. 1939 (č. 75/39 Sb.) stal se vykonavatelem veškeré moci na tomto území Hitlerův splnomocněnec — *říšský protektor* — (prvním byl jmenován Konstantin von Neurath), od něhož se odvozovala i pravomoc protektorátní vlády a presidenta. Příslušelo mu

[43] Viz M. Vietor, *Závislost a zánik tzv. Slovenského štátu*, Právněhistorické studie 1962, str. 97 a n.

[44] *Chtěli nás vyhubit*, sborník dokumentů, Praha 1961, dokument 31, str. 171.

řízení všech říšských orgánů a úřadů s výjimkou branné moci. Zastupoval v protektorátě všechny říšské ministry, nebyl jim však podřízen. Byl podřízen přímo Hitlerovi.

Říšský protektor potvrzoval jmenování ministrů „protektorátní vlády" a odvolával její členy. Vůči vládním usnesením měl právo veta a mohl vydávat i právní předpisy. Zákonodárná moc říšského protektora se ještě upevnila Hitlerovým nařízením ze 7. 4. 1939, jímž byl říšský protektor zplnomocněn vydávat, měnit a rušit právní normy. Tím se stal ve věcech zákonodárných zcela nezávislým na protektorátních orgánech.

Úvaze říšského protektora bylo vyhrazeno, o kterých otázkách je povinen kterýkoli protektorátní nebo říšský úřad podávat mu hlášení. Podle vlastního uvážení sám určoval okruh opatření, která podléhají jeho schválení. Okupanti si nechtěli vázat ruce a vyhýbali se tomu, aby vymezili kompetenci protektorátních orgánů. Stav právní nejistoty a provizórium plně vyhovovaly režimu neomezené a nekontrolovatelné moci.

Úřad říšského protektora byl postupně vybudován na složitý vládní organismus, v jakési obludné ministerstvo se všemi resorty odpovídajícími jednotlivým ministerstvům protektorátní vlády. Zvláštností byla instituce *státního tajemníka* (K. H. Frank) jako zástupce říšského protektora, která zabezpečovala i vzájemnou kontrolu dvou rivalů — představitelů říše. Ve skutečnosti, zejména v době, kdy úřad protektora vykonával Neurath, znamenala tato instituce mimo jiné, že říšský protektor je postaven pod dozor SD. Za Heydricha, šéfa říšského bezpečnostního úřadu, který Neuratha vystřídal v září 1941, význam státního tajemníka pochopitelně klesl. Za „protektorství" Daluegeho, nástupce Heydrichova, byl výnosem z 20. srpna 1943 povýšen státní tajemník K. H. Frank na *státního ministra,* na něhož přešla podstatná část dosavadní pravomoci protektora.[45] Úřad protektora dostával postupně převážně reprezentativní charakter. Šéf říšské kanceláře a říšský ministr dr. Lammers motivoval tuto reformu potřebou „těsnějšího spojení mezi německým vedením a autonomní správou v protektorátě".[46] I tato i Heydrichova administrativní reforma z roku 1942 (tzv. zjednodušení správy) směřovala k upevnění říšského vedení v protektorátě.

Okupanti si vybudovali zvláštní instituci — úřady *Oberlandratů,* — které jednak spravovaly záležitosti Němců a jednak vykonávaly dozor nad českými úřady nižších instancí.[47] Byla to všestranně vybudovaná ohniska

[45] Po Daluegovi byl „protektorem" jmenován Frick, který Himmlerovi uvolnil místo říšského ministra vnitra.

[46] Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft, Prag č. 3, r. III.

[47] V letech 1939—1942 bylo v protektorátě průměrně 15 OLR, při Heydrichově reformě r. 1942 byl zredukován jejich počet na 7. Pro složení úřednického aparátu byly charakteristické vysoké stavy gestapa, policie a SD při nízkém počtu německých správních úředníků.

okupační moci. Ke každému OLR přidělena posádka německé pořádkové policie, úřadovny gestapa, SD, kriminální policie, úřadovna abwehru, německý soud, posádka Wehrmachtu a pracovní úřad, který organizoval odvlékání českých lidí na nucené práce do říše. Personál pro tyto úřady byl vybírán převážně z řad sudetoněmeckých nacistů, kteří znali český jazyk a místní poměry. Podíl sudetoněmeckého živlu v okupačním aparátě a ve službách gestapa mohl jenom prohloubit propast mezi Čechy a sudetskými Němci.

Protektorát byl považován za provizorium, za režim přechodného období. „Zřízením protektorátu nenašel ještě státoprávní stav říšských zemí Čech a Moravy svoji konečnou formu, nelze tím ještě považovat český problém za vyřešený. Naopak, byl zahájen teprve počátek procesu" — uvádí se v memorandu K. H. Franka a Neuratha ze srpna 1940[48] a tato myšlenka se opakuje v různých obměnách ve všech státoprávních úvahách až do chvíle, kdy se naplnila představa provizória, jenže ne ve smyslu nacistických plánů, ale v duchu českého lidového humoru, že jde o „protentokrát". Charakteristickou črtou přechodného protektorátního období bylo zachování zvláštního, z jednoho centra řízeného územního a administrativního celku, i když o zásadách centralisticky řízené správy českých zemí panovaly v nacistických kruzích různé názory a plány. Provizórium mělo být úpravou k zavedení jednotné říšské správy, a to buď rozdělením Čech a Moravy mezi administrativní celky říše nebo vytvářením nových žup (GAU). Likvidování přechodného statutu záviselo na tempu germanizace „prostoru a lidí" v protektorátě.

Frankovo memorandum z 31. 8. 1940 vytyčilo tři hlavní proudy germanizace:

„1. změnu národnosti rasově nevhodných Čechů;

2. vysídlení rasově neodpovídajících Čechů a vrstvy inteligence nepřátelské říši, popřípadě *zvláštní zacházení* s ní a se všemi destrukčními živly;

3. nové osídlení takto uvolněného prostoru čerstvou německou krví."[49]

Tyto zásady schválené Himmlerem a Heydrichem se staly oficiálním programem německé politiky českých zemí.

Realizace těchto plánů závisela ovšem na řadě okolností, především na vývoji války. Nacisté si byli vědomi jak ekonomického významu českých zemí, tak nutnosti „taktického postupu" v takové otázce, jakou je likvidace národa. Frank doplňuje své germanizační plány ještě úvahou — „nutnost, aby se podílel na válečně důležitých výkonech (bitva o výrobu, výroba zbraní a střeliva, správný chod obchodu a dopravy) zakazuje po

[48] *Chtěli nás vyhubit*, dokument 6, str. 69.
[49] Tamtéž, str. 71.

dobu války útok na češství ..."[50] I R. Heydrich, který přichází do protektorátu, aby tvrdě potlačil vzmáhající se hnutí odporu a jedná neobyčejně krutě, upozorňuje na nutnost taktického „maskovaného" postupu v otázkách vysídlování a osídlování, „jinak by" — jak říká — „mohla přijít revoluce v krátké době a ta by nám způsobila obtíže".[51]

V úvahách o taktice nešlo ovšem o opuštění základního záměru germanizace, ale o jeho realizaci v delším časovém úseku. Řada germanizačních opatření se prováděla — a jen vítězství spojenců nad hitlerovským Německem zachránilo národní existenci Čechů. Různé akce náboru mezi „Volksdeutsche", které skončily vcelku fiaskem,[52] konfiskace české půdy pro kolonizační cíle,[53] nepřetržitý příliv německého živlu — úředníků i novousedlíků, odvlékání pracovních sil do říše, zejména mládeže [„pracovně nasazeno" bylo na 600 000 mladých mužů a žen; ještě roku 1944 bylo nařízeno nasazení do říše celého ročníku 1924 a 1925] — tím vším směřovali nacističtí okupanti k uskutečnění svých plánů. Připravovali se i jinak — roku 1943 začaly přípravy okupantů k asimilaci na základě „rasového výzkumu". Byly zavedeny „Kennkarty", na základě kterých mělo být obyvatelstvo klasifikováno podle rasových znaků, jež měly rozhodnout o asimilaci nebo deportaci. Metodou germanizace byl i masový teror, který svým charakterem přesahoval akce na fyzické likvidování účastníků odboje.

V protektorátě platila dvojí státní příslušnost — říšskoněmecká a protektorátní. Německými státními občany byli mimo přistěhovalce a úředníky z říše i všichni bývalí československí státní občané německé národnosti, jak to bylo vysloveno již v čl. 2. výnosu o zřízení protektorátu. Tak byli sudetští Němci i právně povýšeni do postavení vládnoucí, panské kasty. O udělování říšskoněmeckého státního občanství rozhodovaly výlučně říšské orgány. Němečtí státní příslušníci podléhali jen německému soudnictví. Měli různé výhody hospodářského a sociálního rázu a v protektorátních službách byli zvýhodňováni i platově. Pro české obyvatelstvo byla utvořena instituce „protektorátní příslušnosti", upravená vládním nařízením 19/40. „Protektorátní příslušníci" podléhali mimo orgány autonomní správy a soudnictví i nařizovací pravomoci německých orgánů, jejichž rozsah se zvláště po Heydrichově reformě stále zvětšoval. Na trestné

[50] Tamtéž, str. 69.

[51] Tamtéž, str. 151. Z Heydrichova důvěrného projevu 4. 2. 1942.

[52] I okupační úřady musely doznat, že mezi novými „Volksdeutsche" je vysoké procento kriminálních živlů a jen malá část ovládá němčinu. Šlo o živly kariéristické a úzkou vrstvu českých fašistů.

[53] Výměra zkonfiskované české půdy dosáhla do konce okupace více než 500 000 ha. Himmler tuto půdu prohlásil v březnu 1944 zvláštním výnosem za půdu kolonizační. (V. K r á l, *Pravda o okupaci*, Praha 1962, str. 153 a 168.)

činy spáchané „protektorátními příslušníky“ se aplikovalo německé trestní právo v případech, kdy šlo o činy kvalifikované jako delikty proti říši, proti nařízením okupačních vojenských orgánů apod. Ve všech politicky důležitých trestních činech byli postupem času „protektorátní příslušníci“ vyňati z pravomoci autonomních soudů.[54] Antifašisté a nepřátelé říše — pro zařazení do této kategorie stačilo nejmenší podezření nebo anonymní udání — podléhali tzv. Sonderbehandlung, kde se i formálně opustila zásada „nullum crimen sine lege“ a tresty byly ukládány podle „zdravého národního cítění“. K. H. Frank charakterizoval před československým soudem Sonderbehandlung jako „popravu bez soudu“. Mimosoudní stíhání a hromadné vyvlékání do koncentračních táborů zatlačilo postupně jakékoli soudní procedury. Instituce dvojí státní příslušnosti legalizovala privilegované postavení Němců a diskriminaci Čechů ve vlastní domovině a jejich degradaci na úroveň bezprávných cizinců v říši a byla jednou z důležitých metod ovládání tohoto území.

Po celou dobu nacistické okupace českých zemí hrála prvořadou úlohu — pokud jde o metody a formy nacistické nadvlády — *spolupráce s českými kolaborantskými silami*. Nacisté měli eminentní zájem na jejich plném využití v ekonomické, ideové i správní sféře. V počátečním období měla fikce protektorátní samosprávy zastřít režim německé okupace a to i ze zahraničně politických ohledů. Později tento zřetel ustoupil do pozadí. Využít české kolaborace v zahraniční politice se pokusili okupanti pak až na konci války, kdy se s její pomocí snažili „předat“ protektorátní území americké armádě. Funkci protektorátní vlády charakterizuje jeden z nacistických programových dokumentů zpočátku okupace takto: „Potřebujeme slabou českou vládu, která bude s to nově organizovat český národ, nebude se moci nikdy postavit proti Německu a která zároveň bude dosti silná, aby nepřipustila k moci opozici.“[55]

Vedoucími představiteli české kolaborace s nacisty byli protektorátní president dr. E. H á c h a a protektorátní vláda. Její členové se rekrutovali především z předáků dřívějších pravicových stran a vysokých funkcionářů státního aparátu. V prvním období okupace — do roku 1941 — někteří z nich mohli zdůvodňovat svou činnost různými iluzemi o „záchraně národa“; někteří (včetně Háchy) udržovali tajný styk s londýnskou buržoazní emigrací, vedenou dr. E. Benešem. Po Heydrichově pří-

[54] Byl zřízen německý vrchní zemský soud v Praze, dva zemské soudy a 12 mimořádných soudů a na území protektorátu byla rozšířena působnost jejich vyšších instancí, Říšského soudu v Berlíně a Lidového soudního dvora v Lipsku. Obzvláštní krutostí vynikal tzv. Sondergericht v Praze zřízený r. 1940. Jeho kompetence se stále rozšiřovala, takže v roce 1943 již byl příslušný pro všechny trestné činy mimo špionáž a velezradu, které podléhaly Lidovému soudu v Lipsku. Sondergericht vynesl rozsudky asi v 7000 případech, z toho na 5000 rozsudků smrti.

[55] V. K r á l, *Pravda o okupaci*, str. 179.

chodu bylo už naprosto jasné, že tato skupina přisluhovačů slouží nacistům nejen pasívně, ale v mnoha případech velmi aktivně.

O využívání kolaborantských kruhů nacisty by bylo možno uvést řadu zajímavých skutečností — tento zjev se však pravděpodobně mnoho nelišil od jiných okupovaných zemí. Mezi vedoucími kolaboranty a nacisty docházelo v prvním období i ke sporům, ze kterých však vždy vycházel stejný vítěz. Tyto „spory" spadají do období protektorátní vlády, vedené generálem Eliášem (vláda „druhé republiky", vedená Beranem, předsedou nejsilnější buržoazní strany tzv. agrární, podala těsně před 15. 3. demisi; zůstala v úřadě do 7. 4., kdy byla vytvořena vláda Eliášova). Eliáš, odsouzený a popravený nacisty za spojení s Londýnem, v obhajovací řeči před německým Lidovým soudem prvního října 1941 podal zajímavé svědectví tohoto druhu lidí ke spolupráci s nacisty i o postoji českého obyvatelstva. Uvedl, že jako předseda protektorátní vlády marně hledal východisko, „které mělo vésti k opravdové, čestné a trvalé spolupráci s národem německým. Bohužel jsem se při tom nesetkal s pochopením vlastního národa ..." Češi — řekl Eliáš před německým soudem — mu stále připomínají Hitlerův slib autonomie, ale zapomínají, že „předpokladem pro tuto autonomii je loajální postoj a chování celého našeho národa".[56]

Snaha o demoralizaci národa patřila k důležitým úkolům, které nacisté od kolaborace žádali. V českém prostředí tato snaha navazovala na dřívější „filosofii malého českého člověka", zdůrazňovala nemožnost malého národa vzpírat se „velkým", volala po nutnosti „přizpůsobit se" atd. Je nutno po pravdě říci, že tato „filosofie" dosáhla u řady lidí zvláště na počátku okupace určitých úspěchů — rodící se hnutí odporu muselo svést i s „háchovštinou", ideologií i praxí národního defetismu a poraženectví, ideovou i „praktickou" bitvu.

Nacistická politika v protektorátě měla nejen „národní", ale i sociální obsah. Okupační systém byl negací základních zásad demokracie a humanismu, které lidstvo vytvořilo během staletého vývoje. V protektorátě nacisté nemohli potřebovat ani parlament, ani volby. Neexistovaly zde politické strany, zakázána byla činnost desítek organizací, které pracovaly v předmnichovské republice. Buržoazní politikové se sice pokusili vytvořit „jednotnou celostátní organizaci" (ne nepatrnou úlohu přitom hrála snaha „zaměstnat" politický aparát koaličních stran) — tzv. *Národní souručenství* a nacisté jejich úsilí řadu měsíců i tolerovali, ale jen do té doby, než poznali, že protifašističtí bojovníci využívají i této „legální platformy" k činnosti proti okupantům.

A tak z větších organizací zůstaly po celou dobu okupace jen zglajchšaltované odbory, tzv. *Národní odborová ústředna zaměstnanecká.* Okupanti ji využívali pro svou politiku sociální demagogie, se kterou však

v protektorátě nikdy nepochodili tak, jak se jim to podařilo v samém Německu. Základem jejich politiky vůči pracujícím zůstával krutý teror.

Bude snad užitečné zmínit se i o některých rysech „kulturní politiky" nacistických okupantů v protektorátě. Její obsah byl podřízen základnímu úkolu nacistické nadvlády, germanizaci. Už 17. 11. 1939 zrušili okupanti české vysoké školy, nejprve zakázali výuku na 3 roky a pak na neurčito. Posluchačům university bylo zakázáno pokračování ve studiích na kterékoliv německé škole v protektorátě. Na 1200 českých vysokoškoláků bylo po demonstracích 28. října a 15. listopadu 1939 odvlečeno do koncentračních táborů. Drastické zákroky proti vysokému školství byly součástí politiky postupného zničení českého školství vůbec.

V letech 1939—1945 byly zavřeny 1102 obecné a 147 měšťanských škol, zatím co ve stejné době vyrostl počet německých obecných škol ze 130 na 335 a z 36 měšťanských na 78. Z 29 českých učitelských ústavů zůstalo jen 13. Násilnými opatřeními okupantů se snížil počet žáků středních škol z 95 164 v roce 1938—39 na 42 838 ve školním roce 1944—44. V posledním roce války byla většina středních škol uzavřena. Měnila se náplň vyučování. Byly revidovány učebnice a učební osnovy. Roku 1941 byl vydán zákaz vyučování českých dějin, což bylo nahraženo výkladem německých dějin přednášených německy. Od r. 1939 byla němčina povinným předmětem na měšťanských školách, od r. 1940 i na školách obecných. Němčina se vyučovala na českých školách 7—8 hodin týdně, vyučování češtiny bylo omezeno na 4 hodiny. V důsledku zmíněného totálního nasazení ročníků 1924 a 1925 byly v roce 1944 zavřeny vyšší třídy středních škol. Učitelé, kteří se okupačním orgánům a jejich informátorům nezdáli dostatečně spolehliví, byli propouštěni a někteří z nich posíláni do koncentračních táborů. Nad mnohými českými školami vykonávali „pedagogický" dozor němečtí inspektoři.

Jak okupanti smýšleli o českém školství a jeho vývoji, je patrno i z úryvků „programového projevu" R. Heydricha v únoru 1942: „Dále je tu problém škol. Zde je důležité uhodit především na české učitelstvo, které je sborem vychovatelů opozice pro českou vládu. Tady do toho musíme zcela jasně říznout a ostatně v souvislosti s tím odbourat české vyšší školy. Pak bude bezpochyby nutné shromáždit někde českou mládež v takové formě, jež by umožnila výchovu mimo školu — která by pomohla zejména proto, že není možné dát zavřít všechny české učitele — a vytrhnout ji z tohoto ovzduší."[57]

[56] „Pokládám," — řekl též gen. Eliáš — „z geopolitických, hospodářských a sociálních důvodů za nemožné, aby náš 7½miliónový národ mohl někdy existovat jako nezávislý stát uprostřed německého životního prostoru." (Státní ústřed. archiv, K 45 — 43/2.)

[57] *Chtěli nás vyhubit*, str. 153.

Česká kultura byla okupanty těžce postižena ve všech tvůrčích oblastech, zvláště její avantgarda. Mnoho vynikajících tvůrčích pracovníků bylo popraveno, zemřelo v koncentračních táborech nebo prožilo ve vězení dlouhé roky.

Nacistický útlak ve formě „Protektorátu Čechy a Morava" byl tak strašným historickým anachronismem v dějinách 20. století, že musel být odstraněn. Na konci války, kdy se i okupační režim v českých zemích rozkládal ve všech svých částech, se okupanti pokoušeli tento útvar zachránit — K. H. Frank chtěl na jeho místě ve spolupráci s českou reakcí vytvořit tzv. Česko-moravskou republiku. Byl to poslední absurdní akt absurdního režimu.

9. května 1945 osvobodila Sovětská armáda Prahu, v jejíž ulicích zuřil již několik dní boj českých vlastenců s okupanty. „Protektorát" a jeho režim byl zničen.

Nacisté již před Mnichovem dlouhodobě a programově sledovali cíl uchvácení Československa. Na více než 6 let se jim to podařilo.

K specifickým podmínkám podmanění Československa přitom patřilo, že představovalo první větší oběť nacistické rozpínavosti a že nebylo dobyto válečným přepadem, jako většina dalších evropských obětí nacismu, ale politickou cestou. K zvláštnostem podmanění patří i to, že Československo nebylo uchváceno naráz, nýbrž po částech, postupně. Již v důsledku tohoto postupu uplatnilo hitlerovské Německo na území ČSR trojí formu státoprávního a politického ovládání jeho prostoru. Chtělo tak zabezpečit své panství i germanizační plány.

Československo jako po Rakousku první okupovaná země bylo současně „zkušebním kamenem" různých metod a forem ovládání cizích národů nacisty; tyto metody mohly být a byly v té či oné podobě aplikovány i v jiných hitlerovci dobytých a uchvácených zemích. Politika nacistů na území rozbitého Československa měla i z tohoto hlediska širší význam.

Die Formen und Methoden der nazistischen Okkupation in der Tschechoslowakei

(Zusammenfassung)

Die Vernichtung der Tschechoslowakei wurde zum Ausgangspunkt für die Verwirklichung der weitgesteckten strategischen, militärischen, politischen und wirtschaftlichen Ziele der nazistischen Expansion. Sie schuf die Basis zum Angriff auf Polen, zur Durchführung der Ostpolitik des dritten Reiches, aber auch zur Entfaltung

des nazistischen Angriffs gegen den Westen. Die Existenz einer selbständigen Tschechoslowakei und die nationale Existenz der Tschechen und Slowaken widersprach der gesamten Politik und Ideologie des Nazismus, welcher sich auf das Projekt des Grossdeutschen Reiches konzentrierte, in das auch die Tschechoslowakei eingegliedert werden sollte. Den Zielen der nazistischen Okkupation entsprach daher nur die vollständige Zertrümmerung der Tschechoslowakischen Republik, die gänzliche Liquidierung der nationalen Existenz ihrer Völker. Diese Ziele bestimmten im voraus und beeinflussten die Formen und Methoden der nazistischen Herrschaft in der Tschechoslowakei.

Die Politik und Diplomatie Hitler-Deutschlands war auf die Erreichung der völligen Trennung der tschechischen Länder und der Slowakei gerichtet. Die Annexion der Tschechoslowakei sollte nach aussen so erscheinen, als hätte sich die nachmünchner Tschechoslowakei eigentlich ihm zu Füssen gelegt. Aber trotz der Labilität des politischen Regimes der nachmünchner Tschechoslowakei kommt es zur Verkündung des selbständigen Slowakischen Staates am 14. März 1939 und zur Errichtung des Protektorates Böhmen und Mähren am 15. März 1939 nur unter unerhörtem psychologischen und militärischen Druck seitens Hitler-Deutschlands. Im tschechoslowakischen Gebiet bestanden drei Formen nazistischer Oberherrschaft: in den annektierten Grenzgebieten der sog. Sudetengau als organischer politisch-administrativer Bestandteil des Reiches, in dem Gebiet des nachmünchner Böhmens und Mährens das sog. Protektorat und in der verstümmelten Slowakei der „selbständige Slowakische Staat". In dem nazistischen rechts- und geschichtswissenschaftlichen Schrifttum werden dabei das Statut des Protektorats (Böhmen und Mähren) und jenes des Schutzgebietes (Slowakei), sowie des Generalgouvernements (Polen) als differenzierte, aber dem Wesen nach gleiche staatsrechtliche Varianten der deutschen Oberherrschaft über den slawischen Völkern in Mitteleuropa aufgefasst.

Der Slowakische Staat als Model im System der Beziehungen des Reiches zu seinen Vasallen und Verbündeten tritt besonders seit dem Sommer 1940, nach der Niederlage Frankreichs vor dem unmittelbar vorbereiteten Angriff auf England und dem perspektiv geplanten Aggressionskrieg gegen die Sowjetunion in den Vordergrund. Der Umstand, dass sich das Regime auf eine klerikale Partei stützte und dass Führer der Partei und Staatschef ein katholischer Priester war welcher sein Amt mit Zustimmung des Vatikans und päpstlichem Segen versah, verlieh dem Regime in der Slowakei eine besondere Bedeutung. Im System der Vorherrschaft in der Slowakei hatte die deutsche Volksgruppe und ihre Organisation eine besondere Stellung und Bedeutung. Die Deutschen waren während des Regimes der Slowakischen Volkspartei nur zahlenmässig eine Minderheit (5%). In Wirklichkeit stellten sie die herrschende Elite des Slowakischen Staates. Zur nazistischen Regierungsmethode gehörte das gegenseitige Ausspielen zweier Garnituren von Rivalen, welche sich gegenseitig kontrollierten und in devoter Ergebenheit überboten [die Gruppe Tiso gegenüber Tuka und Mach]. Die Regierungs- und Exekutivmaschinerie des Slowakischen Staates und sein Wirtschaftsapparat leisteten den Nazisten ungemein wertvolle Dienste. Der Vasallenstaat brachte es zustande durch eigene Kräfte die Belange des dritten Reiches zu wahren. Die deutsche Oberherrschaft wurde freilich auch durch eigene reichsdeutsche Organe sichergestellt. Ausser der deutschen Volksgruppe und dem deutschen Gesandten waren hier reichsdeutsche Berater in allen zentralen Ämtern, sowie Filialen der Gestapo, SD und besondere Exposituren der SS und anderer Organe und Organisationen tätig.

Ende 1943 entstand in der Slowakei der Slowakische Nationalrat als Zentralorgan des Widerstandes. Die Armee änderte sich von einer vasallen- in eine aufständische Armee. Im Laufe einiger Tage Ende August 1944 befreiten die Partisanen in Zusammenarbeit mit aufständischen Einheiten der Armee den grössten Teil des slowakischen Gebietes. Die Regierung Tiso bat Hitler um militärische Hilfe. Die militärische Okkupation der Slowakei enthüllte die „staatliche Selbständigkeit" als das Werkzeug nazistischer Oberherrschaft. Die Sowjetarmee räumte mit ihr durch die Befreiung des

slowakischen Gebietes auf, auch die Widerstandsbewegung half aus allen Kräften.

Im Jahre 1939 entstand das „Protektorat Böhmen und Mähren". Am 15. März nahmen die nachmünchner Herrscher den nazistischen Befehl zu seiner Errichtung an und die nazistische Armee überflutete augenblicklich die tschechischen Länder. Bis dahin wurde in der internationalen Praxis die Institution des Protektorates nur im Verhältnis zu Kolonien angewendet. Die Nazisten griffen sie auf im Verhältnis zu einem kulturell und wirtschaftlich hochstehenden europäischen Volke mit alter staatlicher Tradition nach einem 20 Jahre währenden eigenstaatlichen Leben. Dabei hatte das nazistische Protektorat mit seinem traditionellen staatsrechtlichen Inhalt (teilweiser Verzicht auf Souveränität) nur die beleidigende Benennung gemeinsam, denn im wesentlichen war es das Werkzeug rücksichtsloser Germanisation und Umwandlung der tschechischen Länder in einen integrierenden Bestandteil des Reiches. Durch Hitler-Erlass wurde zur Ausübung aller Gewalt in diesem Gebiet ein bevollmächtiger Reichsprotektor bestellt, von dessem Gewalt auch die Protektoratsregierung und der Protektoratspräsident ihre Befugnisse ableiteten. Dem Reichsprotektor stand die Leitung aller Reichsorgane und Ämter mit Ausnahme der Armee zu. Er. vertrat im Protektorat alle Reichsminister, war aber persönlich nur und unmittelbar Hitler unterstellt. Das Amt des Reichsprotektors wurde einige male reorganisiert. Das Protektorat wurde als Provisorium betrachtet, das zur Einführung einer einheitlichen Reichsverwaltung notwendig sei, und zwar entweder durch Aufteilung von Böhmen und Mähren unter die Verwaltungseinheiten des Reiches oder durch Errichtung von selbständigen Gauen. Die Liquidierung des Übergangsstatuts hing vom Tempo der Germanisation „des Raumes und der Menschen" im Protektorat ab. Während der ganzen Dauer der nazistischen Okkupation der tschechischen Länder spielte in bezug auf die Formen und Methoden nazistischer Vorherrschaft die Zusammenarbeit mit den tschechischen Kollaborateuren eine erstrangige Rolle. Die Nazisten hatten ein eminentes Interesse an ihrer vollen Ausnützung in der ökonomischen, ideellen und administrativen Sphäre. Die Bestrebung, die Nation zu demoralisieren, gehörte zu den wichtigen Aufgaben, welche die Nazisten von den Kollaborateuren erforderten. Die nazistische Politik hatte auch sozialen Inhalt. Das Okkupationssystem war die Negation der Grundprinzipien der Demokratie und des Humanismus, welche die Menschheit in jahrhundertelanger Entwicklung geschaffen hatte. Die „Kulturpolitik" der Okkupanten war auf die Erfüllung der Hauptaufgabe der nazistischen Oberherrschaft, die Germanisation, gerichtet. Die tschechische Kultur wurde von den Okkupanten in allen Schaffungsgebieten schwer betroffen, besonders ihre Avantgarde. Die nazistische Unterjochung in der Form des Protektorats war ein so furchtbarer Anachronismus in der Geschichte des 20. Jahrhunderts dass er beseitigt werden musste. Am 9. Mai 1945 befreite die Sowjetarmee Prag, wo schon einige Tage der Kampf der tschechischen Patrioten mit den Okkupanten tobte, und damit wurde auch das Protektoratsregime vernichtet.

Zu den besonderen Bedingungen der Unterjochung der Tschechoslowakei gehörte es, dass die Tschechoslowakei das erste grössere Opfer nazistischer Expansion war und dass sie nicht durch militärischen Überfall, sondern auf politischem Wege, schrittweise, in Stücken erobert wurde. Infolge dieses Vorgehens wurden dreierlei Formen der staatsrechtlichen und politischen Beherrschung des Gebietes benützt, wobei eine jede von diesen berufen war, die nazistische Vorherrschaft und die Erfüllung der Germanisationspläne zu verwirklichen. Die Tschechoslowakei war der Prüfstein verschiedener Methoden und Formen der Beherrschung fremder Völker durch die Nazisten. Diese Methoden wurden auch in den anderen, von den Nazisten eroberten Ländern angewandt. Die Politik der Nazisten im Gebiet der zertrümmerten Tschechoslowakei hatte von diesem Blickpunkt aus gesehen eine weitreichende Bedeutung.

MATERIÁLY

Periodizace římského práva

Milan Bartošek

Obsah: 1. Úvod — účel stati. 2. Význam problému periodizace. 3. Nedostatky dosavadních romanistických výsledků. 4. Základní kritérium. 5. Periodizace římského práva. 6. Periodizace římské právní vědy. 7. Praktické vyhlídky dalšího výzkumu. 8. Závěr — výsledky stati.

1. Úvod — účel stati

Mezi četnými romanistickými problémy, které vyžadují přehodnocení z hlediska historického materialismu, je i problém periodizace dějin římského práva.[1] Zdánlivě je to otázka nepříliš důležitá, rázu víceméně jen systematického, která se nijak blíže nedotýká vlastního romanistického bádání. Ve skutečnosti je tomu docela jinak. Proto se tato stať snaží ukázat, co všechno v sobě tento problém skrývá, jak by měla vypadat správná periodizace římského práva, jaké nové možnosti otevírá a jaké důsledky by toto pojetí mohlo mít pro celkové studium římského práva.

Ačkoli v celém tomto článku jde výslovně o problematiku římského práva, zásadní problém periodizace římského práva přesahuje rámec romanistiky samé, je problémem obecně historickým a jmenovitě též základním problémem právněhistorickým vůbec. Proto také všechny obecné závěry zde vyvozené se týkají celého oboru dějin státu a práva.

Smysl této stati je výhledový, programový, omezuji se tedy na výklad co možná nejstručnější.

2. Význam problému periodizace

Periodizaci vůbec, obecně, lze především chápat — a to se také běžně děje — ve smyslu formálním, jako spíše jen libovolné rozdělení (např.

[1] Protože v samém pojmu periodizace (perioda - časový úsek, historické údobí) je dáno, že jde o dělení materiálu do historických vrstev, užívá se v dalším zkráceného výrazu periodizace římského práva a periodizace římské společnosti.

historickoprávní) látky, která se vykládá, do několika chronologických vrstev: v tomto smyslu periodizace vskutku nemá zvláštního významu, protože přistupuje k výkladu jako moment ryze vnější.

Ale skutečná periodizace, periodizace v plném, materiálním smyslu tohoto slova je něčím docela jiným: je to *věcný* problém, neoddělitelná součást vlastního výkladu látky. Dokonce je to poslední a velmi důležitý stupeň vědeckého výzkumu, je to výsledek a důsledek vrcholné syntézy veškeré látky, je to závěrečná konstrukce hlavních a vzájemně úzce spjatých úseků jediného velikého historického procesu.[2]

Nelze tedy předem (podle vnějších, formálních, systematických aj. hledisek) rozvrhnout látku do několika historických údobí a pak je podrobně rozpracovávat, nýbrž právě naopak, nejprve nutno do největší hloubky prostudovat daný úsek — např. římské právo — v plném rozsahu a teprve na základě celkového obrazu se všemi důležitými souvislostmi rozhodovat o tom, jak by bylo nejvhodnější rozvrhnout výklad této látky do jednotlivých časových úseků, tj. periodizovat jej.

Proto je periodizace římského práva jedním ze základních romanistických problémů prvořadé důležitosti. Zásadní řešení musí být dáno speciálním výzkumem (též pomocí deduktivní metody),[3] ale toto řešení zase samo nazpět ovlivňuje speciální výzkum. Je přece zásadní rozdíl, zda klademe tu či onu právní instituci do té či oné periody, protože již tím naznačujeme hlavní vodítko, již tím jí dáváme základní charakteristiku, kterou pak speciální výzkum dále prohlubuje.

3. Nedostatky dosavadních romanistických výsledků

Periodizaci římského práva[4] řeší buržoazní romanistika velmi různým způsobem v rámci dichotomie[5] až pentachotomie[6] s mnoha různými od-

[2] K významu periodizace správně připomíná Tomsa: „Vývojová synthesa je nejen vrcholným, ale i nejobtížnějším úkolem právní historie. Tím je si možno vysvětlit, že i velmi dobré práce o právních dějinách po stránce celkové synthesy často selhávají. Neboť jednotlivá období, v něž celý právní vývoj rozvrstvují, nespojuje jednotící myšlenka, takže se v nich celkové právní dění rozpadá v řadu navzájem vnitřně nesouvisejících, různorodých dějinných úseků." (T o m s a, *Nauka o právních vědách*, Praha 1946, 82). Záleží však právě na tom, která myšlenka jednotlivé periody spojuje a tuto otázku řeší Tomsa ryze idealisticky: „Ku konstrukci celkového vývoje dospěje právní historik tak, že si změny odehrávající se v právu představí jako trvalou snahu o uskutečnění určitého cíle, účelu. Proto vyzvedne určitou hodnotu nebo ideál a považuje jej za základní a vůdčí v právním snažení a tvoření. Tato vůdčí idea může být ztělesněna např. v ideálu svobody, spravedlnosti, rasové čistoty, společenské koncentrace apod." (tamže). Rozlišovací kritérium však musí být docela jiné, jak o tom právě hovoří celý tento článek.

[3] Srv. dále ad 5.

stíny u jednotlivých autorů. Většinou vycházejí tato řešení z jednotného kritéria, někdy se však kritéria kříží: např. v periodizaci Guarinově[7] převažuje zprvu kritérium společenské, aby pak ustoupilo hledisku, vycházejícímu spíše z tvorby římských právníků.

V české buržoazní romanistice si L. Heyrovský[8] ještě neklade přímo otázku periodizace římského práva. U J. Vančury[9] již aspoň nacházíme rozvrstvení „římského práva zákonného" do 4 period: 1. Doba královská; 2. republika; 3. principát; 4. absolutismus.

O. Sommer považuje problém periodizace římského práva za velmi důležitý a chápe jej do značné hloubky.[10] Uznává, že je třeba různě periodizovat jednotlivé úseky římského práva. Dějiny pramenů „soukromého" práva římského mu spadají vjedno s dějinami ústavního práva v těchto periodách: 1. Doba královská; 2. republika; 3. principát; 4. dominát.[11] Pro vývoj vlastního „soukromého" práva římského přijímá pozdější periodizaci Riccobonovu:

„1. Doba národního práva občanského (ius civile, ius Quiritium) od počátků Říma do konce druhé punské války. 2. Doba práva světového, jež v římském impériu za součinnosti juristů (responsa prudentium) vytvořil nejprve praetor (ius honorarium) a později i princeps (constitutiones principum, tzv. ius extraordinarium). 3. Doba práva císařského od absolutní monarchie Diocletianovy."[12]

M. Boháček se zase přidržuje původní periodizace Riccobonovy:

„Ve vývoji soukromého práva římského od prvopočátků římského státu až do Justiniána lze rozeznati dvě hlavní periody: 1. období národního práva římského, sahající až k zákonu Aebutiovu (asi v pol. 2. stol. př. Kr.), 2. období práva světového od zákona Aebutiova až do Justiniána, v němž trvá období rozkvětu asi až do konce 3. stol. po Kr. a je vystřídáno obdobím úpadkovým, v němž se vývoj právního myšlení odehrává už jen vyzníváním sil, působících za doby předchozí."[13]

Ale ani marxistická romanistika nevěnovala dosud této otázce patřič-

[4] Základní literatura viz Orestano, *Introduzione allo studio del diritto romano*, Torino 1961, 632 a n.

[5] Např. původní pojetí Riccobonovo: 1. primitivní formalistické právo kviritské; 2. od pol. II. stol. př. n. l. vyspělé právo založené na ekvitě; srv. Orestano, tamže, str. 637.

[6] Např. Biondi: 1. do 5. stol. př. n. l.; 2. do konce republiky; 3. do pol. III. stol. n. l.; 4. do Justiniána; 5. právo justiniánské; srv. Biondi, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1946, str. 4—5. *Il diritto romano*, Bologna 1957, str. 41—42.

[7] 1. právo archaické, tj. až do r. 367 př. n. l., podle organizace římského státu; pak právo 2. předklasické, 3. klasické a 4. poklasické; srv. Guarino, *Profilo di diritto romano*, Napoli 1954, 34.

[8] L. Heyrovský, *Dějiny a systém soukromého práva římského*, 7. vyd., Bratislava 1929.

[9] J. Vančura, *Úvod do studia soukromého práva římského*, Praha 1923, 11.

[10] Srv. text k pozn. 27.

[11] O. Sommer, *Prameny soukromého práva římského*, Praha 1932, 17.

[12] Tamže, str. 10.

[13] M. Boháček, *Nástin přednášek o soukromém právu římském*, Praha 1945, I, str. 10.

nou pozornost. V zásadních rysech si její důležitost a její zásadní kritéria uvědomuje sice již I. S. Peretěrskij, když praví:

„V souvislosti se změnou výrobních vztahů, rozšiřováním území římského státu, růstem třídního boje a rozvojem výroby a obchodu se měnil též systém orgánů státní moci a právní instituce."[14]

Ve svém stručném díle nešel však do hloubky a spokojil se praktickým řešením: Celkové dějiny státu a práva rozdělil na tři hlavní období: 1. Období nejstaršího práva (VII.—IV. stol. př. n. l.). 2. období republiky a 3. období císařství.[15] Dějiny státního zřízení římského periodizuje takto: Nejstarší státní zřízení (VII.—V. stol. př. n. l.), republikánské státní zřízení (IV.—I. stol. př. n. l.), císařské státní zřízení — principát (I.—III. stol.), dominát (III.—V. stol.) — (tamže str. 5 a n.). Dějiny „soukromého" práva římského pak rozdělil na dva časové úseky: 1. Období nejstaršího práva a 2. období rozkvětu a úpadku a — což je nejdůležitější — skutečně také výklad této látky rozdělil na tyto dvě horizontálně časové vrstvy.[16]

Rozšířené zpracování římského „soukromého" práva Peretěrským s kolektivem[17] již toto hledisko opouští a vykládá souběžně celý systém podle tradičního způsobu buržoazní literatury. Předmětem učebnice Novického[18] jsou nejdůležitější instituce majetkového práva z doby císařské, rovněž bez přihlédnutí k periodizaci římského práva. Zcela obdobný je výklad Andreevův, který navrhuje čtyřdílnou periodizaci: 1. Nejstarší právo (VI. — pol. III. stol. př. n. l.); 2. předklasické právo (do I. stol. př. n. l.); 3. klasické právo (do začátku III. stol. n. l.); 4. poklasické právo (do pol. VI. stol.).[19] Horvat[20] dělí římské právo do čtyř údobí: 1. Doba civilního práva od r. 754—201 př. n. l.; uvnitř ní rozlišuje ještě dobu královskou (754—509) a dobu prvních tří století republiky (509—201); 2. doba práva honorárního od r. 201—27 př. n. l.; 3. doba práva klasického od r. 27 př. n. l. — r. 235 n. l.; 4. doba práva poklasického nebo byzantského od r. 235—565 n. l. Osuchowski při výkladu pramenů římského práva liší dobu rané republiky (do začátku III. stol. př. n. l.), pozdní republiky, principátu a dominátu.[21] Stojčević končí první periodu r. 509 (vznik římského státu); další tři se mu

[14] I. S. Peretěrskij, *Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, č. 1, Drevnij mir*, vyp. II *Drevnij Rim*, Moskva 1945, str. 5—6.
[15] Tamže, str. 6.
[16] Tamže, str. 92 a n.
[17] I. S. Peretěrskij a kolektiv, *Rimskoe častnoe pravo*, Moskva 1948.
[18] I. B. Novickij, *Osnovy rimskogo graždanskogo prava*, Moskva 1960.
[19] M. Andreev, *Rimsko častno pravo, Sofia 1962*, str. 1, pozn. 1.
[20] M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1962, str. 11—12.
[21] W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962, str. 28 a n.

shodují s údobími republiky (do r. 29 př. n. l.), principátu (do r. 284) a dominátu (do r. 565).[21a]

Nejnověji periodizuje dějiny římského státního zřízení Jaromír K i n c l[22] takto: Období království (VIII—V. stol. př. n. l.), republiky (IV—I. stol. př. n. l.) a císařství — principát (I. stol. př. n. l. — III. stol. n. l.) a dominát (III.—V. stol.).

Konečně se otázky periodizace římského práva — nepříliš šťastně — dotkl Josef T u r e č e k. Nejprve praví, že

„je téměř vyloučeno nepodávat výklady o římském právu soukromém jinak než metodou synchronickou, s rozdělením látky na časové úseky, na dějinné periody"[23]

ale v dalším dospívá k výsledku právě opačnému a své úvahy zakončuje ryzím agnosticismem:

„Došli jsme k závěru, že je vědecky sotva možné vyznačit bezpečně časová období dějin soukromého práva římského."[24]

Jako trvalý závěr předkládá toto pozoruhodné vymezení:

„Problematika rozdělení dějin soukromého práva římského zůstala problematikou."[25]

Je jasné, že takovým způsobem bychom se daleko nedostali v tomto ani v kterémkoli jiném problému: úkolem vědce je problémy řešit a ne bezmocně nad nimi přešlapovat. —

Ale již tato skutečnost sama o sobě, tato mnohost a rozmanitost dosavadních romanistických výsledků při řešení našeho problému ukazuje názorně jejich vratkost. Je-li historická pravda jen jedna, jediná — jak co do faktů samých, tak i co do jejich správného vysvětlení — pak je jasné, že tyto zcela odchylné výsledky nemohou být všechny správné a pravdivé. Jejich nezdar musí spočívat především v nesprávném metodologickém východisku a v důsledku toho i v nesprávném základním kritériu.

Nesprávný je už takový přístup, který na tento problém klade nedostatečný důraz, v němž se projevuje sklon k pojetí víceméně formálnímu, který chápe periodizaci římského práva jen jako didaktickou pomůcku, který prostě neuznává nebo nedoceňuje skutečný význam periodizace pro romanistická studia, jak o tom byla výše řeč.

Avšak hlavním nedostatkem, který je společný téměř celé buržoazní vědě, je silnější nebo slabší odtrhování periodizace římského práva od základů, z nichž římské právo vyrůstalo, od ekonomických a sociálních

[21a] D. S t o j č e v i ć, *Rimsko pravo*, sveska prva[5], Beograd 1955, str. 11—12. Autor velmi výstižne stanoví hlavní obtíže problému periodizace.

[23] J. T u r e č e k a k o l e k t i v, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 196 a n.

[23] Tamže, str. 246.

[24] Tamže, str. 247.

[25] Tamže, str. 248.

vztahů té doby, jedním slovem od periodizace římské společnosti. Za rozhodující se často považuje hledisko formálně právní (např. normy-ústava, prétorský edikt) nebo dokonce (což je přece docela jiná kategorie) tvorba římských právníků (např. právo klasické, poklasické), aniž — a to je charakteristické — se hledá vnitřní spojitost s ostatním životem římské společnosti té doby nebo aniž se nachází správná spojitost s tímto životem. Tím se ovšem kritéria, volená takovýmto způsobem, dostávají do vzduchoprázdna a je pak možné libovolně je určovat a měnit. Ale ani tehdy, když se přihlíží blíže k uvedeným momentům hospodářským a sociálním, nevyvozují se z nich zpravidla přímé důsledky pro periodizaci římského práva.

Ze všeho nejvíce se tyto nedostatky projevují v oblasti práva „soukromého". Vskutku, podíváme-li se na to, jak se dosud běžně vykládají instituce „soukromého" římského práva, zjistíme, že se zpravidla „dogmaticky" podává souběžný výklad celého právního systému a nanejvýš uvnitř výkladu jednotlivých institucí se sledují hlavní momenty jejich historického vývoje.[26] Tím se neustále nejrůznějším způsobem skáče z jedné doby do druhé, ztrácí se jasný historický přehled a celý výklad se stává časově značně nepřehledným. Pak ovšem nelze vůbec zjistit, jaký byl celkový stav např. občanského práva v tom kterém časovém úseku.

V této souvislosti uvádí S o m m e r, který na svou dobu a na svou celkovou orientaci neobyčejně správně viděl zásadní problematiku periodizace římského práva:

„V důsledku toho nekryjí se tyto periody (tj. práva ústavního — M. B.) s obdobími, v nichž bývá líčen vývoj soukromého práva římského, a na jejichž stanovení mají vliv *především poměry hospodářské a sociální*, nikoli výlučně poměry politické."[27]

A ještě předchozí odstavec:

„Úkolem naším bude vylíčit dějiny pramenů soukromého práva římského. Zmíněná souvislost této otázky s dějinami ústavními sama již naznačuje cestu k výkladu *syn-*

[26] Nicméně i v buržoazní literatuře nacházíme též pokusy o periodizovaný výklad římského občanského práva. Tak zejm. Cuq rozpracoval svou obsáhlou učebnici římského práva do dvou dílů: Starobylé právo a Klasické právo a právo pozdního císařství (*Cuq, Les institutions juridiques des Romains*, Paris 1891 — *L'ancien droit* — a 1902 — *Le droit classique et le droit du Bas-Empire*). Ovšem ani jeho rozlišovací kritérium nelze přijímat, protože vychází z toho, že prý právo prvního období „nebylo předmětem opravdu vědeckého propracování" (Op. cit. I, 3). V nejnovější době podnikl takovýto pokus německý romanista světové úrovně K a s e r, tentokrát na základě hluboké syntézy nejmodernějších výzkumů. Jeho dílo *Das römische Privatrecht*, München I, 1955, II, 1959 je rozpracováno ve třech historických údobích: Starořímské právo (tj. do polovice 3. stol. př. n. l.). Předklasické a klasické právo a Poklasický vývoj. Kasrova periodizace sice nevychází z hledisek zde zastávaných, ale pokud jde o myšlenku periodizovaného výkladu římského práva, podává přesvědčivý důkaz její vhodnosti.

[27] O. S o m m e r, op. cit., str. 17.

chronistickému. Jako se ústavní vývoj římský dál v etapách, tak ani dějiny pramenů právních nelze jinak pozorovati, *má-li jasně vystoupiti poměr sil působících v tom kterém období* vývoje na tvoření práva" (podtrženo mnou — M. B.).

Ovšem, pokud jde o římské občanské právo, ani Sommer nevyvodil z těchto svých správných postřehů patřičné praktické závěry.

Jak je však třeba postupovat, abychom dospěli ke spolehlivým, správným a pravdivým výsledkům?

4. Základní kritérium

Veškeré zkoumání v oblasti státu a práva vůbec a tedy i státu a práva římského musí vycházet z momentů mimoprávních, z nichž se právo teprve rodí, z materiální výroby a celé sociálně ekonomické skutečnosti, z praktického života své doby.[28] Proto je podle mého názoru kategorickým vědeckým imperativem požadavek, abychom vycházeli i při periodizaci římského práva z periodizace dějin římské společnosti, tedy především ze dvou sociálně ekonomických formací, prvobytně pospolné a otrokářské, za nichž právě probíhaly dějiny římské společnosti a uvnitř nich i dějiny římského státu a práva. V rámci těchto formací je ovšem nutno ještě dále rozlišovat, takže dějiny římské společnosti se vcelku rozpadají na tyto hlavní periody:

I. Formace prvobytně pospolná
- 1a) Pozdní období prvobytně pospolného řádu
- 1b) Přechod k otrokářskému řádu

II. Formace otrokářská
- 2. Raný otrokářský řád
- 3. Rozvinutý otrokářský řád
- 4a) Pozdní otrokářský řád
- 4b) Přechod k feudálnímu řádu

Tyto periody života římské společnosti musejí být základem period každého jevu římské společnosti (tj. první se musejí do druhých promítat), tedy také římského státu a práva, přičemž tyto speciální periody se pochopitelně nesmějí dostat do rozporu s oněmi periodami obecnými; jejich vzájemný vztah není ovšem mechanický, nýbrž dialektický, se zřetelem ke všem důležitým a složitým vlivům, které zde působily.[29]

[28] Touž myšlenku vyjadřuje Kovaljov, *Opyt periodizacii rimskoj istorii*, VDI 1955, seš. 4, str. 108 těmito slovy: „Jako hlavní princip periodizace římských dějin nutno přijmout vývoj výrobních vztahů, totiž vývoj otrokářského způsobu výroby nebo jinými slovy, vývoj otrokářského vlastnictví."

[29] Než v daleké budoucnosti bude vypracována spolehlivá periodizace života římské společnosti, budou se také jednotlivé pokusy marxistických vědců navzájem značně odchylovat, i když všichni vycházejí z téhož metodologického hlediska. Např. Kovaljov v článku, citovaném v předchozí poznámce, navrhuje těchto osm period:

I. *Vznik římské občiny.* Územní patricijská obec a vojenská demokracie. Etruské vlivy. (Začátek I. tisíciletí — polovina VI. stol. př. n. l.)

II. *Ustavení otrokářských vztahů a revoluční odstranění prvobytně pospolného zřízení v Římě.* Rozvoj drobného pozemkového vlastnictví. Dobytí Itálie. (— do 80.—60. let III. stol. př. n. l.)

III. *Rozvoj otrokářských vztahů a růst velkého pozemkového vlastnictví v Itálii.* Počínající úpadek drobného venkovského vlastnictví. Oligarchická republika nobilů v Římě. Veliké římské výboje. Řecké kulturní vlivy. Vznik římské literatury. (— do 30. let II. stol. př. n. l.)

IV. *Rozkvět otrokářského systému v Itálii.* Vítězství velkého pozemkového vlastnictví a centralizovaného otrokářského hospodaření na latifundiích. Rozvoj obchodně lichvářského kapitálu. Zbídačení rolnictva. Občanské války. Úpadek republiky. Vytvoření římské středomořské mocnosti. (— do poloviny I. stol. př. n. l.)

V. *Rozkvět středomořského otrokářského systému a počátek hospodářské krize v Itálii.* Konsolidace třídy středomořských otrokářů. Systém principátu. Rozkvět římské kultury. Rané křesťanství. (— do 60. let II. stol. n. l.)

Podperiody:

1. Caesarovo císařství a jeho rozpad (45—27 př. n. l.).
2. Augustův principát (27. př. — 14 n. l.).
3. Hospodářský růst provincií. Počátek agrární krize v Itálii. Nepevnost císařské moci a pokusy upevnit ji. Vláda Juliovců-Claudiovců (— 68 n. l.).
4. Občanská válka (68—69 n. l.).
5. Rozkvět otrokářské ekonomiky v provinciích. Narůstání nových protikladů a příprava obecné krize. Stabilizace císařské moci. Vláda Flaviovců a prvních Antoninů (— 161 n. l.).

VI. *Počátek obecné krize středomořského otrokářského systému.* Porušení zákona závazných vzájemných vztahů. Rozvoj kolonátu a otrockého peculia. Občanské války a nájezdy ‚barbarů'. Odumírání republikánských přežitků v politické nadstavbě (utvoření dominátu). (— do konce III. stol. n. l.)

Podperiody:

1. První projevy krize za posledních Antoninů (161—193).
2. Vojenská monarchie Severů (193—235).
3. Tzv. krize III. stol. (235—284).

VII. *Dočasné oslabení krize.* Rozvoj nevolnických vztahů. Velké pozemkové vlastnictví a drobná hospodářství. Systém dominátu. Změna křesťanství v nadstavbu, ideologii společnosti Pozdního císařství. (— do 30. let IV. stol. n. l.)

VIII. *Pád Západořímského císařství.* (— polovina V. stol. n. l.)

V dalším ročníku VDI (1956) seš. 4, str. 130 a n. kritizoval T a r k o v uvedený Kovaljovův pokus jako příliš ‚technologický' a navrhl vlastní periodizaci římských dějin:

I. *Římská občina* (vznik otrokářství).

1. Rodové zřízení (konec II. tisíciletí — polovina VIII. stol. př. n. l.).
2. Rozklad rodových vztahů, vojenská demokracie, tzv. královská doba (— do konce VI. stol. př. n. l.).

II. *Římská otrokářská republika* (rozvoj otroctví).

1. Ustavení otrokářských vztahů pod vlivem vnitřního boje společenských vrstev a tříd v souvislosti s vnějšími politickými vztahy v Itálii, jež skončily dobytím Apeninského poloostrova (— do poloviny III. stol. př. n. l.).
2. Rozmach otrokářství za narůstání třídního boje, přerůstání v občanské války a přeměny Říma ve středomořskou mocnost (— do konce občanských válek).

III. *Římské otrokářské císařství* (zánik otroctví).

1. Relativní stabilizace otrokářství za vojenské otrokářské diktatury principátu a za nazrávání podmínek ke konečnému boji s otrokářstvím.
2. Krize otrokářského systému přes vojenské posílení dominátu a úpadek otrokářského systému vlivem rostoucího boje svobodné i nesvobodné chudiny (kolónů a otroků), kteří se spojili s barbary vtrhnuvšími do Římské říše.

Ale ať už jakkoliv, v zásadě musí zde být pevná souvztažnost: tak např. rané otrokářské společnosti musely odpovídat právní formy, vycházející z potřeb této společnosti a vyhovující jí, jež ve svém souhrnu musely tvořit jakýsi soubor raného otrokářského práva se všemi důsledky z toho plynoucími. Je tedy zhola nemožné, aby tato raná otrokářská společnost užívala např. právních forem, které jsou vlastní období přechodu k řádu feudálnímu. Ovšem, největší obtíž spočívá právě v tom, odhalit tuto pevnou souvztažnost mezi životem římské společnosti a mezi jednotlivými římskoprávními institucemi a příslušnými právními normami. Kdybychom si chtěli tyto úvahy přiblížit, našli bychom snadno obdoby ze současnosti: tak např. u nás pro období lidově demokratické společnosti nejsou a nemohou být charakteristické právní normy ani z kapitalistické společnosti, ani ze společnosti socialistické, nýbrž právě jen takové, jež vycházely z hospodářských, sociálních a jiných podmínek života té doby. Takovou normou je především sama Ústava 9. května a ovšem celá řada norem nižších až nejnižších stupňů.

Uvedené periody života římské společnosti nejsou ovšem pouhé od sebe odlišené časové úseky, nýbrž procesy, které do sebe organicky zapadají, takže je nelze rozdělovat přesně na rok. Na druhé straně však se tyto periody od sebe výrazně odlišují a v čisté formě (tj. uprostřed svého vývoje, nikoli na okrajových, přechodných fázích) se každá z nich vyznačuje přesnou speciální charakteristikou: tak např. pro období 1a) (pozdní období prvobytně pospolného řádu) je příznačné, že tehdy se otroctví stalo podstatnou součástí společenského zřízení a že svobodní se rozrůznili na majetné a nemajetné; nebo třebas že v době 1b) (Přechod k otrokářskému řádu) se orná půda a zejména úroda dostávala do soukromého vlastnictví, kdežto pastviny, lesy a pustiny zůstávaly kolektivními, nebo že se vytvořila nová třída, kupci, a že na konci tohoto údobí vznikl stát a právo. Je samozřejmé, že při hlubším zkoumání se může ukázat nutnost dalších podperiod, což platí zejména o č. 3 (rozvinutý otrokářský řád).

5. Periodizace římského práva

První velkou otázkou je, zda je možno vybudovat periodizaci římského práva jako celku nebo jen jeho velikých oddílů, jakými jsou např. právo trestní nebo občanské. Na dnešním stupni romanistického bádání však musí tato otázka — jak se domnívám — zůstat ještě otevřena (což ovšem neznamená stanovisko záporné). Definitivní odpověď bude možno dát teprve tehdy, až bude dokonale vypracována periodizace jednotlivých oddílů římského práva v tom smyslu, jak se navrhuje v této stati.

Další zásadní otázkou je, zda periodizace římského *státního zřízení*

tvoří logicky souřadnou kategorii k periodizaci římského *práva* (a tedy zda je mezistupněm mezi periodizací římské společnosti a periodizací římského práva) nebo zda jde jen o jeden z oddílů římského práva souřadný jiným takovým oddílům (jako je právo občanské, trestní aj.). Název celého oboru (běžně užívaný v marxistické terminologii) „dějiny státu a práva" nesmí svádět k domněnce, že jsou nějaké zvláštní dějiny státu a zvláštní dějiny práva. Stát sice — po stránce formální — vytváří právní řád, ale sám je kromě kategorie společenské též nejvyšší kategorií právní a podrobnější úprava státu v tomto smyslu se právě nazývá státním zřízením nebo státním či ústavním právem, tj. v každém případě je — z tohoto hlediska — součástí právního řádu, práva.

Periodizace římského státního zřízení má pevnou oporu v obdobích principátu a dominátu, protože obě jsou z hlediska státoprávního tak výraznými celky, že je naprosto nutné je respektovat. Jinak je tomu však s periodami dřívějšími, kde zejména je otázka, zda za podobnou oporu lze uznat dobu zvanou královskou.

Jak se budou nyní promítat základní periody římské společnosti do těchto period (nižšího stupně) římského státního zřízení? Skutečnost, že si uvedené periody vyššího a nižšího stupně nesmějí odporovat, ještě neznamená, že by každé periodě společenské musela odpovídat příslušná perioda státoprávní. Prakticky tedy např. dvě společenské periody č. 2 a 3 (raný a rozvinutý otrokářský řád) spadají do jedné periody státoprávní (republika), což má ovšem za následek, že tato státoprávní perioda se nutně rozpadne na dvě podperiody (na ranou a rozvinutou republiku). Naopak zase společenská perioda č. 3 (rozvinutý otrokářský řád) zasahuje dvě periody státoprávní (republika a principát), ale zde je třeba vidět, že pozdní republika (nikoli ovšem její konec) byla ještě vzestupným obdobím s vrcholem rozvinutého otrokářského řádu, kdežto principát je již dobou nezadržitelného poklesu a úpadku.[30]

V zásadě nesmí dojít — jak uvedeno — k rozporu mezi periodami římské společnosti a periodami římského práva, ale ovšem časově zde nebude úplná shoda — v třídních společnostech je naopak pravidlem, že vývoj práva se opožďuje za vývojem společnosti. Proto zde také budou veliké rozdíly mezi jednotlivými úseky a podúseky římského práva.

S tím souvisí i otázka, zda periodizace římského práva se týká jen uvedených velikých oddílů nebo zda lze římské právo periodizovat hlouběji a jak. Domnívám se, že periodizace římského práva začíná vlastně již

[30] Např. P ó l a y, *Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des römischen Rechts*, Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae 1957, str. 338 rozlišuje za principátu dvě periody ‚dobyvačného principátu' (do Trajanovy smrti) a „úpadkového principátu".

u každé jednotlivé právní instituce — právě v jejím vývoji je třeba vystopovat všechny vývojové stupně, pokud jen jsme o nich zpraveni.

Tak např. vezmeme-li jako počáteční instituci servitus aquae ductus, není pochyby o tom, že naše poznání jejího historického vývoje zůstane velmi omezeno. [31] Postoupíme-li však k vyššímu stupni,[32] ke skupině služebností pozemkových, tu některé dílčí a osamocené poznatky se již spojují a dají aspoň několik důležitých vývojových momentů. V celé skupině služebností se pak již četné mezery zaplní a z mnohem početnějšího materiálu bude už možno zhruba říci, jaký byl celkový stav služebností např. v raném nebo zase v pozdním otrokářském řádu. Tím spíše tomu tak bude na ještě vyšších stupních, v celém oddíle práv věcných, dále pak v celém odvětví občanského práva a eventuálně i v nejvyšší kategorii (s přihlédnutím k dalším odvětvím, práva trestního, procesního atd.) římského práva vůbec. Jako pramínky, potoky a řeky mohutného veletoku se budou dílčí poznatky spojovat na stále vyšších stupních, až dají úplný, plastický obraz skutečného vývoje římského práva, který bude dokonale odpovídat dějinám římské společnosti.

Až celá tato práce bude dokončena, dospěje se ovšem k periodizaci sestupné, tedy podle našeho příkladu:

a) periodizace římské společnosti,
b) periodizace římského práva (eventuálně),
c) periodizace římského občanského práva,
d) periodizace římských práv věcných,
e) periodizace římských služebností,
f) periodizace římských pozemkových služebností,
g) periodizace servitutis aquae ductus.

Periody všech stupňů musejí být spolu organicky spjaty, vyšší stupně se musejí opírat o nižší a naopak, nesmějí být mezi sebou v rozporu. Konečným cílem (do všech podrobností pro mezery v pramenech zřejmě neuskutečnitelným) bylo by stanovit, jaké byly vývojové periody každé jednotlivé instituce, tedy např. jaký význam měla a jak byla upravena servitus aquae ductus(resp. prvky, z nichž se zrodila) v době předstátní, v raném, v rozvinutém a v pozdním otrokářském řádu.

Zdánlivě, bez konkrétního rozpracování celé látky, působí tato konstrukce poněkud schematicky, ale to už je povaha všech problémů klasifikačních a systematických — vždyť také periodizace není vlastně ničím jiným než systematikou promítnutou do času. Je rovněž jasné, že příklad zde volený se týká jen určitého druhu případů a tedy že jindy zase ně-

[31] Nicméně, některé zprávy, dosvědčující tento vývoj, existují, např. mezi právnickými prameny sem patří místa, v nichž se touto služebností zabývá Labeo — D. 8, 1, 19; 43, 20, 1, 16; viz též jeho velmi zajímavý spor s Proculem — D. 8, 3, 24.
[32] Stále užívajíce nejprve induktivní metody.

které mezistupně odpadnou apod. Mám však za to, že jen uvedeným a téměř přehnaně ostrým postavením problému lze nejnázorněji a naplno vyjádřit myšlenku, o kterou mi jde, že totiž principální nové řešení problému periodizace římského práva nutně povede k novému přístupu k romanistickému materiálu (tj. z jiné strany ozřejmí nutnost marxistické metody) a k novým hodnotným výsledkům.

Tím se ovšem celý problém periodizace římského práva dostává do nového, čestného světla. Na místo dosavadních způsobů periodizace podle různých kritérií je třeba vybudovat novou periodizaci, opírající se o jediné, společné a základní kritérium vývoje římské společnosti v uvedených čtyřech (nebo přesněji šesti) obdobích, které se pochopitelně různým způsobem promítnou do periodizace nižších stupňů.

Je jasné, že k vybudování takovéto periodizace bude nutno nově zpracovat celou látku římského práva z tohoto hlediska od speciálních monografií až po souborná syntetická díla. Pro pedagogické účely bude pak nutno místo dosavadních Institucí římského práva psát Dějiny institucí římského práva, v nichž veškerý obor římského práva bude zpracován v horizontálních vrstvách-periodách, odpovídajících především ekonomickým a sociálním podmínkám života římské společnosti.

6. Periodizace římské právní vědy

Tato oblast má pro naši problematiku již menší význam, protože technika práce, způsob, jímž se římští právníci zmocňovali předmětů svého bádání, se nedotýkají materiálního práva. Potřebovala-li vládnoucí třída prosadit některý svůj třídní požadavek, pak jej za vhodných podmínek prosadila bez ohledu na to, jak se k tomu stavěli odborníci-právníci a do jaké míry při tom spolupracovali.

Nicméně přímá souvislost s římským právem je zde dána; také římští právníci žili životem své doby — byli členy a zároveň produktem téže římské společnosti. Ovšem vztahy mezi jejich tvorbou a životem římské společnosti byly ještě mnohem volnější, než tomu bylo v oblasti práva a není snadné je zjišťovat, tím spíše, že prameny jsou v tomto směru obzvláště skoupé.

Tato oblast dlouho vzdorovala jakékoli periodizaci a ještě v r. 1934 o ní mluvil pesimisticky i tak vynikající znalec římské pravovědy, jakým je Fritz Schulz.[33] Pro pokrok romanistického bádání v dalších letech a také z obecného hlediska je však příznačné, že za necelých 30 let týž autor přináší sám bohatě rozpracovanou periodizaci římské právní vědy

[33] F. Schulz, *Prinzipien des römischen Rechts*, Leipzig 1934, 72: Periodenlosigkeit der Geschichte der römischen Rechtswissenschaft.

na dobu archaickou, helénistickou, klasickou a byrokratickou.[34] Neříkám, že to je už poslední slovo,[35] nýbrž jen zdůrazňuji, že to, co nebylo možno před nedávnou dobou, je už možné dnes; a co nedokážeme ještě dnes, dokážeme zítra nebo pozítří.

7. Praktické vyhlídky dalšího výzkumu

Bohatý program, zde jen stručně nastíněný, bude ovšem vyžadovat usilovnou práci mnoha generací. Již předem je jisté, že nikdy nebude možné uskutečnit jej dopodrobna, protože prameny nám neposkytují potřebná svědectví a na množství nových zásadních nálezů nelze spoléhat. Přece však jen tímto způsobem lze plně vysvětlit mohutný jev římského práva, a proto tento cíl — i když ne plně uskutečnitelný — musejí mít romanisté stále před očima. Neříkejme však, že celá oblast římského práva je již nyní tak podrobně prostudována, že další výsledky nelze očekávat. Takovýto názor a postoj by byly agnostické, ničím neodůvodněné. Je to především otázka nového přístupu k látce, otázka metody a právě metoda historického materialismu ukazuje množství nových a dříve netušených možností v nejrůznějších směrech romanistického bádání.

Prakticky lze tedy očekávat, že dříve nebo později bude možno alespoň v zásadních rysech rozpracovat naznačeným způsobem celou oblast římského práva v uvedených čtyřech (šesti) periodách tak, že dostaneme ještě mnohem plastičtější a pravdivější obraz římského práva, který se bude pevně opírat o celkový život římské společnosti.

8. Závěr — výsledky stati

Tato stať se snaží dokázat, že

a) otázka periodizace římského práva je mnohem důležitější a složitější, než se má obecně za to, je problémem věcným, nikoli formálním;

b) dosavadní běžně užívaná řešení nejsou jediná; existuje řešení lepší, komplexní, jehož základním kritériem jsou periody života římské společnosti;

c) toto nové řešení ve svých důsledcích, při praktickém provádění by mohlo hluboce ovlivnit další studium římského práva, otevřít nové obzory a přispět k lepšímu a ještě hlubšímu poznání římského práva.

[34] F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Leipzig 1961.

[35] Srv. např. Maschi, *Il diritto romano nella prospettiva storica della giurisprudenza classica*, Milano 1957, str. 42 a n., rozeznává dvě periody klasické právní vědy, totiž před Hadriánem a po něm. Pólay, op. cit., str. 324 a 353 se zase kloní k názoru, že klasická římská právní věda začíná již od Quinta Mucia Scaevoly.

Периодизация римского права

(Резюме)

В буржуазной романистике проблема периодизации истории римского права решена неправильно (ее понимают более или менее формально); но и марксистская романистика также не обратила еще на нее соответствующего внимания. Периодизация в полном, материальном смысле — это проблема деловая, это последняя и очень важная ступень научного исследования, результат высшего синтеза, заключительная конструкция главных частей большого исторического процесса.

Самый важный недостаток до сих пор существующих и различнейших решений (в 2—5 периодах) — отрыв периодизации римского права от фундаментов, на которых римское право вырастало, т. е. от периодизации римского общества. Но тем самым эти решения становятся произвольными и искусственными, как мы это видим особенно в римском гражданском праве.

Если правильно поступать, то нужно исходить из моментов внеправовых, прежде всего из материального производства и целой экономическо-социальной действительности, из практической жизни того времени, из истории римского общества, которая разделяется на следующие большие части: *А. Первобытнообщинная формация* — 1а. Поздний период первобытнообщинного строя; 1б. Переход к рабовладельческому строю; *Б. Рабовладельческая формация;* — 2. Ранний рабовладельческий строй; 3. Развитый рабовладельческий строй; 4а. Поздний рабовладельческий строй; 4б. Переход к феодальному строю.

Эти периоды — сливающиеся органически друг с другом — должны быть основой, должны переноситься в периодизацию римского права, но конечно, не механически, а диалектически, принимая во внимание все важные и сложные влияния, которые здесь действовали. Каждый большой сектор римского права (государственный строй, уголовное право, гражданское право и т. д.) нужно периодизировать в отдельности; так, например, общественные периоды 2 и 3 (ранний и развитый рабовладельческий строй) входят в один период государственный (республика), между тем как общественный период 3 (развитый рабовладельческий строй) относится к двум государственным периодам (республика и принципат).

Но периодизация всякого права начинается у каждого правового института и поэтому с этой точки зрения нужно по-новому переработать всю область римского права, применяя сначала тоже дедуктивный метод, от самых низких до самых высоких ступеней, например, от правового института сервитута aquae ductus через земельные сервитуты, сервитуты вообще, право на вещи, гражданское право, все римское право до самого римского общества. Окончательной целью — хотя повидимому полностью неосуществимой — было бы установление периодизации всех ступеней во всех секторах, т. е., например, какое значение имел и как был урегулирован сервитут aquae ductus в передгосударственное время, в раннем, в развитом и в позднем рабовладельческом строе.

Нужно поэтому создать современно новую периодизацию римского права, опирающуюся на общий и основной критерий развития римского общества в указанных 6 эпохах. Только тогда, когда вся область римского права будет таким новым и марксистским способом обработана, от специальных монографий до общих синтетических трудов, мы получим верную и истинную картину римского права, прочно базирующуюся на общей жизни римского общества.

Otázky národnej očisty v Dočasnom národnom zhromaždení

Gertruda Železkovová

V priebehu našej národnej a demokratickej revolúcie — a to najmä z hľadiska jej prerastania v revolúciu socialistickú — zohralo kladnú, i keď významom nie prvoradú úlohu aj D o č a s n é n á r o d n é z h r o m a ž d e n i e.

Veľkosť podielu Dočasného národného zhromaždenia na procese prerastania národnej a demokratickej revolúcie v socialistickú bola determinovaná viacerými momentami. Predovšetkým to bolo postavenie DNZ v systéme štátnych orgánov — pričom nemožno obísť skutočnosť, že v tomto systéme neexistovalo DNZ hneď po obnovení československej štátnej moci na území republiky (alebo aspoň krátko po ňom); preto neodkladné opatrenia, ktoré navyše mali povahu kľúčových opatrení, museli byť a aj boli urobené ešte pred zvolaním Dočasného národného zhromaždenia. Vzhľadom na to v tomto období v normotvorbe primárneho významu figurujú práve dekréty (resp. ústavné dekréty) prezidenta republiky. Ďalšia platnosť, a tým aj ďalšia existencia týchto noriem závisela síce od ich ratihabície Národným zhromaždením, no predsa nešlo o legislatívny proces vo vlastnom zmysle. Pre prínos Dočasného národného zhromaždenia k prerastaniu našej národnej a demokratickej revolúcie v socialistickú malo význam aj zloženie DNZ — zloženie paritné, ktoré odzrkadľovalo mocensko-politický pomer v Národnom fronte (i keď na druhej strane tento pomer neodrážal skutočný vplyv politických strán v národe); za stavu, že paritné zloženie znamenalo súčasne — pri existencii troch robotníckych a troch buržoáznych strán — aj mocensko-politickú rovnováhu, bolo možné uskutočňovať iba také opatrenia, ktoré boli únosné pre všetkých partnerov (resp. z hľadiska triedneho pomeru, pre obidvoch partnerov). Nebola bez významu ani skutočnosť, že Dočasné národné zhromaždenie nevyšlo zo všeobecných volieb — preto sa mu ani neukladali významnejšie úlohy. Dokonca buržoázne strany, dúfajúc vo svoje rozhodujúce víťazstvo vo voľbách na jar 1946, operovali ako argumentom „nedostatočnou demokratičnosťou" spôsobu kreácie DNZ a usilovali sa dosiahnuť zúženie jeho kompetencie.[1] Ďalšou skutočnosťou

[1] Napr. poslanec za Čs stranu lidovú dr. D u c h á č e k vyslovil požiadavku svojej

významnou pre činnosť Dočasného národného zhromaždenia bolo jeho postavenie v rámci celkovej politickej konštelácie, za stavu, keď sa začínal prekonávať buržoázny parlamentarizmus, okrem iného tým, že aktivita parlamentu bola organicky dopĺňaná aktivitou mimoparlamentnou, v rámci spoločenských organizácií a vôbec najširších ľudových más, čiže išlo o kombinovanie tlaku zhora a zdola; tento moment sa prejavil aj neskôr, napr. na Slovensku počas politickej krízy na jeseň 1947 a v celoštátnom meradle vo Februári. Prekonávanie buržoázneho parlamentarizmu sa však prejavilo aj na pôde samotného Dočasného národného zhromaždenia, a to v upustení od jedného z princípov buržoázneho parlamentarizmu, podľa ktorého jediným politickým predstaviteľom (resp. predstaviteľmi) občanov sú politické strany. Spomedzi 300 poslancov DNZ šesťdesiati zastupovali nie politické strany (i keď sa nevylučovala ich príslušnosť k jednotlivým politickým stranám), ale rôzne organizácie alebo inštitúcie celonárodného alebo regionálneho charakteru — záujmové, kultúrne a pod. -Napokon význam Dočasného národného zhromaždenia bol do istej miery (najmä pokiaľ ide o kvantitatívnu stránku jeho činnosti) determinovaný aj dĺžkou jeho trvania: doba siedmich mesiacov bola prikrátka na rozvinutie bohatšej činnosti.

Napriek tejto svojej, spomínanými momentami objektívne vymedzenej — a zároveň možno povedať, že aj obmedzenej — úlohe, Dočasné národné zhromaždenie znamenalo prínos pre proces prerastania národnej a demokratickej revolúcie v socialistickú. Prítomné pojednanie sa zameria na jeden z úsekov činnosti Dočasného národného zhromaždenia — na oblasť očisty nášho povojnového verejného a politického života.

Očista nášho verejného a politického života bola jednou z hlavných úloh našej národnej a demokratickej revolúcie — vyplývala zo samotnej jej podstaty. Preto túto úlohu vytýčil aj Košický vládny program. No očista nemala význam iba z hľadiska revolúcie národnej a demokratickej; nemenší bol jej význam aj z hľadiska revolúcie socialistickej. Inými slovami, revolúcia okrem stránky národnej a demokratickej mala aj stránku triednu. Triedny dosah očisty bol daný tým, že prakticky celá veľkoburžoázia a s ňou časť ostatnej buržoázie sa v čase neslobody kompromitovala spoluprácou s okupantmi (a pred rokom tridsiatym ôsmym politikou, ktorá napomohla Mníchovu), a tým sa sama vyradila z účasti na

strany, aby o ďalšej platnosti dekrétov prezidenta republiky rozhodlo nie Dočasné ale až ďalšie, teda Ústavodarné národné zhromaždenie. (Tesnop. zpráva o 3. sch. DNZ, str. 29.) Buržoázii sa zrejme jednalo najmä o znárodňovacie dekréty. — Podobne iný poslanec za Čs. stranu lidovú, dr. C h y t i l, zdôrazňoval, že „je třeba mravně i politicky uvážiti, nakolik se máme věnovat zákonodárné funkci, jsou-li volby v dohledu, zejména jestliže by šlo o zákony hluboce zasahující do veřejného i soukromého života" a výslovne spomenul medzi takými zákonmi chystaný zákon o majetkových dávkach. (Tesnop. zpráva o 6. sch. DNZ, str. 6.)

povojnovom politickom živote. Buržoázia ako trieda tým utrpela dvojnásobne: jednak na politickom kolbišti oslabla početne, jednak utrpela jej prestíž: kolaborácia časti buržoázie vrhla tieň na celú buržoáziu, čím poškodila jej politický a morálny kredit.[2] Tento moment vystupoval tým ostrejšie, že jadrom a vedúcou silou protifašistického boja bola robotnícka trieda na čele s Komunistickou stranou Československa.

Buržoázia, ktorá sa z akýchkoľvek príčin nekompromitovala, uvedomovala si riziko, ktoré by podstúpila, keby sa pokúšala otvorene vystupovať proti očiste a zachraňovať týmto kompromitovaných príslušníkov svojej triedy. Preto sa navonok stavala za očistu a súhlasila s jej všeobecnými zásadami — preto aj súhlasila s tou časťou Košického vládneho programu, ktorá sa dotýkala očisty, aj s normami, ktoré boli na základe tejto časti Košického vládneho programu vydané, no pri realizácii očisty, v konkrétnych prípadoch, snažila sa jej uplatnenie voči príslušníkom svojej triedy odvrátiť alebo aspoň zmierniť. Spôsoby, ktoré pri tom používala, boli rozmanité: počnúc nátlakom na vyšetrovacie komisie národných výborov, cez ovplyvňovanie svedkov, machinácie verejných žalobcov, korupciu sudcov, obštrukcie predsedov senátov a ospravedlňovanie zradcov a ich činov či už v rámci obhajoby alebo inou formou, najmä v tlači, až po nešváry na ministerstve spravodlivosti, ovládanom národnými socialistami — najprv Stránským a po ňom Drtinom.

Obojakosť politiky buržoázie sa prejavila aj na pôde zákonodarného orgánu. Pri prejednávaní normatívnych úprav týkajúcich sa očisty sa nevyskytli diferencie medzi predstaviteľmi strán robotníckych a buržoáznych, k zrážkam však dochádzalo, keď sa prejednávala realizácia očisty.

Aký bol podiel Dočasného národného zhromaždenia na očiste nášho verejného a politického života? Pokiaľ ide o najvlastnejšiu činnosť DNZ ako zákonodarného orgánu — o normotvorbu: Normatívny základ pre očistu bol daný ešte predtým, ako bolo zvolané Dočasné národné zhromaždenie. Bol to predovšetkým na základe hl. IX. Košického vládneho programu vydaný dekrét prezidenta republiky zo dňa 19. júna 1945, č. 16 Zb., *o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch* (tzv. „veľký retribučný dekrét"), *vykonávacie vládne nariadenie k tomuto dekrétu* (zo dňa 19. júna 1945, č. 18 Zb.), *dekrét prezidenta republiky zo dňa 19. júna 1945, č. 17 Zb., o Národnom súde, vykonávacie vládne nariadenie k tomuto dekrétu* (zo

[2] Na tieto dve stránky očisty — demokratickú a národnú a na druhej strane triednu, upozorňoval Kl. Gottwald vo svojom prejave na konferencii funkcionárov KSS v Košiciach 8. apríla 1945: „Všeobecne presadený zákon o stíhaní zradcov a kolaborantov je veľmi ostrá zbraň, ktorou buržoázii môžeme odseknúť toľko výhonkov, že z nej zostane iba holý peň. To je vec *triedneho boja* proti buržoázii, a to boja *vedeného pod zástavou štátnou a národnou*, pod zástavou republiky." Kl. Gottwald, *Spisy XII* slov., 1955, str. 19 (podč. Ž.).

dňa 24. júla 1945, č. 40 Zb.) a pre trestné činy menšieho významu *dekrét prezidenta republiky zo dňa 27. októbra 1945, č. 138 Zb., o trestaní niektorých previnení proti národnej cti* (tzv. „malý retribučný dekrét"); obmedzenú osobnú pôsobnosť mal *dekrét prezidenta republiky zo dňa 4. októbra 1945, č. 105 Zb., o očistných komisiách pre preskúmanie činnosti verejných zamestnancov*, vydaný za účelom očistenia štátneho aparátu od kolaborantov a zradcov. Okrem týchto noriem boli vydané ešte dekréty upravujúce niektoré vedľajšie otázky súvisiace s očistou alebo z nej vyplývajúce.[3] Územná pôsobnosť všetkých týchto noriem bola obmedzená na Čechy a Moravu. Na Slovensku platilo predovšetkým *nariadenie SNR zo dňa 15. mája 1945, č. 33 Zb. nar. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva, vykonávacie nariadenie SP SNR k tomuto nariadeniu, č. 55 Zb. nar. SNR zo dňa 5. júna 1945 a novela k nar. č. 33, č. 83 Zb. nar. SNR zo dňa 25. júla 1945*, ďalej inštrukcie poverenníctva SNR pre pravosúdie a obežníky toho istého poverenníctva, ktorými sa mali odstrániť pochybnosti, ktoré sa vyskytli pri uskutočňovaní ľudového súdnictva. Vzhľadom na existenciu týchto noriem — a zároveň aj vzhľadom na to, že takmer polročné časové rozpätie medzi oslobodením našej republiky a zvolaním Dočasného národného zhromaždenia by bolo pri nedostatku zodpovedajúcich noriem vec očisty vážne ohrozilo — ostalo DNZ iba niekoľko málo úloh doplňujúceho charakteru. Preto po stránke normotvorby prispelo Dočasné národné zhromaždenie k očiste iba prijatím týchto zákonov: *zákona zo dňa 24. januára 1946, č. 22 Zb., ktorým sa schvaľovali a dopĺňovali predpisy o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov, a o mimoriadnych ľudových súdoch, zákona zo dňa 16. mája 1946, č. 130 Zb., o doplnení a zmene dekrétu prezidenta republiky zo dňa 4. októbra 1945, č. 105 Zb., o očistných komisiách pre preskúmanie činnosti verejných zamestnancov* a *zákona zo dňa 16. mája 1946, č. 123 Zb., ktorým sa dopĺňovali ustanovenia dekrétu prezidenta republiky zo dňa 27. októbra 1945, č. 138 Zb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti.*

Prvý z týchto zákonov znamenal predovšetkým ratihabíciu dekrétu prezidenta republiky zo dňa 19. júna 1945, č. 16 Zb. (čl. I); zmeny a doplnky retribučného dekrétu boli zamerané na snadnejšie zvládnutie prác súdmi: za účelom urýchlenia konania umožňovalo sa viesť konanie proti viacerým osobám súčasne[4] a v súvislosti s tým sa upravovali aj nie-

[3] Napr. ústavný dekrét prezidenta republiky zo dňa 2. augusta 1945, č. 33 Zb., o úprave československého štátneho občianstva osôb národnosti nemeckej a maďarskej, ústavný dekrét prezidenta republiky zo dňa 27. októbra 1945, č. 137 Zb., o zaistení osôb, ktoré boli považované za štátne nespoľahlivé, v čase revolučnom.

[4] Vypustením slov „proti jednotlivému obžalovanému" v § 26 odst. 2 dekrétu č. 16 Zb. (čl. II.).

ktoré otázky týkajúce sa výkonu trestu smrti, ak bolo niekoľko osôb odsúdených súčasne,[5] ďalej sa umožňovalo viesť konanie pred mimoriadnym ľudovým súdom aj po uplynutí 3 dní od jeho začatia — čo predtým dekrét nepripúšťal — ak to navrhol verejný žalobca;[6] v súvislosti s tým sa primerane upravili aj práva a povinnosti verejného žalobcu.[7]

Druhý zákon modifikoval § 3 „malého" retribučného dekrétu, obsahujúci ustanovenie o premlčacej lehote previnení proti národnej cti, v tom smere, aby v prípade, že spisy boli najprv na súde (resp. u verejného žalobcu alebo u iného orgánu), sa táto doba nezapočítala do premlčania.[8] Súčasne sa stanovila aj lehota, do ktorej sa musí začať trestné konanie.

Zákon č. 130 Zb. rozširoval pôsobnosť dekrétu prezidenta republiky o očistných komisiách pre preskúmanie činnosti verejných zamestnancov aj na príjemcov vojenských zaopatrovacích požitkov[9] a v spojitosti s tým upravoval zloženie očistnej komisie v prípade, ak sa jednalo o tieto osoby,[10] ďalej zvyšoval právomoc kárneho zástupcu[11] a napokon predlžoval časovú pôsobnosť očistných komisií.[12] Okrem toho zavádzal proti rozhodnutiu o suspenzii miesto odvolania sťažnosť.[13]

Okrem uvedených zákonov uznieslo sa Dočasné národné zhromaždenie na zákonoch, ktoré sa týkali dôsledkov očisty. Boli to: zákon zo dňa 11. apríla 1946, č. 83 Zb., o pracovných (učebných) pomeroch Nemcov, Maďarov, zradcov a ich pomáhačov, zákon zo dňa 16. mája 1946, č. 143 Zb.,

[5] Úpravou § 31 odst. 3 c. d. (čl. II.).

[6] § 26 odst. 2 c. d. V prípade, že žalobca takýto návrh neučinil, platilo aj naďalej ustanovenie § 25 odst. 2, podľa ktorého po 3 dňoch konania (hlavného pojednávania) pred mimoriadnym ľudovým súdom sa vec postupuje príslušnému riadnemu súdu (čl. II.).

[7] § 26 odst. 3 c. d.: „V prípravnom vyhľadávaní alebo v prípravnom vyšetrovaní, ktoré by predchádzalo konaniu pred mimoriadnym ľudovým súdom, má verejný žalobca práva a povinnosti štátneho zástupcu" (čl. II.).

[8] Namiesto všeobecnej premlčacej lehoty 6 mesiacov od spáchania činu alebo od účinnosti dekrétu, u činov, o ktorých sa okresný národný výbor dozvedel zo spisov, ktoré boli v deň 26. mája 1946 na súde (resp. ľudovom súde), u verejného žalobcu alebo u správneho úradu alebo orgánu, začínala sa premlčacia lehota dňom, keď tieto spisy došli príslušnému okresnému národnému výboru (čl. II.).

[9] Úpravou resp. doplnením § 1 odst. 2 (čl. I, 1) a odst. 4 (čl. I, 2), § 30 odst. 2, písm. c) (čl. I, 9) a doplnením § 3 o odst. 5 (čl. I, 3).

[10] Vsunutím 3. odst. v § 5: „Ak je obvinený príjemcom vojenských zaopatrovacích požitkov, má byť aspoň jeden člen očistnej a vrchnej očistnej komisie vzatý zo zástupcov vojenskej správy" (čl. I, 5.).

[11] Nielen obvinený, ale aj kárny zástupca mohol navrhnúť vrchnej očistnej komisii, aby určila inú komisiu, ak boli dôvody, pre ktoré bolo možno pochybovať o nezaujatosti pôvodne určenej komisie (dopl. § 7 odst. 3) (čl. I, 6.) a ďalej mohol podať sťažnosť proti uzneseniu komisie, že sa konanie zastavuje (dopln. 6. odst. § 17) (čl. I, 7.).

[12] Z 31. marca 1945 na 31. december 1946. V súvislosti s tým stanovil ukončenie lehoty pre podávanie kárnych oznámení dňom 30. júna 1946 (§ 32) (čl. I, 10.).

[13] § 28 odst. 2 (čl. I, 8.).

o úprave pracovných pomerov dotknutých dôsledkami národnej revolúcie; ustanovenia súvisiace s očistou obsahoval aj zákon zo dňa 6. marca 1946, č. 72 Zb., o úprave niektorých právnych pomerov dôstojníkov a rotmajstrov z povolania a o prevzatí niektorých osôb do československej brannej moci (§§ 5, 6 a 12); dôsledkov národnej očisty sa dotkol aj zákon zo dňa 21. februára 1946, č. 28 Zb., o úprave stálych voličských zoznamov (§ 24 odst. 2) a zákon zo dňa 11. apríla 1946, č. 67 Zb., o voľbe do Ústavodarného národného zhromaždenia (§ 7 odst. 3).

Teda pokiaľ ide o najvlastnejšiu činnosť Dočasného národného zhromaždenia — normotvorbu — jeho príspevok k uskutočneniu očisty bol iba skromný. Oveľa väčší význam pre uskutočňovanie očisty malo DNZ ako miesto, na ktorom dochádzalo k stretnutiam medzi predstaviteľmi robotníckych a buržoáznych strán v otázkach realizovania očisty, teda v otázkach týkajúcich sa *aplikácie* noriem, zakotvujúcich očistu. Tu prebojovávali predstavitelia robotníckych strán dôsledné uskutočňovanie očisty a odhaľovali jej brzdenie, a tým aj sabotovanie Košického vládneho programu.

Ako už bolo spomenuté, pri prejednávaní normatívnych podkladov pre očistu predstavitelia buržoázie z taktických dôvodov s nimi súhlasili. Pri realizácii očisty sa však snažili skompromitovaných príslušníkov svojej triedy uchrániť alebo aspoň dopad očisty zmierniť. V tomto smere uľahčovalo buržoázii prácu viacero okolností: Predovšetkým bolo to personálne zloženie justičného aparátu, ktorý, najmä pokiaľ šlo o sudcovské kádre, vo svojej väčšine už tradične gravitoval k buržoázii; podobne aj pokiaľ šlo o kádre verejných žalobcov, najmä tých, ktorí sa regrutovali z radov advokátov. Závažná bola aj okolnosť, že na čele ministerstva spravodlivosti stáli národní socialisti — najprv dr. Stránský, neskôr dr. Drtina, čo, prirodzene, malo vplyv aj na obsadenie vyšších a najvyšších funkcií v justičnom aparáte. Táto otázka nadobudla na význame najmä od toho času, čo sa do buržoáznych strán začali v stále väčšom meradle prepašovávať otvorení reakcionári, ktorí prenikli do vedenia týchto strán a začali silne ovplyvňovať ich politiku. Súhrn týchto faktorov sa zreteľne prejavoval na priebehu očisty: jednak na jej tempe, jednak na samotnej judikatúre. Mnohé z prípadov, ktoré komisie národných výborov odovzdávali verejnej žalobe, verejní žalobcovia „vybavili" sami, zastaviac konanie proti obvineným, takže sa tieto prípady ani nedostali pred súd; z tých, ktoré súdy prejednávali, veľký počet sa končil oslobodzujúcim rozsudkom. Na týchto výsledkoch mali podiel aj intervencie vplyvných členov buržoáznych strán.

Takto bolo uskutočňovanie očisty brzdené a marené; tým bola zároveň aj hatená a poškodzovaná (i keď, pravda, nie v rozhodujúcej miere) aj

naša národná a demokratická revolúcia. Preto hovorí A. Zápotocký, že našu národnú jednotu ruší skutočnosť, že tí, ktorí by mali byť postavení pred súd, v snahe vyhnúť sa trestu, vyhľadávajú protekciu a aj ju nachádzajú. O ohrození veci očisty doslova povedal: „Priznajme si úprimne, že sú sľuby nášho Košického vládneho programu o bezohľadnom prevedení národnej očisty ohrozené".[14] A obdobne Kl. Gottwald na I. konferencii KSČ pražského kraja v septembri 1945: „A predsa práve v tomto bode (t. j. v uskutočňovaní očisty, Ž.) vláda svoj program splnila najmenej."[15] Hoci uvedené výroky odzneli poväčšine na adresu uskutočňovania očisty v českých krajinách, podobná situácia bola aj na Slovensku. Vo svojom prejave na konferencii KSS v Žiline v auguste 1945 Kl. Gottwald hovorí: „Ľudové súdy súdia, lenže nesúdia dobre" a hneď sa snaží nájsť aj príčinu: »... ako náročky, ako náhodou, sedí tam „demokrat".«[16]

Ešte vážnejšie bolo, že nielenže v mnohých prípadoch zradcovia a kolaboranti neboli postavení pred súd, ale zostávali naďalej pracovať v štátnom aparáte a v rôznych hospodárskych a kultúrnych inštitúciách, a dokonce zastávali aj funkcie v buržoáznych stranách. Preto nebolo sa čo diviť, že „aj u niektorých vplyvných činiteľov vládnúcich politických strán" nebolo „dostatočnej vôle túto očistu prevádzať".[17] Príznačným signálom tohto javu bola žiadosť Sväzu oslobodených politických väzňov vláde, „aby sa bez straníckych, či osobných zreteľov previedla očista štátneho aparátu, aj vo všetkých verejných inštitúciách od reakčných živlov a prisluhovačov" a výzva na politické strany, „aby urobili očistu vo svojich vlastných radoch". O ktoré politické strany sa jednalo, niet pochýb.

Za takejto situácie bola robotnícka trieda nútená bojovať s buržoáziou o dôsledné uskutočňovanie očisty, za plnenie Košického vládneho programu. Používala pritom rozmanité formy, vyvíjajúc na buržoáziu dvojaký tlak: zhora, zo štátnych inštitúcií a orgánov a zdola, straníckou agitáciou a propagandou, tlakom z pokrokových spoločenských organizácií, najmä z odborov, zo Sväzu oslobodených politických väzňov, Sväzu slovenských partizánov, SPROVu a SVOJPOVu, ako aj manifestáciami, demonštráciami a rezolúciami širokých vrstiev pracujúcich — významnú úlohu zohrali aj verejné schôdze národných výborov — a tiež uverejňovaním prípadov sabotovania očisty buržoáziou v tlači.

Medzi týmito formami mala značný význam aj činnosť Dočasného národného zhromaždenia ako jeden v prostriedkov vyvíjala tlaku zhora.

[14] A. Zápotocký, *Po starom sa žiť nedá*, slov., 1951, str. 123.
[15] Kl. Gottwald, c. d., str. 164.
[16] Tamže, str. 129.
[17] A. Zápotocký, c. d., str. 123.

Tu vynikol význam skutočnosti, že Komunistická strana Československa je stranou vládnou. Komunistickí poslanci sa nemuseli obmedziť iba na kritizovanie. Súc poslancami vládnej strany, súčasne s pranierovaním nedostatkov v uskutočňovaní očisty mohli zasahovať za účelom zjednania nápravy, mohli prinútiť svojich „koaličných" partnerov, aby plnili spoločne prijatý program.

Komunistickí poslanci bojovali za dôsledné uskutočňovanie očisty ako na plenárnych schôdzach, tak aj na pôde parlamentných výborov.

Otázky týkajúce sa očisty boli najširšie a najpodrobnejšie prerokované v rámci rozpravy k expozé ministra spravodlivosti vo februári 1946.

Komunistickí poslanci predovšetkým pranierovali veľký nepomer medzi počtom prípadov, ktoré verejná žaloba vybavila a medzi počtom rozsudkov, najmä odsudzujúcich, ktoré vyniesli mimoriadne ľudové súdy: minister Drtina vo svojom expozé uviedol, že verejná žaloba vybavila 14 905 prípadov; z nich však bolo prejednávaných pred mimoriadnymi ľudovými súdmi iba 3934 prípadov. Po odpočítaní 461 oslobodzujúcich rozsudkov a 272 prípadov, ktoré boli postúpené riadnym súdom, nakoľko konanie nebolo možné skončiť do 3 dní stanovených „veľkým" retribučným dekrétom (pred prijatím zákona č. 22/1946 Zb.), zostávalo iba 3151 prípadov, ktoré sa skončili odsudzujúcim rozsudkom. Tento nepomer vyvolal veľmi oprávnenú otázku A. Zápotockého, kde sa stratilo a ako bolo vybavených 11 071 prípadov, ktoré sa nedostali pred súdy, a veľmi oprávnenú domnienku o ich skutočnom „vybavení" — o zastavení konania verejnou žalobou: „Ukazuje se, že většinu kolaborantů a zrádců, proti nimž byla vznesena obvinění a podány důkazy, nesoudí lidové soudy, nýbrž že je soudí prokurátorové. Pak se však čísla, které nám zde uvedl pan ministr, jeví v docela jiném světle. Osvobozených není jen oněch 10 %, která uvádí pan ministr, nýbrž 70 %. Snad se tato cifra o něco sníží, poněvadž v oněch 11 000 mohou býti některé případy odevzdané prokuraturou soudu a neprojednané, ale na 60 % osvobozených to jistě zůstane."[18] Svoje tvrdenie podoprel číslami o priebehu očisty v 11 okresoch, vybraných zo všetkých častí českých krajín. Ich súhrn vyzeral takto: do konca roku 1945 bolo v týchto okresoch vybavených celkom 893 prípadov. Odsúdených bolo 223 osôb, t. j. 25,25 % všetkých prejednaných prípadov, oslobodených 38 osôb, t. j. 4,25 % prípadov, krajským trestným súdom bolo odovzdaných 23 osôb, t j. 2,05 %, ale konanie bolo verejnými žalobcami zastavené v 609 prípadoch, t. j. u 68 %, takže *percento skutočne oslobodených* v týchto okresoch predstavovalo vlastne nie 4,25 %, ani 10 %, ale 72 % (podč. Ž.).[19] V ďalšom uviedol ako ob-

[18] Tesnopisecká zpráva o 35. sch. DNZ, str. 11.
[19] Tamže.

zvlášť krikľavý — i keď nie výnimočný — príklad: V Kutnej Hore verejná žaloba zastavila konanie v 83 prípadoch, ktoré jej odovzdal ONV v Humpolci, a iba 4 prípady odovzdala súdu.[20] Potom uviedol A. Zápotocký celý rad prípadov — s uvedením mien a bližším označením činnosti dotyčných osôb — kde bolo proti kolaborantom, zradcom a udavačom zastavené konanie.[21] Na mnoho iných prípadov — obdobne s uvádzaním mien a konkrétnej trestnej činnosti — poukazovali aj ďalší komunistickí poslanci, či už šlo o sabotovanie očisty zo strany verejnej žaloby alebo súdov.[22] Pritom nie je bez zaujímavosti, že v prípade mnohých osôb, ktorých sa očista prakticky nedotkla — či už v dôsledku zastavenia konania alebo v dôsledku oslobodzujúceho rozsudku — išlo o príslušníkov vyššej buržoázie — veľkoobchodníkov, podnikateľov, veľkostatkárov, riaditeľov a iných vedúcich pracovníkov veľkých podnikov. Naopak, s menšími previnilcami sa zaobchádzalo tvrdšie. Komunistickí poslanci poukazovali aj na túto skutočnosť.[23]

Okrem toho komunistickí poslanci upozorňovali aj na skutočnosť, že na rôznych inštitúciách sú ponechávaní kolaboranti, resp. iným spôsobom kompromitované osoby. Najmä poukazovali na Ministerstvo zahraničných vecí, kde pôsobili diplomati, ktorí v marcových dňoch roku 1939 nadmieru horlivo odovzdávali naše zastupiteľské úrady spolu s dôležitými materiálmi nacistickým úradníkom,[24] a ďalší, ktorí za protek-

[20] Tamže, str. 12.

[21] Tamže, str. 12 n.

[22] Najmä na 34. schôdzi DNZ (Tesnopisecká správa o 34. sch. DNZ, str. 27—31). Očista sa, pravda, prejednávala v rôznych súvislostiach aj na schôdzkach výborov DNZ. V spojitosti s prípravou volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia hovoril v subkomisii ústavno-právneho výboru DNZ pre voľby do ÚNZ poslanec KSS o priebehu očisty na Slovensku, že do 15. decembra 1945 miestne a okresné ľudové súdy uskutočnili konanie iba v 663 prípadoch, z ktorých určité percento sa skončilo oslobodením; v prevažnej väčšine, v 3514 obciach, miestne ľudové súdy svoju činnosť vôbec nezačali. (ANS ČSSR, 17 A, ústavno-právny výbor, VI. subk., 1. sch., str. 5). Na pôde výboru vnútornej bezpečnosti v rámci rozpravy k expozé ministra vnútra (a zástupcu poverenka vnútra) poukázal posl. Benada na to, že „máme na slobode mnohých fašistov, ... ktorí viedli trestné výpravy proti partizánom. Mnoho takýchto ničomníkov bolo ľudovými súdmi prepustených." (ANS ČSSR, 11, výbor vnút. bezpečnosti, 5. sch., str. 12.) Oprávnenosť tohto výroku potvrdili o niekoľko rokov neskôr procesy s príslušníkmi POHG. — Pravda, pri svojom vystúpení v rozprave k expozé ministra spravodlivosti poverenik spravodlivosti, člen DS dr. Štefánik snažil sa vyličiť uskutočňovanie očisty na Slovensku tak, ako by bolo všetko v poriadku. (Tesnop. správa o 34, sch. DNZ, str. 19 n.).

[23] Posl. Stekl: „... jsou známy případy, že se soudí tvrdě malí a nemajetní provinilci a že důsledně unikají milionářští kolaboranti ..." (Tesnop. správa o 34. sch. DNZ, str. 14.) V rovnakom zmysle hovoril aj A. Zápotocký. (Tesnop. správa o 35. sch. DNZ, str. 12 n.)

[24] ANS ČSSR, 14, rozpočtový výbor, 26. sch., str. 8/1 sten. zázn.

torátu zastávali dôležité miesta,[25] ďalej žiadali uskutočnenie očisty v oblasti kultúry, v armáde[26] a v justícii.[27]

Komunistickí poslanci neostali iba pri kritike samotného priebehu očisty; odhaľovali aj *príčiny* nedôsledného uskutočňovania očisty, predovšetkým nešváry v justícii. Pokiaľ ide o verejnú žalobu, A. Zápotocký poukazoval na to, že „státní prokuratura ... se snaží národní očistu co možná nejvíc zúžit a co možná nejvíc usvědčených provinilců bez soudu prohlásit za beztrestné",[28] pričom na druhej strane ide stíhať účastníkov odboja: „Je vskutku ironií, když u nás mnozí veřejní žalobci propouštějí kolaboranty a podávají žaloby na účastníky odboje."[29] Avšak aj v prípade, že žaloba bola podaná, existovali možnosti mariť očistu. Predovšetkým zo strany samotných súdov. Senáty ľudových súdov boli síce zložené za štyroch ľudových prísediacich a iba predseda bol sudcom z povolania — čo by sa na prvý pohľad, vzhľadom na prevahu laického prvku, mohlo zdať dostatočnou zárukou dôsledného uskutočňovania očisty — no rôznymi machináciami mohol byť význam ľudového prvku značne oslabený. Pri kritike obštrukčných praktík zaužívaných na niektorých

[25] Tamže, str. 8/4, 9/1 sten. zázn. Jednalo sa napr. o veľvyslaneckého radcu, ktorý za protektorátu pracoval v prezídiu u Moravca a bol funkcionárom Svázu pre spoluprácu s Nemcami, ďalej o vrchného odborového radcu, niekdajšieho Háchovho sekretára a o ďalšieho vrchného odborového radcu, činného u Háchu aj u protektora. Bezprostredným dôsledkom kritiky v rozpočtovom výbore bolo, že koordinačný výbor závodných organizácií politických strán Národného frontu na Ministerstve zahraničia rokoval o opatreniach, ktoré by bolo treba urobiť a utvoril osobitnú komisiu, ktorej úlohou bolo po prešetrení podávať návrhy na preskúmanie všetkých zamestnancov ministerstva, proti ktorým boli vznesené vážne námietky z hľadiska štátnej a národnej bezúhonnosti a politickej spoľahlivosti. (ANS ČSSR, 19, zahr. výbor, 7. sch., str. 2 n.)

[26] Tesnop. zpráva o 6. sch. DNZ, str. 15. — ANS ČSSR, 11, branný výbor, 5. sch., str. 5. Očista v armáde mala síce špecifický charakter a boli pri nej použité prísnejšie kritériá: dôvodom pre uplatnenie očisty mohlo byť nielen konanie, ale aj opomenutie (kto sa *nezúčastnil činne* domáceho odboja, Slovenského národného povstania alebo pražského povstania, hoci mal k tomu možnosť (zákon č. 72/1946 Zb., o úprave niektorých právnych pomerov dôstojníkov a rotmajstrov z povolania a o prevzatí niektorých osôb do československej brannej moci, § 12 odst. 3) alebo súc vyzvaný činiteľom domáceho alebo zahraničného odboja, aby odišiel za hranice k účasti na zahraničnom odboji, túto výzvu neuposlúchol (c. z., § 12, odst. 7) alebo službu v československej armáde v zahraničí odmietol nastúpiť alebo nenastúpil, hoci mal k tomu možnosť (c. z., § 12 odst. 9), no aj tu s určitými obmenami platilo to, čo bolo povedané v súvislosti s očistou civilných osôb: že u dôstojníkov prechádza očista ľahšie ako u nižších hodností a že niektorí vyšší dôstojníci sa pokúšajú ochraňovať kolaborantov (ANS ČSSR, 14, rozpočtový výbor, 27. sch., str. 25/1 nn.).

[27] Pozri pozn. 40 nn.

[28] Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 14.

[29] Tamže. O rovnakej ironii bolo možné hovoriť aj v súvislosti s pomermi na Slovensku. Na schôdzke ústavno-právneho výboru kritizoval posl. za KSS H o l d o š skutočnosť, že miesto dôslednej očisty od kolaborantov sú odsudzovaní partizáni a účastníci zahraničného odboja, o čom existovali vierohodné dôkazy (ANS ČSSR, 17 A, ústavno-právny výbor, 30. sch., str. 7/3 stenogr. zázn.).

ľudových súdoch, posl. za KSČ M r á z uviedol na ilustráciu prax Ľudového súdu v Uherskom Hradišti, kde sudcovia z ľudu dostávali pozvánky na pojednávania štyri až tri dni, dokonca niekedy iba jeden deň(!) pred pojednávaním, pričom na pozvánkach sa vôbec neuvádzalo, o ktoré prípady ide, a nakoľko sudcom z ľudu sa neposielali odpisy protokolov prejednávaných prípadov, prichádzali títo na pojednávania úplne neinformovaní, odkázaní iba na to, čo budú počuť na pojednávaní, takže celý proces bol v rukách predsedu, ktorý mohol, ak chcel, vyzdvihnúť poľahčujúce okolnosti a zmenšiť význam priťažujúcich okolností; bolo možné dopúšťať sa machinácií aj pri predvolávaní svedkov, pretože sudcovia z ľudu na to nemali vplyv, takže predseda senátu mohol predvolať tých zo svedkov, ktorí svedčili skôr v prospech obžalovaného.[30] (Táto prax nebola špecialitou iba Ľudového súdu v Uherskom Hradišti; zaužívaná bola aj na ľudových súdoch v Novom Jičíne a v Brne, o čom sa posl. Mráz mal možnosť presvedčiť ako ľudový sudca.)[31] O pomere Ľudového súdu v Uherskom Hradišti k očiste svedčí aj okolnosť, že pri oznámeniach o zastavení konania vydával súčasne nariadenia na okamžité zrušenie majetkových opatrení učinených voči osobe, proti ktorej bolo zastavené konanie, čím — vzhľadom na to, že k zrušeniu, rovnako ako k uvaľovaniu národných správ boli oprávnené iba národné výbory resp. ministerstvo vnútra, v závislosti od veľkosti majetku — prekračoval svoju právomoc a uviedol tým do omylu celý rad národných výborov.[32] Na nešváry vyskytujúce sa na súdoch sa poukazovalo aj pri kritike praktík obhajcov a ich trúfalosti. Výrazným príkladom toho bol prípad z Nového Jičína, kde istý advokát podal na tamojší krajský súd návrh na zabavenie čísla „Pravdy", orgánu KSČ (spolu so žalobou pre urážku na cti proti zodpovednému redaktorovi), v ktorom bol podrobený ostrej, ale naprosto slušnej kritike spôsob, akým dotyčný advokát viedol obhajobu v prípade istého zradcu; krajský súd návrhu vyhovel — hoci podľa zákona to nemusel urobiť — a celý náklad „Pravdy" zo dňa 25. 12. 1945 zabavil.[33] Na podivné pomery na niektorých súdoch nasvedčoval aj prípad istého advokáta z Uherského Hradišťa, ktorý sám bol obvinený podľa retribučného dekrétu, a napriek tomu chodil na súd obhajovať a zastupovať strany.[34] Niet divu, že za takýchto okolností nielenže kolaboranti unikali spravodlivému potrestaniu, ale stávali sa trúfalými a dokonca podávali žaloby pre urážku na cti proti ľudom, ktorí ich nazvali kolaborantmi.[35]

[30] Tesnop. zpráva o 34. sch. DNZ, str. 31.
[31] Tamže.
[32] Tamže, str. 30.
[33] Tamže, str. 28.
[34] Tamže, str. 31.
[35] Tamže, str. 30.

Hlavnú zodpovednosť za takýto stav nieslo Ministerstvo spravodlivosti. Preto komunistickí poslanci pranierovali viaceré závažné nedostatky v práci ministerstva. Jedným z nich bolo, že ministerstvo neinštruuje patrične svoje orgány, ako si majú počínať pri uskutočňovaní očisty, takže „se naše nová spravedlnost, která má být základem státu, ocítá v přímém rozporu s vůlí lidu, který je zdrojem veškeré státní moci."[36] Naopak, v jednom z výnosov Ministerstva spravodlivosti sa rozsah očisty zužoval, nakoľko v uvedenom výnose sa hovorilo, že funkcie v Národnej obci fašistickej pod neho nespadajú.[37] To potvrdil napokon aj minister Drtina.[38] V protiklade k takémuto postupu Ministerstva spravodlivosti poukazoval A. Zápotocký na to, že vo veciach očisty si oveľa lepšie počínali závodné rady a že aj Ústredná rada odborov lepšie pracovala, patrične inštruujúc nižšie odborárske zložky.[39] Ďalším závažným nedostatkom Ministerstva spravodlivosti bolo, že neuskutočnilo dôslednú očistu vo svojich vlastných radoch, v justičnom aparáte, čo, prirodzene, negatívne ovplyvňovalo jeho činnosť. Komunistickí poslanci kritizovali a žiadali, aby bola zjednaná náprava najmä tam, kde kompromitované osoby zastávali vyššie funkcie. Upozorňovali na zjav, že na Najvyššom súde a Generálnej prokuratúre pôsobí značná časť vysokých úradníkov, ktorí za okupácie skutočne kolaborovali[40] a že dokonca na samotnom Ministerstve spravodlivosti je prednostom jedného z odborov pracovník, ktorý bol za okupácie menovaný sekčným šéfom, po istý čas dokonca poverený vedením celého ministerstva a ktorý bol za svoju „záslužnú" prácu vyznamenaný svätováclavskou orlicou.[41] Taktiež žiadali nápravu v prípadoch, keď justiční pracovníci (a to pracovníci zastávajúci vysoké funkcie — menovite boli uvedení dvaja sekční šéfovia Ministerstva spravodlivosti, jeden prezident krajského súdu a jeden sudca krajského

[36] Zápotocký, Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 12.

[37] Výnos zo dňa 14. 9. 1945 k ustanoveniu § 3 odst. 2 dekrétu prezidenta republiky zo dňa 19. júna 1945, č. 16 Zb.

[38] V rámci doslovu k rozprave, ktorá sa uskutočnila k jeho expozé. Zároveň však informoval Národné zhromaždenie, že Ministerstvo spravodlivosti sa dodatočne prispôsobilo Ministerstvu vnútra — vedenému komunistom Noskom —, ktoré zaujímalo k tejto otázke odlišné stanovisko (tesnop. zpráva o 36. sch. DNZ, str. 8). Aj to bol jeden z príkladov pôsobenia tlaku zhora.

[39] „... ve věcech očisty si naše závodní rady počínaly lépe než mnozí prokurátoři. Nedaly se jen tak lehce ani skuhráním ani proklínáním zastánců staré spravedlnosti svést na scestí; byly také lépe instruovány." (Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 13.)

[40] Tamže, str. 16.

[41] Tamže, str. 15. Tento prípad uviedol v istej súvislosti na schôdzke rozpočtového výboru posl. za KSČ Štekl (ANS ČSSR, 14, rozp. výbor, 29. sch., str. 15/1 stenogr. zázn.). Stojí za povšimnutie benevolentný postoj ministra Drtinu, ktorý vyhlásil, že vyznamenanie svätováclavskou orlicou nemôže byť kritériom (ANS ČSSR, 14, rozp. výbor, 29. sch., str. 16/5 sten. zázn.).

súdu) pre nespoľahlivosť síce nevykonávajú svoju funkciu, ale nie sú ani suspendovaní a poberajú svoje niekdajšie vysoké platy.[42]

Okrem nedôsledného uskutočnenia očisty vnútri justičného aparátu komunistickí poslanci pranierovali aj ďalší negatívny zjav, ktorý bol síce menej krikľavý, ale nie menej nebezpečný. Šlo o to, že niektorí sudcovia síce sami neboli kolaborantmi, no spôsob ich nazerania na našu revolúciu, ich ospravedlňujúci postoj k obvineným a k ich činom a napokon aj ich povýšené jednanie, ba až hrubosť v styku s pracujúcimi nemohli byť zárukou dôsledného uskutočňovania očisty.[43] Preto žiadala komunistická strana prostredníctvom svojich poslancov výmenu vedúcich pracovníkov v justičnom aparáte, ktorí nezodpovedajú duchu a požiadavkám ľudovodemokratického štátu[44] a prevýchovu tých, ktorí v justícii zostanú.[45]

Pravda, činnosť justičného aparátu, ľahostajnosť alebo sabotovanie zo strany niektorých jeho pracovníkov neboli jedinou príčinou neuspokojivého priebehu očisty. Z ostatných momentov brzdiacich uskutočňovanie očisty pranierovali komunistickí poslanci najmä ten, že verejní a politickí činitelia — členovia a funkcionári buržoáznych strán — sa zastávajú kolaborantov a zradcov a intervenujú za ich prepustenie a že sa kolaborantom ľahkomyseľne — alebo niekedy aj so záškodníckym úmyslom — dávajú potvrdenia o účasti na odboji, o pomoci partizánom, o postihnutí fašistickou perzekúciou a pod.[46] Súčasne apelovali na ostatné politické strany, aby kolaborantom a zradcom neposkytovali vo svojich radoch útočište a možnosť politického účinkovania.[47]

Vystupovanie buržoázie na pôde Dočasného národného zhromaždenia v otázkach uskutočňovania očisty bolo vcelku defenzívne. Vo všeobecnosti sa u nej prejavovala nechuť zaoberať sa otázkami praktického uskutočňovania očisty. Túto nechuť prejavil aj minister Drtina v rámci doslovu k rozprave o jeho expozé: „... musím se jimi (t. j. konkrétnymi prípadmi, Ž.) zabývat přes to, že se nedomnívám, že by to bylo k užitku vlastnímu účelu debaty, to jest otázce, zda naše politika, administrativa i judikatura vyhovuje požadavkům vládního programu nebo nikoliv."[48] Bol to prinajmenej podivný postoj, keď očista bola jedným z hlavných

[42] Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 15; ANS ČSSR, 14, rozp. výbor, 29. sch., str. 16/1 stenogr. zázn.

[43] Tesnop. zpráva o 25. sch. DNZ, str. 12.

[44] Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 11.

[45] Tamže, str. 16.

[46] ANS ČSSR, 11, výbor vnút. bezpečnosti, 3. sch., str. 11. V súvislosti s tým poslanec za KSS Lietavec vtipne podotkol, že „na Slovensku je už toľko kadejakých potvrdení o tom, že nekolaborovali a nezrádzali národ a republiku, že by z nich už bola celá armáda, ktorá by sama mohla previesť druhé Národné povstanie." (Tamže.)

[47] Tesnop. zpráva o 46. sch. DNZ, str. 20.

[48] Tesnop. zpráva o 36. sch. DNZ, str. 4.

bodov Košického vládneho programu. Avšak fakty, ktoré usvedčovali justičný aparát — a v konečnom dôsledku ministra — z nedôsledného uskutočňovania, prípadne sabotovania očisty, vyžadovali, aby sa k nim minister spravodlivosti vyjadril, Preto tak aj urobil, no zďaleka nie ku všetkým. Viacerých pálčivých otázok sa vôbec nedotkol, ako napr. obštrukcií predsedov senátov ľudových súdov pri pozývaní sudcov z ľudu, pri predvolávaní svedkov a ich vypočúvaní na hlavnom pojednávaní, prekračovania právomoci súdmi atď.; nezaujal stanovisko ani k nehoráznemu postupu Krajského súdu v Novom Jičíne, ktorý hrubo porušil tlačovú slobodu. Z prípadov, ktoré spomínal, bola väčšina takých, u ktorých medzičasom došlo k náprave, čím sa snažil vyvolať dojem, že situácia v uskutočňovaní očisty nemusí vzbudzovať obavy. No už samotná skutočnosť, že v týchto prípadoch sa uskutočnila náprava práve v dôsledku kritiky vznesenej poslancami KSČ, resp. KSS, svedčí o váhe strany a o jej rešpektovaní zo strany buržoázie. Pokiaľ išlo o osoby sudcov a verejných žalobcov, nevylúčil minister Drtina možnosť, že sa medzi nimi vyskytujú, podľa jeho slov, takí, ktorí „celým svým založením a smýšlením se nedovedli vyrovnat s revolučními a pokrokovými tendencemi a změnami naší doby".[49] Vcelku však ako minister Drtina, tak aj ostatní poslanci buržoáznych strán, najmä národnosocialistickej, snažili sa zmenšiť zodpovednosť sudcov, argumentujúc existenciou laického prvku v mimoriadnom ľudovom súdnictve a jeho početnou prevahou nad sudcom z povolania-predsedom senátu,[50] ktorá okolnosť však — ako sme videli — mohla mať značne relatívny význam. A napokon pokúšal sa minister Drtina — za výdatnej podpory poslancov národnosocialistickej strany — vyhnúť sa zodpovednosti Ministerstva spravodlivosti za judikatúru ľudových súdov vôbec, operujúc zásadou sudcovskej nezávislosti: „... jde-li o výrok soudů, pak ovšem ani ministr spravedlnosti, ani ministerstvo do věcí zasahovat nemůže, s výjimkou ovšem § 25 retribučního dekretu."[51] Na to veľmi pádne odpovedal poslanec Štekl: „My komunisté hájíme otevřeně zásadu nezávislosti soudců, ta však v lidovědemokratických poměrech musí především znamenat, že *soudce musí být nezávislý na naší reakci* a že musí být vyslovena zásada odpovědnosti soudců vůči lidu a státu"[52] [podč. Ž.].

Nedostatky a nešváry pri uskutočňovaní očisty a jej sabotovanie snažila sa buržoázia vyvážiť vzletnými slovami. Minister Drtina vyhlasoval:

[49] Tesnop. zpráva o 36. sch. DNZ, str. 11.

[50] Dr. Drtina, Tesnop. zpráva o 32. sch. DNZ, str. 4 n., dr. Bunža, posl. za čs. stranu lidovú, Tesnop. zpráva o 25. sch. DNZ, str. 11, Tesnop. zpráva o 34. sch. DNZ, str. 6, dr. Štefánik, posl. za DS (poverenik spravodlivosti), Tesnop. zpráva o 34. sch. DNZ, str. 20.

[51] Tesnop. zpráva o 32. sch. DNZ, str. 5.

[52] Tesnop. zpráva o 34. sch. DNZ, str. 17.

„... jsme rozhodnuti provést očistu vlastního národa od všech skutečných zrádců a odpadlíků neúprosně a do všech důsledků,“[53] obdobne vyhlasovala za stranu národnosocialistickú poslankyňa dr. Horáková: „... strana národně socialistická stojí za provedením národní očisty cele a nesmlouvavě a ... její snahy a cíle v tomto směru jsou co nejúpřimnější a jistě stejně kategorické jako stran ostatních.“[54] (Nedoložila, pravda, že buržoáznych.) A prax najlepšie ukazovala, ako je to s tou „úprimnosťou“ v skutočnosti.

V čase zasadania VIII. sjazdu KSČ v marci 1946 bola v uskutočňovaní očisty ešte stále taká situácia, že v referáte Kl. Gottwalda sa konštatovalo, že „... vcelku dielo národnej očisty sa robí pomaly a nerozhodne“ a že „zradní muríni majú mnoho platených i neplatených advokátov, ktorí ich spredu aj zozadu umývajú.“[55] Preto sa dochádza k uzáveru, že reakcia sa aktivizuje a vzhľadom na to robotnícka trieda musí byť mimoriadne ostražitá voči možným útokom reakcie: „Áno, reakcia bola u nás bitá, ale ani zďaleka nie dobitá. Reakcia dnes ešte má mnoho stredísk a mnoho možností na výpady proti našej demokracii. Bolo by neodpustiteľnou slepotou, keby sme tieto reakčné snahy a možnosti podceňovali.“[56] Paktovanie „demokratickej“ strany s ľudáckym podzemím, ktoré vyústilo v známu „aprílovú dohodu“, eufemicky nazvanú dohodou „medzi katolíkmi a evanjelikmi“, politická kríza na Slovensku na jeseň roku 1947, paktovanie vysokých predstaviteľov buržoáznych strán so zahraničnou reakciou a napokon sústredený nápor reakcie na začiatku roku 1948 s pokusom o kontrarevolučný zvrat plne potvrdili správnosť hodnotenia situácie VIII. sjazdom.

Za týchto okolností bolo veľmi dôležité, aby vedľa tlaku zhora neprestával pôsobiť súčasne tlak zdola. A tento skutočne aj pôsobil. V mnohých mestách vychádzali do ulíc demonštranti, ktorí vyjadrovali svoju nespokojnosť s pomalým a nedôsledným uskutočňovaním očisty, organizovali sa verejné schôdze občanov. Tak napr. dňa 28. januára 1946 sa zišlo vo Valašskom Meziříčí okolo 2500 občanov na verejnej schôdzi, organizovanej Svä̈zom národnej revolúcie za spoluúčasti všetkých strán Národného frontu. Z tejto schôdze bola odoslaná Ministerstvu spravodlivosti rezolúcia, v ktorej sa ostro protestovalo proti rozsudkom Ľudového súdu v Novom Jičíne, ktorými boli oslobodení vyložení zradcovia a kolaboranti, ako aj proti tomu, že verejná žaloba toho istého súdu hromadne zastavuje konania proti zradcom a kolaborantom. Súčasne sa

[53] Tesnop. zpráva o 32. sch. DNZ, str. 5.
[54] Tesnop. zpráva o 35. sch. DNZ, str. 17.
[55] Kl. Gottwald, c. d., str. 421.
[56] Tamže, str. 432.

v rezolúcii žiadalo preskúmanie všetkých týchto prípadov.[57] Podobne to bolo aj na verejnej schôdzke MNV vo vtedajšom Zlíne a vo viacerých mestách býv. zlínskeho okresu a tiež aj v iných okresoch.[58] Protestné rezolúcie zasielali aj rôzne spoločenské organizácie, najmä odbojárske. Prípady nedôsledností pri očiste a najmä prípady jej sabotovania prinášala na svojich stránkach stranícka a odbojárska tlač. Tieto akcie nútili buržoáziu k ústupu. Tak napr. v dôsledku protestu všetkého občianstva v Novom Strašecí bol odvolaný z funkcie člena vyšetrujúcej komisie podľa dekrétu o národnej cti okresný sudca dr. Stiebr.[59] V celom rade prípadov bola dosiahnutá revízia rozsudkov alebo pokračovanie v zastavenom konaní.[60]

Veľmi významným zjavom bolo, že protestné manifestácie a verejné schôdze občanov často organizoval Národný front ako celok a zúčastňovali sa ich všetky strany; buržoázne strany, keď nechceli otvorene priznať svoj skutočný pomer k očiste, boli nútené pripojiť sa k ostatným stranám a organizáciám Národného frontu, ako to bolo napr. na spomínanej verejnej schôdzi vo Valašskom Meziříčí.

To, čo sa dosiahlo v uskutočňovaní očisty, bolo výsledkom súčasného pôsobenia tlaku zhora a zdola.

Požiadavky Komunistickej strany Československa, presadzované v otázkach národnej očisty na pôde Dočasného národného zhromaždenia — ako jednej z inštitúcií, prostredníctvom a v rámci ktorých sa uskutočňoval tlak zhora, smerovali na dôsledné plnenie Košického vládneho programu; aj tieto čiastkové požiadavky osvetľujú generálnu líniu komunistickej strany a ukazujú taktiku a bojové metódy a prostriedky v priebehu prerastania revolúcie národnej a demokratickej v socialistickú.

Fragen der nationalen Säuberung in der Provisorischen Nationalversammlung

(Zusammenfassung)

Die Studie befasst sich mit der Bedeutung der Provisorischen Nationalversammlung (1945—1946) für den Prozess des Hinüberwachsens der nationalen und demokratischen Revolution in eine sozialistische, und dies mit Hinblick auf ein Teilgebiet ihrer Tätigkeit — auf ihr Anteil an der Säuberung des öffentlichen und politischen Lebens

[57] Tesnop. zpráva o 34. sch. DNZ, str. 28.
[58] Tamže, str. 29.
[59] Tesnop. zpráva o 25. sch. DNZ, str. 12.
[60] Tesnop. zpráva o 36. sch. DNZ, str. 8—11.

von Verrätern und Kollaborateuren. Mit Rücksicht darauf, dass die Grossbourgeoisie und mit ihr ein Teil der restlichen Bourgeoisie sich während der Okkupation durch Kollaboration und Verrätertum kompromittierte, kam der Säuberung nicht nur nationale, sondern auch klassenmässige Bedeutung zu.

Die Provisorische Nationalversammlung hatte in zwei Richtungen hin Anteil an der Säuberung: auf dem Gebiet der Gesetzgebung und auf dem Gebiet der Kontrolle der Durchführung der Säuberung. Auf dem Gebiet der Gesetzgebung — obzwar für die Provisorische Nationalversammlung als gesetzgebendes Organ von primärer Bedeutung — war ihr Anteil nur bescheiden, denn die Provisorische Nationalversammlung trat erst nach einem halben Jahr zusammen und damit die Säuberung nicht durch Mangel an gesetzlicher Grundlage vereitelt werde, wurde die nötige gesetzliche Grundlage durch Erlassung von Dekreten des Präsidenten der Republik geschaffen (in der Slowakei durch Erlasse des Slowakischen Nationalrates). Die Provisorische Nationalversammlung erteilte zu diesen Dekreten nur nachträglich Zustimmung, bezw. ergänzte sie. Weitere Gesetze, welche sie beschloss, betrafen nur Teilfragen der Säuberung (z. B. die Säuberung im Staatsapparat und in der Armee). Der Schwerpunkt der Bedeutung der Provisorischen Nationalversammlung für die Säuberung lag aber in der Kontrolle der praktischen Durchführung der Säuberung und der Aufsicht über die Anwendung der Vorschriften über die Säuberung. Es kamen nämlich Fälle vor, dass die Bourgeoisie, welche sich aus Prestigegründen mit den Säuberungsnormen einverstanden erklärt hatte, bei ihrer Verwirklichung bestrebt war kompromittierte Mitglieder ihrer Klasse zu retten oder zumindest die Schwere der sie treffenden Säuberungsmassnahmen zu mildern. Dadurch sollte die Sache der Säuberung vereitelt werden. Die kommunistischen Abgeordneten brandmarkten die ungenügende Durchführung, bezw. die Sabotierung der Säuberung durch die Bourgeoisie — im allgemeinen sowie in konkreten Fällen — und enthüllten die Gründe dessen. Was aber das wichtigste war, die Kommunistische Partei konnte als Regierungspartei durch ihre Abgeordneten auf die anderen Parteien der Nationalen Front (praktisch auf die Partei der nationalen Sozialisten, die Volkspartei und die Demokratische Partei) wirksam einwirken und sie zur Erfüllung der übernommenen Verpflichtungen (besonders jener aus dem Regierungsprogramm von Košice fliessenden) zu zwingen und eine dieser war auch die Durchführung der Säuberung.

Recenze

Josef Tureček a kolektiv, Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha 1963, str. 640 s mapovou přílohou.

Dílo vyšlo v edici vysokoškolských učebnic. Svým rozsahem, historickým zaměřením a zpracováním dané tematiky je vskutku prvotinou svého druhu nejen v oblasti vysokoškolských učebnic, nýbrž i v české právnické literatuře vůbec.[1] Obsahově se dělí na tři hlavní části, a to východní samovlády (str. 22 až 152), antické státy (str. 153—490) a srovnávací kapitoly ze světových dějin státu a práva ve starověku (str. 491—516). Jim předchází vedle předmluvy vstupní kapitola k celkové tematice (str. 9—21). Dílo uzavírají komentáře k mapám a vyobrazením (str. 517—538), chronologický přehled důležitých historických faktů (str. 539—587), bibliografie (588—602), rejstříky (603—632) a závěrečné údaje (633—639).

Uvedená publikace se mezitím již stala předmětem oprávněné pozornosti

[1] V řadě Učebných textů vysokých škol vyšly jako skripta S. F. Kečekjan — E. S. Pereterskij — J. Kincl, *Obecné dějiny státu a práva za otrokářského řádu*, 1957.

nejen odborníků, nýbrž i širší veřejnosti, a dá nepochybně podnět k diskusi. Zasluhuje si toho ostatně nejen látka a její zpracování, nýbrž i sám fakt, u nás dosud značně přehlížený a v cit. knize prof. Turečkem oprávněně zdůrazněný: četba a studium světových dějin státu a práva není nikterak lehká, ale pro kulturnost a morální vyspělost člověka velmi prospěšná (str. 17). Z hlediska marxistické filosofie nutno říci, že znalost starověké právní historie je pro možnost správného posuzování dějinného právního vývoje naprosto nezbytná. (Srv. J. M. Ž u k o v a kolektiv, *Dějiny světa,* I. Praha 1958, str. 5 a 23; *Základy marxistické filosofie,* Praha, 1961, str. 378 a 402.)

I když u jednotlivostí nebude možno přejít určité věcné připomínky a výhrady, je na druhé straně třeba vidět, že jde o práci u nás průkopnickou, což samo o sobě si zaslouží své uznání.

Na zpracování uvedeného díla se bezprostředně podílelo deset autorů. Vedoucím autorského kolektivu byl profesor Josef T u r e č e k, který sám také zpracoval největší část látky. Rozmanitost, místní a jazyková vzdálenost jednotlivých probíraných oblastí, jakož i dost velký počet členů autorského kolektivu (z nichž ne všichni jsou právníky), přivodily zřejmě i rozdílnost v přístupu k zpracování dané látky. Další obtíží byl nepochybně vlastní rozsah publikace, ježto v konečné úpravě bylo nutno z původního rozsahu slevit (str. 7).

Uvedené okolnosti, zejména látková různost, staví ovšem i recenzenty před neméně těžký úkol. Tím, že starověké právní dějiny nebyly u nás po více než jedno desetiletí předmětem konkrétnější péče (srovnávací právní věda v této oblasti se netěšila zvláštní pozornosti u nás ani před válkou), byl do značné míry ztracen i bezprostřední kontakt s nejnovějšími výsledky bádání, dosaženými v tomto oboru v jiných socialistických i kapitalistických zemích. Kromě toho požadavek objektivní recenze staví samozřejmě na přední místo také požadavek znalosti příslušné problematiky, což je při uvedené obsahové rozmanitosti úkol mimořádně obtížný.

K jednotlivým částem spisu:

I. V ý c h o d n í s a m o v l á d y

Zbyněk Ž á b a, *Egypt*

Této kapitole je věnována obšírnější pozornost nejen pro věcnou oprávněnost, nýbrž i proto, že některé zásadní poznatky platí mutatis mutandis i o obdobných problémech u ostatních starověkých národů.

Autor, známý egyptolog, podává nejprve orientační přehled o přírodních podmínkách země a pokračuje přehledem postupného historického vývoje. Na některých místech doplňuje historická fakta texty z dochovaných staroegyptských památek, čímž dodává obraz plastičtější. Určité připomínky vyvstávají v této partii (str. 28, 29) proti dvěma tvrzením. Žába soudí, že boj krále Amenhotepa IV. s kněžstvem byl motivován úsilím o zlomení *hospodářské* moci této skupiny vládnoucí třídy. Přímých důkazů pro to však není. Doložené okolnosti spíše nasvědčují tomu, že bezprostředně šlo o otázku ideologickou a nepřímo, byť i nepochybně na předním místě, o moc *politickou.* Nejasný je rovněž výklad, že v římském procesu bylo možno odsouzení jen k peněžní částce, kdežto podle provinčního práva (římského? řeckého? domácího?) docházelo k rozsudku na vydání věci samé. Již římské klasické právo znalo actiones in rem, a také v provinčním procesu (nejen římském) byly možné jak žaloby na vydání věci, tak na peněžní plnění. Tato partie by nepochybně zasluhovala doplnění aspoň o některé významné instituty organizace soudní

i ekonomické (to platí zejména např. o úřednících, jako byl *strategos, epistrategos, idios logos, dioikétés, oikonomos* apod.). Zmínka o *bibliothéké enktéseon* (str. 29) zasluhuje malé doplnění: byly to nejen pozemkové knihy, nýbrž i rejstřík otroků, a nebylo to zcela samostatné zařízení, neboť souběžně s nimi byla vedena *bibliothéké démosiōn logōn* jako státní archiv.

Ke kapitole o právu (str. 30—54) je třeba předeslat zásadní doplněk. Téměř třítisícileté trvání egyptského státu, nepatrný počet pramenů z doby starší a nepoměrně větší jejich počet z doby tzv. Nové říše a pozdější skrývá úskalí, na něž naráží téměř každá studie tohoto druhu. Jsme velmi často ochotni (a to platí nejen pro společenské dějiny starého Egypta!) doložené poznatky generalizovat a odvozovat z nich závěry pro celé údobí několika tisíc let, třebaže při vší konzervativnosti starých národů (zejména i Egypťanů) i u nich procházely hospodářské, právní i jiné společenské instituce nevyhnutelně postupným historickým vývojem.

Zásadní otázkou je, zda staří Egypťané měli psané *zákony*. Žába (str. 30) odpovídá na tuto otázku jednoznačně kladně a uvádí jako důkaz četné zprávy zejména z doby vlády Peršanů a Ptolemajců. Ovšem, to už je doba velmi pozdní a o bezprostřední komplexní zákonodárné činnosti ve starší minulosti dokladů není. Spíše bude třeba přijmout v literatuře převládající názor, že staroegyptské právo bylo (obdobně jako u jiných starověkých národů) nejprve právem obyčejovým, postupně zaznamenávaným a přizpůsobovaným měnícím se potřebám doby. Královské dekrety představují typicky kasuistický zásah do komplexu platného (= králem a vládnoucí třídou uznávaného) práva. Suverénní zbožněné postavení krále dávalo automaticky sankci i jeho činnosti normotvorné, která se nesporně projevovala i při výkonu jeho nejvyšší pravomoci soudní. Že královna neměla vládní moc (str. 33), platí ovšem jen potud, pokud žil její manžel. Královna, jež vládla sama, měla stejné postavení jako její mužský předchůdce či nástupce.

U správní organizace země je třeba dobově poněkud upřesnit termín „nomarchové" (str. 35), jenž je teprve řeckého původu. Jeho generelní užití přehlíží tedy rozdíly časové. Oprávněná pozornost je věnována spojenecké smlouvě krále Ramesse II. s Chattušilišem III. Pokud jde o historickou prioritu této smlouvy, je tato otázka věcí výkladu. Jsou známy i starší mírové smlouvy (viz dále str. 216). Za připomínku by ev. stála i dvojí verze této smlouvy, jedna „pro domo" — pro egyptskou veřejnost, a druhá oficiální, mezi smluvními stranami.

U výkladu o právu (str. 37) je třeba spolu s autorem (str. 590) litovat nepříznivě již zmíněných okolností, jež nám učinily mnohé dílo z nové světové literatury nepřístupným. V dané souvislosti to platí nejen o dřívější knize Seidlově *Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte* z r. 1939, nýbrž *f* (a hlavně) o jejím novém dvoudílném vydání z r. 1951. Autor by byl jistě k mnohým závěrům Seidlovým zaujal také vlastní stanovisko. Rovněž sovětská literatura přináší mnoho cenného materiálu i podnětů (Lurje, Kečekjan, Čerezov aj.).

Pokud jde o třídění různých právních institucí, je třeba mít zejména pro starověké právní dějiny na paměti, že teprve Římané (a i ti teprve až v pozdější době) vytvořili právní systém a právní pojmy, jež přešly i do naší doby. To nás pak nejednou svádí k tomu, že starověká právní zařízení všeobecně posuzujeme svýma „moderníma" očima a římskoprávní terminologií. Staří Egypťané brali i právní skutečnosti jen jako fakty a také jen tak je řešili. Nějaké

teoretické (spekulativní) právní myšlení jim bylo cizí.[2] Nerozlišovali také mezi nějakým soukromým či veřejným právem. I v tak pozdním dokladu jako je tzv. instrukce pro prvního ministra, objevená na stěnách hrobky Rechmiréovy (18. dyn.), se střídají ustanovení spadající do sféry soukromého a veřejného práva bez jakéhokoli rozlišování (toto konstatování platí obdobně i pro zákoník Chammurapiho a jiné starověké orientální zákony či právní knihy).

Lze tedy hned vstupní otázku (str. 38) formulovat tak, zda např. staroegyptské kněžské spolky a „zádušní nadace" měly už tenkrát ty charakteristické znaky, které dnes spojujeme s pojmem „právnická osoba". Odpověď arci bude negativní.

Také otázka „svobody" tzv. svobodných příslušníků staroegyptské společnosti je i pro pozdější dobu ještě ne dost vyjasněná (cf. PHS, sv. 8 (1962) str. 245 a d.). Dalším dosud rovněž ještě otevřeným problémem je staroegyptské i jiné starověké orientální otroctví a otrokářství. Jde o otázku, zasluhující znovu bezprostřednějšího studia.[3] Ovšem jedno je jisté: otrok římského práva (a i zde by bylo třeba konstatovat různé odlišnosti ve sledu časového vývoje) a otrok ve starém Egyptě, Mezopotámii apod., nejsou jedno a totéž.

Pokud jde o manželství, konstatuje autor výrazně na několika místech (str. 40 až 42), že nemáme písemných dokladů o *uzavření* manželství. Toto zjištění bude třeba poněkud upřesnit: nemáme písemné doklady o manželské *smlouvě* v tomto slova smyslu, písemné doklady o uzavření jsou dochovány (autor některé sám také cituje, str. 42). Vysvětlení toho je ale dáno již uvedeným chápáním jevů jako prostých skutečností. Manželství vznikalo u starých Egypťanů uskutečněním soužití, aniž s tím byla spojována (a pociťována) potřeba nějakých formálních náležitostí specifické smlouvy. Také rozvod byl pouhým deklaratorním aktem. Za zmínku by stálo zdůraznění dost samostatného postavení ženy a i dětí, teprve průběhem doby omezované (vliv soustředění mobilních výrobních prostředků v rukou mužů!).

V oblasti vlastnického práva se dovídáme o převodech nemovitostí, dosvědčených z dob Staré říše. (Za 3. a 4. dyn. však bylo třeba k nabytí pozemkového vlastnictví při převodech půdy zvláštní královské listiny — pravděpodobně doklad pro představu vrchního pozemkového vlastnictví krále nad vší půdou, později zas zeslabovaného.) Zmínku o platidlech by bylo lze upřesnit objasněním pojmu fiktivní peněžní jednotky *šat* (srv. PHS sv. 8 [1962] 251 p. 49).

Výstižně jsou zachyceny další známé případy změny v osobě vlastníka. Podobně je tomu i v kapitole o právu závazkovém. Autor tu cituje řadu konkrétních dokladů, všechny se však vztahují na dobu hodně pokročilou („nejstarší" je z doby 18. dyn.). Poněkud rušivě sem zapadá náhlé všeobecné tvrzení, že

[3] Srv. výše str. 34 pozn. 3; viz též tento sborník, sv. 8, 1962 (v dalším cit. PHS), str. 240 a pozn. 9 i 11, str. 243 a p. 217.

Pokud jde o ekonomickou stránku, jež vlastně představuje materiální základnu všeho společenského dění, přehlíží se často, že již sám Marx (*Bída filosofie*, čes. vyd. Praha 1950, str. 28) r. 1846 upozorňoval, že ekonomické kategorie, stejně jako poměry, za nichž vznikají, jsou produkty historické a pomíjivé! — Srv. k tomu nejnověji zejména E. Ch. Welskopf, *Die Produktionsverhältnisse im alten Orient und in der griechisch-römischen Antike*, Berlin 1957, str. 56 a d., 64 a d., 76. (Tato pozoruhodná práce zůstala jistě neprávem v cit. Světových dějinách celkem nepovšimnuta.)

[3] V této souvislosti zasluhuje opět pozornosti cit. teoretická studie E. Welskopfové (výše pozn. 2), zvl. str. 102 a d., 117 a d., 137 a d., 153 a d., a zejm. opět 197 a d.

„staroegyptské právo znalo dlužní příkaz a půjčky na hypotéku" (str. 45 — doklady jsou tu až z doby ptolemajské!).

Zbylé části pojednání o starém Egyptě byly asi značně postiženy krácením původního textu. Proto se jistě partie o dědickém právu musela omezit na několik namátkových případů, ač dobře volených. V občanském „právu procesním" vypadla zmínka o nejstarším dochovaném soudním protokolu P. Berl. 9010 (cf. PHS sv. 8 [1962], str .254, p. 62), stejně jako zmínka o zákonodárné činnosti a velmi důležité reformě soudnictví krále Haremheba, jakož i historické omezení tzv. „božích soudů" (14.—8. st. př. n. l.; srv. PHS sv. 8 [1962], str. 255).

V oblasti trestního práva bylo zachováno skutečně poměrně málo dokladů. Trestní ochrana majetku však byla již v literatuře dost podrobně ověřena (Černý, Lurje — PHS sv. 8, [1962] str. 255).

Restrikční úpravy textu nepochybně postihly i citát z Haremhebových zákonů o trestání nepřístojností při dodávkách pro královský dvůr (str. 52). Šlo o opatření teprve z doby 18. (19.) dyn., nikoli snad o právo platné odedávna, jak by vyplývalo z doslovu. (Redakční škrt je zřejmě patrný z porušené návaznosti dotyčných vět). „Doklad" o trestu smrti upálením za cizoložství je skutečně jen povídkový. Šlo o vyprávění pro zábavu faraónovu a věrohodnost toho je hned v následující (čtvrté) povídce téhož dokladu (P. Westcar) uváděna v pochybnost. Mimoto jsou známy případy, že evidentně takový případ trestný nebyl (PHS sv. 8 [1962], str. 255, p. 64).

Jak v bibliografii uvádí (str. 589 a d.), opíral se autor při zpracování svého pojednání většinou jenom o původní staroegyptské prameny. I když nutno mluvit spíše jen o výběru z pramenů, jde o práci úctyhodnou, vyznačující se poutavým slohem a přehledným uspořádáním látky. Jestliže tu jde víc o studii egyptologickou a méně právně historickou, bylo toto řešení subjektivním právem autora, aniž to nějak podstatně ubírá na ceně českého původního uceleného vylíčení právních dějin této dosud neprávem opomíjené oblasti starověkého Středomoří.

2. Vladimír Souček, *Mezopotámie*,

Limitovaný rozsah a z toho plynoucí dodatečné krácení zřejmě značně postihly i tuto juristicky velmi pěknou práci, takže místy až telegraficky stažený text přece jen žádá aspoň některé doplňky.

Tak hned na počátku je třeba poslední větu na str. 56 logicky doplnit podmětem (jde tu zřejmě o prvního historického vládce Mesilima, vladaře v Kiši kolem r. 2800 př. n. l.). Král Ur-Nammu (str. 58) byl zakladatelem 3. urské dynastie (str. 57) a pod jeho moc patřil i východní soused Sumeru, Elam. — Podobně by bylo třeba blíže objasnit pád říše urské, dále čilou mezinárodně politickou činnost chetitského krále Chattušiliše III. (Egypt, Babylónie za doby Kasitů), vzestup Asýrie (str. 59 — zde je pravděpodobně míněno tzv. novoasyrské období od poč. 9. stol. do 7. stol. př. n. l.), její největší rozmach za Aššurbanipala (mj. obsazení Egypta až k hranicím Núbie), osudy říše novobabylónské a pád jejího posledního krále Nabonida (babylónští kněží sami otevřeli brány města perským dobyvatelům!). Jako trochu cizí prvek tu působí stručná zmínka o růstu počtu otroků a lichvářství (na počátku?, na konci?) novobabylónské říše (str. 59).

Z nejstarších politických dějin Mezopotámie je na místě též zaznamenat pacifikační činnost některých jejích vládců. Jak známo, nejstarší mírová arbitráž dějin je připisována shora uvedenému vladaři Mesilimovi. Nejstarší do-

ložená mírová smlouva uzavřená sumerským vladařem Eannatum s městem Ummu je asi o sto let mladší. Kolem roku 2280 př. n. l. uzavřel elamský kníže vazalskou, mírovou a spojeneckou smlouvu s akkadským králem Naram Sinem. Všechny tyto smlouvy jsou starší než známá mírová a spojenecká smlouva Ramesse II. s Chattušilišem III. (viz výše).

V kapitole o pramenech práva se dovídáme aspoň heslovitě o proslulém zákoníku Chammurapiho a jeho předchůdcích, zákoníku Ur-Nammuově, Bilalamově (avšak zde skutečný původce je sporný!), Lipit-Ištarově. Pro úplnost by zasloužily snad ještě zmínky královské instrukce místodržícím (významná sbírka zachována z doby předposledního člena Chammurapiho dynastie, 18. st. př. n. l.), dále fragmenty tzv. novobabylónských zákonů, kamešský tržní řád z 19. st. př. n. l., i fragmenty tzv. asyrských zákonů (12. st. př. n. l.). Tyto doplňky mají význam proto, že jimi byly upraveny různé společenské vztahy odlišně např. od zákonů Chammurapiho, takže výklad omezený jen na interpretaci tohoto zákonodárného díla může vést čtenáře k částečně zkresleným závěrům.

Pokud jde o otázky společensko-ekonomické, je tu možno říci v podstatě totéž, co bylo uvedeno v části týkající se starého Egypta. I sumerská, asyrská a babylónská společnost byla třídní a měla různé „stupně" třídní svobody, resp. nesvobody, odpovídající místním i historickým poměrům. Proto např. i problém *muškénů* je jen otázkou případného upřesnění jejich bezprostředních třídních vztahů, práv a povinností. Vždyť ani vládnoucí třída, *avilové*, netvořila jednotnou skupinu, nýbrž i uvnitř ní byly společenské rozdíly. Pro úplnost by bylo třeba doplnit, že v době novobabylónské ztrácí výraz *awil* svůj původní význam příslušníka vládnoucí třídy a znamená člověka vůbec.

Sporným je, zda právě jen růst produktivity práce umožnil vznik otroctví jako charakteristického znaku otrokářského řádu (str. 62). Toto hledisko by bylo nepochybně příliš úzké. Základem pro přechod společnosti k otrokářskému řádu byl růst výrobních sil a rozvoj společenské dělby práce a směny.[4]

Termín *vardum* nebyl výlučný pro otroky. Od doby středobabylónské se objevuje nový výraz *awilatu(m)*, znamenající čeleď, zřejmě otroky a otrokyně v určitém hospodářství. I tyto terminologické přeměny napovídají mnoho pro přeměnu tehdejších představ o osobách a jejich vzájemných společenských vztazích.

U výkladů o státní správě zastává autor dříve převládající názor, že neodvislým panovníkem byl *lugal*, kdežto *ensi* měl být vládcem jemu podřízeným. Z výsledků nejnovějších bádání však zjišťujeme, že nejeden *ensi* byl naprosto neodvislým vladařem (např. Eannatum v Lagaši), a naopak lugal byl podřízen někdy jinému lugalovi. To je nakonec jen diferenciace formální. Funkčně šlo vždycky o panovníka despotické soustavy.

Více místa je věnováno právu manželskému, zatímco otázky dědického práva jsou omezeny na hlavní ustanovení práva Chammurapiho. Také výklady o závazkovém právu vycházejí hlavně z Chammurapiho a všímají si především poměrů, plynoucích z kupeckých, většinou lichvářských obchodů. Také stať o trestním právu je podložena v podstatně týmž zákoníkem a je pečlivě rozdělena v pojetí moderní právní učebnice na část formální a materiální.

Celé pojednání nese znaky pečlivého právnického promýšlení a skýtá živý obraz o dané tematice. Vpředu zmíněné nepochybné krácení přivodilo ve zhuštěném textu často bezprostřední opakování týchž faktů, jejichž těsný sled

[4] Srv. *Politická ekonomie*, 3. vyd., Praha 1959, str. 28.

pak nemůže zabránit leckdy pocitu nadměrného pleonasmu (tak např. několikeré opakování týchž údajů v oblasti práva trestního, str. 78—82, nebo zmínky o dlužném otroctví, str. 58, 59, 63, 73, 74, o ručení lékaře, str. 77, 78, 79 aj.).

3. Vladimír S o u č e k, *Chetité*

Autor předchozího pojednání o Mezopotámii pokračuje poměrně krátkou studií (celkem 12 str.) o starověkých předchůdcích obyvatel dnešního Turecka.

Uspořádání látky a její zpracování je obdobné jako v pojednání o Mezopotámii, avšak v této stati sahá autor vhodně — byť i v omezené míře — k porovnávání, zejména s právem babylónským. Navíc si zde autor všímá některých skutečností, jež v předchozím pojednání zůstaly opomenuty (ženy na královském trůně, královské instrukce vedoucím správním úředníkům apod.). Právnicky velmi pěkně je zpracována zejména část pojednávající o trestním právu.

4. Ivo F i š e r, *Indie*

Zpráva o tomto pojednání má spíše povahu anotace, jednak pro jeho věcnou odlehlost od vlastního oboru recenzentova, jednak i proto, že samo zpracování látky široce přesahuje historický rámec vytčený titulem knihy a značně stírá hranice mezi starověkem a pozdějšími údobími až do nejnovější doby včetně, takže je pro neodborníka velmi obtížné vyjmout z této šíře právě to, co spadá do starověkých právních dějin této země.

Podobně jako v ostatních pojednáních je látka rozdělena na přehled společenských dějin, prameny práva a jeho rozdělení na hlavní odvětví: právo rodinné a dědické, právo vlastnické a smluvní, právo trestní a právo procesní. Již z tohoto letmého přehledu je vidět, že pojednání je vzhledem k omezenému rozsahu značně zhuštěné, a vlastní zpracování je spíše literární než juristické.

Pohled autorův na danou problematiku je mnohdy ryze „moderní" (tak např. při úvaze o vztahu práva a náboženství (str. 101 nahoře), nebo u tzv. konkubín (s tímto jevem se setkáváme i u jiných pojednání!): dnes má toto slovo dost difamující význam, zatímco v tehdejších dobách a poměrech šlo o určitý „institut" společenského řádu! Proto měly tyto ženy i určitá práva, která by dnes pro osoby takto označené působila nepochybné rozpaky. (Moderní právní věda zde užívá záměrně jiného pojmu — družka!).

U výkladu o královské moci patrně unikl pozornosti vliv neomezené královské despocie na královu činnost pravotvornou (srv. str. 100). Některé další okolnosti by byly zasluhovaly bližšího vysvětlení, kupř. „rozšířenost vkladů" při všeobecné nejistotě osob a majetku, či ochrana svěřeného majetku „přísnými předpisy" (jakými?), nebo „různost procesu při civilním a trestním přelíčení", „velmi detailní výběr svědků" (kdo mohl být svědkem?), možnost „nařízení obnovy procesu" apod.

Jak naznačeno, je toto pojednání spíš informativním globálním přehledem, ovšem takto posuzováno může dostatečně splnit svůj účel.

5. Jaroslav O l i v e r i u s, *Izrael*

Jde sice o práci neprávníka, ale systematické učlenění látky a její zpracování možno dobře posuzovat i měřítky právnickými. Vedle Turečkovy stati o římském právu je tato kapitola nejlépe doplněna bezprostředními odkazy na historické prameny. Zvlášť je třeba ocenit věcné podání látky, až na malé výjimky oproštěné od subjektivních poznámek a komentářů. Tak jsou i ty-

picky humánní právní ustanovení pouze registrována (např. důsledky svedení nezasnoubené dívky; postavení otroků i otrokyň, značně příznivější než u jiných starověkých národů; akce u příležitosti tzv. milostivého léta apod.).

Pochybnostem se nelze ubránit při výkladech o kupní smlouvě (str. 127). Autor míní, že směna a obchod byly u starověkých Židů „málo rozvinuty". S tím je však sám v rozporu (srv. jeho vývody v odstavci „právo vlastnické"). Také mínění o „hlubokých sociálních protikladech" v izraelské společnosti je příliš pesimistické. Chudí na jedné straně a bohatí na straně druhé, to je typický znak všech vykořisťovatelských ekonomických soustav. Existence sociálních rozporů si byli Židé zřejmě vědomi a ze všech starověkých národů nejvíc se snažili tyto nerovnosti aspoň v nejtíživějších případech i svými nábožensko-právními předpisy zmírňovat (viz i Oliverius, str. 133, 134). Že mnohdy osobní sobectví zvítězilo nad ustanoveními sakrálních norem, nebylo výlučné v izraelské národní společnosti.

6. Timoteus Pokora, *Čína*

Poměrně málo místa (16 stran) bylo vyhrazeno této zajímavé partii z oblasti Dálného východu, vyznačujícího se svéráznou koncepcí práva a jeho výrazným třídním charakterem.

Obyčejové právo (ne „zvykové" — tak autor; l. c. str. 142, 146) mělo v Číně odedávna velmi širokou oblast působnosti. Jak autor výslovně upozorňuje, brání nedostatek přístupného materiálu zevrubnějšímu zpracování všech oblastí starého čínského práva. Uvádí proto aspoň jeho hlavní rysy, jimiž se odlišuje od jiných právních systémů (str. 147 a d.). I pro neodborníka je ale i tato stručná studie aspoň informativní pomůckou k pochopení podstaty čínského feudálního řádu, trvajícího vlastně až do nedávné minulosti. Tato skutečnost vedla zřejmě i k tomu, že také v tomto pojednání jsou značně setřeny hranice dané obecně přijatou periodizací dějin lidské společnosti.

II. ANTICKÉ STÁTY

1. Jiří Cvetler, *Starověké Řecko*

Tato partie je po oddílu o římském právu nejobsáhlejší (čítá 62 stran) a osoba autora byla předem zárukou zdařilého zpracování. Nepochybně i zde krácený původní rozsah způsobil, že některé fakty a vývody jsou naznačeny jen heslovitě, což může ne dost zasvěcenému čtenáři působit určité potíže (např. prostá citace „Gortýnský zákoník", str. 163, 183; eforové, str. 165; soudy a soudní řízení ve Spartě, str. 166; areopag, str. 168, 170, jasněji již 178; „relativní vlastnictví", 182; tzv. mimosmluvní závaky, str. 186; trestné činy proti majetku, proti tělesné integritě a cti, str. 190; soudní řízení, str. 191 apod.).

Věcně je pojednání rozděleno na periodizaci řeckých dějin, prameny práva, jednotlivá vývojová údobí (mykénské, homérské, rané Řecko; Sparta, Atény; klasická doba: Atény a antické právo; helénistický stát).

Největší pozornost je pochopitelně soustředěna na klasické období. Autor zde pojednává dost podrobně o společenském a státním zřízení, právu občanském, trestním a procesním.

Doplňkem k této stati by bylo třeba uvést aspoň tyto hlavní skutečnosti:

Staré Řecko bylo převážně chudou zemí, s půdou málo úrodnou, takže zemědělství vyžadovalo značného úsilí. To na jedné straně, na druhé straně nevalný zájem Řeků o hrubou manuální práci a neustále rostoucí touha po blahobytném životě vedly k třem hlavním ekonomicko-společenským jevům: otroctví, čilé zámořské kolonizaci a tím i rozvoji zámořského obchodu, a k lou-

pežným válkám (srv. k tomu výše str. 48). Autorovo mínění, že v homérském Řecku otroci nebyli výrobní silou, nýbrž spíše „pomocí v domácnosti" (str. 158), není sdostatek jasné. Výrobními silami každé společnosti jsou jak výrobní prostředky, s jejichž pomocí se materiální statky vyrábějí, tak i lidé, kteří tyto prostředky uvádějí do pohybu a vyrábějí ony materiální statky.[5]

Řekové nikdy nedokázali vytvořit jednotný národní stát, takže jejich zem byla až do makedonské hegemonie rozdrobena na řadu menších či větších městských států a státečků, s nepřesnými hranicemi, navzájem žárlivých a v důsledku toho také neustále tonoucích v konfliktech, přečasto řešených násilím. I ve starém Řecku byly různé „stupně" osobní svobody a nesvobody. Tak již v homérském Řecku vystupuje vedle otroků námezdní čeleď — theiové.

K dalším výkladům je účelné doplnit vlastní podstatu reforem Peisistratových (str. 171): zlepšení situace rolníků, velkorysá zahraniční politika, intenzívní domácí výstavba (= zaměstnání městské chudiny). V této politice pokračovali i synové Peisistratovi.

Závěrečné vylíčení dějin řeckých států (str. 173, 181) bylo zřejmě také velmi zkráceno, čímž čtenáři uniká zejména podstata ústavní změny z r. 411 př. n. l., ústava Thérámenova, další ústavní převrat z r. 404 apod.

Řízení o schvalování nových zákonů (str. 178) nekončilo v klasické době vždy před nomothety. Každý občan mohl vystoupit proti usnesení lidového shromáždění i proti usnesení nomothetů, a pod přísahou dát podnět k obžalobě pro nezákonnost na toho, kdo návrh na vydání nového zákona podal. O věci rozhodoval soud za předsednictví 6 nižších archontů (thesmothetů).

U věcných práv (str. 182, 183) by bylo vhodné pro nezasvěcené čtenáře blíže objasnit právní koncepci starořeckého soukromého vlastnictví, setrvačnost pozůstatků kolektivního občinového vlastnictví, právní ochranu vlastnického práva (*dikè úsias* — žaloba vlastnická, *dikè exúlés* — žaloba opírající se o právní poměr rozsudkem již upravený; k tomu spornost charakteru této druhé žaloby ve stávající literatuře!).

U smluv (str. 184 a d.) by bylo lze doplnit výklad konkrétním osvětlením zápůjčky (chrésis), dále omezené způsobilosti žen k uzavření půjček, jakož i ekonomického významu různých spolků a sdružení (např. obchodních společností bankéřských, loďařských, pohřebních apod.), smluv jednatelských a zprostředkovatelských.

V odstavci o mimosmluvních závazcích (str. 188) by bylo možno ještě uvést odpovědnost osob, ručících za jiné osoby nebo věci, podléhající jejich moci (otec za děti, pán za otroka nebo zvíře jemu patřící).

Do kapitoly o manželském právu patří např. zmínka o formách uzavření manželství, o podrobnostech rozvodových apod. Rozvod byl v Aténách věcí snadnou (str. 187), ale jen pro muže. Právní i společenské postavení ženy jí možnost rozvodu znesnadňovaly. Existovala též možnost provdání vlastní ženy za jiného. Bylo by vůbec velmi vhodné osvětlit tehdejší společenskou funkci a účel manželství, adopce, testamentu apod.

Bylo by snad možno k některým partiím uvést případné další doplňky (zejména právo ptolemajského Egypta by bylo zajímavou osobitou kapitolou). Celková hodnota tohoto prvého českého komplexního zpracování starořeckých

[5] Srv. *Politická ekonomie*, cit., str. 10a d., 19 a d.; viz též výše pozn. 4.

dějin práva by těmito připomínkami ovšem nebyla nijak podstatně dotčena. Lze pouze litovat, že nebylo možno uveřejnit pojednání o této partii starověkých dějin práva a státu v rozsahu, jakého si vpravdě zaslouží.

Vojtěch Poláček

2. Jaromír Kincl, *Dějiny římského státního zřízení a pramenů práva*

Dějiny římského státního zřízení a pramenů práva zpracoval Jaromír Kincl v jednotném příspěvku, který je rozdělen do tří kapitol: Období království (str. 196—202), Státní zřízení republikánské (str. 202—221) a Státní zřízení císařské (str. 221—241).

Tento spis má dvě základní přednosti, které by sice v naší době a ve vysokoškolských učebnicích měly být samozřejmostí, ale které jimi stále ještě nejsou. Je to především dílo marxistické svou koncepcí i svým zpracováním, rozumí se ovšem do hloubky úměrné splnění daného úkolu, přičemž nelze přehlížet velmi omezený rozsah, který měl autor k dispozici. Právě z tohoto nejdůležitějšího hlediska — marxistického výkladu — je tento spis výrazným pokrokem oproti Sommrovým Pramenům. Za nejzdařilejší místa považuji společenské zasazení právnické problematiky v úvodních částech každé kapitoly a pak i některé další oddíly jako třebas o vzniku státu v Římě (str. 198 a n.), o lidových shromážděních, zvláště o jejich jednání (str. 205 a n.) aj.

A za druhé, toto pojednání je opravdovou učebnicí, podává látku jasně a velmi přehledně, se stálým zřetelem k tomu, aby si ji studenti mohli co nejsnáze osvojit a aby si utvořili správný obraz o daném předmětu. V tom směru je na celém spisu zřetelně patrný vliv autorových úspěšných zkušeností pedagogických.

Některá místa by však bylo možno doplnit, prohloubit nebo zpřesnit a v tom směru bych chtěl vyslovit několik připomínek.

Autor správně klade důraz na tzv. *reformy Servia Tullia* a charakterizuje je jako vznik státu v Římě. Domnívám se však, že tento důraz je třeba ještě zesílit, protože vznik státu je rozhodujícím mezníkem v dějinách každé (a tedy i římské) společnosti, který ji rozděluje na nejvyšší úrovni, totiž pod zorným úhlem sociálně ekonomických formací, tedy na dobu prvobytně pospolné společnosti a na dobu společnosti třídní, počínající otrokářským řádem. Tím ovšem celé období zvané království ztrácí do značné míry svou oprávněnost, bude asi třeba tuto otázku nově postavit a řešit. Vůbec pokud jde o periodizaci, autor není zcela důsledný, např. uvnitř kapitoly Období království zařazuje oddíl Boj patriciů s plebeji na počátku republiky, kde se pak objevují i zákony ze 4. a 3. stol. př. n. l. (str. 200 a n.).

Při líčení základních rysů nejstarší společenské organizace v Římě se autor vyhýbá výrazu *vojenská demokracie*. Je to však pojem mimořádně důležitý, zvláště v dějinách starověkého Říma, kde skutečně nejvyšším, rozhodujícím orgánem společenské moci bylo shromáždění ozbrojených občanů.

Jedním z velmi obtížných bodů je otázka *plebejů*, za něž autor považuje původně jen obyvatelstvo přistěhovalé, ať už kolonisty nebo příslušníky podrobených kmenů (str. 198). Jestliže však patriciové — jak je ostatně nesporné — byli římskou aristokracií, kdo tedy byl domácí lid, na jehož úkor se tato šlechta vyšinula? Proto se domnívám, že jádrem plebejů bylo právě domácí obyvatelstvo, zchudlí Římané (nebo „Předřímané"), kteří byli nutným produktem diferenciace svobodných na majetné a nemajetné.

Zpřesnění zasluhuje autorův výklad o vzniku plebejských tribunů (str. 201),

protože je představuje jako „zvláštní úředníky". Jenomže tribunové v počátcích svého vývoje byli pravým opakem a dokonce protiváhou magistrátů, neměli žádnou pozitivní správní kompetenci.

Současné zpracování ústavního práva s prameny práva je jistě nejlepším z možných řešení a nepochybně odpovídá marxistickému hledisku. Ovšem na počátku výkladu o pramenech práva bylo vhodné zabývat se přímo touto problematikou (která v literatuře není nesporná) a vyjasnit pojmy, tj. pojetí pramenů práva v třídním a v odborném smyslu.

Význam právní vědy za republiky (str. 220) bylo třeba ještě více podtrhnout; výklad o *agere, cavere a respondere* patří však nejprve k pontifikální jurisprudenci, tedy do oddílu Interpretatio (str. 217). Poslední výsledky romanistického bádání ukazují, že po tvůrčí stránce byla vrcholem římské jurisprudence právě věda republikánská, kdežto věda klasická projevovala svou tvůrčí sílu již jen v podrobných otázkách. Mezi klasickými právníky neměl chybět ani Iuventius Celsus ml.

Autorovo tvrzení, že Gaiovy Instituce, Paulovy Sentence a Ulpiánovy Řehole se dochovaly přímo, v originální podobě (str. 231, 232), není správné. Ve skutečnosti se nám zachovala jen poklasická zpracování těchto děl ze 4., 5. a snad i 6. stol.

Všechny tyto poznámky ovšem nikterak nesnižují základní kladné hodnocení tohoto spisu, protože jde o věci, které z největší části lze doplnit a upravit poměrně malými zásahy. Ostatně další učitelská praxe ukáže, která místa a jaké úpravy budou vyžadovat.

Vcelku tedy třeba uvítat Kinclův spis jako významný přínos české marxistické romanistiky.[6]

Milan Bartošek

III. SROVNÁVACÍ KAPITOLY ZE SVĚTOVÝCH DĚJIN STÁTU A PRÁVA VE STAROVĚKU

Třetí závěrečná část knihy je věnována „srovnávacím kapitolám ze světových dějin státu a práva ve starověku". Obsahuje studii Stan. Balíka o koloniálních soustavách ve starověku (východní despocie, kolónie řecké a římské — str. 491 a d.). Josef Tureček předkládá stať o dějinách poměru státu a církve ve starověku (str. 499 a d.).

Zdá se, že nadpis této části *Srovnávací kapitoly* se s obsahem zcela nekryje. Balíkova studie klade prostě jednotlivé koloniální „soustavy" vedle sebe, ač by při bližším porovnání vynikla podstatná rozdílnost mezi koncepcí „asyrské koloniální říše", koloniální soustavou řeckou a římskou, ale nakonec tu jde celkem o problémy okrajové, převážně ekonomicko-politické a méně právní. Prof. Tureček arci porovnává různé fakty z oblasti náboženských dějin a filosofií, ale otevřenou zásadní otázkou tu zůstává existence *církví* v tomto slova

[6] Pozn. redakce: Poněvadž část učebnice *Světových dějin státu a práva ve starověku*, věnovaná soukromému, trestnímu a procesnímu právu římskému, jež je dílem prof. dr. J. Tureč k a, která představuje dosud nejrozsáhlejší pokus o novou marxistickou koncepci výkladu těchto vědních oborů. bude na jaře 1964 podrobena na katedře dějin státu a práva PFKU diskusi, přinesou Právněhistorické studie, aby nepředbíhaly výsledkům této diskuse, místo recenze podrobnou zprávu o jejím průběhu v 11. ročníku.

smyslu ve starověku vůbec (?!). Konkrétní podobu v tomto smyslu dostávají teprve křesťanská náboženská sdružení doby římského císařství, rodící se a organizující se vedle pohanského státu a *proti* němu. Z dřívější doby má obdobný charakter, byť i státoprávně bez podstatnějšího významu, židovství zejména od dob římské okupace.

Samostatné exponované začlenění shora zmíněných statí do *světových* dějin *práva* a státu bude zřejmě věcí názoru i diskuse. Z uvedené závěrečné studie Turečkovy však vyvstává velmi reálná připomínka: otázka srovnávacích právních dějin vůbec. Zatím zůstala jen napověděna. Její realizací by však byl uskutečněn významný krok vpřed. Dějiny práva a státu ve starověku k takovému zpracování přímo vybízejí. Uvedené dílo je také z tohoto hlediska záslužným podnětem.

☆

Knihu zakončuje J. T u r e č e k slovním doprovodem k vyobrazením a mapám (str. 517 a d.) a bibliografií (str. 588 a d.). Josef B l a h o ž uvádí v *Chronologickém přehledu* (str. 539 a d.) hlavní historické události ze světových dějin práva a státu, a to od nejstarších dob do doby nejnovější.

Příspěvek Blahožův má dva aspekty: Pokud jde o pojednání, obsažená v tomto díle, neobsahuje uvedený „Chronologický přehled" nic víc, než co je uvedeno v těchto statích (chybějí tu tedy i některé závažnější fakty, neuvedené autory příslušných článků; např. král Haremheb a jeho soudní reformy ve starém Egyptě, různé mírové smlouvy ve staré Mezopotámii apod.). Naproti tomu však přináší řadu údajů z oblastí jiných, tj. o Médech, Peršanech, Seleukovcích, ba i o amerických Mayích (!).

O významu těchto doplňků může být diskutováno. Naznačují však, že vylíčením dějin práva a státu jen několika, byť i nejvýznačnějších oblastí obraz úplný není (srv. sám titul knihy: *Světové* dějiny!). Autorský kolektiv uvádí, že *zásadně* nechal stranou např. Médy a Peršany (str. 19). Ale to, že tyto národy „celkem převzaly babylónskou kulturu", jistě neodradí od otázky, jakým právním životem žily tyto národy eventuálně dřív, než k této „recepci" došlo, a dále, jaký skutečný vliv na původní jejich právní řád tato recepce měla. Zcela opomenuti zůstali např. Elamité, ač jejich právní řád nebyl ani babylónský, ani sumerský, a skýtá mnoho zajímavých prvků a poznatků. V rámci *světových* dějin státu a práva ve starověku by jistě zasloužili zmínky kupř. i Punové, Gallové atd.[7]

Diskutabilní otázkou může být rovněž vlastní periodizace. Jde přece o dějiny práva a státu ve *starověku*. Bylo by tedy jistě vhodné říci v každé stati, kde pro ni tento starověk končí (to platí obdobně i o zmíněném „Chronologickém přehledu"). Heslovité, jen dějepisné pokračování závěru některých statí přes středověk do současnosti rovněž působí spíše rušivě než povzbudivě.

Příspěvek B l a h o ž ů v (chronologický přehled) je záslužný zejména tím, že aspoň v hrubých rysech doplňuje mezery, očividně citelné opomenutím bližších pojednání o jiných nikoli nevýznamných faktorech a národech. Otázkou může být účelnost čistě mechanického postupného časového řazení (kombinace věcného a časového hlediska zároveň by asi byla účelnější).

[7] V této souvislosti je důvodné citovat význačného badatele v oboru starověkých dějin U. W i l c k e n a, *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte*, Berlin 1958, který prokazuje (str. 10), že jakékoli komplexní pojednání o starověkých dějinách musí zahrnovat *celý* středomořský prostor.

Vcelku je třeba zvlášť litovat, že kromě části o právu římském a izraelském, a částečně i o Mezopotámii, není v pojednáních v dostatečné míře bezprostředních odkazů na příslušné právní prameny. Autorský kolektiv se sice místy odvolává na „Výbor z textů". Jde však jen o tištěné učební texty („skripta"), dávno již rozebrané, takže v současné době zůstává většina čtenářů tohoto díla bez nezbytného pramenného doplňku. Mimoto uvedený Výbor z textů obsahuje jen část pramenů. Hodnota díla by byla citací důležitějších pramenných dokladů nesporně stoupla.

Dalším zvlášť citelným nepříznivým momentem je nejednotnost ve zpracování jednotlivých statí. Nehledíc ani k různosti rozsahu, je každé pojednání zcela samostatným celkem, zpracovaným podle subjektivního přístupu jednotlivých autorů k dané tematice, což znemožňuje vyjádřit jednoznačně souhrnnou charakteristiku díla, a je nutno odkázat na závěry, uvedené u každé dílčí stati. Nejednotnost ve zpracování se projevila i v části bibliografické, kde některé části jsou podány s vyčerpávající důkladností (tak zejména VII. Řecko, str. 593 a d.), jiné jen letmo (kupř. II. Mezopotámie, str. 590). U některých partií byla nezaslouženě opomenuta četná i novější pozoruhodná díla (tak např. významná česká práce J. Šusta a kolektiv, *Dějiny lidstva I*, II., Praha 1940 — cituje ji jen Cvetler, str. 597; dále např. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1961; R. Garaudy, *Die Freiheit als philosophische und historische Kategorie*, Berlin 1959, zejm. ve vztahu k Indii, str. 32 a d., k Číně, str. 34 a d.).

Bibliografii o starém Egyptě by bylo vhodné doplnit alespoň těmito významnějšími pracemi: I. M. Ľur'je, *K istorii drevnejegipetskogo zakonodatelstva vremeni novogo carstva*, 1946, a *Očerki drevnejegipetskogo prava 16—10 vekov do n. e.*, Leningrad 1960; H. J. Beel, *Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest*, Oxford 1948; A. Scharff, A. Moortgat, *Aegypten und Vorderasien im Altertum*, München 1950; A. Bakir, *Slavery in the Pharaonic Egypt*, Le Caire 1952; F. K. Kienitz, *Die politische Geschichte Aegyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende*, Berlin 1953; W. Helck, *Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten*, Berlin 1956, dále *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches*, Leiden 1958, a *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*, I., II., Mainz 1960; G. Roeder, *Kulte und Naturverehrung im Alten Aegypten*, Zürich 1960; (pro právní dějiny je zvlášť zajímavý oddíl B); A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961; J. Pirenne, *Histoire de la civilisation de l'Égypte ancienne*, Neuchâtel 1961; H. J. Wolff, *Das Justizwesen der Ptolemäer*, München 1962; E. Seidl, *Ptolemäische Rechtsgeschichte*, 2. vyd., Glückstadt-Hamburg-New York 1962. — Obojí posléze cit. práce spadají též do bibliografie o Řecku, l. c. str. 597).

Rovněž věcný rejstřík (str. 614 a d.) by sice mohl být současně i jazykovým slovníkem, ale bez konkrétních a úplných místních citací a odkazů se těžko obejde.

I přes určité připomínky, jež z hlediska a v zájmu objektivity nelze pominout, a k nimž nepochybně bude přihlédnuto v případných dalších vydáních tohoto díla, je třeba stejně objektivně konstatovat, že touto prací byla v oblasti u nás dosud neprávem velmi opomíjené značně vyplněna citelná mezera. Za to patří autorům i nakladatelství uznání a dík.

Vojtěch Poláček

Vladimír P r o c h á z k a, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, Nakl. ČSAV, 585 str.

Obsáhlá monografie Vl. Procházky sleduje dva aspekty: poznání vývoje naší právní kultury v období pozdního feudalismu a poznání dějin venkovského lidu v důležité epoše přechodu ke „druhému nevolnictví". I když v knize převažuje naprosto aspekt první, bude zřejmě posuzována v kontextu agraristického studia. To nijak nevybočuje z autorova záměru, neboť důsledný historismus je zdůrazňován jako vůdčí metodologický princip jak jeho samotného, tak celé naší současné právní historie. A tak je „Česká poddanská nemovitost . . ." i zajímavým pokusem metodologickým.

V období „právní školy" mělo studium práva v agraristice vedoucí postavení. Vycházelo se především z právních pramenů, zpřístupněných u nás Kalouskovou edicí poddanských řádů a hospodářských instrukcí. Poddanství a nevolnictví, respektive svoboda venkovského lidu byly chápány v právním smyslu. Tento směr u nás vyvrcholil v K r o f t o v ý c h *Dějinách selského stavu*. Ekonomické a sociologické otázky a metody uvedl do zkoumání dějin rolnictva J. P e k a ř *Knihou o Kosti* a rozbory katastrů. Pokoušel se i o nový výklad pojmů poddanství a nevolnictví. V období sociologických a ekonomických studií (ustrnulých ovšem většinou na úrovni vlastivědy a lokálního hlediska) zájem o právní problematiku poklesl a výsledky shrnuté v Kroftovi nebyly celkem překonány. Lze říci, že do poddanské problematiky odborné právněhistorické studium až na malé výjimky nezasáhlo nijak výrazně.

V posledních letech se stalo studium „poměrů venkovského obyvatelstva" osou marxistické medievalistiky. Hlavní metodou byl sociálně ekonomický rozbor, snažící se pomocí statistiky zkoumat materiální a sociální problémy rolníků. Právní problematika byla do tohoto zkoumání sice zahrnuta, ale jen jako doplněk materiální a sociální skutečnosti a spíše v negativním smyslu: historikové se snažili prokázat především problematičnost a malou účinnost právních norem v praxi. Nedůvěra k právním normám byla reakcí na jejich přeceňování právní školou a na teorie o netřídnosti a ochranné funkci práva. Tato nedůvěra se někdy přenesla na právněhistorické zkoumání a na právněhistorické metody vůbec.

Vl. Procházka se snaží, podobně jako jiní právní historikové, překonat odtrženost právněhistorického a historického zkoumání a přispět specifickými prostředky své disciplíny k poznání totality historické skutečnosti, o něž usiluje i historiografie. Realizace tohoto předpokladu vyžaduje ovšem nejen důkladné historické erudice, ale často samostatných historických nebo sociálně ekonomických rozborů, aby spojitosti mezi právem a sociálně ekonomickou skutečností mohly být postiženy a zhodnoceny. Procházka zůstává, na rozdíl od několika právněhistorických prací, jež prováděly samostatné historické analýzy (Kejř, Rebro), důsledně na půdě právních rozborů a opírá se především o důkladnou znalost historické literatury předmětu. Literatura o poddanských poměrech v 16. a 17. století je u nás poměrně bohatá, ale zdaleka neposkytuje pracovníkům ve speciálních disciplínách všechny údaje, které by potřebovali k objasnění historických souvislostí svého tématu. Přitom je obyčejně vztah specialistů (Procházku nevyjímaje) k historické literatuře dost pasívní. Záběry historických publikací jsou přijímány jako hotová fakta a citovány jako důkazy. Při neujasněnosti pojmů a sporných soudech historických prací je zde ovšem nebezpečí řetězové reakce omylů. Největším problémem spojení právního a historického aspektu v Procházkově tématu byla nepochybně sku-

tečnost, že dosud nebyl proveden historický rozbor a průzkum pozemkových knih. Již sama skutečnost, že právní analýza v tomto případě předchází historické analýze, oslabuje nutně historismus zpracování právní problematiky.

☆

Při rozdělení celé práce volil autor přísně systematické hledisko. V první části pojednává o pozemkových knihách jako o prameni: charakterizuje význam pozemkových knih v právní kultuře jako specificky českého útvaru, vzešlého z potřeb pozdně feudálního velkostatku, zkoumá platnost záznamu v gruntovnicích a techniku zápisu. Druhá část práce je věnována typům poddanské usedlosti. Jednotlivé kapitoly zde pojednávají o usedlostech zakoupených, nezakoupených, o pachtu, o poddanských gruntech na dominikálu, na farní a obecní půdě, o nemovitostech se „zvláštní funkcí" (mlýny, krčmy, rychty) o gruntech v držení šlechticů, měšťanů, obce a „cizopanských poddaných". Třetí část má titul „Obecná omezení práv poddaného k nemovitosti" a sleduje povahu poddanského svazku vůbec, odúmrť, právní eventuality umožňující vrchnostem odnětí gruntu, dispoziční práva poddaných, „omezovací a zapovídací práva vrchností", feudální pozemkovou rentu a povinnosti poddaných vůči státu, církvi a obci. V další části se zkoumají „Smluvní dispozice poddanskou nemovitostí", to je uzavírání smluv, zajištění plnění smlouvy, trhové smlouvy, půjčky, zadlužení a zástavy, jiné obligační smlouvy a věcná břemena. Pátá část obsahuje „Rodinné majetkové právo na poddanské nemovitosti". Jsou zde kapitoly o rodinném majetkovém společenství, o majetkovém právu manželském, dětí, sirotků a výměnkářů. Knihu uzavírá pasáž o „Dědickém právu k poddanské nemovitosti", kde najdeme zhodnocení zásad posloupnosti, kapitolu, o posloupnosti intestátní a posloupnosti testamentární. Jako přílohy jsou otištěny ukázky typických zápisů pozemkových knih.

Rozdělení Procházkovy práce není jen pomocnou záležitostí, ale i výrazem určité koncepce. Z tisíců zápisů v gruntovnicích autor *rekonstruoval* vlastně základní kategorie poddanského majetkového práva a usystematizoval je téměř do formy „právnické příručky". Přitom ovšem nejde o pouhou rekonstrukci přepisem zjištěných obyčejových práv, ale o rekonstrukci prostřednictvím moderního systému a moderního právního pojmosloví. Tento postup není zde výjimečný — uplatňuje se dnes obecně např. v dějinách filosofie nebo literatury. Jeho největší výhodou je, že umožňuje moderní pochopení a moderní výklad starých právních forem a že může pracovat s nejnovější terminologickou a pojmovou výzbrojí. Věda se tím mimo jiné brání diletantismu. Tento postup však vyžaduje neustálý ohled na to, že jde o systém *výkladu*, nikoliv o skutečný systém práva. Procházkova přesná systematika je prostě vnesena do výkladu poddanského práva 16. až 17. století ex post a vyžaduje stálého historického korektivu. Autor si je této skutečnosti vědom, viděl však v daném postupu jedinou možnost. Na mnoha místech se pokusil sledovat například lokální odchylky nebo dokonce celé oblasti se zvláštními společnými rysy práva. Přitom však také prokázal, že poddanské právo široce pojatý systém přece jen tvořilo.

Procházka usiluje také o přesný popis zkoumaného předmětu. Nejde tu ovšem o onu „popisnost", která má pejorativní, význam v historiografii, ale o „popisnost" jiného řádu, odpovídající opět povaze právní vědy. Dokonalý popis právního postupu a právních institucí je nezbytný a jeho lo-

gická přesnost je stejným kladem právníků jako systematičnost. Těmito postupy se ovšem autor pohybuje stále pouze s oblasti práva. Jakým způsobem je však realizována jeho sociologická interpretace? Především je to otázka *platnosti* rekonstruovaného zákoníku.

Problém platnosti je řešen do značné míry samým materiálem, ze kterého práce čerpá. Pozemkové knihy jsou oním ideálním pramenem, jenž nám dovoluje zjistit nejen právní normy, ale který současně potvrzuje i jejich platnost. Zápisy v gruntovnicích o skládání veruňkových platů jsou zcela nepochybným potvrzením platnosti obligačních nebo dědických práv, takže problém další verifikace odpadá. Ryze normativních pramenů (instrukcí, poddanských řádů) použil Procházka pouze jako doplňujícího materiálu a gruntovnice většinou opět platnost jejich údajů potvrzují. Přitom autor nikterak nepopírá, že platné právní předpisy nebo zvyklosti mohly být porušovány, zejména ze strany vrchností — ale tímto porušováním nebylo platné právo relativizováno. O porušování máme ostatně málo dokladů, takže jeho skutečný rozsah byl asi větší, než se zatím zdá. Pro tuto otázku snad mohl autor použít materiálů z poddanských sporů, kde je vůbec názorně zachycen rub právního systému a názor, jaký na něj měli sami poddaní.

Dalším stupněm historického výkladu by měla být *geneze* platného práva. U mnoha kategorií podává Procházka genetický výklad, ale vcelku je genetické hledisko zatlačeno do pozadí již samým rozvržením práce. Ve velkém počtu tematických paragrafů, do kterých je kniha rozdělena (celkem 164 paragrafů na 511 stránkách textu), mohly být otázky vzniku a vývoje právních předpisů pouze naznačeny. Vznik a vývoj daného systému zůstává tedy většinou otevřenou otázkou. I tam, kde jej Procházka naznačil (např. při vývoji zakoupenosti a nezakoupenosti), by bylo třeba prohloubit argumentaci.

Dvě století, tvořící časové vymezení sledované problematiky, jsou ve vývoji poddanského práva poměrně krátkou etapou. V práci je mimo jiné prokázáno, že poddanské právo tvořilo v této době celkem jednotnou epochu s nepatrným vnitřním pohybem. To platí i pro jiné druhy práva v této době. Je to zjištění velmi důležité, neboť z něho vyplývá — a Procházka to náležitě zdůraznil — že důležitá změna, která v této době nastala v postavení poddaných, se právně (aspoň v majetkovém právu) neprojevila. Druhé nevolnictví se prosazovalo především změnou hospodářského postavení a v rámci daného práva. Také hospodářská ruina sedláků během 17. století se neprojevila ve výrazné změně majetkových předpisů; ty fungovaly aspoň formálně dále. Máme tedy co činit s obdobím právní stabilizace, s obdobím vrcholného rozvoje určitého právního systému. Stejně zajímavé jako sledování geneze tohoto systému by bylo i sledování jeho vyústění a změny v 18. století. Zde se dostává poddanské právo do nového pohybu a stává se předmětem četných rozborů a kritik teoretiků, kteří byli ještě s analyzovanou skutečností v bezprostředním styku.

✡

K největším metodickým potížím vedla systematika Procházkovy práce při zkoumání kategorií, u kterých se stýkají různé oblasti práva, nebo které rámec práva překračují, např. u *poddanství* a *nevolnictví*. Výklad poddanství a nevolnictví má v naší literatuře již svou tradici a Procházka k ní významně přispěl jednak dalším upřesněním vnitřního obsahu, jednak návrhem, aby bylo upuštěno od problematického termínu „druhé nevolnictví“ a používalo se pojmu

„utužené poddanství“, který lépe vystihuje svůj obsah. Utužené poddanství je podle Procházky charakterizováno po stránce sociální velkým růstem feudální pozemkové renty a po stránce právní rozšiřováním vrchnostenské pravomoci nad poddanými, které šlo na jednotlivých panstvích různě daleko. (Zde je problematický autorův poznatek, že drobná šlechta udělovala v 16. století velmi ochotně výhosty, aby získala poplatky s výhostem spojené. Máme mnoho dokladů o tom, že právě na drobných statcích bylo v 16. století dosažení výhostu obtížné, neboť tím unikaly pracovní síly. Na velkých dominiích byly výhosty udělovány běžně na základě principu výměny poddaných.) Vnitřní náplň pojmu „utužené poddanství“ je tedy u Procházky prakticky stejná s obsahem pojmu „druhé nevolnictví“ v těch pracích, které respektují jeho právní stránku.

Jestliže důsledné kategoriální rozdělení ztěžuje přehlednost výkladu širších pojmů, je ještě obtížnější výklad recepce, respektive ovlivnění poddanského majetkového práva právem městským. I k této otázce najdeme ovšem u Procházky mnoho postřehů, ukazuje se např. dost zřetelný vliv městského práva, ale důsledné sledování tohoto problému by opět vyžadovalo jiného rozdělení. Jestliže jsme ovšem uznali správnost původního rozvržení, nemůžeme požadovat řešení otázek, jež by vlastně předpokládaly zcela jiný postup. Ale jednu věc bychom mohli přece jen vytknout: i ta práce, v níž je uplatněno důsledně systematické hledisko, má možnost realizovat částečně i přehledný výklad jinak postavené problematiky (geneze, vztahů) např. ve shrnujících závěrech kapitol. Procházka této možnosti nevyužil a tak jsou často velmi cenné, historicky zobecňující postřehy rozptýleny v jednotlivých paragrafech a jejich využití závisí na důkladnosti čtenářově.

✲

Jaký je vztah Procházkovy práce k historické problematice, čili jak přispívá k osvětlení života poddaných v 16. a 17. století? Máme zde především ucelený rozbor majetkového práva, který nás uvádí do oblasti, jež nebyla v postavení poddaných tak závislá na feudálním velkostatku, ale v níž se obráží spíše vliv peněžních poměrů a trhu. Dosud se hlavní zájem historiků soustřeďoval na sféru „povinností“, tj. feudální pozemkové renty, ve které byl vždy spatřován hlavní rys postavení poddaných. Procházka věnuje rentě pouze část pasáže o „omezení práv poddaného k nemovitosti“. Analýza pozemkových knih, kterou Procházka zahájil, otevírá poznání života poddaných zcela nové perspektivy. Jsou totiž jediným pramenem, u něhož není hlavním smyslem registrace povinností a jenž může problematiku působení peněžní směny a trhu osvětlit.

V této souvislosti by bylo možno pozměnit i Procházkův výklad vzniku a funkce pozemkových knih. Za hlavní příčinu jejich vzniku považuje potřeby feudálního velkostatku. Mají sloužit vrchnostem jako prostředek ke kontrole poddanské držby a jako podklad k různým záborům rustikálu. Odmítá spojovat vznik pozemkových knih s emfyteusí a zájem poddaných považuje za věc vedlejší.

Tendence k všeobecné evidenci, jež je jedním z rysů hospodářské politiky pozdně feudálního velkostatku, jistě působila na vznik gruntovnic. Ale rozhodující význam měl přece jen zájem poddaných o evidenci nesmírně složitého splátkového systému. Při častém střídání majitelů gruntů v 16. století se stalo

zřejmě splácení nepřehledným a vyžadovalo nutně písemného záznamu. Bylo by zajímavé zjistit, jak byl vůbec systém splátek před zavedením gruntovnic evidován. Nebo jsou „hypotéky" příznačné teprve pro 16. století?

Majetkové právo poddaných tvoří podle Procházkovy rekonstrukce velmi propracovanou soustavu předpisů. Převahu mají přitom grunty zakoupené, se „širokým věcným právem, zahrnujícím rozsáhlá oprávnění dispoziční a dědická, jež přesahují právo požívací". Mohli bychom z těchto poznatků vyvozovat závěry o dobrém sociálním postavení poddaných? Setkáváme se zde s právním vyjádřením pevného vlastnického vztahu poddaných k jejich usedlostem?

K těmto závěrům by mohlo vést mechanické převádění právní situace do oblasti hospodářské a sociální. Samy gruntovnice však ukazují, že poměrně pevné a propracované vlastnické právo poddaných nebylo výrazem trvalého vlastnického vztahu. Procházka poukázal na skutečnost, která zasluhuje hlubšího historického rozboru: na velmi časté změny držitelů gruntů — a to nejen v době válečných událostí, ale i v poměrně klidném předbělohorském období. Časté střídání držitelů gruntů je způsobeno na jedné straně velkým zatížením usedlostí feudální pozemkovou rentou i hypotekárními platy. Na mnoha místech je nápadné, že poddaní nemají příliš velký zájem právě o velké grunty a mají tendenci *zbavit* se jejich držby. Na druhé straně však můžeme střídání majitelů vyložit i hlubokým pronikáním peněžních poměrů do poddanské držby. Mnoho směn má ráz spekulace a v okolí měst nebo v městečkách se dokonce stávají veruňkové platy předmětem obchodu, podobně jako městské renty. Ten právní systém, který Procházka rekonstruoval a objasnil, je nesporně jednou z příčin čilých směn, neboť usnadňoval převoditelnost a zajišťoval dodržování dlužních závazků. Zajímavé je ovšem to, že feudální velkostatek v praxi příliš nebránil častým směnám. Směny se totiž netýkaly feudální pozemkové renty; ta se jimi nijak neměnila a její plnění je základním předpokladem pro směnu. Svolení k prodeji usedlostí mezi vlastními poddanými bylo zřejmě zcela formální a omezovalo se na zápis do gruntovnice. Pod zorným úhlem častého střídání držitelů gruntů se jeví také v poněkud jiném světle poddanský, respektive nevolnický vztah. Poměrně dokonalé vlastnické právo a zejména pevné právo dědické mají stále za úkol zvýšit zájem rolníků na gruntech a na vlastním hospodářství.

Procházkova rekonstrukce ukazuje, že v 16. a 17. století existují v právních poměrech na usedlostech a zejména ve vlastnických formách velké rozdíly. Vedle sebe nacházíme takové instituce, jako je zakoupenost, nezakoupenost, pacht, nájem apod. Právní povaha těchto institucí je velice rozdílná. V praxi byla ovšem stírána sociálním postavením držitelů gruntů, ale stupeň tohoto vyrovnání se měnil. Lze tvrdit, že např. v předbělohorské době měly tyto formy vlastnictví a držby skutečný význam a že teprve třicetiletá válka a drastické formy nevolnictví v druhé polovině 17. a 18. století znivelizovaly poměry nevolníků na úroveň pracovní síly velkostatku. Jestliže tedy uznáme aspoň do vzniku třicetileté války skutečný význam jednotlivých forem vlastnictví, zasluhují pozornosti i po stránce kvantitativní. Procházka přirozeně analyzoval pouze kvalitativní stránku práva a nemohl zkoumat rozšíření jednotlivých jeho forem. Tomu zabraňovala již metoda „reprezentativního výběru", která ovšem byla jedinou možnou metodou. Zde tedy bude záležet na dalším historickém výzkumu, aby mohl být historický význam a pohyb různých právních forem a institucí zhodnocen.

Procházkova práce má všechny znaky vysoké právní odbornosti a pro po-

znání pozdně feudální právní kultury i pro poznání života lidu této doby má základní význam. Procházka osvětlil vyčerpávajícím způsobem majetkové právo poddaných a zrekonstruoval — se všemi úskalími této práce — systém tohoto práva, jež je důležitou součástí sociálních poměrů. Jeho postup i řada závěrů mohou vyvolat diskusi, jak je to běžné v problematice sociálně ekonomického vývoje pozdního feudalismu. Není však pochyb o tom, že Procházkova práce je i pro tyto širší historické otázky významným přínosem, a to nejen v domácím měřítku.

Josef Válka

M. Andreev, D. Angelov, Istorija Bolgarskogo gosudarstva i prava, perevod s bolgarskogo, Izdatělstvo inostrannoj litěratury, Moskva 1962, str. 451

Každá vysokoškolská učebnice národních dějin je nejen pedagogickou pomůckou, ale nezbytně též výrazem vědecké úrovně daného oboru té které země. Výjimkou není ani rozsáhlá učebnice *Dějiny bulharského státu a práva*, bulharských autorů M. Andreeva a D. Angelova z r. 1959, která vyšla v ruském překladu v r. 1962 v Moskvě, opatřena edičním úvodem sovětských vydavatelů.

Učebnice je výsledkem dlouholeté práce a oba autoři v ní uložili své bohaté pedagogické zkušenosti a výsledky svého vědeckého bádání. Kniha zachycuje vývoj státu a práva v Bulharsku od samých počátků státu až po národní osvobození z turecké nadvlády a počátky kapitalistického vývoje. Tento rozsáhlý historický pohled vynutil si opravdu největší soustředění na otázky státu a práva, přičemž historie obecná je vykládána jen v míře nejnutnější.

Kniha je rozdělena na tři části. V části úvodní zabývají se autoři otázkou předmětu a periodizace dějin bulharského státu a práva a podávají kritický přehled buržoazní literatury (kapitola 1, str. 17—30). Podstatnou částí této partie knihy je rovněž výklad o právních pramenech, který podává učebnice v chronologickém pořádku podle jednotlivých etap vývoje státu a práva. Druhá část učebnice je věnována výkladu o dějinách bulharského feudálního státu a práva, tj. o jeho bulharské periodě, od počátku bulharského státu až po podmanění Bulharska Tureckem (str. 77—300). Třetí část knihy je věnována dějinám státu a práva v období tureckého panství v Bulharsku (str. 301—451). Výklad je podáván ve dvou oddílech — napřed o vývoji ekonomiky, třídní situaci a státním aparátě a potom o vývoji práva. Dějiny právních institucí jsou pak probírány podle jednotlivých druhů právních vztahů — právo vlastnické, smlouvy, právní způsobilost, rodinné právo, dědické, právo trestní a soudní proces. Tato struktura učebnice má jistě své pedagogické přednosti — zvyšuje přehlednost a ucelenost výkladu apod. Přes tyto nepochybné klady máme však o vhodnosti tohoto uspořádání pochybnosti. Učebnici neprospělo zejména odtržení výkladu o pramenech od výkladu o právních institucích, které přivádí autory do nepříjemných situací, neboť jejich často obšírný výklad o původu pramenných památek doplňuje i charakteristiku právních institucí v nich obsažených. Naopak při výkladu o právních institucích musí podávat výklad o právních pramenech, z kterých čerpají hlavní poznatky o právu a jednotlivé instituce často i rekonstruují. Zdá se, že autoři učebnice se rozhodli vytvořit při výkladu právních institucí umělý právní systém, který feudální bulharské právo neznalo. Byli přitom vedeni jistě snahou přiblížit jej co nejvíce poznatkům posluchačů o současném právním systému a usnadnit jim studium, avšak zůstává faktem, že při četbě knihy může vzniknout falešný

dojem. Autoři si těchto obtíží při koncipování své knihy byli vědomi. O tom svědčí bohužel i skutečnost, že nejen výklad o právu odtrhli od výkladu pramenů a vývoje státu a jeho organizace, ale že se na mnoha místech i opakují.

Dalším nedostatkem učebnice je rovněž úporná snaha dodržet periodizační schéma, které zřejmě bylo stanoveno napřed a pro jehož zdůvodnění se musí autoři uchylovat ke značnému schematismu ve výkladu. Podrobnost jejich periodizace zdá se přílišná i sovětským vydavatelům učebnice (str. 9—10). Např. úsek od počátku bulharského státu, tj. 6.—7. stol., do podmanění Bulharska Byzancí, tj. do r. 1018, se v podání autorů rozpadá na tyto úseky: vznik bulharského státu, společensko-politické zřízení bulharského státu v 7.—8. století, upevnění feudálních vztahů v Bulharsku a přijetí křesťanství, státní zřízení v 9.—10. stol. a úpadek bulharského feudálního státu a jeho podmanění Byzancí. Je potom jen zákonité , že určité, a to klíčové partie výkladu, vyznívají nepřesvědčivě a formálně. Je tomu tak např. i při výkladu tak důležitého problému, jakým je proces znevolňování poddaných a jejich pauperizace. O zbídačování poddaných se hovoří v učebnici např. při výkladu o upevňování feudálních vztahů v 8.—9. století (str. 110—111) a znovu pak při výkladu o úpadku feudálního státu ve století 9.—10. (str. 142—143). A tento formalismus výkladu je pak dovršen v úvodu kapitoly o rozvoji feudalismu v Bulharsku po svržení byzantského panství koncem 12. století. Studentovi, který bude z učebnice studovat, nezbude než se podivit, jak v tomto období mohlo ještě dále zesílit znevolnění poddaných, když se už nepřetržitě upevňovalo několik set let předtím. Zdá se, že kořenem těchto nedostatků knihy je pokus autorů najít výraznější diference mezi obdobím 7.—8. století a 9.—10. století, pokus diktovaný zřejmě snahou o dokázání rané feudalizace v Bulharsku, a tedy i raného vývoje státu a práva. Tento pokus však nalézá jen nedostačující zdůvodnění v pramenech, což by mělo vést k revizi této koncepce a k soustředění výkladu v období 7.—10. století do jediného úseku.

Mezi nejzajímavější partie učebnice patří nepochybně výklad významné právněhistorické památky *Zakon sudnyj ljuďjam* a Andreevovo traktování jeho provenience. M. Andreev patří, jak známo, k oněm badatelům, kteří hájí starobulharský původ Zákona soudného oproti názorům o jeho původu velkomoravském, jak se to snaží dokázat zejména náš prof. J. V a š i c a a rakouský historik F. S c h m i d. M. Andreev používá k dokázání svých tvrzení řadu logických argumentů: zákoník vyjadřuje potřebu chránit nově zavedené křesťanství, a to z iniciativy státu, a konečně i v tzv. Odpovědích papeže Mikuláše jsou obsaženy poznámky o tom, že je potřebí vydat pro Bulhary zákoník. Andreevovy doklady a konstrukce však objektivního čtenáře zcela neuspokojí a nepřesvědčí. A to tím spíše, že argumenty svých odpůrců přechází jednou větou. Schmid prý uvádí doklady komparatistické, Vašica filologické. Při obsáhlosti vlastních argumentů Anadreevových zdá se tento jeho postup poněkud jednostranný a vzbuzuje dojem, že autor využil učebnicové lapidárnosti k autoritativnímu podání vlastních názorů. Nezbývá než doufat, že rozmach vědeckého bádání o Velké Moravě, které přineslo její nedávné výročí, povede i k řešení těchto otázek, které zatím Andreev zdaleka nepodává. Významnou a potřebnou partií učebnice je i výklad o tureckém panství v Bulharsku v 15.—18. století (str. 301—320) a především pak o právu v Bulharsku v tomto období platném (str. 357—376). Zvláště tato část knihy pomáhá zaplnit dosavadní citelnou mezeru při výuce obecných dějin státu a práva u nás. Pojetí bulharské učebnice, které vychází z koncepce nepřetržitého bulharského národního kulturního a zároveň

i právního života, a to i v období tureckého panství, považujeme za naprosto oprávněné.

V naší stručné recenzi nelze samozřejmě vyčerpat a uvést všechny pozoruhodnější části učebnice. Uveďme tu však alespoň některé. Zajímavým a svým způsobem i novým je výklad o počátcích bulharského státu a o úloze protobulharské Asparuchovy hordy při vytváření státu. Ačkoliv autoři zastávají samozřejmě dosavadní marxistický výklad o existenci státního života nebo alespoň jeho předpokladů již před příchodem protobulharů, je nový jejich výklad o vztahu předáků hordy k domácí šlechtě a slovanským předákům. Oproti pojetí staršímu, například proti Děržavinově koncepci (přidrželi se jí v podstatě též i autoři sovětských dějin Bulharska), které ve snaze vyvrátit rasové teorie, sloužící v období bulharského fašismu ideologickým cílům bulharské buržoasie, bagatelizovalo úlohu protobulharů, snaží se oba bulharští autoři o všestranné osvětlení jejich významu. Důkladným rozborem řeckých pramenů v kontextu s jednotlivými historickými fakty docházejí k vysvětlení vedoucí úlohy nové etnické složky dokonalou vojenskou organizací a zdatností protobulharů, jež byla tehdy pro vedoucí složky Slovanů nepostradatelná v jejich boji s Byzancí. Úloha protobulharů nespočívala tedy v podmanění Slovanů jako „slabších", ale v oboustranně výhodné spolupráci, která našla konečně i svůj výraz v administrativním uspořádání státu: došlo tu totiž k vytvoření správního dualismu. V rámci jednotlivých oblastí státu vládli samostatně rodoví předáci — slovanská šlechta, kteří však zároveň uznávali svrchovanost bulharského chána a jeho družiny, která tvořila zárodek a později i jádro ústředního státního aparátu, což se navenek projevovalo jak v systému daňové poplatnosti, tak i při válečných taženích. V průběhu asimilace protobulharů s domácím slovanským obyvatelstvem zmizel i tento administrativní dualismus a stát byl centralizován pod vládou bulharského cara.

Zmínili jsme se již v úvodu o pozornosti, jakou učebnice věnuje třídnímu boji a útlaku ve feudální společnosti. Proto nás musí tím více překvapit, jak poměrně malou pozornost věnuje učebnice významnému bogomilskému hnutí (str. 143—144), ač jinak správně je konstatován jeho vysloveně třídní a antagonistický charakter: „Rozšíření tohoto hnutí bylo výrazem protikladů mezi dvěma základními antagonistickými třídami v bulharském státě 10. stol. — poddanými a feudální šlechtou." Nehledě již na obecné vyjádření významu tohoto hnutí, podává sice učebnice některé základní rysy bogomilské ideologie, avšak zdá se nám, že tu bylo jen nepatrně vytěženo z prací jednoho z autorů — D. Angelova, pod čarou ostatně uvedených.

K ocenění, které se učebnici dostalo v rozsáhlém vydavatelském úvodu sovětského vydání, je třeba jen připomenout, že pečlivější ediční práce by mohla jistě odstranit některé formální nedostatky, jako opakování výkladu apod.

Přes tyto připomínky je však třeba sovětské vydání dějin státu a práva v Bulharsku přivítat jako významný přínos k zobecnění a k zpřístupnění dějin státu a práva bratrského slovanského národa. A dodejme zároveň s ohledem na úkoly, které má před sebou naše právní historie, že jde rovněž o důležitou pomoc při práci na naší učebnici obecných dějin státu a práva za feudalismu.

K. Malý

Ernst Rudolf Huber, Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Bd. 1. Reform und Restauration (1789—1830), Stuttgart 1957, str. XXVII + 820, Bd. 2 Der Kampf um Einheit und Freiheit (1830—1850), tamtéž 1960, str. XXXII + 935

Nebývá zajisté zvykem referovat o vícedílných spisech před jejich dokončením. Tuto konvenci je však možno porušit, je-li edice více dílů rozvržena na dlouhé časové intervaly, a zvláště pak, bylo-li při postupném vydávání uzavřeno jisté období.

Huberovo dílo musí vzbudit pozornost již svým rozsahem. Skutečnost, že době o málo delší padesáti let je věnováno téměř dva tisíce stran, je toho jistě výmluvným dokladem. Rozsahem díla je dán i jeho povšechný ráz: jde o typické přehledové kompendium, které jako forma vědecké literární produkce má v německé vědě bohatou tradici a jež navazuje bezprostředně na rozkvět německého akademického pozitivismu z konce minulého století.

Huberův systém není ovšem dílem marxistickým. Je vypracován ze zcela jiných pozic a bylo by velmi snadné vytýkat mu nedostatky z hlediska marxistické metody práce. To však nemá být úkolem tohoto referátu. Huber shromáždil opravdu mimořádně veliké množství seriózních vědeckých poznatků z období, které je skutečným klíčem pro pochopení novodobého německého vývoje. Takový faktografický kolos potřebuje ovšem alespoň orientační posouzení, které by čtenáři usnadnilo přístup k němu. Půjde tedy především o to, ukázat na jeho přínos v oblasti faktů. V daném případě je toto stanovisko podmíněno i tím, že Huber se vcelku nepokouší o zvláštní zdůrazňování zásadních kontur vývoje. To ovšem neznamená, že by se jeho dílo vyhýbalo naprosto jakékoliv koncepci. Pokud se však u něho taková snaha objevuje, hraje spíše úlohu vedlejší a příležitostné složky, jejíž podíl v celkovém obrazu není nijak zvláště výrazný a jež slouží jen k utřídění látky.

Prvý díl Huberovy práce je časově ohraničen lety 1789—1830. Není pochyb o tom, že jde o symboly a nikoliv o přesné chronologické vymezení; ostatně naznačuje to i skutečnost, že tato data nemají z hlediska konkrétního průběhu vývoje v Německu vlastní hodnotu. Ve shodě s tím podtrhuje Huber domácí ideové zdroje raného německého konstitucionalismu, jehož základy spatřuje v myšlenkách Leibnitzových, Möserových a zejména pak Herderových. Zvláště u Herdera je zdůrazněna jeho relativní samostatnost vůči francouzskému revolučnímu učení. Teprve prý následující generace, reprezentovaná jmény Fichteho a Arndta, spojila Herderovo učení s idejemi rousseauovské demokracie a rozvinula v této souvislosti zejména jeho představu o tom, že každý národ má dospět k samostatnému využití ve vlastním státě.

Výklad o ústavních institucích odvíjí se po několika systematických liniích; jsou to: ústavní vývoj německé (římské) říše v konečné fázi její existence, ústavní principy přechodného období (rýnský spolek) a posléze ústavní ústrojí německého Bundu. V podrobnostech pěkně je tu podán přehled diplomatických pertraktací kolem koncepce Bundu, jakož i poměr německého radikálního nacionalismu k Bundu po r. 1815. V této souvislosti má zvláště dobrou informativní hodnotu faktograficky přesný obraz vývoje „Burschenschaftů". To vše je pak doplněno několika kapitolami podávajícími velmi pečlivé vylíčení otázek na prvý pohled okrajových, jako např. vývoj poměru mezi státem a církví, které však v ponapoleonovském Německu měly vesměs svoji specifickou hodnotu.

Těžiště výkladu nespočívá však v těchto „celoněmeckých" otázkách, nýbrž v ústavním vývoji německých teritorií. Tu je třeba také spatřovat nejvlast-

nější přínos Huberovy práce. Teritoriální roztříštěnost Německa na konci feudalismu předurčila nepochybně jeho vývoj v kapitalistické epoše. Přitom fakta snesená Huberem ukazují dobře, jak v období probuzeného nacionalismu německého měšťanstva tato skutečnost konkrétně komplikovala situaci: vyústění raného německého konstitucionalismu nebylo proto také zdaleka jednoznačné. Vzájemně se tu překrývaly a rozličně spolu zápolily hned tři směry, usilující o zásadní řešení. Vedle myšlenky jednotného německého státu, uplatňované nejradikálnějšími skupinami, měly značnou sílu i romantické představy čerpající z idealizace římské říše a toužící po jejím obnovení; ba dokonce měšťanský konstitucionalismus chtěl místy přispět jen k rozvoji určitého teritoria a jeho státnosti, zapomínaje v duchu takovéhoto „zemského vlastenectví" na možnost celoněmeckého vývoje.

Z tohoto složitého pozadí roste pak mimo jiné i rozdíl mezi konstitučním vývojem na německém severu, tj. v Prusku, a na německém jihu. Huber nepochybně přeceňuje význam pruského konstitucionalismu, což je ostatně u německých historiků běžné. Zdůrazňuje tu (zvl. u Steinova křídla) samostatné, ba možno říci autochtonní kořeny, vyrůstající prý z německého osvícenství a nesoucí prý řadu znaků blízkých myšlenkovému světu německého filosofického idealismu a klasického básnictví. Nelze jistě přehlížet význam pruských reformních a konstitučních snah pro rozvoj německého měšťanského nacionalismu. Není ovšem sporu o tom, že stejně tak je třeba položit důraz na to, jak pruský ústavní vývoj zůstává poznamenán tradicemi feudálního absolutismu a militarismu, nemluvě již o sociálně ekonomickém rozložení sil, které bylo jistě pro podobu tohoto vývoje určující. Přes tyto výhrady nelze však nevidět, že Huber přináší opravdu zevrubné vylíčení všech reformních proudů a skupin v Prusku v prvých desetiletích minulého století, že dovede správně rozeznat pointy jejich názorových odstínů, jakož i bezprostřední účinky v státoprávní nadstavbě. Mimoto dovede Huber povědět i leccos nového o jednotlivých stránkách ústavního režimu v Prusku: platí to o široce založeném výkladu hospodářskopolitickém, kde Huber zajímavě srovnává pruská východiska s anglickou liberalistickou doktrínou.

Druhým hlavním pólem jeho výkladů je, jak již bylo naznačeno, partie věnovaná ústavnímu vývoji v jihoněmeckých státech: jinými slovy jde tedy o Bavorsko, Bádensko, Würtenbersko a Hesensko (Hessen-Darmstadt). Huber se tu již nezabývá tolik ideovými vztahy jako spíše raným výskytem určitých, byť omezených konstitučních projevů v této oblasti. Vysvětlení tohoto jevu nalézá především ve skutečnosti, že jde o země, které se teritoriálně a politicky konstituovaly teprve na konci 18. stol. Skutečně u všech těchto států je možno konstatovat krátkou periodu panovnického absolutismu, jež tvořila jakousi jejich zakladatelskou etapu, která se však rychle vyžívá. Relativní ústupnost absolutismu vůči konstitučním snahám byla tu podmíněna snahou podchytit tyto síly a využít jich k tomu, aby se z nich formoval dílčí teritoriální patriotismus, jímž měla být posílena státnost těchto teprve nedávno se ustavivších útvarů. Huber nevidí samozřejmě všechny souvislosti. Uniká mu podstatná část sociálně ekonomického vývoje, tak zejména daleko silnější a sebevědomější měšťanstvo starých říšských měst v oblasti jižního Německa, vcelku však jeho zjištěním je třeba dát za pravdu.

Druhý stejně velký a počtem stran dokonce o něco rozsáhlejší díl je věnován ústavnímu vývoji předbřeznového Německa. Je tedy i obsahově vlastně ještě atraktivnější než díl prvý. V předbřeznovém období také spočívá hlavní

těžisko jeho výkladů; průběh vlastních revolučních událostí, ač je mu vyhrazeno přiměřeně místa, ustupuje do pozadí. Rovněž druhý díl má vysokou faktografickou hodnotu: pestrý a složitý obraz předbřeznového Německa je tu podán přehledně a čtenář, přesto že musí manipulovat s desítkami stránek, neztrácí nikde orientaci.

Nemůže být ovšem pochyb o tom, že i tady by bylo možno nalézt řadu slabin a nedostatků, zejména v metodických předpokladech výkladu. Platí to jistě především o vzniku dělnického hnutí, který, třeba je mu věnována poměrně značná pozornost a ač je podán vcelku objektivně, přece jen nemůže našeho čtenáře uspokojit. Ani tu však není úkolem recenze polemizovat o známých věcech na úkor posouzení jiných hodnot Huberovy práce.

Druhý díl je soustředěn v podstatě na dvě základní otázky: k tomu, jak se formovaly v předbřeznovém Německu základy pozdějších hlavních politických směrů a v druhé řadě pak k detailnímu obrazu ústavního vývoje jednotlivých teritorií.

V prvém případě je výklad disponován ve shodě s tím, co autor nazývá „systémem pěti stran". Jde tu v podstatě o čtyři hlavní směry politického tábora německé buržoazie, tedy o německý konzervatismus, politický katolicismus, liberalismus a buržoazní radikalismus; tuto čtveřici doplňuje pak Huber zřetelem k politickým organizacím dělnictva, čímž dostává svoje pětidílné schéma. Nejcennější jsou nepochybně výklady o prvých třech položkách. Huber, který má za sebou monografickou práci na tomto poli, rozumí dané problematice dopodrobna. Dovede vskutku přesně vykreslit názorové nuance jednotlivých skupin a skupinek. Stačí uvést pro to několik příkladů. Tak v konzervativní linii odlišuje např. prakticka-politická stanoviska bratří Gerlachů, příslušníků dvorské kamarily v Prusku, od teoretiků typu Ad. Müllera a K. L. v. Hallera, jakož i od Hegelova filosofického zdůvodnění a konečně i od národně konzervativních názorů L. v. Rankeho, sympatizujícího s liberály. Správně jsou tu vytčena specifická ideologická východiska zakladatelů německého politického katolicismu (F. v. Baader a zvl. J. v. Görres a v. Lassaulx), která spolehlivě odlišují tento směr od konzervativní linie a ukazují, že hrál v celoněmeckém měřítku větší roli, než jak se zpravidla soudí. Největší hodnotu mají však nepochybně Huberovy výklady o německém liberalismu a zvláště pak o jeho státovědeckých teoriích. Z fakt tu snesených je dobře patrno, jak vznik nauky o „organickém vývoji" německého státního života, která nejvíce odlišila německý liberalismus od stejné názorové platformy měšťanstva v ostatních evropských zemích, stál pod určujícím ideovým vlivem německé pokantovské filosofie a počínajícího romantismu. Velmi podrobně podává Huber frakční strukturu liberálů. Správně hlavní jádro vidí v tzv. profesorské skupině, k níž náleželi všichni protagonisté německého liberalismu v čele s Dahlmannem, Welckerem, Arndtem, Beselerem, Droysenem, Grimmy, W. Albrechtem aj. Poučné jsou i Huberovy výklady o liberální levici, především o ústavněprávních názorech K. Biedermanna, S. Jordana a R. v. Mohla, kteří oponovali „historizujícímu konstitucionalismu" pravice a jejímu „organickému vývoji", stojíce v podstatě na liberálním stanovisku, které bylo příbuzné francouzské červencové monarchii.

Naproti tomu partie o ústavním vývoji v německých teritoriích není zdaleka již tak zajímavá a nemá také hodnotu předchozího výkladu, klesajíc tu a tam na pouhý mechanicky dělený faktografický přehled. Obecnější význam tu má vedle základní informace jen vylíčení některých, v jádře sice epizodních jevů,

které však dobře charakterizují ohlasy červencové revoluce v atmosféře předbřeznového Německa. Zvláštní pozornost je věnována tzv hannoverskému „Staatsstreichu" a z něho pak zejména akci göttingenských universitních profesorů (tzv. „göttingenských sedm" — náleželi k nim i Grimmové) proti absolutistické vládě hannoverského krále Arnošta Augusta, jakož i pokus o revoluční akci proti spolkovým orgánům, podniknutou v r. 1833 ve Frankfurtu z ideologické platformy „Mladého Německa" (tzv. „Frankfurter Wachensturm"). Velmi zajímavá je i kapitola věnovaná církevním poměrům v Prusku, zejména sporům, které se rozvinuly kolem kantovské teologie G. Hermese a jež pak v konfliktu pruského státu s kolínským arcibiskupem Drostem-Vischeringem představují přímou předehru „kulturního boje".

Jak již bylo řečeno, pokud jde o vlastní revoluční události z l. 1848—49, nepřináší Huber v podstatě nic nového. Jsou tu shrnuta fakta, jak je přineslo dosavadní bádání; ovšem i tady najde čtenář leccos informativně užitečného (např. podrobný přehled stranické a frakční struktury frankfurtského parlamentu).

Ač Huberovo dílo má dobrou a místy přímo vynikající faktografickou úroveň, stojí přece jedna jeho část s tímto celkovým rázem v ostrém protikladu. Jsou to partie věnované vývoji v předbřeznovém Rakousku. Huberovy literární opory jsou tu více než slabé a jeho záběr více než řídký. Je to očividný důsledek nezájmu o rakouskou problematiku, která je zřejmě považována za periferní v poměru k vlastnímu německému vývoji. Huber by byl však učinil lépe, kdyby byl celou tuto část ze svého spisu vypustil, než aby se za takovýchto okolností pokoušel o úplnost.

Na závěr je třeba přičinit na okraj Huberovy práce ještě jednu poznámku, ndresovanou tentokrát však nikoliv jí, nýbrž jiným podobným dílům. Huber v textu i pod čarou přináší spoustu údajů a nevyhýbá se ani takovým, které z hlediska vlastního zaměření práce jsou vlastně vedlejší, jako biografické přehledy u jednotlivých osob apod. Není sporu o tom, že se tím vysoko zvyšuje možnost užívat knihy jako příručky. Je vskutku těžké nevzpomenout při četbě Huberovy knihy, jak naše práce, které sledují podobné cíle, bývají po této stránce chudé a jak, ač jejich syntetická úroveň je daleko vyšší, se jakoby stydlivě vyhýbají konkrétním a faktickým údajům. Možnost, že by taková data nejen dokumentovala souhrnné závěry, nýbrž, že by poskytla čtenáři i orientační východiska, takže by nemusil pro běžnou potřebu pracně shledávat často těžko dostupnou literaturu, kterou autor základní práce měl tak jako tak v ruce, se tu přehlíží zcela.

Valentin Urfus

Z nové literatury

Ladislav Holý, Rozpad rodového zřízení ve východoafrickém Mezijezeří. Rozpravy ČSAV, roč. 73, 1963, Řada společenských věd, sešit 1

Do nepočetné české vědecké literatury o dějinách a společenském zřízení afrických národů (k tomuto tématu viz nyní Tomečkovu recenzi díla Šikova PHS IX, 1963, str. 362) přichází studií Holého vítaná informace o složité problematice vývoje afrického lidu v území mezi jezerem Viktoriiným a řetězem jezer středoafrických na konci 19. století. Zásadně je to práce etnograficky orientovaná, avšak její význam pro dějiny státu a práva je mimo po-

chybnost. Svědčí o tom zvláště kapitoly nazvané „Historie států v Mezijezeří", „Problém vzniku třídní společnosti a státu v Mezijezeří", „Úloha pokrevních skupin v právní nadstavbě" a „Proces rozpadu rodového zřízení". K nejzajímavějším společenským jevům zde analyzovaným náleží různé formy feudálních vztahů, jak vznikají na troskách rodové společnosti.

Každý, kdo se kdy zamyslil nad otázkami dějin posledních 1500 let před vznikem státu na našem území (tj. sedmi století před naším letopočtem a osmi prvních století naší éry), nalezne zde problémy, jejichž zásadní analogičnost nijak nezmenšuje, že se týkají zcela jiné oblasti geografické, zcela jiného lidu a doby značně novější. Rozklad společnosti prvotně pospolné, ať už se odehrává kdekoli a kdykoli, má zřejmě své specifické zákonitosti, na něž studie Holého, přes své mnohé nedostatky (sem patří i to, že autor čerpá jen z literatury, že nemá právnickou erudici a že systematika díla je velmi chatrná) dobře upozorňuje, a to vždy z pozic historického a dialektického materialismu, v čemž je jeden z hlavních kladů práce.

Václav Vaněček

Ernst Levy, Nachträge zur Konkurrenz der Aktionen und Personen. Forschungen zum römischen Recht, Abh. 16. Weimar 1962. Str. X a 104

Touto prací podává dnes téměř dvaaosmdesátiletý romanista světového jména dodatek k svým dvěma předchozím publikacím, věnovaným před více než čtyřmi desetiletími otázce souběhu žalob a procesních účastníků v římském právu klasickém (E. Levy, *Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht*, Berlin I. 1918, II. 1. 1922).

Předložená práce také plně navazuje na stanovisko a závěry, obsažené v těchto dvou autorových prvotinách. Liší se od nich arci již na první pohled modernější úpravou a vyzrálostí pečlivé cizelace, jež je charakteristická zejména pro západní autory. Vedle toho se autor v nynějším zpracování doplňkové látky nepřidržuje úzce jen klasického práva, nýbrž přihlíží místy i ke změnám poklasickým a justiniánským (jak se to nepochybně odráží i v titulu spisu, kde nyní už není dodatek „im klassischen römischen Recht").

Ovšem i přesto tu jde opravdu jen o doplněk (Nachtrag), o citaci a rozbor dalších případů, jež mohou být zahrnuty do rámce dané tématiky. Proti svým původním názorům autor nepřináší nic podstatně nového a jak sám v úvodu říká, nebylo to ani jeho úmyslem. Spíše mu šlo naopak o potvrzení jeho dřívějších výkladů, jež v závěru knihy (str. 91 a d.) uvádí znovu na společného jmenovatele: procesní konsumpce v těch případech, kde šlo o *eadem res*, jinak neomezená možnost uplatnění obou (správněji však: všech) právních prostředků a nároků.

Přes sugestivnost výkladů, podepřenou i velmi uhlazeným slohem, se nelze ubránit určitým zásadním pochybnostem. Autor této anotace je vyjádřil již před lety v pojednání o problému denegace v římském civilním soudnictví (*Denegatio*, 1947, str. 35) a ani nynější publikace E. Levyho je nevyvrací.

Nelze jistě souhlasit s přenášením moderních právních pojmů a institutů do doby, kdy byly ještě zcela neznámy. To platí zejména i o představě jakéhosi „práva konkurenčního" („*Konkurrenzrecht*" — str. 1, 10, 11, 18, 22, 27 aj.), jež je římské právní koncepci naprosto cizí.

Diskreční pravomoc magistrátova byla nesporně až do zestátnění soudního řízení suverénním procesním faktorem, nikoli jen eventuálním pomocným ven-

tilem tam, kde civilní právo selhávalo. Proto i degenace (nikoli jen degenatio actionis!) nebyla jen jakýmsi podřadným východiskem z nouze.

Zaměření západních autorů na co nejpečlivější propracování kazuistiky klasického práva staví do ústraní hlavní historický problém: jaké společenské a ekonomické faktory vedly k tomu či onomu opatření a ovlivňovaly v postupném dějinném vývoji změny v pojetí i v řešení?

Z tohoto hlediska by bylo možno vytěžit ze studnice materiálu velmi cenné poznatky. Ukázalo by se mimo jakoukoli pochybnost, že i tápání samotných antických juristů má své historické zdůvodnění a že zde nastalé rozpory vyvěraly ze dvou protichůdných koncepcí: z důsledného uplatnění všech právních norem, jež se mohly na daný případ hodit, a vědomím, že *summum ius* (tj. využití právního formalismu do důsledků) je často *summa iniuria*. Jestliže se pozdější císařské konstituce jednoznačně přiklonily k možnosti kumulace žalob (cf. C. 3, 35, 3; C. 9, 2, 9; C. 9, 31, 1; D. 44, 7, 32), dlužno v tom vedle uvedeného prvku juristického vidět i jasný cíl ekonomický: tomu, kdo utrpěl nebo by měl utrpět hmotnou škodu (čili: vlastníkům, držitelům i pretendentům výrobních prostředků a výrobních sil) se dávaly k nejširší dispozici veškery možnosti platného práva.

Ale i přes tyto připomínky, jež nelze z hlediska objektivní dialektické kritiky pominout, nutno Levyho práci ocenit nejen pro její pečlivé zpracování, nýbrž i proto, že spolu s dvěma předchozími monografiemi představuje bohatý soubor dokladů analyzujících po *právní* stránce tuto velmi zajímavou partii římského civilního soudnictví. Za tento přínos patří autoru nesporně plné uznání a vděk.

Vojtěch Poláček

Borys Łapicki, O spadkobiercach ideologii rzymskiej. Okres chrystianizacji cesarstwa rzymskiego. Łódzkie Towarzystwo naukowe — Societas Scientiarum Lodziensis. Wydział II — Sectio II, Nr. 36. Łódź 1962. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Stran 304

V předložené práci autor dále rozvíjí problematiku své předchozí knihy *Etyczna kultura starożytnego Rzymu a wczesne chrześcijaństwo*,[1] v níž šlo o zdůraznění dvou základně odlišných systémů etiky římské a etiky křesťanské. Nová autorova práce má dvě hlavní části: I. Římská ideologie a církevní otcové (str. 9—105), II. Justinián a římská ideologie (106—301).[2] V první části se autor snaží sledovat vztahy mezi ideologií římskou a křesťanskou — po vítězství křesťanství za pozdního římského císařství (4.—6. stol. n. l.), jednak na podkladě filosofických děl církevních otců, jednak podle zákonodárných děl římských císařů, zejména Justiniána. Na rozdíl od dosavadních názorů v oboru patristiky autor upírá římské filosofii, především Ciceronovi, vliv na díla církevních otců, opírajících se toliko o učení Nového zákona. Výpůjčky z římských filosofů byly jen ryze formální, pojmové, náplň pojmů byla již ve shodě s ideologií křesťanskou.[3] Proto autor nepovažuje církevní otce za dědice římské ideologie. V závěru první části autor věnuje ještě pozornost patristice 4. stol. n. l. ve světle tehdejších poměrů společensko-hospodářských, daných především hlubokou krizí hospodářskou.

Druhou, rozsáhlejší část své práce věnoval autor rozboru Justiniánovy politiky a jeho hospodářství a přihlíží i k době jeho předchůdců. Vstupní oddíl (I)

[1] Srv. k ní J. Kíma, Právněhistorické studie VI, a Jaeger, IVRA X.
[2] Ke knize je připojeno francouzské resumé (str. 302—304).
[3] Autor dokládá tuto skutečnost interpretací pojmu *summum bonum*.

této druhé části je vyplněn charakteristikou sociálně ekonomické základny za Justiniána (str. 113—120), v oddílu II. (121—219) pojednává autor o vlastním Justiniánově *ius novum* a v oddíle III. (220—301) jde o analytický pohled na *ius vetus* a jeho kodifikaci v Justiniánových Digestech. Podle autora Justinián vyloučil z *ius novum* křesťanskou etiku a z křesťanské ideologie použil jen oněch zásad, jež měly posílit jeho vladařskou autoritu. *Timor dei* a odkaz na boží všemohoucnost sloužily jako prostředky k ovládání poddaných stejně jako bylo tomuto cíli určeno zbožštění panovníka podle ještě staroorientálních vzorů. Autor soustřeďuje značnou pozornost na tzv. *utilitas rei publicae* v pojetí Justiniánově jako donucovacího nástroje v rukou zbožštěného panovníka, aby v jeho jméně oživoval křesťanská dogmata. V rámci Justiniánova *ius novum* si autor všímá nejen poměrů veřejnoprávních, ale i charakteristických institutů práva soukromého — vlastnictví, rodiny a manželství, posloupnosti i postavení otroků. Ve třetím oddíle nalezneme pozoruhodné úvahy autorovy o právu a státu ve světle Digest a *ius novum*, o sociálně hospodářském zřízení, jak se ho lze dobrat z Digest i z *ius novum* a o náboženské politice Justiniánově. Zhodnocením Justiniánova díla dochází autor k závěru, že tento panovník se projevuje jako dědic římské ideologie. Velmi živé jsou autorovy kontroverze s B. Biondim, který své dílo *Diritto Romano cristiano I.—III.* založil právě na tezi opačné — považuje Justiniánovo zákonodárné dílo za vtělení etiky křesťanské.

Autorova práce představuje další svérázný a pozoruhodný přínos k poznání sociálně ekonomických vztahů, kulturních poměrů a ideologických problémů starověkého Říma. Nepochybně upoutá právní historiky i historiky, kteří zejména ocení velmi bohatou dokumentaci na poli původních pramenů i užité literatury (s patřičným přihlédnutím k odborné literatuře sovětské). Použitelnost knihy by zvýšilo připojení osobního a věcného rejstříku.

Josef Klíma

Francesco De Martino, Storia della costituzione romana, Napoli 1951—1962

Nebývá zvykem anotovat dílo dosud neukončené, ale v tomto případě je na místě výjimka jak pro osobu autorovu, tak i pro význam jeho díla. De Martino, který se velmi činně účastní politického života země (od prosince 1963 je tajemníkem Italské socialistické strany), je totiž nejvýznamnějším západním romanistou, který se otevřeně hlásí k marxistickému pojetí římského práva. A jeho spis je široce a hluboce založeným pokusem nově a dokonaleji vysvětlit ústavní dějiny Římské říše; postupné vydávání, které se nyní protahuje už na čtrnáctý rok, je ovšem značnou nevýhodou, nutně vedoucí — přinejmenším — k neúměrnosti při uskutečňování celkové koncepce.

Na rozdíl od jiných prací toho druhu De Martinovo dílo neobsahuje žádnou periodizaci římských dějin, takže jednotlivé jeho kapitoly následují volně za sebou, třebaže ovšem v historickém sledu a podle pevného záměru autorova, který však není vysvětlen v předmluvě (ta ve spise prozatím chybí). První díl má rejstřík pramenů, další díly už nikoli. Celý spis vůbec nese zjevnou pečeť rozporu mezi autorovou láskou k právněhistorickým studiím a jeho intenzívní činností politickou, jak to ostatně sám naznačuje v krátké vysvětlivce ke IV. dílu.

I. díl (1951) začíná nejstaršími dějinami Italiků a sleduje dále vznik městského státu, etruské vlivy, státní zřízení v nejstarší době a za rané republiky, přičemž podrobně rozebírá jednotlivé ústavní orgány

II. díl, který vyšel ve dvou částech (1954 a 1955), vykládá ústavní změny v době od prvních výbojů v Itálii do konce II. stol. př. n. l.; věnuje zvláštní pozornost mezinárodním stykům Říma, rozmanitým právním formám, jimiž Římané upevňovali své výboje, organizaci provincií, prvním známkám krize římské republiky a jmenovitě velmi důkladně osvětluje reformy bratří Gracchů.

III. díl (1958) se zabývá občanskými boji v posledním údobí římské republiky. Zde má zvláštní místo Sullova ústava, státoprávní poměry za Pompeia a Caesara, Caesarova ústava a úpadek republikánských státních orgánů.

Ze IV. dílu vyšla zatím jen první část (1962), věnovaná přechodu republiky k principátu a pak celému tomuto období. Po důkladném rozboru příčin, které vedly k pádu republiky, vykládá autor pochopitelně nejzevrubněji Augustovy reformy a jednotlivé stránky jeho moci. V dalším líčení oproti postupnému zániku republikánských orgánů vyniká zvláštní postavení senátu a rozvoj císařské byrokracie.

De Martino klade veliký důraz na momenty hospodářské, sociální, politické i kulturní a zejména na třídní složení římského státu a na boje mezi jednotlivými třídami. Jeho vynikající dílo je nesporně pojato marxisticky, což však ještě neznamená, že je též důsledně marxisticky propracováno. Ale to už je věcí kritiky,[1] nikoli pouhé anotace.

Milan Bartošek

A. I. Rogožin, N. N. Strachov, Istorija gosudarstva i prava rabovladělčeskogo Kitaja. Moskva, Gosudarstvennoje izdatělstvo juridičeskoj literatury 1960, ss. 92

Není nejmenší pochyby, že pociťujeme naléhavou potřebu marxisticky zpracovaných dějin státu a práva v Číně, které by měly značný význam nejen pro lepší pochopení specifiky dějin Číny, ale i jiných dálněvýchodních zemí, které recipovaly čínské právo. Zatím máme však k dispozici prakticky jedinou obsažnější, ale nemarxistickou práci Ts'ung-tsu Ch'ü (Čchü Tchung-cu), *Law and Society in Traditional China*, Paris 1961 (viz mou recenzi v PHS 9, 1963, str. 318 a v.). Bylo by jistě užitečnější, především metodicky, kdyby se oba sovětští autoři věnovali výkladu celého čínského práva, ale vítána je i jejich studie o starověké Číně, i když jako průkopnické dílo nemůže být ušetřena nedostatků.

Oba autoři jsou zřejmě spíše obecnými historiky práva než sinology, protože ve své práci použili jedinou čínskou moderní publikaci a necitují žádný původní pramen, pokud nebyl alespoň zčásti přeložen do ruštiny. I ve vlastním výkladu se omezili výhradně na rusky psanou literaturu, i když v ní přirozeně nechybějí ruské překlady současných čínských prací o starých dějinách. Již okolnost, že ponechali stranou poměrně značnou západní literaturu, byť i obvykle obtížně přístupnou v podobě speciálních prací roztroušených po nejrůznějších časopisech,[1] ukazuje, že autorům šlo o stručný, spíše populární výklad. Tato okolnost vedla ovšem také k určité jednostrannosti výkladu.

Jistě již dávno nikdo nepochybuje — a ukazuje na to již i název zmíněné práce Čchü Tchung-cu — že při výkladu dějin práva je nutno vzít co nejdůkladněji v úvahu dějiny příslušného státu a společnosti, avšak autoři věnovali této základně neúměrně velikou pozornost, snažili se zbytečně řešit některé otázky, kde se jim prostě nedostávalo sil, a nebyli vždy schopni správně

[1] Srov. recenzi L. A. Jelnického, VDI 1963, seš. 3, str. 163—177.

[1] Stručný přehled bibliografie viz např. v knize J. Tureček a kolektiv, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 592—593.

ocenit hodnotu a spolehlivost starých čínských pramenů. Celých 32 stran ze 78 vlastního výkladu je věnováno otázce vzniku státu a práva v Číně[2] a jejímu sociálně ekonomickému řádu, soustředěnému — jak již ukazuje sám název knihy — na odůvodnění názoru, že starověká Čína patří do období otrokářského řádu. Názory na tuto otázku mohou být různé a recenzent je opačného názoru než autoři knihy,[3] ale v každém případě nebylo nutné tak obsáhle shrnovat podle předem přijatého hlediska velmi různorodá mínění druhotné literatury, nýbrž stačil stručný poukaz, ke kterému názoru se Rogožin a Strachov připojují.

Vzhledem k tomu, že v problematice nejstarších dějin se autoři opírají v podstatě o staré čínské legendy, byť i přejaté z často nekritických názorů současných čínských historiků,[4] docházejí buď k zcela idylickým, utopickým představám o charakteru staré čínské společnosti (např. str. 7, kde uvádějí citát z knihy L i ť i, *Sebraná společenská pravidla*), nebo naopak nacházejí počátky práva již na začátku třetího tisíciletí př. n. l. (str. 11—12). I když tato možnost není zcela vyloučena, nemůžeme ji podložit žádnými konkrétními údaji.

Bylo by rovněž užitečné, kdyby autoři prozkoumali podrobněji povahu pramenů i pro doby zcela historické, kde by totiž měli dávat přednost pramenům původním před odvozenými a pozdějšími, které jsou často spíše ilustrací představ toho kterého historika než obrazem doby, kterou popisuje. Nechci tím říci, že by jejich výklad dějin státu a práva byl tím nespolehlivý, nelze jej však považovat za konečný a zejména nikoliv jednotlivosti, protože celkový nástin odpovídá zhruba stavu současné historické vědy. Je nutno ocenit velké úsilí autorů a podrobné a důkladné studium poměrně rozsáhlé a různorodé literatury, které jim dovolilo zdůraznit řadu dosud málo známých skutečností a spojit je i do nových souvislostí. Tuto část výkladu si tedy přečte se zájmem i sinolog historik.

Těžisko knihy je soustředěno do dvou kapitol, z nichž první pojednává přehledně o státním zřízení (str. 37—63). Po stručném úvodu o nejstarším legendárním období objasňuje ústřední orgány moci a správy zhruba od 14. do 3. st. př. n. l., místní orgány a vojenskou organizaci v téže době a konečně významné období Čchin, kdy došlo k prvnímu sjednocení Číny v roce 220 př. n. l. Nehledě na závažné mezery, které vznikly tím, že celá řada pramenů (např. C u o č u a n) nebyla autorům přístupná, jde na svůj rozsah o celkem výstižný přehled. Daleko větší pozornost však měli autoři věnovat zmíněnému období Čchin, kdy poprvé vznikla centralizovaná despotická forma státu, která se stala pro Čínu typickou. Výklad doby Čchin by tedy neměl být doplňkem k výkladu starověku, ale měl by z něho vyplývat a vrcholit, protože celý předchozí vývoj lze chápat jen jako přechod k tradiční formě čínského státu. Zde tedy došlo k metodicky závažnému nevhodnému rozložení látky výkladu.

Téměř nejkratší je kapitola o právu (str. 64—83), která by měla být základem knihy. Dříve než v předchozích kapitolách přistupují autoři k výkladu historicky lépe známých období, ale i zde se dopouštějí anachronismů, protože

[2] Nepříliš úspěšným pokusem o řešení tohoto úkolu je knížka W u E n - j ů, *Čung-kuo kuo-ťia čchi-jüan ti wen-tchi* (Problém vzniku státu v Číně), Šanghaj 1956.

[3] Viz můj článek *Prošla Čína obdobím otrokářského řádu?*, Čs. časopis historický XI (1963), 5, str. 615—627.

[4] Část této problematiky vyličil: R. V. V j a t k i n a S. L. T i c h v i n s k i j, *O nekotorych voprosach istoričeskoj nauki v KNR*, Voprosy istorii XXXVIII (1963), 10, str. 3—20.

nacházejí již v 6. st. představitele školy právníků (*fa-tia*, str. 66), ačkoliv sami na téže straně správně upozorňují, že za zakladatele této školy se pokládá Li Kchuej (asi 4. st. př. n. l.); jako obvykle mu přisuzují sepsání Knihy zákonů (*Fa-ting*).[5] Snaha shromáždit všechny zmínky o právu v tomto období je do jisté míry pochopitelná, protože při jeho výkladu je třeba uvádět konkrétní doklady, nicméně autoři se takto dostávají na tenkou půdu dohadů a starých podvrhů, nemluvě ani o tom, že při spojování různorodých údajů mohou snadno vykonstruovat systém, který nikdy neexistoval.

Podkapitoly jsou věnovány právu vlastnickému, závazkovému, rodinnému, trestnímu a konečně formám soudního řízení. Opakují starou chybu, traktovanou dlouho v části sinologické literatury, že v době Čchin bylo 460 konfuciánů zaživa zakopáno do země (str. 75), vyhnuli se však někdy se též objevujícímu nesprávnému tvrzení, že Wang Mang (vládl 9—23 n. l.) zfalšoval staré knihy, jak se naznačuje na str. 82, pozn. 1. Opět velmi málo místa je věnováno klíčovému období Čchin. Stejně jako v předchozí kapitole lze říci i nyní, že takto podaný stručný přehled má rozhodně svou cenu, protože vhodně shrnuje dost značné množství jednotlivých údajů roztroušených po různorodých pramenech a důslednými odkazy na druhotnou literaturu usnadňuje odborníkovi možnost kontroly a ostatním čtenářům dává celkem spolehlivou, byť i do jisté míry jednostrannou představu.

Kniha je vhodně doplněna chronologickým přehledem pro 23.—2. st. př. n. l. a třemi mapami staré Číny. Nejvítanější je poměrně obsáhlá bibliografie, obsahující některé údaje, nezachycené ani v dosavadních obsáhlých bibliografiích ruské a sovětské literatury o Číně. Pozoruhodný je údaj, že recenzovaná kniha je vlastně již druhou knihou na toto téma v sovětské literatuře, protože rovněž v roce 1960 vyšla v Moskvě kniha E. A. Skripileva, *Gosudarstvo a pravo drevnego Kitaja*. Ukazuje se, že sovětští právní historikové, když již ne sinologové, projevují veliký zájem o metodologicky mimořádně významnou problematiku dějin čínského práva. Protože recenzovaná kniha vyšla zřejmě těsně po publikaci Skripilevově, nemohla na ni reagovat jinak než bibliografickým údajem. Recenzent doufá, že získá přístup k Skripilevově studii a bude s ní moci obeznámit čtenáře PHS.

Mám-li se závěrem pokusit o celkové zhodnocení knihy, musím znovu zdůraznit jak závažnost, tak i mimořádnou obtížnost úkolu, který na sebe vzali oba autoři. I když uznáme také jejich píli a důkladnost při shromažďování materiálu, je nepochybné, že jejich dílo poskytuje převážně jen dílčí a první informaci určenou neodborníkovi. Lze jen očekávat, že jejich studie pobídne sovětské specialisty, aby se soustavně věnovali studiu tradičního čínského práva a připravili do několika let jeho chronologicky i rozsahem úplnější přehled. Předpokladem k tomu budou ovšem monografické studie, které Rogožin a Strachov nepochybně velmi postrádali.

Timoteus Pokora

M. H. van der Valk, Law in Eastern Europe, Vol. V, Leiden, A. W. Sythof 1961, ss. 297 až 364

M. H. van der Valk, profesor čínského práva na universitě v Leidenu, podal přehled čínského dědického práva ve své studii v knize Law in Eastern Europe, tedy v díle, které je věnováno zcela jiné geografické oblasti. I když jde

[5] Pro opačný názor viz můj článek *Prameny starého čínského práva*, PHS VI (1960), str. 5—15.

převážně o nástin platného práva, je studie užitečná i pro dějiny práva, protože autor se neustále vypořádává s otázkou vztahu a přechodu od starého práva před rokem 1949 k novému. Platí to zejména o kapitole úvodní *(Former Legislation)* a třetí *(Basic Problems)*. Ostatních jedenáct kapitol se zabývá prameny, placením pohledávek, zásadami vyřizování pozůstalostí, okruhem dědiců, jejich pořadím, změnou dědiců (subrogace), dědickými podíly, testamentárním děděním, řízením v případě neexistence dědiců, přenosem dědictví a konečně postavením cizinců. Studie je přehledná a založena na obsáhlém pramenném materiálu. I když autorovi nejsou místy některé termíny socialistického právního řádu zcela jasné, snaží se stále o objektivní a úplný výklad.

Timoteus Pokora

Chen Yuvoon, Zum chinesischen Ehegesetz von 1950, Eduard Erkes In Memoriam 1891 až 1958, Lipsko 1962, str. 44—49 (původně uveřejněno ve Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität, Leipzig 9, 1956—1960, H. 3, str. 447—452)

Tato krátká studie o čínském rodinném právu je velmi užitečná pro právního historika, protože si výslovně klade za cíl srovnat nový právní stav se starým. Autor se zmiňuje proto nejen o právu v kuomintangské Číně před rokem 1949, ale o stavu v osvobozených oblastech v třicátých letech. Úvodem studuje filosofický a teoretický základ rodinného práva v staré a nové Číně, pak ukazuje na volnost snoubenců k uzavření manželství, která byla dříve omezena. Zmiňuje se o zákazu mít druhou ženu a podrobně rozebírá ochranu zájmu manželky a dětí, která je upravena pružně. Velmi plasticky vyvstává snaha zákona likvidovat dřívější polofeudální stav.

Timoteus Pokora

V. V. Struve, Gosudarstvo Lagaš. Borba za rasširenije graždanskogo prava v Lagaše XXV až XXIV vv. do našej ery. Akademia Nauk SSSR, Institut narodov Azii. Moskva 1961, Izdateľstvo Vostočnoj literatury. Stran 104

Když před třemi desetiletími (1934) vydal dnešní nestor sovětské asyriologie své *Očerki socialľno-ekonomičeskoj istorii drevnego Vostoka*, bylo již tehdy zřejmo, že jde o práci uznávaného znalce speciální problematiky na poli společenskohospodářských vztahů starověké Mezopotámie, říše chetitské i Egypta. Po této práci, jež byla ovšem zdaleka již ne prvním článkem v řetězu jeho bádání, zasvěcených starověkému východu, následovaly desítky dalších studií, článků a statí, jež věrně dokumentují, s jakou pozorností akademik V. V. Struve stále sledoval písemné doklady, především na klínopisných tabulkách, jež ustavičně narůstají postupujícími nálezy archeologů.

Nejnovější studie V. V. Struveho svědčí opětně o jeho neutuchajícím zájmu pro sumerské klínopisné památky z města Lagaše, jedny z nejstarších, jež jsou z jihomezopotamské oblasti dochovány a jejichž interpretace působí již po filologické stránce někdy nemalé obtíže. Pocházejí z 25.—24. stol. př. n. l., náležely k archivu chrámu bohyně Baby v Lagaši. V. V. Struve z těchto lagašských dokumentů zvolil za předmět svého zpracování především ony, jež osvětlují třídní a politické zápasy obyvatel městského státu Lagaše ve zmíněné době, dále věnoval pozornost reformám Urukaginovým a v jejich rámci přihlíží i k různým problémům chrámového hospodářství a vesnické občiny. Jde o jeden z nejpozoruhodnějších úseků ve vývoji sumerských společenských a hospodářských vztahů, i kulturních poměrů. Urukaginou se V. V. Struve zabývá

velmi podrobně. Domnívá se, že Urukagina dosáhl svého vladařského postavení v Lagaši (s původním titulem *ensi* — V. V. Struve se rozhoduje pro původní čtení tohoto titulu jako *patesi*), poněvadž se opíral o veškeré svobodné obyvatelstvo Lagaše; stalo se tak pokojnou cestou, při níž Urukaginův předchůdce, Lugalanda, nebyl odstraněn násilím, jak bývá mnohdy uváděno spolu s označováním Urukaginy jako usurpátora; Lugalanda žil s přiznáním určitých výsad ještě v prvních letech Urukaginovy vlády, patrně mimo Lagaš.

Ústřední částí studie V. V. Struveho jsou reformy Urukaginovy, v nichž autor spatřuje řadu postupně vyhlašovaných opatření (v běhu dvou let Urukaginovy vlády), jejichž dovršení a uplatnění zmařila válka se sousedním státem města Ummg. Reformy směřovaly podle akademika Struveho především k zařazení velkého množství příslušníků občiny mezi chrámový personál s přiznáním nároků na příděl naturálií; další jejich cíl směřoval k vyrovnání dotud nestejně velkých nároků personálu okrajových chrámů s ústředním chrámem Lagaše; důležitou reformou bylo obnovení pravomocí místních soudů a jejich vyloučení z kompetence ústřední správy: nikde však není doložena účast lidových vrstev na tomto soudnictví. Mnoho reformních opatření se týkalo ochrany řemeslníků a zemědělců před přehmaty úředníků; výslovně se přislibuje ochranná péče vdovám a sirotkům. Také řada kultovních obřadů měla být zpřístupněna širším kruhům obyvatelstva (snížením příslušných poplatků a dávek). V. V. Struve zdůrazňuje konečně i ony reformní předpisy Urukaginovy, které svědčí o doznívajících přežitcích matriarchátu (např. ustanovení, v němž V. V. Struve spatřuje zákaz polyandrie).

Kniha akademika V. V. Struveho může být zařazena mezi nejvýznamnější práce, které byly napsány o tzv. lagašské epoše sumerských dějin. Lze z ní čerpat velmi poučné doklady o vytváření městských států a jejich organizaci, stejně jako o třídních rozporech i úsilí svobodného obyvatelstva o uhájení občanských práv vůči chrámové hierarchii a palácové vrchnosti. V. V. Struve se opírá o přímé sumerské klínopisné prameny a v rozsáhlém poznámkovém aparátu (celkem 375 poznámek na str. 61—102) se vypořádává i s odchylnými stanovisky jiných odborníků na tomto poli.

Josef Klíma

Juliusz Bardach, Historia praw słowiańskich. Kwartalnik historyczny, roč. 70, 1963, str. 255—285

U příležitosti V. mezinárodního slavistického sjezdu v Sofii (1963) obnovuje významný polský právní historik-marxista starou diskusi o možnostech historického studia státu a práva u Slovanů, o koncepcích tzv. slovanského práva a o metodách, jež dnes v právních dějinách slovanských zemí a národů lze aplikovat. Opětovně se skepticky vyslovuje o romantickém pojetí „slovanského práva", jehož ideologické kořeny se pokouší určit a pro jehož podivuhodnou životnost hledá vysvětlení.

J. Bardach se vyslovuje pro srovnávací studium dějin státu a práva u Slovanů v *rámci obecných právních dějin*, jak pro to poskytuje přirozený základ jazyková a kulturní blízkost slovanských národů. Jak se zdá, uzrává v přítomné době skutečně již situace pro definitivní vyřešení koncepcí a metod právněhistorické slavistiky, o jejímž existenčním oprávnění nelze pochybovat. Právněhistorické studie — navazujíce na dobrou domácí tradici v tomto směru — pokusí se v příštím ročníku přinést k těmto otázkám příspěvek z pera povolaného českého právního historika.

Václav Vaněček

František G r a u s, Počátky českého státu a vývoj „státní" ideologie, Slavia occidentalis 22 (1962) 147—163

V některých českých literárních památkách objevuje se záhy feudální ideologie. Je to myšlenka věrnosti vůči pánu (1. staroslověnská legenda o sv. Václavu, Kosmas) a koncepce Přemysla Oráče podle biblického a antického vzorku jako panovníka (zvířecí báje), jenž zemi dal pevné a přísné zákony (Kosmas). Feudální družinu od předfeudální liší moment přidělování půdy družinníkům. Český stát představuje se poměrně stabilní na rozdíl od Velkomoravské říše, kterou ještě není možno pokládat za feudální stát. Translační teorie o přenesení vlády z Velké Moravy do Čech je dílem až 13. století, jak ukazuje její základ, literární schéma rytířské poezie (jiné doklady Graus neuznává). Mocenský tlak zvenčí přispěl ke vzniku církevně státní ideologie (podle Grause — v Polsku podobný stav v téže době vyvolal spíše růst vnitřní). Knížecí úřad jako organická součást legend se objevuje v 10. století, koncepce „zemského patrona" je pak dobudována ve 12. století.

Vladimír Procházka

Początki państwa polskiego I—II, Poznań 1962. Państwowe wydawnictwo naukowe, 430 + 370 str.

Millenium polského státu zavdalo podnět k vydání sborníku, jenž jednak synteticky shrnuje stav bádání v jednotlivých otázkách, jednak — což je zvláště důležité — přináší data závažná z hlediska celoslovanského a srovnávacího. Tak především K. T y m i e n i e c k i poukazuje na to, že ve 4. století se Slované stýkali s antickým světem výrazněji než Germáni v té době, že *Germania magna* zahrnuje i Slovany a že vznik nových formací v 10. století na severu jako zlom evropských dějin podle Pirennea je způsoben aktivitou nejen národů germánských, nýbrž i slovanských. G. L a b u d a, podávaje přehled vývoje politické organizace u západních Slovanů, pokládá (na rozdíl od svých starších názorů) Sámovu říši za útvar předstátní, nevzniklý sociálním růstem vnitřním a v němž vrch mají kmeny moravské. Velkomoravskou říši nemá ještě za útvar raně feudální (nejsou odděleny třídy, není dobudována ústřední vláda), blíží se mu však velice na sklonku doby Svatoplukovy. Výskyt starobylých politických forem u Veletů a pozdější rozpory v lůně lutického svazku vysvětlil přetrváváním starších sociálních forem a vývojem hospodářského života. V hospodářském životě Pomoří rozlišil pásma pobřežní, pojezerní, zemědělské a zaostalé lesní a močálové a pomořské zvláštnosti vysvětlil periferním postavením, oddělením od Polska sférou pralesa, neexistencí vládnoucí třídy a proti tomu politickou rolí měst, jakož i opřením o Německo v závěrečné fázi vývoje; polské vlivy se projevily v oblasti sociálně ekonomické (feudalismus), administrativní (hradská soustava) a kulturní (christianizace, církevní organizace). Vedle toho podal přehled styků Pobaltí se Skandinávií.

Pokud jde o společenskou organizaci, ukázal srovnáním s pozdějšími poměry na Mazovsku Tymieniecki, že rod se vyznačoval názvem *plemie* — nakolik ovšem lze připustit analogii i pro předfeudální dobu. Staré politické celky byly (obdoba u Germánů) federací plemen (v jeho pojetí) a velkých rodů šlechtických. Velkorodina a malorodina jsou organismy ryze hospodářské. Výrazem teritorializace je *źreb*, ves-samota, a *župa-powiat*. Velké množství hrazených míst pochází z tohoto přechodného období. Rod klientární předchází feudálnímu, ale i ten je organizován na rodových zásadách. *Smurdové* repre-

zentují poměry starší. Za profeudální elementy pokládá precarium, beneficium, vassalitu a imunity. Labuda vykládá tradiční klasickou linii růstu politických hodnostářů: župan-velmož-feudální pán-kníže. W. Hensel podal obecnou linii vývoje hradů, které povstaly v prvních stoletích naší éry (křovinaté, palisádové) a typický zlom, spojený se vznikáním státu, představují od 8. století, odkdy hrady s podhradím se mění v administrativní a strategická centra, nakonec vystřídané soustavou malých hradů feudálních. Obraz postupného růstu měst kumulací osad podali K. Żurovski (Hnězdno), K. Kaczmarczyk (Poznaň) a T. Lalik, jenž výkladem všeobecné povahy ukázal zejména na povislanský Stradov bez služebních vsí (tedy starší vývojové stadium), souvislost vývoje s dobou předfeudální, roli zbožně peněžního hospodářství, vystupování milites a řemeslníků na podhradí a sezónní, resp. dílčí výskyt řemesel v městě. Obecnou charakteristiku materiální kultury podává J. Kostrzewski. Pro kulturní vývoj jsou důležité závěry A. Giejsztora o předkřesťanském etickém pojmosloví, roli křesťanství v momentu vnitřní krize starých kultů (splnění nadějí) a jeho významu při podřízení celé společnosti určité disciplíně a prvotní koncepci Krista jako přísného knížetesoudce. Na celoslovanské základně, ale opíraje se především o poměry polabsko-pobaltských Slovanů, podává výklad pohanského náboženství St. Urbańczyk.

V rámci tematiky ryze polské jedním z nejdůležitějších článků je rozobr otázky kmenů, jejž provedl St. Zajączkowski (vislanští Chorvaté a Lendizi jako starší vrstva, 6 oblastí velkopolských, 4 území Polanů severních, přináležitost Lubušanů k polabsko-pobaltským Slovanům). Druhým je vynikající přehled problematiky proslulé listiny *Dagome iudex*, jejž podává B. Kürbisówna, zjišťujíc, možno říci s definitivní platností, že centrem Měškova státu bylo Hnězdno, nikoli Štětín. Situaci západní a východní hranice popisují K. Maleczyński a St. M. Kuczyński, jenž přináší i významné závěry o různosti politické a etnické hranice a povaze mezipásmového obyvatelstva, stále více podléhajícího vlivům politických elementů. Domácí prvky a cizí vlivy při vzniku státních a právních institucí rozebírá A. Vetulani, podávaje řadu zajímavých postřehů (větší vliv křesťanství než v Čechách, nutnost srovnávací metody a přihlížení ke kanonickémn právu, změna knížecích daní v dominiální dávky). Vyčerpávající přehled vývoje knížecího piastowského domu a systematiku příjmové základny knížecí soustavy (dávky, vlastní hospodářství, přímé služby) přináší H. Łowmiański. Vojenské zřízení probírá A. Nadolski. Poměrem k Římu a církevní organizací se zabývají T. Manteuffel a T. Silnicki, K. Tymieniecki konstruuje poměr Polska k německé říši jako poměr partnerů zcela rovnořadých a bez prvků závislosti. Sborník se vyrovnává i s problematikou jazykovou (T. Lehr-Spławiński), historiografickou (B. Kürbisówna) a dějin umění (J. Karwasińska, Z. Świchowski). Poněkud neústrojně je připojen rozbor pozdější problematiky slezské (K. Maleczyński).

S některými tvrzeními ve sborníku nelze souhlasit. Tak např. s míněním o původní závislosti politických jednotek na jazykových (Labuda I 46), s významem „teritoriální kmen" u termínu *gniazdo* se ztotožňováním župy s pozemkovým majetkem, s pokládáním *župana* za označení s koncovkou cizí, s tezí, že země má povahu větší župy (Tymieniecki II 44, 48—49) a že stát je prius před městem (II 48, Lalik II 107), že velký majetek vzniká až po vzniku státu (Łowmiański II 34, Lalik II 124), že většina obyvatelstva závisí

přímo na knížeti (Łowmiański II 32), že úřady jsou původu domácího a kompoziční tresty proti tomu cizího, jakož i že služebné vsi ukazují na vliv český (Vetulani II 174, 177, 184, 179) atd.

Vladimír Procházka

Vladimír Procházka, Książęcy narok służebny a narok dominialny. Kwartalnik Historiczny, roč. 70, 1963, str. 427—435

Pronikavě a plodně zasahuje tímto nevelkým článkem český právní historik do dlouholeté polské diskuse, jež se zdála být už beznadějně zapletená a nepřehledná. Šťastně, jak mám za to, ukazuje, jak v mnohých, na první pohled navzájem zcela odlišných řešeních tohoto svízelného problému jsou dílčí poznatky a drobné postřehy, jež — spojeny dohromady — dávají možnost přijatelného celkového vysvětlení. Koncepce, kterou Procházka nabízí, přesvědčuje především tím, že znamená řešení vývojové, dynamické: náročníci prošli složitým vývojem, v jehož starší fázi (před 13. stoletím) *nárok* znamenal v Polsku v podstatě knížecí spojovací službu a v mladší fázi různé povinnosti hospodářské povahy v rámci pozemkových vrchností. Na poměrně málo stránkách promítá se tu do jedné speciální otázky obsáhlá problematika raně feudálního státu a jeho hospodářské a sociální struktury, a to nejen v Polsku, nýbrž i v okolních zemích, zvláště slovanských. V obsáhlém poznámkovém aparátu shrnuje Procházka všechnu hlavní literaturu, přičemž výrazně vystupují do popředí i právněhistorické práce české. Pochybné je však, jak se domnívám, srovnání (na str. 429) polských knížecích náročníků s funkcí a systémem českých zahraničních lén.

Václav Vaněček

Iura Prutenorum, vyd. a přel. Józef Matuszewski, Toruń 1963, 78 str.

Vydáním a překladem sbírky nejstaršího pruského práva dostává se badateli do rukou mimořádně cenná památka se sledy právních obyčejů ještě i z doby přechodu rozložené rodové společnosti k raně feudální. Matuszewski mohl založit edici na nejstarším rukopise IP (z poč. 15. stol.) Neumannově (existujícím dnes jen v Neumannově spisu, originál zmizel za druhé světové války), jejž neměl k dispozici první editor IP, Laband (1866).Tak se ukázalo, že tato památka, sepsaná neznámým Němcem kolem r. 1340 za křižáckého velmistra Dietricha z Altenburga, měla původně buď jen prvních 86 článků, nebo, představuje-li tato redakce redakci už druhou, dokonce toliko jen 30 článků. Později vzniklá systematická varianta IP dosáhla r. 1539 počtu 102 čl., avšak ještě i po tomto datu byla starší nesystematická varianta rozšířena na 127 čl. IP obsahuje pruské obyčejové právo, judikaturu a velmistrovská nařízení. Matuszewski zamítá mínění Pašutovo, že by bylo možno v textu odlišit vrstvu předkřižáckou a že by IP platila jen pro Pomezanii — ve skutečnosti zahrnují celou oblast Královských Prus. Genezí, obsahem i jazykově představují pruský korelát nejstarší sbírky polského práva, tzv. *Knihy Elblangské*, již vydal rovněž Matuszewski r. 1959. I tato nová edice a překlad se vyznačují jeho obvyklou precizností a akribií.

Vladimír Procházka

Jerzy Walachowicz, Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego, Poznań 1963, 300 str.

Důkladná monografie polského badatele je novým důkazem vysoké úrovně polské medievistiky v oblasti dějin státu a práva. Bohatou látku, kterou pilně

shromáždil, vtělil autor především do partie (str. 7—242), kterou nazval „Analytická část". Probírá zde systematicky regály mincovní, celní, trhové, krčemní, mlýnské, honební, včelařské, rybářské, horní a pobřežní v dané oblasti. Celkové výsledky jsou pak formulovány v „Syntetické části" (str. 243—280), kde čtenáře zaujme zejména kapitola věnovaná formám, ve kterých bylo knížecích regálů prakticky využíváno.

Je škoda, že se autor neseznámil včas s českou právněhistorickou literaturou z třicátých let tohoto století (neuvádí ji ani v seznamu literatury na konci knihy), která by mu pravděpodobně byla dala možnost, uvážit i některé další koncepce, popř. k nim zaujmout kritické stanovisko.

Václav Vaněček

Gerard Labuda, O domniemanych rządach czeskich w Opolskiem w latach 1246—1247, Medievalia w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa 1961, str. 53—60

V českých letopisech, zvaných druhým pokračováním Kosmovy kroniky, je k r. 1246 poznamenáno, že po smrti Měška, knížete polského (dux Poloniae), který zemřel bezdětný — míněn je zřejmě opolsko-ratibořský kníže Měšek II. Otylý († 1246) — velmoži tohoto knížectví přijali za knížete Vladislava, syna českého krále Václava I. V dosavadní literatuře byla tato zpráva hodnocena různě. Palacký, Lorenz a Novotný jí uvěřili, aniž se vypořádali s polskými prameny, které jí odporují; Biermann, Dudík a Grünhagen ji odmítli, aniž vysvětlili omyl letopiscův. Tohoto úkolu se podjal G. Labuda. Dokazuje, že uvedená zpráva českých letopisů odporuje jednoznačným informacím pramenů polských (testament Měškův, Długosz a jiné zprávy) podle nichž nástupcem Měškovým v Ratibořsku se stal jeho bratr Vladislav. Kosmův pokračovatel nerozlišil oba Vladislavy (polského a českého) a volbu Pjastovce Vladislava za knížete ratibořsko-opolského po smrti jeho bratra Měška (1246) připsal mylně moravskému markraběti Vladislavovi († 1247), o němž v předchozí větě uvedl, že r. 1246 sňatkem získal vévodství rakouské. Podle Labudy vznik omyl tak, že Kosmův pokračovatel měl před sebou dvě zprávy z r. 1246: o získání Rakous Přemyslovci a o smrti Měška II. V obou měli úlohu Vladislavové a kompilátor v nich viděl jednu osobu. Je to nejprostší vysvětlení domnělé české vlády v Horním Slezsku v l. 1246/7, o níž polské prameny nic nevědí. Labudova studie je zároveň cenným příspěvkem k dějinám české analistiky. Navazujíc na práce Šimákovy a Mendlovy, zjišťuje kompilační ráz českých letopisů, jejichž autor — pravděpodobně pražský kanovník Řehoř, sepsavší celek v l. 1281—1283 — použil též ztraceného letopisu dominikánského, který se dostal do Prahy kolem r. 1255 v souvislosti s ostatky sv. Stanislava.

Hynek Bulín

Die Schöffenspruchsammlung der Stadt Pössneck, Teil III. G. Buchda, Die Bedeutung der Sammlung für die allgemeine Rechtsgeschichte, Ordnung der Sprüche nach Rechtssachen, Weimar 1962, Thüringische Archivstudien Bd. 9, str. 150

Na okraji dříve již vydané edice (*Die Schöffenspruchsammlung der Stadt Pössneck, I. Der Text der Sammlung,* bearb. v. R. Grosch, K. T. Lauter u. W. Flach, tamtéž 1957) klade si Buchdova práce za cíl osvětlit strukturu a význam pozoruhodné sbírky nálezů duryňského města Pössnecku z r. 1474. Dotčená práce doplňuje v tomto směru rovněž již dříve publikovanou studii zemřelého W. Flacha (tamtéž, II. *Studien über die Entstehung und die landesgeschichtliche Bedeutung der Sammlung,* 1958) zabývající se touto právní

památkou z hlediska regionálního bádání. Zasvěcený a pečlivý Buchdův rozbor začleňuje pössneckou sbírku do souvislostí celoněmeckého právního vývoje a ukazuje i její typické stránky z hlediska vývoje saského práva. Šéfovské nálezy z města Pössnecku vznikly v době předcházející těsně období, ve kterém na saské právo počala působit již učená jurisprudence. Jak známo, byli to právě akademicky vzdělaní právníci, kteří ze saského práva učinili jednu z významných složek obecnoprávní nauky, zejména v její podobě tzv. *usu modernu*. Spočívá tedy hodnota pössnecké sbírky především v tom, že jde o jakési poslední zachycení saského práva v jeho, možno říci, původními, recepčními doktrínami nedotčeném stavu. Druhou část knihy vyplňuje podrobně a široce rozpracovaný věcný rejstřík k edici, který je pozoruhodnou ukázkou do důsledků jdoucí snahy po nejdokonalejším zpřístupnění dotčené právní památky.

Valentin Urfus

Nikola Radojčić, Zakon o rudnicima despota Stefana Lazareviča, Beograd 1962, Srpska akademija nauka i umennosti, 100 stran a XXVI obr. příloh

Donedávna bylo srbské a bosenské horní právo známo jen z tureckého textu tzv. *kanun-i sas* (tzv. saského horního zákona), který byl nalezen v Zemském muzeu v Sarajevě a r. 1913 otištěn v srbochorvatském překladu F. Spahem Nyní získala Srbská akademie věd opis horního práva Štěpána Lazareviče z r. 1412 v původním srbském znění, který byl podkladem pozdějšího tureckého překladu.

Autorova práce je složena ze tří částí. Úvod (str. 1—34) pojednává o Novom Brdu jako horním městě, o horním zákonodárství ve středověkém Srbsku a o horním zákonu Štěpána Lazareviče podle nově objeveného textu. Tato část obsahuje nejzávažnější výsledky studia rukopisu. Jedná zejména o vztahu srbského horního práva k jiným podobným řádům. Radojčić přiznává, že toto právo obsahuje různé cizí prvky, zejména z českého, slovenského a uherského horního práva, považuje je však vcelku za německý typ. Soudí tak mimo jiné z toho, že se v jeho textu objevují četné hornické výrazy středohornoněmecké. Radojčić tu akceptoval starší názory o saském základu srbského horního práva, aniž si povšiml, že jihlavské horní právo, jehož základem byly prvky domácího zvykového slovanského horního práva, bylo převzato ve Freiberku a v B. Štiavnici, podobně jako horní právo kutnohorské platilo v Kremnici. Jestliže připouští zásadní význam Štiavnice a Kremnice pro srbské horní právo, pak by měl uvést jako základní pramen srbského horního práva právo české, protože úloha Štiavnice a Kremnice je teprve sekundární. Zabýval jsem se podrobně celou touto problematikou ve studii *K otázce původu hornictví a horního práva v Srbsku a v Bosně* (Příspěvek k dějinám českého, slovenského a srbského horního práva), Bratislava 1960, Slovanské štúdie III, str. 437 ad. Škoda, že autor — aspoň při korektuře — k mým vývodům nepřihlédl.

Druhá část knihy přináší texty Zakona o rudnicima a statutu Novo Brda (str. 35—57). Třetí částí (Exkurs, str. 59—65) pojednává o dvou, mezitím nalezených dalších rukopisech tohoto zákona, a to v tureckém znění v pařížské Národní knihovně a o latinkou psaném srbském textu v městské knihovně ve Splitu. Dále následuje slovník odborných, zejména německých výrazů (str. 73—90). přičemž je použito z literatury o českém horním právu jen zastaralého Zychova díla z r. 1900.

Kniha má nepochybný význam i pro studium našeho horního práva.

Jaroslav Pošvář

František Čáda, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech, vydává Komise pro soupis rukopisů ČSAV, 1963, str. 77—154

Studie Františka Čády je důležitým příspěvkem k dějinám městského práva na Moravě, zvláště pak k otázce vytváření domácí právní oblasti olomoucké. Čáda polemizuje s dosud běžně tradovaným výkladem o přesném rozhraničení oblastí práva tzv. magdeburského a norimberského na Moravě, a pokud jde o Olomouc, upozorňuje, že právo saské bylo zde užíváno prostřednictvím tzv. knihy míšeňské, nikoliv Sachsenspieglu.

Kodex Václava z Jihlavy pak je podle názoru autora konečným výsledkem úsilí olomoucké městské rady o vytvoření vlastní právní sbírky, která by odpovídala postavení Olomouce, která se od roku 1352 stává nejvyšší odvolací instancí mezi severomoravskými městy. Na reprezentativní význam Václavova kodexu ukazuje i mimořádně bohatá výzdoba a značná nákladnost, s jakou byl vypracován.

V závěru své studie připojuje autor i rozbor zachovaných zpráv ze života Václava z Jihlavy a nadhazuje domněnku o jeho studiích na universitě vídeňské, zároveň však vyslovuje své pochybnosti nad touto možností. Nová studie Čádova znamená nepochybně další důležitý pokrok v úsilí o zpracování dějin městského práva na Moravě.

Karel Malý

Miroslav Boháček, Le opere delle scuole medievali di diritto nei manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc, Studia Gratiana 8 (1962), 307—421

Práce prof. Boháčka, *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké*, Rozpravy ČSAV, Praha 1960, se zpřístupňuje italským překladem v boloňské revui, určené pro větší práce z oboru dějin kanonického práva, mezinárodní vědecké veřejnosti. Doplňky českého textu jsou jen podružného rázu. — Podrobnou recenzi Boháčkova spisu viz v tomto sborníku, ročník 7, (1961), 343—349.

Jiří Kejř

Jiří Kejř, Les manuscrits du décret de Gratien dans les bibliotheques tchécoslovaques. Institutum Gratianum, 1962, 113 str.

V současné době jsme svědky začínající velké mezinárodní diskuse o funkci a formách soupisu rukopisů. Vedle statí teoretických[1] mají v ní svůj význam i nově publikované inventáře a katalogy, ať již zaměřené k poznání lokálního fondu nebo skupiny kodexů určitého tematického okruhu. Do této druhé kategorie patří i Jiřího Kejře záslužný katalog rukopisů *Dekretu Gratianova* v Československu.

Kejřův soupis je katalog právního historika-medievisty, zaměřený k potřebám kanonistiky, avšak projevuje se v něm i Kejřovo důvěrné seznámení s prací o rukopisech. Jeho dílo je tedy nejen přínosem pro právní vědu, ale i pro kodikologii. Jádro katalogu spočívá v kritickém rozboru textu, zvláště glos (v závěru je připojena podrobná tabulka *paleae v* našich rukopisech). Snaha po dešifrování siglů a zachycení různých individuálních zvláštností a odchylek není však v nepoměru k podaným kodikologickým informacím, i když tyto

[1] Gilbert Ouy, *Projet d'un catalogue de manuscrits médiévaux adapté aux exigences de la recherche moderne*, Bulletin des bibliothèques de France 6, 1961, 319—335; F. Masai, *Le problème des catalogues de manuscrits médiévaux*, Bulletin des bibliothèques de France 8, 1963, 1—10.

jsou údaji doprovodnými. Autor sleduje svědomitě skladbu a úpravu kodexu a ze svých pozorování čerpá zpětně podněty k interpretaci textu. Jeho popis usiluje tedy o organickou jednotu, je typem katalogu, který chce být nejen kritickým popisem, ale i vědeckým výkladem textu, studií o problému.

Kejř popsal celkem 12 rukopisů Dekretu Gratianova, jež se dochovaly na našem území. Materiál si rozčlenil do tří oddílů. V prvém jsou analyzovány rukopisy, obsahující nejstarší vrstvy glos, v druhém jsou kodexy s glosou ordinaria Bartoloměje Brixenského, v třetím texty doprovázené touž glosou, avšak typem Laurentius. Většina rukopisů pochází z Itálie, hlavně z Bologně. Znovu je tak prokazováno těsné spojení naší středověké právní vědy s jejím světovým centrem. Potvrzuje se kontinuita styků, začínajících kaplanem Vincenciem, jenž za italského tažení Vladislavova již r. 1159 opatřil pro svého pána, biskupa Daniela, v Bologni exemplář Dekretu (srov. PRB 2, 445); Čechové odcházeli do Itálie za právnickým vzděláním a odtud přiváželi i knihy. Mezi dvanácti popsanými rukopisy je jen jeden českého původu (Praha UK VIII F 5).

Kejřův soupis rukopisů Dekretu Gratianova v Československu dobře reprezentuje naši právní vědu v zahraničí; je součástí velkého mezinárodního programu připravujícího materiál k prohloubenějšímu studiu dějin církevního práva.

Spunar

Miroslav Boháček, Un manuscrit intéressant du «Compendium» de Werner von Schussenried, Traditio 18 (1962), 472—482; Nové svědectví o původní podobě Gratianova Dekretu — K nálezu kynžvartského rukopisu Kompendia Dekretu Wernera ze Schussenriedu, Studie o rukopisech 1962, 133—153

Profesor Boháček předložil mezinárodní i české veřejnosti výsledky svého bádání nad vzácnou památkou literatury kanonického práva z počátku 13. století, *Kompendiem Dekretu Gratianova*, jehož autorem je Werner von Schussenried. Mohl navázat na objev jiného rukopisu v knihovně švýcarského kláštera ve Sv. Havlu (St. Gallen, Stiftsbibliothek 683), o němž zpravil A. M. Stickler, *Iter Helveticum*, Traditio 15 (1958), 475—478. Proti rukopisu svatohavelskému má rukopis kynžvartský, objevený Boháčkem (zámecká knihovna v Kynžvartě 20 H 27) některé odchylky, které umožňují jednak vzájemné srovnání, jednak dosažení obecnějších závěrů o Dekretu Gratianově.

Boháček navázal na zjištění vědeckých prací poslední doby o postupném přidávání některých částí Dekretu Gratianova do díla již ve své původní podobě hotového, prokázal, že původní podoba díla Wernerova se omezovala na distinkce a causy a že ostatní části (Tractatus de poenitentia a De consecratione) nebyly v jeho předloze. Tím byl podán nový nepřímý důkaz o původní podobě Dekretu Gratianova, který se skládal pouze ze dvou částí.

České znění práce se neliší od francouzského, má však navíc některé informace o současných výsledcích bádání o kanonických rukopisech, které nebylo třeba uvádět ve specializovaném časopise mezinárodním.

Jiří Kejř

Václav Vaněček, Eine Weltfriedensorganisation nach den Vorschlägen des böhmischen Königs Georg von Podiebrad und nach den Ideen des Johannes Amos Comenius, Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften, Jahrgang 1962, No. 3, str. 1—41

Jako člen delegace presidia ČSAV, která navštívila na podzim r. 1961 Německou demokratickou republiku, přednesl profesor Vaněček tuto přednášku

která je přepracovaným a rozšířeným zněním jeho francouzské přednášky, uveřejněné již v publikaci Společnosti Jeana Bodina (La Paix, Bruxelles 1961, 199—218). — Autor doplnil především novými podrobnostmi obsah přednášky, připojil bohatý poznámkový aparát, opřený o pečlivé studium pramenů a široké litertatury, a zdůraznil historický význam mírových návrhů krále Jiřího i J. A. Komenského v dějinach mírových snah. Tím položil i aktuální akcent na historikovu práci, která v jeho pojetí slouží dnešnímu úsilí o zachování světového míru. — V podobě, jak je publikována v německém znění, slouží práce jako základ pro příští poznávání významné české účasti na vytvoření podmínek pro zajištění míru a podnětně předznamenává již oslavy 500. jubilea návrhů krále Jiřího na mírovou organizaci evropských států, jak jsou pojaty mezi světová kulturní výročí UNESCO pro rok 1964. (Našeho čtenáře seznámil s obsahem přednášky český výtah z francouzského znění, který vyšel v tomto sborníku roč. V. (1959), str. 282—290.)

Jiří Kejř

Jiří Klabouch, Die humanistische Jurisprudenz und die Rechtsentwicklung in den böhmischen Ländern, Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa II, vyd. Joh. Irmscher, Akademie-Verlag, Berlin 1962, str. 279—303

J. Klabouch ve své studii stručně poukazuje na obecný význam recepce římského práva pro hospodářské poměry, které se v Evropě počínají rozvíjet na sklonku středověku. Meritum svého pojednání pak věnuje uplatnění římského práva v českých zemích, přičemž sleduje roli romanistiky v antagonistickém střetnutí šlechty a krále, jakožto reprezentanta pro hospodářský vývoj nezbytného centralismu. Na tomto pozadí ukazuje na vliv římskoprávní u jednotlivých významných představitelů právního života v českých zemích i na příspěvek romanistiky k formování právnického stavu a na její úsilí o získání půdy na pražské universitě. Novem Klabouchova zpracování je zdůraznění politického aspektu tohoto úsilí i jeho nevalného úspěchu.

Klabouch má dar spojit obecný pohled s pramennými jednotlivostmi a stručnými slovy ukázat nejobecnější rysy výstižně doplněné charakteristickými údaji, které specifikují nejen dílo, ale i osobu a politický význam či ambice toho kterého právníka. Díky této schopnosti se mu podařilo podat na dvaceti stranách pěkný nástin právního vývoje v českých zemích, v období humanismu, i těch, kteří byli v oblasti jurisprudence jeho nositeli. Naše právní historie je tak obohacena o poučnou práci z oboru vývoje právních idejí, jejichž vědecké traktování zůstává u nás stále pouhou popelkou. Hodnotu Klabouchovy studie zvyšují četné bibliografické údaje, na újmu jí však je lapidární stručnost, jež nutně stěsnává myšlenkové bohatství do formy, která klade značné nároky na čtenářovu pozornost a autorovi nedovoluje, aby sdostatek odlišil třídicí a zobecňující vliv vlastní humanistické romanistiky od převážně institucionálního přínosu, který našemu právnictví poskytl mos Italicus.

Zdeněk Kryštůfek

Vladimír Procházka, Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století, Sborník historický 10, 1962, str. 93—144

Procházkova studie, vzniklá jako součást jeho rozměrné monografie *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. stol.*, čerpá z bohatého materiálu pozemkových knih, hospodářských instrukcí a z veškeré literatury. Nutno konstatovat, že v takovém materiálovém rozsahu nebylo pozem-

kových knih v české právněhistorické, ani historické literatuře dosud použito. Trhová smlouva na poddanskou nemovitost je vedle dědického převzetí usedlosti nejčastějším vkladem v pozemkových knihách a proto má samostatná Procházkova studie své opodstatnění.

Časté převody poddanských nemovitostí (v údobí 10—20 let) prováděné systémem závdavků a splátek autor historicky nevysvětluje, ale pouze je konstatuje jako fakt a popisuje jejich různé formy a cituje množství konkrétních případů, mnohdy snad až nadbytečně. Správné je autorovo potvrzení staršího historického zjištění, že placení celé trhové sumy hotově se v trhových smlouvách vyskytuje pouze výjimečně a že je způsobeno stálým nedostatkem hotových peněz na vesnici (str. 95). Patřičná pozornost je soustředěna na otázku, dosud historicky nevyřešenou, na cenu poddanské nemovitosti. Nejasnost spočívá v tom, zda cena představuje skutečnou hodnotu usedlosti s hospodářským vybavením, nebo zda vyjadřuje stabilním způsobem vztah poddaného k usedlosti. K vyřešení této otázky je nezbytné určit, co poddanská nemovitost je; tento problém bohužel Procházka nevyřešil, ale přece snesl a utřídil četný materiál, z něhož bude možno vycházet a srovnávat.

Podobně můžeme charakterizovat i rozbor závdavku na poddanskou nemovitost, jehož kořeny klade autor do kolonizačního zákupu. Podrobně je sledována výše závdavku a způsoby jeho plnění — zaplacení při zápisu trhové smlouvy, náhradní způsoby plnění, neplacení závdavku. Základní část knihovní agendy představují od 2. pol. 16. století splátky na nemovitosti, zvané nejčastěji „vejrunky". Procházka popisuje různé způsoby splátek, výjimky a regionální zvláštnosti. Využil přitom i ustanovení četných hospodářských instrukcí a správně je porovnal s běžnou dobovou praxí.

Zajímavým jevem byl prodej gruntovních peněz za hotové peníze. Autor opět potvrdil, že tyto prodeje byly důsledkem hospodářské situace na venkově, a že to byly většinou spekulační akce zámožnějších venkovských vrstev, vrchnosti i měšťanů.

Ke studii jsou připojeny tabulky o prodejích usedlostí, o pohybu cen a hospodářů, o závdavcích a splátkách a dále přílohy různých typů trhových smluv (str. 124—142).

Je přirozené, že metoda této práce je právně historická; v důsledném použití právního rozboru, v klasifikaci jevů a rozčlenění látky je její přednost, ale i slabina. PřednostÍ je přesné rozlišení jevů a jejich formální výklad a zařazení; nedostatkem to, že nevynikne sociální a dobová podmíněnost konkrétního jevu, jakým byl trh poddanské nemovitosti. Toto konstatování však není míněno jako výtka autorovi, ale spíše jako pobídka pro historiky, kteří se budou touto problematikou zabývat. Procházkova práce k tomu nabízí bohatý materiál právnicky zpracovaný. Zvlášť nutno ocenit pečlivost a přesnost s jakou autor pracuje, drobné chyby jsou prakticky zanedbatelné (např. zkomolenina na str. 102 — skalicko — bohumilickámalovecká kniha — jde o knihu statku Skalice-Bohumilice, vzešlou z kanceláře Malovců, některé chyby jsou v přepisech starých textů).

Hanzal

František Čáda, Nález právní knihy Karla staršího ze Žerotína. Studie o rukopisech vydávaná Komisí pro soupis rukopisů ČSAV, 1962, str. 13—64

František Čáda podává ve své studii zprávu o šťastném nálezu neznámé dosud právní knihy Karla staršího ze Žerotína, které dává vzhledem k prav-

děpodobným úmyslům autorovým název *O právu našem*. Kniha vznikla v r. 1607 nepochybně s cílem nahradit zastaralou právní knihu Tovačovskou, překonanou pozdějšími zemskými zřízeními. Autor předpokládá rovněž u Žerotína snahu vyrovnat se svému předchůdci — Tovačovskému — nejen v jeho státní funkci zemského hejtmana, ale i v jeho činnosti literární. Kniha „O právu našem" časově i tematicky odpovídala snahám českých stavovských politiků, kteří v době předbělohorské rovněž připravovali novou redakci zemských zřízení. Právem proto autor studie předpokládá, že Žerotínova právní kniha byla zamýšlenou osnovou nové redakce zemských zřízení moravských. Po zvolení Žerotína zemským hejtmanem v r. 1608 nebyly však již pro dokončení práce vhodné podmínky — zápas mezi králem a stavy o politickou moc znemožnil dovršení díla.

Mezi nejpozoruhodnější části Čádova výkladu patří nepochybně jeho zjištění (str. 24—27), že Žerotín v systematice svého díla opustil dosavadní systém právních knih českých i moravských a stejně tak i vzor zemských zřízení, které začínaly zpravidla výklady o zemském soudě či právech zemských. Cílevědomě a podle názoru Čádova ovlivněn i cizími vzory staví se Žerotín na stanovisko existence moravské země jako veřejnoprávní instituce s postavením samostatné „právnické osoby s právem vlastních příjmů, odlišnou jak od stavů, tak i od pána země". Zdá se, že autorovo tvrzení, že přes své stanovisko monarchické stál Žerotín na stanovisku ostře rozlišujícím mezi státem na straně jedné a stavy a panovníkem na straně druhé, je zcela oprávněné. Zajímavé by bylo zjištění, nakolik zde byl Žerotín ovlivněn literaturou francouzskou období 16. století. Zpráva Františka Čády o nálezu právní knihy Žerotínovy je tedy významnou studií, která otevírá právní historii a dějinám právních ideologií nové možnosti k zhodnocení nejen významné osoby Žerotínovy, ale i celého politického a právního života na Moravě v posledních letech stavovské monarchie.

K. Malý

V. Urfus, Právo a obchod ve Vratislavi před válkou třicetiletou a po ní, Slezský sborník 61 (1963), str. 451—463

Působení vratislavských řádů na některá v této době zvláště důležitá odvětví právního řádu v českém státě na poč. 18. století přimělo autora k pátrání po hlubších příčinách tohoto vlivu. Nachází je jednak v mimořádném obchodním významu města, které se po úpadku středomořského obchodu dovedlo přeorientovat na nové obchodní cesty, jednak v jeho příznivém státoprávním postavení. Městská rada byla totiž od doby Karla IV. nositelem zeměpanské pravomoci nejen nad městem samým, ale nad celým okolním knížectvím, a podobně jako v italských městech tu došlo ke splývání patriciátu a drobné šlechty. Tím byly dány předpoklady pro dominantní postavení obchodnických zájmů v městské administrativě a jurisdikci. Právo bylo v důsledku toho snáze než kde jinde přizpůsobováno potřebám obchodního styku a vztahy vyrůstající z něho počaly být záhy posuzovány odlišně od ostatních vztahů občanskoprávních. V městských statutech z r. 1581 a v soudním řádu z r. 1591 bylo např. již plně rozvinuto konkursní řízení a zvláštní postup ve směnečných sporech, které rozhodovali přímo starší kupecké gildy. Druhá polovina 17. stol. přináší makléřským řádem z r. 1670 a směnečným řádem z r. 1672, jehož význam pro české země je dobře znám, další zdokonalení v juristickém vyjádření potřeb obchodu a ve Vratislavi se rozvíjí i merkantilistická nauka. Těžiště Urfusovy

práce je v juristické a sociálně politické klasifikaci vratislavských řádů, poznatky pro obecný rámec vývoje poskytuje vedle starší literatury německé již i nová polská literatura o dějinách Vratislavi. Jen nemilou chybou tisku lze vysvětlit (srv. opravu v č. 1. (1964), str. 144, že název článku je zkomolen na „Právo na obchod ve Vratislavi . . .", což by ovšem dávalo výkladu smysl, který nebyl autorem zamýšlen.

Klabouch

Josef Válka, Hospodářská politika feudálního velkostatku na Moravě před válkou třicetiletou, Praha 1962, Spisy university J. Ev. Purkyně v Brně, filosofická fakulta, č. 82

Velká pozornost věnovaná v naší historické vědě posledních let feudálnímu velkostatku v závěrečném období této epochy nedala vždy tomu odpovídající plody. Badatelům usilujícím o souvislé pohledy vadil především nedostatek podrobnějšího předzpracování a roztříštěnost pramenné základny, v níž každé dominium jeví se být světem pro sebe. Nejednoho proto tato situace přiváděla ke konstatování, že bude zapotřebí, i když je snad zásadní průběh vývoje teoreticky objasněn, podrobného studia, aby bylo možno ukázat konkrétní jeho průběh v domácím terénu. Z tohoto stavu věcí vyvodil pozoruhodný závěr J. Válka. Využil totiž k překonání mnoha mezer v heuristickém materiálu normativní stránky právních pramenů. Nepožaduje však od právních pramenů, aby odrážely bezprostředně mnohotvárnou a ve světle dochovaných zpráv často i konfúzní skutečnost, nýbrž chápe právní památky v prvé řadě jako výraz politické vůle. Druhým hlavním východiskem Válkových úvah je skutečnost, že vrchnostenský velkostatek se mu jeví jako objekt hospodářské politiky, prováděné uvědoměle pomocí státu a jeho orgánů. Dlužno jen litovat, že rozsah práce mu nedovolil rozvinout tuto myšlenku v plné šíři pro celé období feudalismu, a zejména pak pro období pobělohorské. Válka se řadí k badatelům, kteří odmítají vidět ve vzniku rozsáhlého režijního vrchnostenského hospodaření výsledek náhlého přelomu a chápou je naopak jako dlouholetý proces. V této souvislosti přináší mnoho cenného o organizaci trhu, zvláště o poměru mezi velkostatkem a královskými městy, který je jistě v dané době klíčovým. Stejně tak původní jsou poznatky o tržních poměrech uvnitř velkostatku, jmenovitě pak o proměnlivém poměru mnoha vrchností k vlastním poddanským městům. Válkova práce náleží jistě k pracím, které vzbudí v odborné veřejnosti ohlas, mimo jiné i proto, že dovede nejen odpovídat na otázky, nýbrž že je dovede i klást.

Urfus

F. Kutnar, Universitní disputace o robotě z r. 1793 a její radikální odpůrce, in: Historia Carolinae Pragensis, t. III., fasc. 1, str. 123—144, Praha 1962

Studie zevrubně rozebírá Grossem řízenou disputaci, konanou v r. 1793 na pražské právnické fakultě v rámci protirevoluční propagandy o právní zdůvodnění roboty, a uvádí ve známost obsáhlý rozbor jejího obsahu pro zemský stavovský *Sentiment wegen Roboten in Böhmen*, který je Kutnarovým cenným objevem. Sentiment provádí ostrou a odmítavou kritiku této disputace, sleduje historicky vznik a vývoj roboty a dokazuje, že panovník má právo ji nejen regulovat, ale i zrušit. Závěrem požaduje autor Sentimentu, který se projevuje jako „výrazný měšťanský hlasatel absolutní moci státu" zrušení robot v naturální formě a jejich reluici na peníze za podmínek pro poddané ještě výhodnějších, než přinášel josefinský berní a urbariální patent, což je stano-

visko nesporně velmi radikální v době, kdy probíhala protijosefinská reakce. Kutnar identifikuje zcela přesvědčivě jako autora Sentimentu universitního syndika dr. T. A. Putzlachera. Článek přináší cenné obohacení našeho vědění o nejradikálnějším křídle pražského josefinismu a podává profil sympatického právníka-osvícence. Ke konci upozorňuje Kutnar ještě na návrh botanika Scotiho z r. 1790, aby měšťanstvu bylo na sněmu poskytnuto stejné zastoupení jako šlechtě.

Klabouch

Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách II. — Nevolnické povstání r. 1775, red. V. Husa a J. Petráň, Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica 3, Praha 1962, str. 257

Cílevědomý zájem, který věnuje pod vedením prof. Husy pražská katedra československých dějin výzkumu třídních bojů, přinesl již řadu pozoruhodných výsledků. Náleží k nim nepochybně i druhý svazek monotematické publikace o nevolnickém povstání v r. 1775, jenž znovu potvrdil užitečnost takového souhrnného zveřejňování dílčích příspěvků různých autorů. Z jeho bohatého obsahu zaujme badatele v oboru dějin státu a práva v prvé řadě obsáhlá studie Fr. Kutnara, *Poddanství a robota v názorech české osvícenské společnosti.* Cena Kutnarovy práce, který tu opětně osvědčil svoji erudici a rozhled v dané problematice, spočívá především v tom, že sleduje vývoj osvícenských názorů o robotě a nevolnictví na pramenech odhalujících zejména pohyb názorů ve veřejném mínění (brožury, tisk, memoranada soukromníků apod.). Osvícenské stanovisko o těchto věcech prodělalo v Čechách v podstatě trojí metamorfózu: prvé osvícenské projevy opíraly se převážně o starší kameralistická a populacionistická východiska (Justi, Bučkova škola). Jejich vyústění dospělo však již k poměrně ostré kritice poddanských poměrů (Trnka). V sedmdesátých a osmdesátých letech ztotožnilo se osvícenské posuzování poddanských poměrů s hlediskem státní raisony absolutistického státu. Rozhodující význam pro rozvoj těchto myšlenek v Čechách a na Moravě měla polemická výměna názorů odehrávající se v publicistické literatuře v těsném doteku s činností Vlastenecko-hospodářské společnosti (Postler, J. A. Hanke). Poslední etapou byl pak názorový boj kolem josefinského urbariálního patentu, v němž se v Čechách uplatnily některé radikální ideje, zvláště z okruhu universitního (Steinský, Putzlacher). Vcelku potvrzují Kutnarova zjištění určující vliv fyziokratismus na utváření veřejného mínění o těchto otázkách u českých a moravských osvícenců, přičemž v poslední fázi počínají se objevovat i stopy smithovského liberalismu. Přínosem je i skutečnost, že na podkladě snesených poznatků rýsují se i některá samostatná stanoviska jednotlivých sociálních skupin, dosud málo zdůrazňovaná, jako hospodářských úředníků, pachtýřů velkostatkářské půdy a osvícenské inteligence. Vedle Kutnarovy studie zaujmou právního historika v témže svazku nepochybně i dvě práce věnované poměrně málo známé stránce nevolnických povstání, totiž jejich organizaci: O. Janeček, *Selské guberno z Náchodska v nevolnickém povstání roku 1775* a J. Petráň, *K organizaci tažení nevolnických houfů v březnu roku 1775.* Celý svazek doplňují pak ještě tři další studie s tematikou z hlediska sledovaného oboru sice již odlehlejší, přinášející však mnoho nových pohledů na život poddanského lidu v naznačené době; jsou to: J. Vávra, *Protifeudální povstání sedmdesátých let 18. století v českých zemích a v Rusku ve světle diplomatických relací a svobodného tisku,* E. Čaňová, *K dějinám proticírkevních proudů v nevolnickém po-*

vstání roku 1775. J. Svoboda, *K třídním bojům na jihočeském venkově v době nevolnického povstání roku 1775.*

Urfus

Hermann Conrad, Retsstaatliche Bestrebungen im Absolutismus Preussens und Oesterreichs am Ende des 18. Jahrhunderts, Köln u. Opladen 1961, Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Geisteswissenschaft, Hft. 95, str. 85

Osou výkladu je paralela životních a tvůrčích osudů známých osvícenských právníků, pruského C. G. Svareze a rakouského Martiniho. Z jejich legislativní práce stojí v popředí zájmu především ta její stránka, jež spočívala ve snaze vtělit do zákoníků jimi připravovaných formulaci základních práv občanských. Ani v Prusku, ani v Rakousku se jejich kodifikační záměry neuskutečnily v původní koncepci: pruský Landrecht neobsahoval žádný z odkazů k základním právům, které zahrnovala původní osnova, a podobně se zachoval i v Rakousku k dědictví Martiniho Zeiller. V jistém smyslu byla však v Rakousku situace o to složitější, že část osvícenců (Sonnenfels) chtěla podobné formulace pojmout nikoliv do občanskoprávní, nýbrž administrativní kodifikace, čímž síly přívržencŭ osvícenských reforem byly roztříštěny. Svarez a Martini představují na svou dobu zjevy vskutku ojedinělé, jejichž obdobu nelze nalézt mezi soudobými osvícenskými státníky z ostatních německých států, což Conrad ukazuje jednak na příkladu bavorského ministra Wiguläa v. Kreittmayra, jednak na příkladu bádenského dvorního rady Joh. Georga Schlossera, který byl blízkým příbuzným Goethovým.

Urfus

Štefan Luby, Vývin ochrany autorskej tvorby v predkapitalistických spoločenských formáciách, Právnické štúdie, Vydavateľstvo SAV v Bratislave, č. 1/1962, roč. X, 185—248

Profesor Luby, ktorý je známy svojou monografickou prácou o platnom autorskom práve (Vydavateľstvo SAV 1962), pojal do osobitnej štúdie výsledky svojho bádania, ktoré robil k tejto hlavnej téme. Vývoj autorského práva v *kapitalistických* formáciách podáva prof. Luby v spomenutej monografii vždy petitom na príslušných miestach za účelom porovnávania.

V recenzovanej štúdii sa zaoberá najprv ochranou autorov v starom Grécku a v starom Ríme. Vo feudálnom zriadení venuje osobitnú pozornosť ochrane vydavateľov a ochrane autorov. Rozoberá pomery vzniklé vynálezom kníhtlače v Európe, no osobitný zreteľ venuje pomerom za feudalizmu na terajšom území Československa. Jeho záver, podložený bohatou literatúrou, zdôrazňuje, že tak v otrokárskom, ako aj vo feudálnom zriadení disponovali vládnúce triedy nielen prostriedkami materiálnej výroby, ale aj prostriedkami duchovnej tvorby, ako aj prostriedkami distribúcie jej výsledkov. Duševní tvorcovia boli spočiatku tiež príslušníkmi vládnúcich tried, len v úpadkovom období príslušných formácií sa dostávali do tejto skupiny aj príslušníci vykorisťovaných tried a iných spoločenských vrstiev.

Za otrokárstva sa nevyvinula osobitná ochrana vedeckých literárnych a umeleckých diel. Z hľadiska celotriednych záujmov otrokárov, ba ani feudálov to nebolo potrebné. V poslednom vývojovom období feudalizmu sa však vytvorili počiatky osobitnej zákonnej úpravy a ochrany výsledkov duševnej tvorby. Lenže to bolo už v čase, keď sa výrobné sily dostali do rozporu s feudálnymi výrobnými vzťahmi.

Bianchi

A. W. B. Simpson, An Introduction to the History of the Land Law, Oxford University Press 1961, str. 276

Simpsonova práce je pokusem o souhrnné vylíčení vývoje právních poměrů k půdě v Anglii v jeho celkovém průběhu až téměř do současné doby. Ve shodě se zvláštnostmi anglického ekonomického i právního vývoje tvoří východisko výkladu zevrubný rozbor různých forem lenního vztahu k půdě spojený s osvětlením všech základních pojmů s tím souvisících („tenure", „socage", „simple fee" apod.). Na tomto základě je pak pozornost obrácena zejména k dovršení lenní soustavy a konečnému vypracování právnické koncepce velkostatkářské držby půdy v zákonodárství (statut *De donis* z r. 1285 a *Quia emptores* z r. 1290) a v názorech právníků středověké Anglie. V dalším stojí v popředí autorova zájmu vznik nových forem právních vztahů v půdě v souvislosti s rozkladem původní podoby lenních poměrů rozvinutými peněžními a posléze i kapitalistickými vztahy. Jde zejména o právní postavení přímých zemědělských výrobců v podobě „copyholding", jakož i o některé další změny vedoucí k rozmnožení typů držby na podkladě rozšíření starých zásad obecného práva honorární ekvitou. Do Simpsonovy práce zaměřené pro starší období převážně k rozboru poměrů velkostatkářských dostává se tak hledisko, jež si všímá i právního vztahu k půdě u selských nájemců. Na pozadí rozvoje kapitalistických poměrů v novověké Anglii osvětlují Simpsonovy výklady zajímavé snahy raných kapitalistických podnikatelů stabilizovat v rukou svých rodin velkostatkářskou půdu, které pak nalezly i institucionální odraz v anglickém právu („perpetuities", „family strict settlements"). Celkový vývojový sled je uzavřen rozborem počátků kapitalistického hypotekárního práva a pokusy o reformu právní úpravy pozemkového vlastnictví v minulém století. Simpsonova práce, která vyniká přehledností, jasností a soustavností, nese ovšem i typické metodické znaky anglosaské právněhistorické literatury: v důsledku zvláštností anglosaského právního řádu má tu zpravidla historické traktování základních pojmů — a to je i případ Simpsonovy práce — daleko bezprostřednější vztah k legislativní a naukové problematice pozitivního práva, než je to běžné v ostatních státech západní Evropy.

Urfus

J. Pošvář, Měna v českých zemích (od 10. do poč. 19. století). Numismatická společnost čs., sdružení členů při Slezském muzeu v Opavě 1962, členský tisk, str. 172+VII, rotaprint

Práce, jež by si věru zasloužila větší publicity, podává přehled nejdůležitějších faktických dat o vývoji měnové soustavy, velmi užitečný pro první orientaci a základní poučení historiků i právníků. Zvláštní kapitoly přihlížejí vždy k poměrům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Výklad je doprovázen přehlednými tabulkami, znázorňujícími vzájemný poměr různých měn a jejich vnitřní členění. Srozumitelnosti tabulek by někdy prospěl stručný komentář. Různé části díla mají nestejnou povahu: starší období je vylíčeno podrobněji na základě přímého studia pramenů a obsahuje mnohde vlastní nová stanoviska autorova. Naproti tomu část o tolarové a zlatkové měně má jen sumární ráz, což je na škodu věci, protože měnové poměry právě tohoto období jsou zvláště komplikované a na základě údajů Pošvárových nemůže si historik novějších období učinit představu příliš přesnou, ani úplnou.

Klabouch

Studia z dziejów Wydziału prawa Uniwersytetu Warszawskiego (Etudes sur l'histoire de la Faculté de droit de l'Université de Varsovie), Varšava 1963, 226 str.

Krásně vypravený sborník studií z dějin právnické fakulty university ve Varšavě obsahuje tři důkladné studie, deset (2 + 8) dokumentárních příloh a 24 ilustrací, nemluvě o třech francouzských resumé a podrobném indexu osobních jmen.

V první studii, provázené dvěma dokumentárními přílohami, podává prof. Leśnodorski celkový obraz a zejména právněhistorický profil „Školy práva a administrativních nauk", která existovala ve Varšavě jako v hlavním městě Varšavského knížectví v letech 1808—1816, navazovala na osvícenské tradice a byla přímou předchůdkyní varšavské právnické fakulty.

V druhém příspěvku, nejrozsáhlejším (str. 53—190, včetně 8 pramenných dokladů) líčí prof. W. Sobociński dějiny právnické fakulty, jak působila při varšavské universitě v letech 1816—1831 a znovu při tzv. Hlavní škole ve Varšavě v letech 1862—1869. Zasvěceně se tu rozebírá nejen organizace studia a personální složení profesorského sboru těchto obou období, nýbrž i vlastní ideová náplň této právnické vysoké školy a její politické působení, přičemž namnoze vytváří se tu — v poměru k dosavadní literatuře — zcela *nový obraz* a dochází se k novému, velmi kladnému hodnocení kulturního odkazu této fakulty.

Třetí studie představuje rozšířenou verzi německé práce prof. J. Sawického, publikované r. 1959, a zachycuje činnost tajné právnické fakulty, jež byla profesory varšavské university zorganizována v letech německé okupace 1939—1944. Splácí se takto dluh polské právní historie zejména také profesorům a docentům, kteří — v čele s právním historikem prof. J. Rafaczem — v souvislosti s touto svou odbojovou činností za války zahynuli. Z právních historiků byl mezi nimi i slavista doc. dr. Stanislav Borowski, také u nás dobře známý z doby před válkou.

Obsah sborníku je mimořádně cenným přínosem k právněhistorickému zhodnocení polské vysokoškolské právnické tradice a k novějším dějinám polského právnictví vůbec.

Vaněček

L. V. Žemojteľ, K voprosu ob otnošenii buržoaznoj revoljucii k feodaľnomu gosudarstvennomu apparatu, Vestnik leningradskogo universitěta, roč. 17 (1962), serija ekonomiki, filosofii i prava, seš. 3, str. 71—82

Cílem této převážně teoreticky orientované studie je ukázat problematičnost postoje revoluční buržoazie k státnímu aparátu vytvořenému v závěrečné fázi předchozí společenské formace, v období feudálního absolutismu. Na některých rysech buržoazní revoluce v Anglii a ve Francii ukazuje autor, jak nebezpečné je v těchto otázkách teoreticky paušalizovat; mimo jiné i proto, že leccos z této problematiky dostává v současné době, kdy boj proti feudálním přežitkům tvoří významnou stránku národně osvobozeneckého hnutí koloniálních národů, překvapující teoretickou i praktickou aktuálnost. Studie vyznívá požadavkem konkrétního historického rozboru: klade se tu zejména důraz na pečlivý detailní výzkum v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, neboť jen na jeho základě je možno teoreticky zevšeobecnit specifické projevy tohoto vývojového procesu.

Urfus

Andor Csizmadia, A magyar választási rendszer 1848—1849-ben. (Az elsönépképviseleti választások.) Uhorský volebný systém v 1848—1849. Prvé voľby do ľudového zastupiteľstva.) Budapest 1963, strán 366. Resumé v jazyku rukom a nemeckom

Ide o prvé monografické spracovanie volebného poriadku, ktorý presadila marcová buržoázna revolúcia v Uhorsku. Otázka teda prvoradého významu nielen pre priebeh buržoáznej revolúcie, ale v skutočnosti pre celé ďalšie desaťročia buržoázneho zriadenia v Uhorsku. Autor veľmi názorne aj na volebnom systéme odkrýva polovičatosť a nedôslednosť uhorskej buržoáznej revolúcie. Volebný systém bol založený na majetkovom cenze a na priznaní volebného práva tým, ktorí ho mali aj za feudalizmu. Vďaka tomuto systému statkárska maďarská šľachta zabezpečila si prevahu v novom buržoáznom parlamente (74 % všetkých poslancov) a takmer naprosto z neho vylúčila remeselníkov, obchodníkov a pracujúcich roľníkov. Triedne zloženie prvého buržoázneho uhorského parlamentu nemá opravdu príkladu v celej Európe. Autor správne sa neustále usiluje zasadiť problematiku do celoeurópskych súvislostí a najmä porovnáva, ako a v čom uhorský volebný systém držal krok s podobnými inštitúciami v buržoázne rozvinutejších štátoch západnej Európy (Anglia, Francúzsko a i.). V 4 kapitolách, do ktorých je práca rozdelená, zoznamuje nás so zápasom za demokratické volebné právo (rovné a priame, nie ešte tajné), s priebehom prvých parlamentných volieb v r. 1848, s problémami verifikácie mandátov a s voleným súdnictvom v r. 1848/49 a konečne s významom a úpravou poslaneckej inkompatibility. Autor v týchto úvahách hojne poukazuje na prax, ktorá sa rozvinula od prípravy volieb až po ohodnoverňovanie mandátov a časove od mája 1948 cez debrecínské obdobie až do porážky revolúcie u Világoša. Odkrýva tiež činnosť parlamentu, najmä zápas liberálov, radikálov a konzervatívcov v ňom. Škoda, že táto tak dôkladne fundovaná práca nevzala primeraný zreteľ aj na parlamentné zastúpenie nemaďarských národností. Chyby volebného systému v tomto smere ťažko poškodili celú uhorskú buržoáznu revolúciu.

Rebro

L. Bianchi-F. Pecze, A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különes tekintettel a munkás- és nemzetiségi mozgalmakra. (Úprava spolkového a zhromažďovacieho práva za dualizmu so zvláštnym zreteľom na robotnícke a národnostné hnutia.) Jogtudományi Közlöny, roč 1963, No 3

Ide v podstate o referát a koreferát autorov na III. československo-maďarskej právnehistorickej vedeckej konferencii v dňoch 25.—26. októbra 1962 v Budapešti. Zoznamujeme sa z nej o právnej úprave a uplatňovaní buržoáznych občianskych slobôd, najmä spolčovacej a zhromažďovacej v Uhorsku v období od rak.-uhor. vyrovnania (1867) až do konca prvej svetovej vojny. Základným rysom uhorskej právnej úpravy týchto otázok bolo, že občianske slobody boli len z nepatrnej časti upravené a vymedzené zákonodarnými aktami parlamentu, že sa stali súčasťou uhorskej ústavy prevažne nepísanou cestou právneho obyčaja a že v právnom uhorskom poriadku boli rozvedené len v druhotných normách, najmä v ministerských nariadeniach. Tak to bolo predovšetkým aj v prípade spolčovacieho a zhromažďovacieho práva. Tento stav umožňoval veľkú pružnosť v uplatňovaní týchto slobôd, pravda, pružnosť v prospech vládnúcich tried. Autori to obšírne dokladajú z policajných a administratívnych archívov. V tomto bol aj rozdiel od Rakúska, kde zákonodarstvo dávalo predsa len nejaké zákonné zábezpeky pri výkone občianskych slobôd. — Prax diferencovala

spolky podľa rôznych kategórií a diskriminovala najmä spolky robotnícke a národnostné a narušovala tak zásadu rovnoprávnosti medzi občanmi. Naopak štátne orgány podporovali spolky, ktoré svojím zameraním posilňovali pozície vládnúcich tried a režimu, ktoré v tomto zmysle ovplyvňovali ideologicky robotníctvo a národnosti. Rovnako bolo vykonávané zhromažďovacie právo: hatiť štrajky, udúšať revolučné socialistické hnutie. Ak sa to vláde plne nedarilo, tak len vďaka robotníckej triede, ktorá svojím odporom si vynútila rešpekt.

Rebro

Historia państwa i prawa Polski 1918—1939, časť I., Warszawa 1962, strán 416 a 2 mapy

Kolektív poľských právnych historikov začal r. 1956 so spracovaním najnovších dejín štátu a práva v Poľsku s tým cieľom, aby nadviazali na štvorzväzkové dejiny štátu a práva do roku 1918, z ktorých prvé dva zväzky pod redakciou J. Bardacha vyšly už roku 1957 (obsahujú obdobie do roku 1795). Kolektív sa skladal z autorov, ktorí už poväčšine monograficky spracovali niektoré úseky v období medzi dvomi svetovými vojnami (A j n e n k i e l, G w i ż d ż, P i e t r z a k). Vzdor tomu, ako to autori sami spomínajú v úvode, zostali mnohé odvetvia bez hlbšieho pramenného spracovania, najmä čo do preskúmania používania práva v administratívnej praxi.

I keď by bolo veľmi zaujímavé zaoberať sa aj obsahovou náplňou recenzovanej knižky, s ohľadom na pripravované dejiny štátu a práva v Československu za epochy kapitalizmu sa zatiaľ upriamime len na systematiku diela. Poľskí autori zvolili taký spôsob podania látky, že v prvej časti zhrnuli dejiny tradičných odvetví „verejného" práva v starom buržoáznom poňatí, kdežto druhá časť, ktorú pripravujú, bude obsahovať dejiny tzv. judiciálnych odvetví práva, tj. trestného práva a procesu, občianskeho práva a procesu, súdnu organizáciu a okrem toho pracovné a sociálne zákonodarstvo.

V prvom zväzku je sedem kapitol, viac-menej navzájom uzavretých. Pojednávajú o literatúre a prameňoch a o vzniku poľského štátu r. 1918, o jeho medzinárodných zmluvách, ďalej o ústavnom, administratívnom a finančnom práve. Posledné dve kapitoly rozoberajú poľnohospodárske zákonodarstvo, najmä pozemkovú reformu a právne formy regulovania priemyslu, remesiel, baníctva a kartelové právo. Pred každou kapitolou je úvod a podrobný prehľad literatúry.

Autori pri spracovaní jednotlivých kapitol použili veľa faktografického, najmä štatistického materiálu, aj údajov charakteru geografického a demografického, takže celková koncepcia pripomína lexikografické spracovanie vo väčších samostatných heslách. Takéto spracovanie má svoje výhody, v snahe čo najpodrobnejšie informovať čitateľa, na druhej strane však stiera inštitucionálne vývojové línie a spätosť všetkých právnych inštitúcií v jeden nástroj buržoázno-statkárskej nadvlády v Poľsku. Kolektív autorov charakterizoval poľský štát medzi dvomi svetovými vojnami ako polovičatý systém, ktorý sa pohyboval medzi neúplnou buržoáznou demokraciou a neúplným fašizmom, ktorý nedosahoval taký stupeň fašizmu, aký bol v Nemecku alebo v Taliansku.

Z hľadiska predmetu sú nám dejiny štátu a práva v Poľsku blízke, najmä preto, že sa museli porátať so zložitým problémom platnosti štyroch právnych poriadkov na svojom území, a to ruského, nemeckého, rakúskeho a uhorského, teda s niečím zložitejším, než bol právny dualizmus u nás.

Bianchi

Václav Pešo, Národní výbory v českých zemích roku 1918, Rozpravy ČSAV, 1962, seš. 12

Historie národních výborů v roce 1918 nebyla dosud monograficky zpracována a práce Pešova vypliňuje tuto mezeru.

V úvodě autor hodnotí poslání národních výborů, které v minulosti sehrály pokrokovou úlohu jak roku 1848, tak roku 1918. V prvé kapitole je podán obraz vývoje Národního výboru v Praze od jeho založení roku 1916 do 28. října 1918. V další kapitole je sebrán materiál o Národním výboru v Praze po státním převratu roku 1918, jakož i o činnosti Moravského národního výboru v Brně, a Zemského národního výboru pro Slezsko. Zvláštní pozornost je věnována vzniku a činnosti okresních a místních národních výborů. Buržoazie usilovala o likvidaci národních výborů, což se jí po delším úsilí na začátku prosince 1918 podařilo. V závěru provedl autor hodnocení politické úlohy národních výborů.

Práce je budována na bohatém materiálu archívním a čerpá z marxistické literatury k tomuto tématu i z politického tisku. Textový výklad dokresluje přílohová část, obsahující řadu významných dokumentů.

Houser

Milan Otáhal, Zápas o pozemkovou reformu v ČSR. Praha 1963, str. 265

Autor si vytýčil za svoju prvoradú úlohu rozbor hospodárskych, sociálnych a politických príčin pozemkovej reformy v období predmníchovskej republiky. Predmet skúmania tejto otázky je časove vymedzený obdobím, ktoré siaha od vzniku predmnichovskej republiky až do apríla 1920. K tomu treba ešte dodať, že práca je i miestne obmedzená len na české krajiny. Kvôli komplexnému rozboru nadhodenej otázky treba len ľutovať, že autor sa nerozhodol vylíčiť i pomery na Slovensku, kde pozemková reforma vzhľadom na sociálnu skladbu jeho obyvateľstva zaujímala mimoriadne dôležité miesto.

Autor, i keď časove vymedzil svoju tému, predsa veľmi správne postupoval, keď sleduje stav poľnohospodárstva v českých krajinách ešte pred vznikom predmníchovskej republiky. V rámci tejto časti svojej práce autor rozoberá návrhy českých politických strán na pozemkovú reformu.

Jadro práce tvorí tretia kapitola, v ktorej sa autor usiluje v prvom rade osvetliť nielen hospodársku stránku pozemkovej reformy, ale aj jej politický dosah, ako aj miesto v celkovom boji pracujúcich a budúci charakter predmníchovskej republiky. Veľmi zdarilá a inštruktívna je najmä stať o postoji jednotlivých politických strán k pozemkovej reforme v skúmanom období. Vlastná práca autora je zakľúčená krátkym rozborom prevádzania pozemkovej reformy.

V uvedenej práci sa nachádza ešte stať z pera V. Lacinu o pozemkovej reforme v ľudovodemokratickej Československej republike. V tejto sa v kostke podáva informácia o nadhodenej otázke.

Lipscher

Andrzej Ajnenkiel, Położenie prawne robotników rolnych w Polsce (1918—1939). Warszawa 1962, strán 464. Resumé v ruštine a francúzštine

Dôkladná, marxisticky dobre zvládnutá práca, podložená bohatým archívnym materiálom zo všetkých krajov Poľska a zo všetkých verejných inštitúcií, so stálym zreteľom na politickú tlač a odbornú právnu a historickú literatúru. Zoznámenie sa s ňou prináša aj nášmu čitateľovi značný prospech, lebo trak-

tovaná problematika poľnohospodárskych robotníkov na veľkostatkoch medzi oboma vojnami má mnoho spoločných rysov s problémami u nás. Tak napr. už sociálne rozvrstvenie v krajine i v poľnohospodárstve, rozdielnosť v traktovaní poľnohospodárskeho robotníctva, politická sila veľkostatkárov, právne úpravy pracovného pomeru poľnohospodárskych robotníkov a pod.

Autor zisťuje, že právne postavenie poľnohospodárskeho robotníctva bolo omnoho horšie než ostatných robotníckych vrstiev. Zákonnej úpravy bolo skromne, jej prevaha zakladala sa na kolektívnych zmluvách, ktoré sa postupne rozšírili po celej krajine a boli vztiahnuté aj na poľnohospodárske robotníctvo. Venuje im preto prvoradú pozornosť v práci, ďalej otázkam sociálneho poistenia, bezpečnosti práce, bytovej stránke, ochrane nedospelcov a žien, významu pozemkovej reformy pre robotníkov, spôsobu rozhodovania pracovných sporov. Podrobne pritom sleduje činnosť štátnej správy, odborových organizácií poľnohospodárskych robotníkov a politických strán, legálnych i ilegálnych (KS).

Prácu rozdelil autor chronologicky do 5 kapitol. Obdobie do konca 1. vojny je charakterizované silnými feudálnymi prvkami v poľnohospodárskom pracovnom pomere a prvými, i keď bezvýslednými štrajkami. Po vojne štrajky si vynucovali kolektívne zmluvy a odborové organizácie. V snahe čeliť štrajkom vláda zavádza povinnú arbitráž. Za Piłsudského fašizmu a potom za hospodárskej krízy zhoršujú sa pracovnoprávne pomery a sílie snaha zlikvidovať dosiahnuté sociálne vymoženosti.

Rebro

Antonín Chyba, Postavení dělnické třídy v kapitalistickém Československu (1918—1938), Praha SNPL 1961, 273 stran

Sociální poměry pracujících v buržoazním Československu byly předmětem již celé řady dílčích studií historických. Marxistická věda postrádala však souborného syntetického zpracování této otázky a to se zřetelem ke všem složkám životní úrovně pracujících s vytýčením vývojových rysů. Chybova práce tento úkol do značné míry plní.

Práce obsahuje teoretizující úvodní kapitolu, za níž následuje přehled hospodářského a politického vývoje kapitalistického Československa a řada kapitol zabývajících se jednotlivými stránkami a podmínkami životní úrovně pracujících (mzdy, pracovní podmínky, nezaměstnanost, spotřeba pracujících a bytové poměry). Závěrečné kapitoly jsou věnovány sociální a daňové politice buržoazního státu a zhodnocení boje dělnické třídy za sociálně politické požadavky.

Statistické údaje, které kniha přináší ve velkém množství, je nutno na mnoha místech přijímat kriticky, a to proto, že se autor pro nedostatek marxistické ekonomické literatury opíral o statistiky buržoazní, jejichž spolehlivost je problematická. Nicméně však celá řada statistických údajů zasluhuje pozornosti, tak např. statistiky ukazující strukturu obyvatelstva buržoazní republiky a složení dělnické třídy.

Nedostatkem práce je, že autor činí mnohde závěry na základě dílčího statistického materiálu a přehlíží, že životní úroveň pracujících v některých časových úsecích stagnovala nebo se na přechodnou dobu i zlepšila.

Přes tyto nedostatky práce nepozbývá na významu jako první pokus o syntetické zpracování vývoje životní úrovně dělnické třídy v buržoazní republice.

Houser

Ladislav Lipscher, Krajinské zriadenie na Slovensku v rokoch 1928—1929, Historický časopis č. 1/1963, roč. XI, Vydavateľstvo SAV Bratislava, 55—88

Štúdia pracovníka Historického ústavu SAV, ktorý je známy svojou prácou o autonómii Slovenska, osvetľuje tú časť dejín správy na Slovensku, keď po župnom zriadení bolo nastolené krajinské zriadenie. Autor osvetľuje najprv historickú predohru zákona o krajinskom zriadení, politické boje v zákulisí a najmä úlohu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá chcela pred svojimi voličmi vydávať zákon za svoj čiastočný úspech. V ďalších častiach rozoberá voľby do krajinských zastupiteľstiev, obmedzenosť zastupiteľského systému menovanými členmi-odborníkmi. Poukazuje na okliešteną kompetenciu zastupiteľstiev, ktoré prakticky nemohli nič presadiť, lebo krajinský prezident im nepodliehal. Podliehal ministrovi vnútra a menoval ho prezident republiky. Slovensko bolo systematicky poškodzované v pomere voči českým krajinám vo finančných dotáciách, napr. z obratovej dane, z dane z piva a pod (pozn. 77).

V závere sa poukazuje na právno-teoretické otázky v súvislosti s problémami subjektu samosprávy a správy vôbec. V podmienkach predmníchovskej republiky platila všeobecne známa zásada, že práve samospráva a kompetencia miestnych orgánov štátnej moci sa sústavne okliesňovala v prospech byrokratického aparátu.

Bianchi

Gerhard Fuchs, Gegen Hitler und Henlein. Der solidarische Kampf tschechischer und deutscher Antifaschisten von 1933 bis 1938. Rütten & Loening, Berlin 1961, str. 335

V rámci výkladu dejín československo-nemeckých vzťahov zaujíma uvedená práca zvláštne a pritom významné miesto. Autor totižto venoval svoju pozornosť spoločnému boju pokrokových síl Nemecka a predmníchovskej republiky v období bezprostrednej prípravy druhej svetovej vojny. Z hľadiska prejednávanej témy je to dielo, ktoré zapĺňuje vážnu medzeru, ktorá sa pociťovala najmä v Nemeckej demokratickej republike.

V prvej kapitole autor rozoberá preštudovanú literatúru a hodnotí pramenný a archívny materiál včítane toho, ktorý mal možnosť preštudovať v našich archívoch. Ďalšia časť práce sleduje nemecko-čs. vzťahy v rokoch 1918 až 1933. V rámci tejto kapitoly autor sleduje najmä úlohu nemeckej menšiny v predmníchovskej republike, ako aj jej miesto v agresívnych plánoch nemeckého imperializmu.

Po týchto dvoch úvodných kapitolách sa autor venuje rôznym fázam spoločného boja pracujúcich Nemecka a predmníchovskej republiky proti fašizmu. Za začiatočnú fázu tohto boja považuje autor masové protestné akcie, ako aj prejavy solidarity ľudových más predmníchovskej republiky s bojom pracujúcich Nemecka proti fašizmu, najmä po nástupe nacistov k moci (akcie za oslobodenie E. Thälmanna atď.).

Od masových akcií solidarity prešli pracujúci predmníchovskej republiky čoskoro k aktívnej pomoci protifašistickým bojovníkom, ktorí sa uchýlili na naše územie pred represáliami nacistov. Táto pomoc bola mnohostranná. Nešlo len o hmotnú pomoc, ale aj o vybojovanie dôležitých politických a občianskych práv, najmä o poskytnutie práva azylu týmto bežencom československou vládou.

V posledných troch kapitolách rozoberá autor boj KSČ za riešenie národnostnej otázky v predmníchovskej republike, so zameraním na zlepšenie postavenia pracujúcich nemeckej národnosti.

Veľmi podnetná a zaujímavá práca sa uzatvára štúdiou o spoločnom boji

českých, slovenských a nemeckých pracujúcich predmnichovskej republiky proti agresívnej politike nemeckého fašizmu v tragickom období roku 1938.

Lipscher

Juraj Kramer, Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918—1929. Vydavateľstvo SAV Bratislava 1963, str. 483

V historickej literatúre sme doteraz postrádali dielo, ktoré by sa bolo na základe vlastných archívnych výskumov pokúsilo charakterizovať ľudácke hnutie. Dielo J. Kramera je úspešným pokusom v tomto smere, najmä keď uvážime, že ide iba o prvý zväzok objemnejšej monografie, ktorú mieni autor doviesť až do konca predmnichovskej republiky.

V Kramerovej práci si treba vážiť najmä to, že sa vie pozrieť faktom do očú, vie ich správne vysvetliť a nesnaží sa nikdy obchádzať žiadne nepriaznivé momenty. Preto vie s úspechom vysvetliť aj to, prečo sa ľudáctvo stalo skutočným masovým hnutím na Slovensku.

Pre právneho historika sú cenné najmä tie časti, v ktorých autor zobrazuje hospodárske, politické a volebné boje a vystihuje tým sociálne korene ľudáckeho hnutia aj z hľadiska triedneho.

Bianchi

Martin Vietor, Samostatné Slovensko v plánech A. Hitlera a západonemeckého revanšismu, Právnické štúdie X-1962, str. 249—276

V navázání na některé starší články (mj. v tomto sborníku roč. č, 8, str. 97 až 126), jejichž výsledky stručně rekapituluje, formuluje autor právnicky velmi závažné závěry o státoprávních formách nacistického okupačního panství v našich a sousedních zemích. Rozdíl mezi Protektorátem a tzv. Slovenským státem nepokládá za podstatný, neboť spočíval jen v tom, že Slovensko mohlo volit prostředky, jakými plnilo německé příkazy, při čemž se však tato volnost nevztahovala ani na celé území, ani na všechno obyvatelstvo (zajímavá nova přináší výklad o poměru německého vyslance a DP), ani na vojenství. Slovenský štát nebyl samostatným státem, moc jeho orgánů nebyla suverénní a klérofašistický režim byl pouze nástrojem německé velkoburžoazie. Zpočátku byla při exploatací země připuštěna jiná spoučást slovenské buržoazie, postupně se však znaky formálně deklarované samostatnosti ztrácely a závislost na Německu se přibližovala faktickému protektorátnímu poměru (str. 265). Vietor vychází z širokého pojmu protektorátní závislosti, která má různé formy, a stupeň ztráty samostatnosti může být v každém konkrétním případě jiný (v tomto smyslu mluví na str. 269—70 např. i o protektorátu Německa nad Maďarskem v r. 1944).

Jako nebylo podstatného rozdílu ve formě okupace, tak nemělo být rozdílu mezi řešením českého, slovenského, maďarského a polského problému ani v nacistických plánech do budoucna. Vietor se opírá o tzv. organizační studii gen. štábu německého letectva z května 1938, podle níž celá oblast Pobaltí, Polska, Maďarska a ČSR, rozdělená do 7 provincií, z nichž jednu mělo tvořit Slovensko s Maďarskem, má se stát součástí říše, a usuzuje, že známý plán K. H. Franka na asimilaci části českého národa a deportaci a fyzickou likvidaci zbytku měl být analogicky aplikován i proti Slovákům a Maďarům (str. 267). Německé národnostní ostrovy na Slovensku a v jižním Maďarsku (Prinz-Eugen-Gau) měly být základnou pro německou kolonizaci. Tytéž plány objevují se dnes v agitaci německých revanšistů a luďácké emigrace, kde Slovensko na

rozdíl od českých zemí je začleněno nikoli do Osteuropa, ale spolu s Maďarskem do Südosteuropa.

Věcně je studie podložena maďarským archívním materiálem (z ústavu dějin strany a zemského archivu v Budapešti, dále hlášeními policejního kapitanátu v Košicích), který obsahuje cenné informace, protože Budapešť o slovenských věcech jednala přímo s Berlínem, i zprávami z kruhů slovenských diplomatů v Maďarsku, jež obsahují informace o německých plánech a úsudky hortyovských činitelů o nich.

Klabouch

Martin Vietor, Aperçu de l'évolution de l'État Slovaque, Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, Nro. 52/1963, str. 39—60

Pro informaci zahraniční vědecké veřejnosti sepsal autor syntetické pojednání, podložené jednak vlastními staršími monografickými studiemi, jednak výsledky bádání celé čs. historiografie o dějinách a charakteru tzv. Slovenského štátu. Studie, uvedená stručným úvodem o minulosti slovenského národa, podává souborný obraz o vzniku, vývoji a zániku luďáckého státu a není pochyby, že splní své poslání jako korektiv falešných představ, rozšiřovaných v kapitalistických státech luďáckou emigrací, a přispěje k objektivnímu chápání historického vývoje v té době na části našeho území. Studie má však zároveň značný význam i pro vnitrostátní bádání jako jediné dosavadní shrnutí vědeckého bádání o dějinách Slovenského štátu, jež je v některých bodech opřeno i o nepublikované dosud archivní prameny. Vyzrálý Vietorův výklad představuje značný přínos i pro chystané kolektivní dílo *Dějiny státu a práva v Československu v epoše kapitalismu* a poskytuje cenné východisko pro jeho partie věnované vývoji na Slovensku v l. 1938—1945.

Klabouch

V. I. Klokov, Bor'ba narodov slavjanskich stran protiv fašistskich porabotitelej (1939—1945), Kyjev 1961

V. I. Klokov, Boj slovanských národov proti fašizmu (1939—1945), slovenský překlad, Bratislava 1962

Na základě bohatého materiálu vypracoval sovětský autor práci, která přistupuje k historii druhé světové války z hlediska slovanské myšlenky. Sleduje proto skoro výlučně jenom boj slovanských národů a podává přitom plastický a faktograficky nesmírně bohatý obraz zápasu, který národy Bulharska, Československa, Jugoslávie a Polska sváděly s fašistickými okupanty. Autor se ovšem omezuje především na vylíčení průběhu událostí. Méně pozornosti věnuje již teoretickým závěrům — a co je třeba litovat — nevěnuje dostatečnou pozornost vlivu slovanské myšlenky na národně osvobozenecký boj, i když by to vlastní tematika vyžadovala.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. První je věnována období od počátku druhé světové války do historického vítězství sovětských vojsk na Volze, druhá je věnována roku 1943, třetí roku 1944 a čtvrtá závěru druhé světové války. Výklad je pojat komplexně tak, že v souvislosti s boji na frontě se sleduje v každé kapitole i rozvoj národně osvobozeneckého boje v jednotlivých zemích. Tím dosahuje plastického obrazu situace v určitém období v celém prostoru, který sleduje.

Značnou pozornost věnuje autor národně osvobozeneckému boji v Československu, především Slovenskému národnímu povstání. Zde ovšem, podobně jako

i na jiných místech, nepřesahuje v práci rámec toho, co již bylo u nás v této oblasti napsáno, a přirozeně přebírá i některé jednostranné pohledy. Pro našeho čtenáře mají proto význam především ty části práce, které jsou věnovány ostatním zemím. Zde se doví mnoho nového a zajímavého. Zejména — po letech mlčení — má celá skoro generace u nás možnost získat představu o nesmírném hrdinství a velikých bojových úspěších jihoslovanských národů za druhé světové války.

Práce má 416 stran textu — bohužel ani stránku vědeckého aparátu. Zejména přehledný rejstřík by práci tohoto druhu velmi prospěl.

Gronský

Jan Křen, Do emigrace, Naše vojsko, Praha 1963, ss. 579

Rok 1963 přinesl řadu studií i větších monografických prací, které se zabývají problematikou nejnovějšího období československých dějin a zvláště pak otázkami národně osvobozeneckého boje proti nacistické okupaci. Mezi nimi stojí Křenova monografie na předním místě jak závažností tematiky, kterou se obírá, tak metodologickým přístupem k materiálu, který si autor zvolil, a konečně i formou svého literárního zpracování.

Autor, který vystoupil bojovně v diskusích o metodologických problémech československé historie a jejím boji proti dogmatismu, vybral si ke zpracování velmi složité a závažné téma. Rozebírá politiku té části československé buržoazie, která po mnichovské krizi odešla do zahraničí, a to pouze v jednom poměrně krátkém časovém období, do 1. září 1939.

V souvislosti s tímto úkolem se však dotýká celé řady jiných podstatných a vážných problémů, které mají svůj velký význam i pro pochopení vývoje státu a práva u nás jak v tomto období, tak i v letech, které následovaly. Křen dokázal najít základní a charakteristické rysy činnosti jednotlivých skupin české i slovenské buržoazie vykořeněných souhrou mezinárodních událostí. Sleduje jejich činnost ještě na území republiky i později v zahraničí a snaží se podat obraz událostí v co nejpravdivější, mnohotvárné podobě. Opírá se při tom o bohatý historický materiál. Zpracovává rozsáhlou odbornou literaturu i zahraniční, zabývá se tiskem tehdejšího období, používá memoárové literatury odbojových pracovníků a přináší i materiál z dosud nevyužitých archívních pramenů. Monografie, která je zřejmě jen první částí připravované rozsáhlejší práce, je rozdělena na dvě partie. První z nich pojednává o předpokladech vzniku emigrace a je zaměřena na období od Mnichova do března 1939. Druhá část, nazvaná „Vznik emigrace", zkoumá podmínky činnosti emigrace, počátky politické činnosti a přípravy sjednocení buržoazního odboje do jednoho politického centra. Pro právního historika budou zde velmi cenné všechny dokumenty, které ukazují kořeny teorie právní kontinuity Československé republiky, která později velmi silně ovlivnila vývoj právního řádu, jak v normách, které byly vydávány emigrační vládou, tak i v celém období vývoje státu a práva po roce 1945.

Křenova práce je cenným příspěvkem k poznání našich nejnovějších dějin, přináší mnoho nového faktického materiálu a — což je nejpodstatnější — ukazuje nové cesty přístupu k historickému materiálu a způsoby, jakými jej lze nedogmaticky zpracovávat.

M. Doležal

K. Růžička, Odbory v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945—1948, Práce, Praha 1963, ss. 329)

K řadě publikací, které přinášejí svůj podíl k objasnění otázek přechodu naší národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, přistoupila další monografická práce. Zkoumá vnitřní problematiku vývoje jednotné odborové organizace v tomto důležitém historickém období a snaží se objasnit úlohu odborů při přípravě přechodu moci ve státě do rukou dělnické třídy.

Autor rozdělil svou práci do tří částí, které zároveň tvoří periodizační osu celé monografie. Za časové mezníky vybral politické programy vydávané vládami Národní fronty. První část je věnována založení odborové organizace a jejímu boji za plnění úkolů Košického vládního programu do r. 1946. Druhá a největší partie se zabývá bojem odborů za uskutečnění Budovatelského programu Gottwaldovy vlády Národní fronty do podzimu r. 1947. Třetí část pak probírá poslední měsíce před únorovou krizí a sleduje hlavně postup odborové organizace v průběhu únorových událostí r. 1948.

Růžičkova práce je vlastně první rozsáhlejší analýzou činnosti odborů v historicky významném období do února 1948. Objasňuje celou řadu událostí, které byly rozhodné pro vnitřní vývoj Národní fronty v tomto období, přináší nové pohledy na formy masové práce odborové organizace při získávání podpory širokých lidových mas bez ohledu na jejich politickou příslušnost pro politiku Národní fronty.

Pro právního historika obsahuje Růžičkova kniha řadu velmi cenných pasáží. Jsou to zvláště ty, které ukazují boj odborů o prosazení dekretů presidenta republiky o znárodnění klíčového průmyslu, pojišťoven a bank. Dále je to snad nejlepší část monografie, zachycující boj odborů o průmyslové konfiskáty a jejich připojení k znárodněnému průmyslu. Zde je autor nejpřesvědčivější, protože přináší zcela nové, dosud neznámé materiály a na jejich základě ukazuje novou stránku vývoje instituce národní správy v širokém kontextu zostřujícího se třídního konfliktu mezi dělnickou třídou a buržoazií.

Růžičkova kniha je solidní historické dílo, zpřístupňující veřejnosti archívní materiály všeodborového archívu, založené na spolehlivém výzkumu a znalosti poměrně široké literatury.

M. Doležal

János Beér, A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945—1960 (Vznik a vývoj místních rad v Maďarsku v letech 1945—1960), Budapest 1962

Vedoucí katedry státního práva právnické fakulty university v Budapešti napsal práci o vývoji místních orgánů státní moci své země v rozsahu, jakým se nemůže pochlubit žádná jiná socialistická země kromě Sovětského svazu.

Na 507 stránkách podává autor podrobný výklad historických kořenů i vlastní historie vzniku a vývoje místních rad v Maďarsku. Práce podává úvodem přehled organizace a činnosti místních státních orgánů v buržoazně-statkářském Maďarsku. Značnou pozornost autor věnuje problémům lidové samosprávy v období Maďarské Republiky Rad, v dalších kapitolách pak sleduje vývoj místních orgánů v jednotlivých etapách vývoje nového Maďarska po r. 1945. Bedlivě si přitom všímá období před rokem 1948 a 1949, tj. období, kdy ještě v Maďarsku neexistovaly místní orgány státní moci socialistického typu. Další období je potom sledováno na základě nejdůležitějších právních norem a podle toho je též provedena etapizace (období 1950—1953, období 1953—1954, období

1954—1956). Samostatná kapitola pojednává o úloze místních rad v r. 1956 a v období překonávání následků kontrarevoluce, závěr je pak věnován nejnovější historii místních rad v Maďarsku. V poslední kapitole této rozsáhlé práce podává autor rozbor některých nejdůležitějších aktuálních problémů činnosti místních rad v Maďarsku.

K práci je připojeno 130 stran vědeckého a statistického materiálu a resumé v němčině a ruštině (celkem 60 stran). Zejména toto obsáhlé resumé umožní dobrou orientaci v základním historickém materiálu i čtenáři, který neovládá maďarštinu. Statistický materiál obsahuje přehledné tabulky o složení, organizaci a hospodářské činnosti místních rad v Maďarsku a úplný seznam všech právních norem týkajících se organizace a činnosti místních rad za celé období, o němž práce pojednává. Konečně obsahuje práce úplnou bibliografii týkající se místních rad, a to od r. 1948 do konce r. 1960.

Pro studium nejnovějších dějin státu a práva Maďarska je nutno monografii prof. Beéra označit za nepostradatelnou.

Gronský

Andor Csizmadia, A Nemzeti Bizottságok létrejötte és jogállása 1944—1945-ben (Vznik a právní postavení národních výborů v letech 1944—1945), Pécs - Budapest 1960

Právnické studie university v Pécsi (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata) patří již několik let do edic, v kterých vycházejí pozoruhodné práce. Mezi nejplodnější přispěvatele patří profesor právnické fakulty dr. Andor Czizmadia, který v edici uveřejnil již několik historickoprávních prací.

Pro studium nejnovějších dějin maďarského státu a práva je zvlášť zajímavá Czizmadiova práce věnovaná národním výborům v Maďarsku v prvních měsících vzniku nového Maďarska. O činnosti těchto orgánů je u nás poměrně málo známo a i v rozsáhlejších pracích o vývoji státních orgánů v Maďarsku nebyla národním výborům věnována takřka žádná pozornost.

Czizmadiova práce je v podstatě jenom krátkou studií, která ovšem i tak přesvědčivě ukazuje podmínky vzniku, úlohu i charakter národních výborů, které začaly vznikat na podzim 1944 na osvobozených územích Maďarska a staly se prvními státními orgány nového Maďarska ještě dřív, než byly vytvořeny prozatímní centrální orgány (prozatímní parlament a prozatímní vláda). Později byla sice administrativní pravomoc národních výborů zrušena zvláštním vládním nařízením, přesto však plnily národní výbory i nadále důležitou politickou i kontrolní funkci. Autor na třídním složení i činnosti národních výborů dokazuje, že národní výbory (a zejména budapešťský národní výbor a v r. 1945 vytvořený Zemský národní výbor) hrály důležitou úlohu v prvním období boje za demokratizaci v Maďarsku. Je nutno jen litovat, že autor již nevěnoval podrobnější pozornost období, kdy rozbíječskou činností reakce již národní výbory ztrácely na své vážnosti.

Práce má 44 stran a je k ní připojeno zcela krátké ruské a německé resumé.

Gronský

Zprávy

Zpráva z plenárnej porady autorov kolektívneho diela Dejiny štátu a práva v Československu za kapitalismu

V dňoch 18.—20. novembra 1963 usporiadal Ústav štátu a práva SAV v Smoleniciach pracovnú poradu právnych historikov, ktorí pripravujú kolektívne dielo o dejinách štátu a práva v Československu v rokoch 1848—1945. V súčasnej etape prác sú k dispozícii 800-stranové tézy, ktoré boli dvakrát prediskutované v rokoch 1961—1962. Sú dielom kolektívu 30 autorov z rôznych pracovísk ČSAV, SAV, právnických fakúlt a iných inštitúcií. Cieľom porady bolo vyjasniť otázky súvisiace s rozpracovaním téz do definitívneho textu. Takýmito otázkami boli koncepcia celého diela a organizačné problémy.

Poradu otvoril člen korešpondent ČSAV a SAV univ. prof. dr. Štefan Luby. V prvej časti sa pracovníci zamerali na celkovú koncepciu najmä so zreteľom na súčasný boj proti zvyškom dogmatizmu. Úvodné slovo predniesol doc. dr. M. Doležal (PF KU Praha). Konštatoval, že vyhotovené tézy sú v podstate vhodným základom pre definitívne dielo. So zreteľom na závery XII. sjazdu KSČ v oblasti ideologickej bude však treba niektoré ich časti znovu premyslieť, zvážiť, prípadne prehodnotiť a prispôsobiť novým ideologickým potrebám. Týka sa to najmä tých častí, kde pracovníci vzali za základ *Přehled československých dějin*. Konkrétne ide o problematiku rokov buržoáznej revolúcie 1848 až 1849, postavenia českej buržoázie a jej triedneho zápasu v Rakúsku, slovenskej buržoázie a slovenskej otázky v Uhorsku, prenikania marxizmu do robotníckeho hnutia a hodnotenia sociálnej demokracie, ďalej o problematiku hodnotenia štátneho aparátu Rakúska a spôsobov jeho prevzatia za buržoáznej ČSR, ďalej celého hodnotenia vzniku a fungovania buržoáznej ČSR a konečne problematiku Mníchova, druhej republiky a hodnotenie okupácie, emigrácie a Slovenského národného povstania.

V širokej diskusii ku koncepcii diela sa zúčastnili takmer všetci prítomní autori (spolu 23). Okrem otázok koncepcie sa v prvej časti diskusie riešil aj zásadný prístup k práci s archívnym materiálom.

Druhú časť porady viedol doc. dr. M. Vietor (PF UK Bratislava). Na programe bola otázka organizácie práce na definitívnom texte. Úvodné slová predniesli ss. Klabouch, Urfus a Houser a výsledok diskusie bol zhrnutý do podrobných uznesení, ktoré schválil celý kolektív autorov.

Pri tretej časti porady predsedal dr. Jaroslav Houser C. Sc. (ÚSP Praha). Diskutovali sa otázky koncepcie jednotlivých etáp kolektívneho diela. Oboznámili sa pripomienky prof. Csizmadiu z Pécsu a Petra Hanáka C. Cs. z Historického ústavu MAV k problematike obdobia do roku 1918 v Uhorsku. Ako ďalšie otázky boli na programe vznik buržoáznej ČSR, vplyv VOSR a iných medzinárodných súvislostí. Aj keď ide o veľmi závažné otázky, ktoré sú rozhodujúce pre koncepciu jednotlivých etáp, plénum autorov konštatovalo, že tieto otázky nemožno riešiť iba na platforme dejín štátu a práva, ale k ich vydiskutovaniu treba usporiadať viacero dielčích diskusií za spoluúčasti všeobecných historikov.

L. Bianchi - K. Rebro

Zpráva o založení Právnehistorickej sekcie Slovenskej historickej spoločnosti v Bratislave

Dňa 3. júna 1963 konala sa ustavujúca schôdza Právnehistorickej sekcie Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave. Delegát a tajomník výboru SHS, dr. Július Mésároš, C. Sc., naznačil pri otvorení schôdze úlohy sekcií pri spoločnosti. Sekcie majú združovať pracovníkov zo špecializovaných odvetví histórie, ako napr. z dejín umenia, novinárstva apod.

Za predsedu sekcie bol zvolený prof. dr. Martin Vietor, za delegáta do výboru spoločnosti prof. dr. Karol Rebro, C. Sc. Úlohou tajomníka bol poverený dr. L. Bianchi, C. Sc.

Právnehistorická sekcia si vytýčila za úlohu v najbližšom pracovnom roku 1963/64 usporadúvať semináre, v ktorých by sa členovia vo forme diskusie zdokonaľovali v odborných a metodologických otázkach. Z námetov na riešenie treba spomenúť tieto témy: špecifičnosť právnej histórie na rozdiel od všeobecnej histórie, zhodnotenie výsledkov z oblasti teórie štátu a práva, problémy najnovších dejín štátu a práva, najmä porušovanie zákonnosti v období kultu osobnosti, oboznámenie sa s výsledkami súčasnej buržoáznej právnej historiografie, metodologické otázky vzniklé v dôsledku boja proti dogmatizmu a kultu osobnosti, právna história a sociológia a pod.

Treba si len želať, aby sa bohatý program aspoň sčiastky splnil, lebo by to istotne obohatilo prácu v tejto oblasti o nové poznatky. Živý záujem a značný počet prítomných z najrôznejších pracovísk (akadémia, univerzita, archívy, knižnice, múzeá) nasvedčoval tomu, že sú dané všetky predpoklady pre úspešné fungovanie tejto sekcie.

L. Bianchi

Úspešné napredovanie v pravidelných stykoch maďarských a československých právnych historikov

V dňoch 10. a 11. októbra 1963 konalo sa v poradí už IV. stretnutie maďarských a československých právnych historikov, tentoraz v Bratislave. Na programe boli prednášky maďarských právnych historikov z tematiky starších i najnovších dejín.

Prvý deň bol vyplnený prednáškou prof. Andora Csizmadiu z Univerzity v Pécsi (Pätikostolie) na tému *Boj Adama Františka Kollára proti uhorskej feudálnej šľachte*. Prednášateľ vyzdvihol všetky kladné prvky v činnosti tohto slovenského vzdelanca, ktorý pôsobil pri dvore Márie Terézie, a neopomenul zdôrazniť aj to, že jeho boj nevybočil z rámca feudalizmu. Z diskusných príspevkov bolo najcennejšie vystúpenie dr. J. Tibenského z Historického ústavu SAV, ktorý upozornil na Kollárovo slovanské aj slovenské národné povedomie, na jeho priekopnícku činnosť v slavistike a na jeho plány so založením Učenej spoločnosti (Akadémie).

Osobitne treba vyzdvihnúť účasť člena korešpondenta ČSAV prof. dr. Václava Vaněčka na tomto zasadnutí. Jeho príhovor ako aj jeho účasť na rokovaniach o ďalšom rozvoji stykov s maďarskými súdruhmi ukázali závažnosť osobných stykov vedeckých pracovníkov najmä v oblasti spoločenských vied. Pokrok a rozvoj vedy v tejto oblasti nie je možný bez osobného prediskutovania a vy-

rovnávania protichodných názorov, lebo práve zahraničné styky rozvíjajú stret iných náhľadov a iných prístupov k rovnakým a podobným problémom. Prof. Vaněček želal veľa úspechov aj novozaloženej Právnohistorickej sekcii Slovenskej historickej spoločnosti, ktorá môže byť úspešnou platformou pre činnosť v tejto oblasti, ako aj pre zainteresovanie pracovníkov z príbuzných odvetví a pracovísk. Vyzdvihol tiež významný podiel Maďarského sväzu právnikov na rozvíjaní stykov medzi právnymi historikmi.

Druhý deň stretnutia predniesol referát prof. Kálmán K o v á c s na tému *Vznik ľudovej demokracie v Maďarsku.* Ako priamy účastník historického dvojdňového zasadania Dočasného národného zhromaždenia podrobne informoval o revolučnom spôsobe voľby poslancov, o zložení Národného zhromaždenia v rámci koalície politických strán, o účasti komunistickej strany a pracujúceho ľudu na zasadaní a o najdôležitejších aktoch Dočasného národného zhromaždenia. V závere zhodnotil politický a štátoprávny význam tohto prvého kroku novej maďarskej štátnosti.

K prednáške mal koreferát dr. Ferenc P e c z e. Zaoberal sa v ňom revolučným vznikom národných výborov, ktoré sa vytvorili v Maďarsku v rámci obecných, mestských a iných jednotiek územnej správy na sklonku druhej svetovej vojny pri rozpade buržoázneho štátneho aparátu. Vo svojom príspevku poukázal na skutočnosť, že porovnávanie dejín organizácií vzniklých v súvise s buržoázno-demokratickými a neskôr socialistickými revolúciami odhaľuje mnohé podobné rysy; pritom nápadnú príbuznosť vykazuje aj vedenie paralely medzi maďarskými národnými výbormi a im zodpovedajúcimi orgánmi v iných štátoch, ktoré nastúpili cestu socialistického vývoja, medzi nimi i v Československu. Prirodzene v celkovom vývine tejto inštitúcie prejavujú sa aj odchýlky, ktoré vyplývajú z historickej situácie a miestnych špecifických pomerov.

Obidve prednášky vyvolali živú diskusiu, ktorá bola zameraná na spoločné i osobitné črty vývinu národných výborov v Maďarsku a na Slovensku, resp. v Československu. V tomto smere diskutovali doc. dr. Matoušek a doc. dr. Vietor. Prof. dr. Rebro a doc. dr. Kropilák sa vo svojich príspevkoch sústredili na osvetlenie situácie a z nej vyplývajúce postavenie a úlohy, pred ktorými stáli revolučné národné výbory na Slovensku v období boja proti fašizmu za Slovenského národného povstania. Na niektoré príčiny odlišného vývoja národných výborov u nás a v Maďarsku poukázal dr. Šoltész. Vo svojom diskusnom príspevku uviedol, že to boli predovšetkým odlišné politické pomery pred druhou svetovou vojnou i počas nej, ktoré vytvorili predpoklady pre špecifický vývin tejto inštitúcie u nás. Obzvlášť však existencia československých štátnych orgánov v zahraničí a politického centra v Moskve umožňovala organizovať odboj proti okupantom a pripraviť tiež celkovú koncepciu vytvárania národných výborov, ktoré spočiatku vznikali ilegálne ako politické orgány revolučnej moci a neskôr ako legálna ustanovizeň, upravená zákonnou cestou, a to ešte pred oslobodením nášho územia (dekr. prez. rep. č. 18/1944 Úr. vest. čs.).

V poradách o ďalšom rozvoji stykov, dohodli sa obe strany na zintenzívnení stretnutí, pokiaľ možno dvakrát ročne od r. 1965, ako aj o rozšírení účastníkov z pražských právnohistorických pracovísk, ako aj z ďalších ľudovodemokratických a socialistických štátov, podľa povahy témy jednotlivých stretnutí. Na návrh prof. Vaněčka a s jeho osobnou iniciatívou sa vypracoval tematický plán stretnutí až do r. 1970.

L. Bianchi - V. Hutta

III. medzinárodný kongres dejín európskeho odboja, 2.—4. septembra 1963 v Karlových Varoch

Po kongresoch v Lutychu a v Miláne, ktoré boli venované niektorým otázkam dejín hnutia odporu, predmetom karlovarského kongresu boli otázky foriem a metód nacistickej okupácie. 600 historikov a rôznych špecialistov z 21 štátov jednalo v troch sekciách. Prvá sekcia sa zaoberala politickými aspektami nacistickej okupácie jednotlivých krajín, stavom a vývojom rôznych foriem nacistickej okupačnej moci. V tomto rámci sa prejednali najmä tieto otázky: postavenie a činnosť kolaborantských vlád v okupovaných krajinách, štruktúra a vývoj okupačných aparátov, nacistická kolonizačná a germanizačná prax na okupovaných územiach, bezprostredné a perspektívne ciele nacistickej okupačnej politiky, historické korene veľkonemeckého šovinizmu a antisemitizmu, význam rôznych zložiek nacistického štátneho aparátu v okupačnej praxi, ciele nacistickej okupačnej politiky vo východnej a juhovýchodnej Európe, politika exterminácie a genocídy, význam nemeckých monopolov pre formovanie zásad okupačnej politiky, problematika protifašistických povstaní a národnej a demokratickej revolúcie.

Druhá, ekonomická sekcia preskúmala vojnovú ekonomiku v okupovaných krajinách. Referáty a diskusné príspevky za zaoberali špecifickými hospodárskymi problémami jednotlivých krajín a jednomyseľne konštatovali, že získané poznatky môžu slúžiť za podklad pre spracovanie celkového obsahu foriem, používaných nacistami pri hospodárskej exploatácii okupovaných krajín.

Tretia sekcia sa zaoberala otázkou nacistického teroru. Prednesené referáty a diskusné príspevky nadhodili rôzne otázky, ako napr. úlohy wehrmachtu, SS a iných ozbrojených zložiek okupantov pri výkone teroru, vyvraždenie židov, cigánov a vojenských zajatcov, pracovných táborov, nacistické represálie proti deťom, úlohu nacistických lekárov v koncentračných táboroch atď. Osobitne sa skúmala otázka, aké miesto mal teror v celkovom systému nacistickej okupácie, aké rozdiely sa ukázali v tomto smere v západnej a vo východnej Europe; aké vývojové fáze vykazoval nacistický teror a ako boli ony determinované odlišnou politikou okupantov v jednotlivých krajinách, intenzitou rezistencie a frontovými udalosťami. Konštatovalo sa ďalej, že kolaborácia ako ďalší prostriedok okupačného režimu je komplikovaný zjav, ktorý si vyžaduje osobitné skúmanie. Sekcia sa zhodla na tom, že výskum rôznych foriem nacistickej represie vyžaduje nielen sociologický prieskum pracovných a koncentračných táborov, ale i triednej a sociálnej štruktúry obyvateľstva jednotlivých okupovaných krajín.

Celkový priebeh rokovania v sekciách bol charakterizovaný malým počtom diskusných vystúpení k jednotlivým národným referátom. Príčinou tohto nedostatku bola skutočnosť, že jednotlivé národné referáty boli odovzdané účastníkom kongresu tesne pred otvorením rokovania, niektoré až v priebehu rokovania v sekciách. Preto sa k jednotlivým referátom vyjadrili zväčša účastníci tej krajiny, z ktorej referát pochádzal. Československé referáty, na vypracovaní ktorých sa zúčastnili aj pracovníci právnej histórie (Vietor, Houser), i diskusné príspevky boli všeobecne hodnotené veľmi kladne.

Všeobecne sa uznala osobitná úloha ČSR v protifašistickom boji; naša republika bola prvou obeťou Hitlera a na nej skúšali nacisti rôzne obmeny okupačného režimu, dosah rôznych teroristických opatrení, ktoré potom uplatňovali aj v iných okupovaných krajinách. Referáty a príspevky pomáhali odha-

fovať tendenčné a nesprávne tézy západonemeckej historiografie; prevažná väčšina národných referátov konštatovala, že okupačné plány hitlerovského Nemecka vznikali hodne pred Mníchovom, a pripravovali sa Hitlerom a jeho spoločníkmi dlhé roky pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Poukázalo sa tiež na aktívnu účasť rôznych „vedeckých" ústavov, nemeckých štátnych orgánov, generálneho štábu nemeckej armády pri príprave okupačných plánov, systémov a foriem fašistického teroru. Písomný materiál kongresu jednomyseľne konštatuje nepriateľskú úlohu nemeckých menšinových skupín v jednotlivých krajinách pri príprave a uskutočňovaní okupačných režimov. V otázke viny hitlerovských okupantov, národné referáty potvrdzovali v zásade správnosť rozhodnutí Norimberského medzinárodného vojenského tribunálu.

Kongres dokázal teda — ako sa to konštatovalo na záverečnom plenárnom zasadnutí —, že rokovanie historikov 21 štátov prispelo k objasneniu systému okupácie v rámci jednotlivých štátov a že tieto otázky možno prejednávať s prísnou vedeckou objektivitou na tak širokom medzinárodnom základe, že dokonca je ďalšia medzinárodná spolupráca nevyhnutná, aby sa vedecké poznatky získané kongresom stali podkladom pre rozpracovanie problematiky celkového systému okupácie na vyššej zovšeobecňujúcej úrovni. Kongres poskytol ďalej príležitosť zoznámiť sa s medzinárodnou úrovňou okupačného bádania a poznať ich čelných predstaviteľov.

Kongresom prijatá rezolúcia označuje najbližšie úlohy v rozpracovaní a zverejnení kongresového materiálu, v príprave medzinárodneho kolokvia o hnutí odporu v súvislosti so svetovým historickým kongresom vo Viedni v r. 1965 a vo vypracovaní návrhov na rozvoj ďalších foriem medzinárodnej spolupráce.

Pokiaľ ide o celkové hodnotenie kongresu, treba súhlasiť s názorom, prejaveným v našich tlačových orgánoch, že karlovarský kongres historikov európskeho odboja bol prvým stretnutím pracovníkov spoločenských vied Východu a Západu v tak rozsiahlom meradle a jeho usporiadanie v ČSSR malo aj značný politický význam ako príspevok k politike koexistencie.

M. V.

D. D. Mototolescu-Vadeni — 85letý

Dne 31. srpna 1965 dožije se bývalý řádný profesor právních dějin university v Jasích JUDr. et PhDr. Dumitru D. Mototolescu-Vadeni v plné duševní svěžesti svých 85. narozenin. Po ukončení přípravné školy navštěvoval ve svém rodišti Islaz-Braile školu měšťanskou a lyceum, načež vstoupil na universitu v Bukurešti, kde studoval vedle práv též historii a slovanskou a románskou filologii. Studia tato ukončil v letech 1906—1907. Právnického doktorátu dosáhl r. 1910. Svou vědeckou přípravu si doplnil za studijního pobytu v zahraničí, jenž mu byl umožněn získáním stipendia. Zahraniční studium zahájil v r. 1910 v Praze, kde se dal zapsat na českou a jako mimořádný posluchač i na německou universitu. Později se zdokonaloval ve svých oborech ve Vídni, Berlíně, Bonnu, Mnichově a dalších universitních městech. Roku 1914 se vrátil do Prahy, kde mu byl téhož roku udělen druhý doktorát na filosofické fakultě.

Z literárních děl prof. Mototolesca dlužno uvésti aspoň tato: *Privilegium masculinităţii* (právo mužských potomků na dědiny), Bucureşti 1915 (ref. prof. Alexandresca v čsp. „Dreptul" XLVII/1920; *Jus valachium in Polonia*, Bucureşti 1916 (ref. Kadlcův ve Sborníku věd právn. a stát. XXI 1921; *Donatio ante*

nuptias (propter nuptias), Bucureşti 1921 (ref. Kaprasův v „České revue" č. 3—4 a Dr. D. M. Kauschanského v čsp. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XLIII/1927—28; *Jurământul cu brazda în cap, întrebuinţat în dreptul vechiu românesc*, Bucureşti, 1919 (přísaha s hroudou země na hlavě). Práce byla později publikována v Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft LII/1938 s názvem „Der Grenzeid mit der Erdscholle auf dem Kopfe im alten rumänischen Rechte; *Über die deutschrechtlichen Elemente in der altrumänischen Städteverfassung*, Prag 1922; *Herîie, eine altrumänische Rechtsinstitution* (promlčení), Prag 1928. (O práci referovali pochvalně prof. Feine, Rintelen, Balzer, Peterka, Heymann, Koschaker); *Jak přispěla staroslovanština k vytvoření řeči rumunské* (Sborník věnovaný prof. Pastrnkovi k 70. narozeninám, Praha 1923); *Je název Cneazatul (knížetství) čili též judecie slovanského původu, či se toto pojmenování zrodilo v římských koloniích a municipiích v Dacii?* (Miscellanea historico-iuridica, Praha 1940).

Vedle těchto prací napsal jubilant řadu pojednání o nejrůznějších institucích starého rumunského práva, zvláště o ordálech, důkazu, ručení, přísaze apod. Prof. Mototolescu nezná únavy ani dnes, o čemž svědčí skutečnost, že má připravenu k vydání řadu rukopisů a že stále pracuje na velkém díle o rumunských právních dějinách. Za zmínku jistě stojí, že zamýšlí věnovati Československé akademii věd část své rozsáhlé knihovny. Za druhé světové války osvědčil své upřímné přátelství k Československu šlechetnou pomocí uprchlíkům z okupovaného území.

Růžička

KAROL KORANYI

Dne 24. září 1964 zemřel a 28. září byl ve Varšavě pochován přední představitel právní historiografie v Polsku a ve slovanských zemích vůbec, někdejší rektor university v Toruni, vedoucí oddělení dějin státu a práva v Institutu práva PAN a profesor všeobecných dějin státu a práva na varšavské universitě Karol Koranyi, člen a význačný činovník mnoha učených společností polských i zahraničních.

Polská a vůbec socialistická věda v něm ztratila vynikající individualitu světového rozhledu, a četní žáci želí v něm pozorného a vlídného učitele, jehož působení vyrylo ve vývoji polské právní historiografie hlubokou brázdu.

Narozen 18. února 1897 ve Lvově, vyškolil se Koranyi v tomto tehdy velmi živém středisku polské historické práce u Přemyslawa Dąbkowského, Wladyslawa Abrahama a Alfreda Halbana, získal si širokou erudici studiem také v jiných příbuzných oborech a vyspěl v učence, pro něhož už zůstala charakteristickou snaha posuzovat otázky vývoje státu a práva v širokých universálních perspektivách. Šíří thematického záběru, mnohotvárností studované problematiky i časovým rozpětím studovaných otázek přiblížil se snad víc než kdo jiný v socialistických zemích představám, které je možno mít o opravdu světovém historiku státu a práva.

Habilitován roku 1931 a od r. 1939 profesorem lvovské university, obohatil Koranyi vědeckou literaturu množstvím příspěvků od článků v novinách a popularisačních časopisech přes drobné i větší vědecké statě až k velkým synthetickým dílům. Bibliografie, vydaná ke čtyřicetiletému výročí Koranyiho

vědecké činnosti ve sborníku jeho žáků „Miscellanea juridica" (Varšava 1962) uvádí do roku 1961 307 položek. Pro Koranyiho charakteristická snaha postihovat relace a vzájemné působení práv západo- a východoevropských zemí přivedla ho posléze ke studiu právnické literatury a právnického myšlení, ke kterému se soustřeďoval v posledních letech života. Jako redaktor knižnice „Dawni polscy pisarze-prawnicy" a sbírky textů „Biblioteka dawnych polskich pisarze--prawnikow" soustředil kolem nich řadu nadaných pracovníků mladších, a velké pokroky, jež polská literatura v posledních letech ve studiu a využití starého právnického písemnictví dosáhla, jsou jeho neposlední zásluhou.

Hlavními výsledky Koranyiho práce, jež svým významem přesáhly polské hranice a staly se důležitým majetkem právněhistorické vědy vůbec, je jeho „Bibliografia historico-iuridica" — „Bibliografia hystoriczno-prawna", vydaná ve dvou svazcích pro l. 1926—1936 a v nedokončené podobě v jednom svazku za l. 1937—47, která shrnuje v odborně zasvěceném výběru knižní i nejdůležitější článkovou produkci takřka v globálním rozsahu. Je tím cennější — jak zase právě Koranyi měl k tomu plné předpoklady — že registruje stejně literaturu socialistických zemí jako práce ze západní Evropy a severní Ameriky, a bylo by si přáti, aby se v Koranyim započatém díle i po jeho smrti soustavně pokračovalo.

Pendantem k Bibliografii, která představuje stavební kameny k vybudování opravdu světové právní historiografie, je monumentální dílo Koranyiho stáří, třídílná, několikrát vydaná „Powszechna historia państwa i prawa w zarysie". Dnes není to zdaleka již jediná učebnice tohoto oboru; v době, kdy začala vycházet, představovala však vedle učebnice sovětské jediný pokus o synthesu v evropském měřítku, který zůstal dlouho ojedinělým také tím, že nešlo o kolektivní, ale individuální práci. Koranyi, který v l. 1939—45 působil jako vysokoškolský učitel na sovětských universitách a byl r. 1944 poctěn sovětským doktorátem věd, představuje v oboru obecných dějin státu a práva pojetí sovětské, které je chápe jako výklad vývoje nejdůležitějších politických celků té které epochy. Příliš autokritický, nepojal Koranyi do svého díla ještě ve větší míře vývoj státních útvarů mimoevropských; dlouholeté soustavné sledování literatury k dějinám evropských a amerických států připravilo ho však znamenitě k vylíčení právních dějin západní Evropy a severní Ameriky v době feudalismu a počátků kapitalismu, kterým jeho práce končí a vrcholí.

Československá právní historiografie ztrácí kromě toho v Koranyim příznivce, který pečlivě její produkci sledoval a registroval, udržoval se staršími i mladšími pracovníky tohoto oboru osobní i písemné styky a byl jejich vědecké práci nápomocen radou i skutkem.

Jiří Klabouch

Kronika

Hlavním úkolem vědecké práce právněhistorické zůstalo v uplynulém období, stejně jako v letech dřívějších, systematické dílo *Dějiny státu a práva za kapitalismu v ČSSR*, na kterém pracuje kolektiv autorů, který s nově přistoupivšími spolupracovníky čítá dnes již 31 členů. Dílo vstoupilo do stadia přípravy úplného znění. Kromě několika schůzek užšího autorského kolektivu, který řídí postup prací, a dílčích porad autorských skupin se setkali autoři především při dvou setkáních. 30. listopadu 1962 v Praze byly za přítomnosti četných spolupracovníků i jiných odborníků, kteří podali své připomínky k dílu, kriticky zváženy dohotovené teze díla v rozsahu přes 800 stran strojopisu a z rozsáhlé diskuse získány podněty pro další stadia práce. Ve dnech 18.—20. listopadu 1963 se sešel autorský kolektiv k podobné poradě v Domě vědeckých pracovníků SAV ve Smolenicích.[1]

Soustředění hlavního zájmu a hlavních sil na tento úkol však neoslabilo nikterak ani práci na jiných vědeckých tématech, která na všech právněhistorických pracovištích pokračovala podle plánu a přinesla i cenné výsledky v mezinárodní vědecké spolupráci, zejména zahraničními publikacemi československých pracovníků.

Pracovníci dějin státu a práva se živě zúčastnili i konferencí a symposií pořádaných různými institucemi domácími. Ze závažnějších porad a konferencí lze uvést zejména jejich účast při oslavách 1100. výročí Velkomoravské říše, kdy obeslali jak přípravnou konferenci o nejstarším období československých dějin v březnu 1963, tak zejména mezinárodní symposion k vědeckému zhodnocení Velké Moravy v Brně a Nitře v říjnu 1963.[2]

Aktivní byla účast právních historiků při mezinárodní konferenci o dějinách odboje, pořádané v Karlových Varech.[3] Právní historikové vystoupili i při konferenci medievalistické, pořádané Kabinetem pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Liblicích 26.—27. listopadu 1963.[4]

V celém uplynulém období vyvíjela živou činnost Komise při presidiu ČSAV pro vědecké zhodnocení 500. výročí mírových návrhů českého krále Jiřího z Poděbrad (světové kulturní výročí UNESCO pro rok 1964), jejímž předsedou je prof. dr. V. Vaněček a tajemníkem dr. K. Malý. Komise připravila jednak mezinárodní symposion pro rok 1964, jednak oficiální slavnostní připomínku jubilea mírového projektu Jiříkova, ke kterému vychází v Nakladatelství ČSAV i zvláštní cizojazyčná i česká publikace s nastíněním historických problémů bádání o projektu a jeho novou edicí podle všech zachovaných rukopisů.[5]

V roce 1963 byla obhájena jediná kandidátská disertační práce z oboru dějin státu a práva. Hodnost kandidáta věd získal dr. Ladislav Lipscher (Historický ústav SAV) na základě spisu *Ľudácka autonómia — ilúzie a skutočnosť*,

[1] Zpráva o konferenci v Právném obzoru 47 (1964), str. 191—192. Podrobně informuje o konferenci zpráva L. Blanchiho a K. Rebro, str. 269 tohoto svazku.

[2] Výsledky symposia budou vydány ve zvláštním sborníku, který vyjde v Nakladatelství ČSAV.

[3] Referát o konferenci v tomto sborníku, str. 272—273. Viz též Věstník ČSAV 73 (1964), 121—123.

[4] Zpráva ve Věstníku ČSAV 73 (1964).

[5] The Universal Peace Organization of King George of Bohemia; Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462—1464, NČSAV 1964.

ke kterému podali oponentské posudky prof. dr. V. Vaněček a dr. J. Houser.[6]

Živé mezinárodní styky československé právní historie doznaly v minulém období značného rozšíření a prohloubení, ať již jde o výměnu konzultací a vědeckých informací nebo zejména o přímý osobní styk vědeckých pracovníků. Řada československých badatelů podnikla studijní cesty nebo přednášková turné v zahraničí nebo se zúčastnila na mezinárodních kongresech; řada zahraničních hostí navštívila československá centra právněhistorické práce.

Při svém dvouměsíčním pobytu v Praze na podzim 1962 se zabývala zejména otázkami pražského městského práva pracovnice katedry dějin polského práva na právnické fakultě university v Poznani dr. Zofia Topolska, která předložila též výsledky svého studia v přednášce o postranních právech ve městech pražských.[7]

S pražskými historiky práva se setkal při svém studijním pobytu v Praze sovětský historik a knihovník A. S. Mylnikov, známý svými pracemi o bohemistických knižních fondech leningradské knihovny a svým odborným zájmem o dějiny státu a práva v Čechách.[8]

V říjnu 1963 pobyl v Praze západoněmecký archivář a právní historik vrchní archivní rada dr. Otto Feger, vedoucí archivu města Kostnice. Byl hostem Filosofického ústavu ČSAV, avšak do jeho programu bylo zařazeno i setkání s historiky práva, které informoval o stavu bádání v NSR i o vlastních studiích o městském právu, a sám získal potřebné informace o našem bádání.

Prahu navštívil a obnovil tak stará přátelství ze svých dřívějších pobytů i polský právní historik prof. dr. Zdisław Kaczmarczyk z Poznaně, který se zúčastnil mezinárodního symposia o Velkomoravské říši.

V říjnu 1963 byla v Bratislavě uspořádána péčí Ústavu státu a práva SAV československo-maďarská právněhistorická konference, při které přednesl referát prof. dr. Csizmadia. Z účastníků konference navštívili i Prahu prof. dr. Kovács a dr. Pecze.[9] Profesor Csizmadia sám podnikl samostatnou studijní cestu do Československa v listopadu 1963.

Při svém krátkém pobytu v Praze na cestě z Vídně do vlasti přednesl profesor dr. K. Kolańczyk z Poznaně přednášku „Římské právo v Polsku", která byla středem zájmu našich romanistů i historiků práva a vyvolala živou a plodnou diskusi.[10]

Z československých historiků státu a práva dlel na studijní návštěvě v Bulharsku se zastávkou v Bukurešti v dubnu 1963 doc. dr. Jaromír Kincl, který poté odejel k sedmiměsíčnímu studiu na L'Institut Universitaire des Études Européennes v Turině.

Druhého mezinárodního kongresu pro středověké kanonické právo v Bostonu ve dnech 12.—16. srpna 1963 se zúčastnil dr. Jiří Kejř. Při kongresovém jednání přednesl přednášku „Genese aparátu ‚Ordinaturus' k Dekretu Gratianovu" a v navázání na kongres uskutečnil i krátký studijní pobyt ve Washingtonu, kde mohl užít dokumentace Institutu pro bádání a studium o středově-

[6] Zpráva o obhajobě vyjde v Právném obzoru 47 (1964).

[7] Výsledky svého studia publikovala již v článku: *Ze studiów nad zagadnieniem duchownych postrannich práv v Praze*, Czasopismo prawno-historyczne 16 (1964), 69—100

[8] Viz též Kroniku v tomto sborníku 7 (1961), str. 361.

[9] Zpráva o konferenci v tomto sborníku, str. 270—271; a v Právném obzoru 47 (1964), 181—190.

[10] Referát o přednášce viz Právník 103 (1964), str. 292.

kém kanonickém právu a studovat rukopisy i staré tisky ve washingtonských knihovnách.[11]

Mezinárodního kongresu slavistického v září 1963 v Sofii se zúčastnil z československých historiků státu a práva dr. Vladimír Procházka, který navázal četné styky a ujal se slova v diskusích.

Na pozvání Historického ústavu Polské akademie věd podnikl ve dnech 15. až 30. listopadu dr. Vladimír Procházka přednáškovou a studijní cestu do Polska. Za svého pobytu proslovil polsky pět přednášek: 18. XI. „Kmen, župa, knížectví" v Ústavu dějin státu a práva varšavské university, 20. XI. „Období utuženého poddanství" v červeném sále paláce Działyńských pro poznaňskou odbočku Polské historické společnosti, 21. XI. „Kolonizace a vývoj společnosti" na zvláštním zasedání svazku kateder dějin státu a práva poznaňské university A. Mickiewicze, 23. XI. „Český sedlák a doba utuženého poddanství" na universitě M. Koperníka v Toruni pro tamější odbočku Polské historické společnosti a 29. XI. „Problematika slovanského práva" v Historickém ústavu PAN ve Varšavě.[12]

Polsko navštívil na pozvání polských institucí i dr. Vojtěch Poláček, který přednesl ve dnech 25.—27. listopadu přednášky na téma „Mír v pojetí některých starověkých národů" v Krakově, Vratislavi a Poznani.[13]

Mezinárodního kongresu k 700. výročí smrti Accursiovy v Bologni ve dnech 21.—26. října 1963 se zúčastnili prof. dr. Václav Vaněček z Prahy a prof. dr. Karol Rebro z Bratislavy. Profesor Rebro přednesl při kongresových jednáních referát na téma „Summa legum Raymundi Napolitani na Slovensku",[14] profesor Vaněček zasedal při současně pořádaném shromáždění byra Mezinárodní asociace pro dějiny práva a institucí, jehož je členem za Československo, které jednalo o přípravách na XII. mezinárodní kongres historických věd ve Vídni v roce 1965.

Slovenští pracovníci pokračují ve svých výzkumech v budapešťských archivech. Do Budapešti podnikli studijní cesty prof. dr. Martin Vietor, prof. dr. Karol Rebro a dr. Leonard Bianchi.

Nově založená Italská společnost pro studium právních dějin uspořádala svůj první kongres ve dnech 18.—22. prosince 1963 v Římě, jehož ústředním tématem byly Dějiny práva v rámci historických věd. Z československých historiků státu a práva se kongresu zúčastnil doc. dr. Milan Bartošek, který proslovil přednášku na téma: „Buržoazní metoda a historický materialismus v metodologii římského práva."[15]

Jiří Kejř

[11] Jeho přednáška bude publikována v aktech kongresu.

[12] Tři z těchto přednášek budou uveřejněny v polském odborném tisku. Podrobnou zprávu o jeho přednáškách podala Zofia Topolska, *Z pobytu w Polsce Dr. Vladimíra Procházki*, Czasopismo prawno-historyczne 16 (1964), 251—255.

[13] Text přednášky bude publikován polsky v polském odborném tisku.

[14] Přednáška bude publikována v aktech kongresu.

[15] Zpráva o kongresu v Právníku 93 (1964), str. 292—294 a ve Věstníku ČSAV 73 (1964), 360—364.

OBSAH

ČLÁNKY

Valentin Urfus, Průmyslový liberalismus a české měšťanstvo v období národního obrození 5
Vojtěch Poláček, Mír v pojetí některých starověkých národů 33
Karol Rebro, Dedičské právo k urbárskej usadlosti od 18. storočia do buržoáznej revolúcie na Slovensku 57
Vladimír Klokočka, Delegované zákonodárství čtvrté republiky ve Francii . . 103
Josef Hanzal, Vesnická obec a samospráva v 18. a na počátku 17. století . . . 135
Edo Friš - Martin Vietor, Formy a metody nacistické okupace v Československu . 149

MATERIÁLY

Milan Bartošek, Periodizace římského práva 181
Gertruda Železkovová, Otázky národnej očisty v Dočasnom národnom zhromaždení 195

RECENZE

Josef Tureček a kolektiv, Světové dějiny státu a práva ve starověku (Vojtěch Poláček, Milan Bartošek) 211
Vladimír Procházka, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století (Josef Válka) 224
M. Andreev - D. Angelov, Istorija Bolgarskogo gosudarstva i prava (K. Malý) . 229
Ernst Rudolf Huber, Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Bd. 1. Reform und Restauration (1789—1830) (Valentin Urfus) 232

Z NOVÉ LITERATURY 235

ZPRÁVY

Zpráva z plenárnej porady autorov kolektívneho diela Dejiny štátu a práva v Československu za kapitalismu (L. Bianchi) 269
Zpráva o založení Právnehistorickej sekcie Slovenskej historickej spoločnosti v Bratislave (L. Bianchi - K. Rebro) 270
Úspešné napredovanie v pravidelných stykoch maďarských a československých právnych historikov (L. Bianchi - V. Hutta) 270
III. medzinárodný kongres dejín európskeho odboja, 2.—4. septembra v Karlových Varoch (M. V.) 272
D. D. Mototolescu - Vadeni — 85letý 273
Karol Koranyi 274
Kronika (Jiří Kejř) 276

Právněhistorické studie
10
(1964)

Valentin Urfus, Vojtěch Poláček, Karol Rebro,
Vladimír Klokočka, Josef Hanzal, Edo Friš, Martin Vietor,
Milan Bartošek, Gertruda Železkovová

Vydalo
Nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1965

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktor publikace dr. Martin Quotidian
Technický redaktor Karel Svoboda

Vydání 1. — 280 stran
Vytiskl Mír 3/31, Praha 2, Václavská 12
23,90 AA, 24,24 VA — D-14*50117
Náklad 500 výtisků — 02/63 — 7173
21-109-65

Cena brožovaného výtisku 24,50 Kčs
63/I—9